

ISSN 1512-5033

BOSNIACA

ČASOPIS NACIONALNE I UNIVERZITETSKE BIBLIOTEKE
BOSNE I HERCEGOVINE

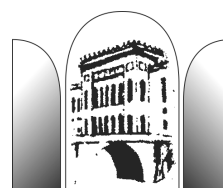
God. 28, br. 28 (2023)

JOURNAL OF THE NATIONAL AND UNIVERSITY LIBRARY
OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Vol. 28, No. 28 (2023)

Sarajevo, 2023.

BOSNIACA: ČASOPIS NACIONALNE I UNIVERZITETSKE BIBLIOTEKE BOSNE I HERCEGOVINE
God. 28, br. 28 (decembar 2023)

BOSNIACA: JOURNAL OF THE NATIONAL AND UNIVERSITY LIBRARY OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Vol. 28, No. 28 (December 2023)

Edicija Memoria Bosniaca | Edition Memoria Bosniaca

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK | EDITOR-IN-CHIEF

Dr. Ismet Ovcina

UREDNIKA | EDITOR

Mr. Adisa Žero, bibliotekski savjetnik

SEKRETAR ČASOPISA | EDITORIAL ASSISTANT

PREVODILAC | TRANSLATOR

INDEKSIRANJE ČASOPISA | JOURNAL ABSTRACTING & INDEXING

Mr. Anja Mastilović, viši bibliotekar (NUBBiH, Sarajevo, BiH)

UREDNIŠTVO | EDITORIAL BOARD

Dr. Gaëlle Béquet (ISSN International Centre, Paris, France)
Dr. Hans Petschar (Bildarchiv und Grafiksammlung, Österreichische Nationalbibliothek, Vienna, Austria)
Marcie Hopkins (The British Library, London, UK)
Ivana Terončić Oruč (Library Hochschule Mainz – University of Applied Sciences, Mainz, Germany)
Dr. Aleš Bošnjak (IZUM, Maribor, Slovenija)
Dr. Senada Dizdār (Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet, Sarajevo, BiH)
Dr. Aleksandra Horvat (Filozofski fakultet, Zagreb, Hrvatska)
Dr. Mirna Wilier (Sveučilište u Zadru, Zadar, Hrvatska)
Dr. Aleksandra Trtovac (Univerzitetska biblioteka "Svetožar Marković", Beograd, Srbija)
Mr. sci. Azemina Njuhović (MNVOM KS, Sarajevo, BiH)
Mag. bibl. Vjenceslava Ševaljević (Nacionalna biblioteka Crne Gore "Đurđe Crnojević", Cetinje, Crna Gora)
Mag. bibl. Žaklina Gjalevska (Nacionalna i univerzitetska biblioteka "Sv. Kliment Ohridski" Skopje, Sjeverna Makedonija)
Mr. sc. Biljana Zarić, bibliotekski savjetnik (NUBBiH, Sarajevo, BiH)
Muamera Smajić, MA, viši bibliotekar (NUBBiH, Sarajevo, BiH)
Dženana Tuzlak, MA, bibliotekski savjetnik (NUBBiH, Sarajevo, BiH)

LEKTOR | COPYEDITOR

Dr. sc. Zenaida Karavdić (Institut za jezik, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, BiH)

FOTOGRAFIJA NA KORICI | COVER PAGE PHOTO

Sarajevo. Rathaus – Vječnica
Grafička zbirka NUBBiH, Specijalne zbirke | Graphic collection, Special collections, NULBiH

GRAFIČKI UREDNIK | DTP

Eldin Hodžić

ŠTAMPA | PRINT

Štamparija Fojnica, Fojnica

ISSN 1512-5033 (Print)

ISSN 2303-8888 (Online)

WEB: <http://bosniaca.nub.ba>

TIRAŽ | CIRCULATION

200

Mišljenja i stavovi objavljeni u radovima časopisa "Bosniaca" isključivo su lični stavovi autora tekstova i ne odražavaju nužno stavove redakcije časopisa.

Opinions and statements published in the articles of "Bosniaca" journal are solely the personal views of the authors and do not necessarily reflect the views of the journal Editorial Board.

CILJEVI I OPSEG

BOSNIACA je časopis Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine koji izlazi jedanput godišnje i u njemu se objavljuju originalni stručni i naučni radovi, građa od značaja za obnovu kolekcija Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH i za bibliotečku struku u cjelini. Časopis je upisan u evidenciju javnih glasila u Ministarstvu obrazovanja, nauke, kulture i sporta Bosne i Hercegovine, 1996. godine, pod rednim brojem 467.

AIM AND SCOPE

BOSNIACA is journal of the National and University Library of Bosnia and Herzegovina that is published annually and includes original professional and scientific works, materials significant for renovation of National and University Library of Bosnia and Herzegovina collections and library science in general. The journal is registered in the Official Journal of the Ministry of Education, Science, Culture and Sport of BiH, in 1996, under the number 467.

KONTAKT INFORMACIJE | CONTACT INFORMATION

Časopis Bosniaca
Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine
Zmaja od Bosne 8b
71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina
Tel. / Fax: + 387 33 275 308, E-mail: bosniaca@nub.ba

KONTAKT INFORMACIJE IZDAVAČA | PUBLISHER CONTACT INFORMATION

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine
Zmaja od Bosne 8b
71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina
Tel. + 387 33 275 312, Fax: + 387 33 218 431
E-mail: bosniaca@nub.ba
www.nub.ba

ČASOPIS BOSNIACA JE INDEKSIRAN U | THE JOURNAL BOSNIACA IS INDEXED IN

Scopus
Web of Science™ / Emerging Sources Citation Index
Crossref
EBSCO-CEEAS (Central & Eastern European Academic Source)
EBSCO (The Belt and Road Initiative Reference Source)
ERIHPLUS (European Reference Index for the Humanities)
ROAD – Directory of Open Access scholarly Resources
Miar – Information Matrix for the Analysis of Journals
Ulrich's Periodicals Directory
ICI Journals Master List
ICI World of Journals
Mir@bel
KoBSON – Konzorcijum biblioteka Srbije za objedinjenu nabavku
Internet Archive Scholar
Advanced Sciences Index
Fatcat
Szczipanski's List of Open Access Journals
OpenAIRE
Scilit
ZDB Catalogue
Sherpa Romeo

DOSTUPAN JE U | AVAILABLE IN

DOAJ
C.E.O.L. (Central and Eastern European Online Library)
Index Copernicus
Hrčak – Portal hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa
Slavic Humanities Index
Europub
Internet Archive Scholar
Semantic Scholar
HAL open science

ARHIVIRAN | ARCHIVED

THE KEEPERS
PKP Preservation Network

BOSNIACA

ČASOPIS NACIONALNE I UNIVERZITETSKE BIBLIOTEKE
BOSNE I HERCEGOVINE

God. 28, br. 28 (2023)

BOSNIACA

JOURNAL OF THE NATIONAL AND UNIVERSITY LIBRARY
OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Vol. 28, No. 28 (2023)

SADRŽAJ | CONTENTS

7	Ismet Ovčina RIJEČ UREDNIKA FOREWORD BY EDITOR-IN-CHIEF
	BIBLIOTEČKO-INFORMACIJSKI SISTEM (BIS) LIBRARY-INFORMATION SYSTEM (LIS)
13	Emira Kulenović BIBLIOTEKE IZMEĐU CENZURE I PRAVA NA INFORMACIJU (UTICAJ NA PRAKTIČNO POSLOVANJE U SEGMENTU NABAVKE BIBLIOTEČKE GRAĐE I KREIRANJA FONDOVA) LIBRARIES BETWEEN CENSORSHIP AND INFORMATION RIGHTS (IMPACT ON LIBRARY PRACTICE IN THE SEGMENT OF LIBRARY MATERIAL ACQUISITION AND CREATION OF FUNDS)
25	Andreja Krajnc Vobovnik NORMATIVNI PODACI U COBISS SISTEMU I ZAŠTO ĆE BITI SVE VAŽNIJI AUTHORITY DATA IN THE COBISS SYSTEM AND WHY IS ITS IMPORTANCE INCREASING
38	Bojana Veselinović, Ivana Jašović ANALITIČKA OBRADA SASTAVNIH DELOVA SERIJSKIH I MONOGRAFSKIH PUBLIKACIJA U NARODNOJ BIBLIOTECI SRBIJE SUBJECT ANALYSIS OF COMPONENT PARTS OF SERIALS AND BOOKS IN THE NATIONAL LIBRARY OF SERBIA
	DOKUMENTARNO NASLIJEĐE DOCUMENTARY HERITAGE
53	Renata Kapo METAMORFOZA KNJIGE METAMORPHOSIS OF THE BOOK
62	Наташа Гојковић / Nataša Gojković ИСТОРИЈА КЊИГЕ И ЧИТАЊА: НОВО ТРАНСДИСЦИПЛИНАРНО ПОЉЕ НАУЧНОГ ИСТРАЖИВАЊА HISTORY OF BOOK AND READING: A NEW TRANSDISCIPLINARY FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH
79	Muamera Smajić, Ahmed Isanović KNJIŽEVNOKRITIČKO RAZUMIJEVANJE ŠANTIĆEVE "MITSKE" SLAVE UZ PRILOG PREGLEDA ARHIVSKE ZBIRKE ALEKSE ŠANTIĆA U NACIONALNOJ I UNIVERZITETSKOJ BIBLIOTECI BOSNE I HERCEGOVINE LITERARY CRITICAL UNDERSTANDING OF ŠANTIĆ'S "MYTHICAL" FAME WITH A CONTRIBUTION TO THE REVIEW OF THE ARCHIVE COLLECTION OF ALEKSA ŠANTIĆ IN THE NATIONAL AND UNIVERSITY LIBRARY OF BOSNIA AND HERZEGOVINA
96	Nejra Ljubuškić KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKI PROCES ORIJENTALNOG RUKOPISA AṬ-ṬĀRIQA AL-MUḤAMMADIYYA CONSERVATION-RESTORATION TREATMENT OF ORIENTAL MANUSCRIPTS AṬ-ṬĀRIQA AL-MUḤAMMADIYYA

INFORMACIJE I SERVISI U NOVOM TEHNOLOŠKOM OKRUŽENJU | INFORMATION AND SERVICES IN THE NEW TECHNOLOGICAL ENVIRONMENT

Lejla Hajdarpašić, Džejlja Khattab, Senada Dizdar

- 107 ULOGA METAPODATAKA U PREZENTACIJI TURBETA U DIGITALNOM OKRUŽENJU
THE ROLE OF METADATA IN THE PRESENTATION OF TÜRBET IN DIGITAL ENVIRONMENT

Tatijana Petrić, Velimir Veselinović

- 127 SPOMENICE SVEUČILIŠTA U ZAGREBU U DIGITALNOM OKRUŽJU
MONUMENTS OF THE UNIVERSITY OF ZAGREB IN A DIGITAL ENVIRONMENT

Gordana Gašo

- 145 ULOGA VISOKOŠKOLSKIH KNJIŽNIČARA PRI PRUŽANJU POMOĆI DOKTORANDIMA U PROCESU
TRAŽENJA INFORMACIJA
THE ROLE OF ACADEMIC LIBRARIANS IN PROVIDING ASSISTANCE TO POSTGRADUATE STUDENTS
IN THE INFORMATION-SEEKING PROCESS

Lorena Martinić, Ana Šafran Modrić, Nikolina Štrbac

- 167 UREDNIŠTVO DRUŠTVENIH MREŽA ZAGREBAČKOG KNJIŽNIČARSKOG DRUŠTVA
ZAGREB LIBRARY ASSOCIATION SOCIAL MEDIA EDITORIAL BOARD

Ivana Dorotić Malič, Branka Turk, Jana Krišković Baždarić

- 186 ULOGA SVEUČILIŠNE KNJIŽNICE RIJEKA U PROMICANJU OTVORENE ZNANOSTI
THE ROLE OF THE UNIVERSITY OF RIJEKA LIBRARY IN THE PROMOTION OF OPEN SCIENCE

PRIKAZI | REVIEWS

Iva Beljan Kovačić

- 202 VRIJEDNO IZDANJE POLJIČKIH DOKUMENATA
A VALUABLE EDITION OF THE POLJICA DOCUMENTS

Lejla Kodrić Zaimović

- 205 BIBLIOGRAFSKI DOPRINOS NAUČNOISTRAŽIVAČKOM RADU

Lamija Ljuša

- 207 İSMAIL E. ERÜNSAL, A HISTORY OF OTTOMAN LIBRARIES, BOSTON: ACADEMIC STUDIES PRESS,
2022, 262 PP.

Vesna Živković

- 209 BIBLIOTEKE – UNIVERZALNI SIMBOLI ZNANJA I MUDROSTI

Lejla Kodrić Zaimović

- 211 ZAGOVARANJE ZA JAVNE POLITIKE KULTURE

Senada Dizdar

- 213 PRIKAZ KNJIGE *RJEČNIK HRVATSKOGA KNJIŽNIČARSKOG NAZIVLJA*, UREDNICA DANIJELE ŽIVKOVIĆ
I ALEKSANDRE HORVAT, AUTORA/ICA SANJA BRBORA... [ET.AL]. ZAGREB : HRVATSKA SVEUČILIŠNA
NAKLADA, 2021, STR. 310.

- 216 PREPORUKE AUTORIMA ZA DOSTAVLJANJE RADOVA

- 222 RECOMMENDATIONS FOR AUTHORS / AUTHOR GUIDELINES

RIJEČ UREDNIKA

Dragi čitatelji časopisa *Bosniaca*,

privilegija i zadovoljstvo nam je predstaviti novi, 28. broj časopisa Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine *Bosniaca*, koji na znanstvenim i stručnim temeljima i pretpostavkama, prateći savremene intelektualne i znanstvene tokove i standarde, kontinuirano promovira informaciono-bibliotečku djelatnost, čime direktno oblikuje i unapređuje bibliotečko stanje i svijest, napose unutar bosanskohercegovačke i regionalne zajednice.

Novi broj otvaramo radosnom viješću, ujedno i podstrekom i priznanjem za uspješan rad i doprinos naučnoj zajednici. Naime, počevši s ovim brojem, *Bosniaca* je indeksirana u Scopus multidisciplinarnoj bazi sažetaka i citata. Scopus je velika, svjetska bibliografsko-bibliometrijska baza podataka i među najpriznatijim je indeksnim bazama u svijetu. Ako je mjerilo naučne vrijednosti časopisa indeksiranost u velikim bazama, onda je *Bosniaca* zasigurno časopis visokih naučnih standarda, čemu svjedoči indeksiranost, pored pomenute Scopus, u bazama Web of Science, ROAD, DOAJ, EBSCO itd.

Prvobitna i inicijalna ideja pokretanja časopisa *Bosniaca* nastala je kao reakcija na spaljivanje Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine 25/26. augusta 1992. godine. Potreba da se akademskoj, stručnoj i široj zajednici, znanstveno utemeljenim argumentima, objasne društvene reperkusije uništenja institucije od državnog i kulturno-nacionalnog značaja, zatim spaljivanja ogromnog i izuzetno vrijednog fonda i pisanog blaga te, konsekventno tome, i oslabljivanja velikog dijela bibliotečke i baštinske djelatnosti, dovela je do nastanka i profiliranja časopisa *Bosniaca*, koji će se vremenom etablirati, u skladu sa znanstvenim imperativima i standardima, ali i bosanskohercegovačkim kulturno-obrazovnim kontekstom, u informacijsko-bibliotečki časopis koji, pored toga, kao časopis institucije nacionalnog karaktera, naročitu pažnju posvećuje dokumentarnom naslijeđu i baštinskim temama. Kombinirajući bibliotečka i baštinska pitanja te njegujući i afirmirajući interdisciplinarni pristup, *Bosniaca* predstavlja jedinstvenu pojavu unutar bosanskohercegovačke i regionalne znanstvene zajednice.

Časopis *Bosniaca* objavljuje teorijski i znanstveno utemeljene izvorne, pregledne i stručne članke prvenstveno iz bibliotečko-informacijske oblasti, ali i iz heritologije i informacijsko-komunikacijske znanosti te prikaze naučnih i stručnih monografskih publikacija iz pomenutih oblasti.

FOREWORD BY THE EDITOR-IN-CHIEF

Dear readers of journal *Bosniaca*,

It is our privilege and pleasure to present the new, 28th issue of the journal of the National and University Library of Bosnia and Herzegovina *Bosniaca*, which, based on scientific and professional foundations and postulates, following contemporary intellectual and scientific trends and standards, continuously promotes information and library activity, which directly shapes and improves library conditions and awareness, especially within the BH and regional community.

We open the new issue with joyful news, as well as with encouragement and recognition for successful work and contribution to the scientific community. Starting with this issue, *Bosniaca* is indexed in the Scopus, multidisciplinary abstracts and citations database. Scopus is a large, worldwide bibliographic and bibliometric database and is among the most recognized indexing databases in the world. If the measure of a journal's scientific value is its indexing in large databases, then *Bosniaca* is certainly a journal of high scientific standards, as evidenced by its indexing, in addition to the aforementioned Scopus, in the databases Web of Science, ROAD, DOAJ, EBSCO, etc.

The original and initial idea of starting the journal *Bosniaca* was born as a reaction to the burning of the National and University Library of Bosnia and Herzegovina on 25/26 of August 1992. The need to explain to the academic, professional and wider community, with scientifically based arguments, the social repercussions of the destruction of an institution of state, cultural and national importance, then the burning of a immense and extremely valuable fund and written treasure, and, consequently, the weakening of a vast part of the library and heritage activities, led to the creation and profiling of the journal *Bosniaca*, which will eventually establish itself, in accordance with scientific imperatives and standards, but also the cultural and educational context of Bosnia and Herzegovina, into an information and library journal, which, in addition, as a journal of an institution of national character, a special attention pays to documentary heritage and heritage topics. Combining library and heritage issues, and tending and affirming an interdisciplinary approach, *Bosniaca* represents a unique phenomenon within the BH and regional scientific community.

The journal *Bosniaca* publishes theoretically and scientifically based original, review and professional articles primarily from the library and informa-

U novom broju časopisa *Bosniaca* susret ćete se s dvanaest članaka podijeljenih u tri tematska bloka, te pet prikaza monografskih publikacija.

U skladu s primarnim znanstvenim opredjeljenjem časopisa, prvi tematski blok nazvan je "Bibliotečko-informacioni sistem", gdje se objavljuju članci usko vezani za informaciono-bibliotečku djelatnost. Ovaj tematski blok donosi tri stručna rada. Prvi rad unutar ovog bloka naslovljen je "Biblioteke između cenzure i prava na informaciju: uticaj na praktično poslovanje u segmentu nabavke bibliotečke građe i kreiranja fondova" te sagledava problem cenzure u određenim aspektima bibliotečkog poslovanja poput kreiranja fondova, nabavne politike i rada s korisnicima. Drugi rad, "Normativni podaci u COBISS sistemu i zašto će biti sve važniji", govori o značaju normativne kontrole i podataka, kao i o njihovoj implementaciji na primjeru COBISS sistema. Treći rad, "Analitička obrada sastavnih delova serijskih i monografskih publikacija u Narodnoj biblioteci Srbije", govori o izradi bibliografije sastavnih dijelova serijskih i monografskih publikacija u Narodnoj biblioteci Srbije.

Drugi dio, u skladu s naravi i ulogom Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH, kao osnivačem i izdavačem časopisa, ima naslov "Dokumentarno naslijeđe" i, u pravilu, sadrži članke koji tematiziraju dokumentarno-pisanu kulturnu povijest i naslijeđe te članke o biblioteci kao baštinskoj ustanovi od općeg značaja za kulturu. Ovaj tematski blok donosi četiri rada, dva pregledna naučna i dva stručna. Prvi rad unutar ovog bloka nosi naslov "Metamorfoza knjige" te predstavlja razvoj knjige od njenog nastanka do pojave nematerijalnih i neopipljivih oblika knjige. Drugi rad, "Istorija knjige i čitanja: novo transdisciplinarno polje naučnog istraživanja", daje pregled pojave i razvoja historije čitanja kao posebnog pristupa tekstu, gdje se pokazuje kako način čitanja ili pristup čitanju ili recepcija zavise od društveno-historijskog konteksta. Treći rad, "Književnokritičko razumijevanje Šantićeve 'mitske' slave uz prilog Arhivske zbirke Alekse Šantića u Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci Bosne i Hercegovine", donosi književnokritički pregled vrednovanja Šantićeve poezije uz pokušaj da se kritički sagleda nesrazmjer između Šantićeve slave i artistskih dometa njegovog pjesništva te, u drugom dijelu rada, pregled Arhiva Alekse Šantića koji baštini Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH. Četvrti rad, "Konzervatorsko-restauratorski proces orijentalnog rukopisa Aṭ-Ṭāriqa al-Muḥammadiyya", predstavlja konzervatorsko-restaurativni proces rađen na rukopisu na turskom jeziku, Aṭ-Tariqa Muhamma-

tion field, but also from heritology and information and communication science, as well as reviews of scientific and professional monographic publications from the aforementioned fields.

In the new issue of the journal *Bosniaca* you will find twelve articles divided into three thematic blocks, and five reviews of monographic publications.

In accordance with the primary scientific orientation of the Journal, the first thematic block is called "Library-information system", where are published articles closely related to information and library activity. This thematic block brings three professional papers. The first paper within this block is entitled "Libraries between censorship and information rights: impact on library practice in the segment of library material acquisition and creation of funds" and examines the problem of censorship in certain aspects of library operations such as the creation of funds, procurement policy and work with users. The second paper "Authority data in the COBISS system and why is its importance increasing" talks about the importance of authority control and data, as well as their implementation on the example of the COBISS system. The third paper "Subject analysis of component parts of serials and books in the National library of Serbia" talks about creating a bibliography of the component parts of serial and monographic publications in the National Library of Serbia.

The second part, in accordance with the nature and role of the National and University Library of Bosnia and Herzegovina, as the founder and publisher of the Journal, it is entitled "Documentary Heritage" and, as a rule, it contains articles on documentary written cultural history and heritage, as well as articles on the library as a heritage institution of general cultural significance. This thematic block brings four papers, two review and two professional papers. The first paper within this block is entitled "Metamorphosis of the book" and represents the development of the book from its origin to the emersion of immaterial and intangible forms of the book. The second paper "History of book and reading: a new transdisciplinary field of scientific research" gives an overview of the emersion and development of the history of reading as a special approach to the text, where it is shown how the way of reading or the approach to reading or the reception depend on the socio-historical context. The third paper "Literary critical understanding of Šantić's 'mythical' fame with a contribution to the review of the

diyya, koji se nalazi u biblioteci tekije Mesudija u Kačunima (BiH).

Treći tematski blok, naslova “Informacije i servisi u novom tehnološkom okruženju”, u pravilu, sadrži radove koji razumijevaju bibliotečko-informacionu djelatnost kao uslužnu djelatnost dominantno iz perspektive tehnološkog razvoja i implementacije novih tehnologija kao imperativ savremenog tehnokratskog doba. Ovaj tematski blok donosi najveći broj radova, ukupno pet, od čega su tri pregledna naučna i dva stručna rada. Prvi rad unutar ovog bloka, pod naslovom “Uloga metapodataka u prezentaciji turbeta u digitalnom okruženju”, govori o mogućnostima korištenja metapodataka u prezentaciji turbeta kao specifičnih objekata kulturnog naslijeđa te primjeni platforme Omeka Classic za publiciranje ovakvih sadržaja. Drugi rad, “Spomenice Sveučilišta u Zagrebu u digitalnom okruženju”, donosi povijesni slijed objave spomenica Sveučilišta u Zagrebu od 1875. do 2019. godine, analizirajući njihov sadržaj i značaj za povijest, kulturu i znanost, ukazujući na prednost digitalnog okruženja u prezentaciji građe. Treći rad, “Uloga visokoškolskih knjižničara pri pružanju pomoći doktorandima u procesu traženja informacija”, daje pregled uloge visokoškolskih biblioteka u doktorskom istraživačkom procesu, što može biti proces od obostrane koristi kako za doktorante tako i za biblioteke u smislu rada, organiziranja i nuđenja usluga. Četvrti rad, “Uredništvo društvenih mreža Zagrebačkog knjižničarskog društva”, daje prikaz rada Uredništva društvenih mreža Zagrebačkog knjižničarskog društva, analizirajući njegov doprinos, funkcionalnost, prednosti, ali i nedostatke. Peti rad, “Uloga Sveučilišne knjižnice Rijeka u promicanju otvorene znanosti”, govori o važnosti otvorene znanosti za društveno-naučno okruženje te ulozi Sveučilišne knjižnice Rijeka u promociji otvorene znanosti dajući pregled cjelokupnih aktivnosti ove institucije u realiziranju pomenutog koncepta.

Kao i u prethodnim, i u novom broju, na kraju donosimo prikaze recentnih monografskih publikacija koje su tematski zanimljive i komplementarne interesima časopisa. U ovom broju donosimo autorске prikaze pet knjiga: *Poljičke isprave II. Iz Zbirke Aleksandra Poljanića* priređivača Medmeda Kardaša, *O stanovnicima biblioteke: šta, zašto i kako čitati* priređivača Đorđa Pisareva, *A History of Ottoman Libraries* autora İsmaila E. Erünsala, *Bibliografski doprinos naučno-istraživačkom radu* priređivačice Narcise Puljek-Bubrić te *Javne politike kulture: Kulturna baština i kulturni turizam* autora Esada Delibašića i Mirze Džananovića.

Archive collection of Aleksa Šantić in the National and University Library of Bosnia and Herzegovina” gives a literary-critical review of the evaluation of Šantić’s poetry with an attempt to critically assess the disproportion between Šantić’s fame and the artistic reach of his poetry, and, in the second part of the paper, an overview of the Archive of Alekse Šantić, which keeps the National and University Library of B&H. The fourth paper “Conservation-restoration treatment of oriental manuscripts Aṭ-Ṭāriqa al-Muḥammadiyya” presents the conservation-restoration process carried out on the manuscript in the Turkish language, Aṭ-Ṭāriqa al-Muḥammadiyya, which is located in the library of the Mesudija tekke in Kačuni (B&H).

The third thematic block titled “Information and Services in the New Technological Environment”, as a rule, it contains papers that understand the library and information activity as a service activity dominantly from the perspective of technological development and implementation of new technologies as an imperative of the modern technocratic age. This thematic block brings the largest number of papers, a total of five, of which three are review papers and two professional papers. The first paper within this block is entitled “The role of metadata in the presentation of türbe in digital environment” and talks about the possibilities of using metadata in the presentation of türbes as specific objects of cultural heritage, and the application of the Omeka Classic platform for publishing such content. The second paper “Monuments of the University of Zagreb in a digital environment” presents the historical sequence of publication of the monuments of the University of Zagreb from 1875 to 2019, analyzing their content and significance for history, culture and science, pointing out the advantage of the digital environment in the presentation of materials. The third paper “The Role of Academic Librarians in Providing Assistance to Postgraduate Students in the Information-Seeking Process” provides an overview of the role of higher education libraries in the doctoral research process, which can be a mutually beneficial process for both doctoral students and libraries in terms of work, organization and offering services. The fourth paper “Zagreb Library Association social media Editorial Board” provides an overview of the work of the Social media Editorial Board of the Zagreb Library Association, analyzing its contribution, functionality, advantages, and disadvantages. The fifth paper “The role of the University of Rijeka Library in the promotion of open science” talks about the importance of open science

Nadamo se da će i novi broj odgovoriti na vaše intelektualne zahtjeve i interese te obogatiti vaše znanje i iskustvo. Želimo vam ugodno i korisno čitanje.

Glavni i odgovorni urednik
Dr. Ismet Ovčina

for the socio-scientific environment and the role of the Rijeka University Library in the promotion of open science, giving an overview of the entire activities of this institution in realizing the mentioned concept.

As in the previous issue, and in the new issue, at the end, we present reviews of recent monographic publications that are thematically interesting and complementary to the interests of the Journal. In this issue, we present the authors' reviews of five books: *Poljičke isprave II. Iz Zbirke Aleksandra Poljanića* (Poljica Documents II. From the Collection of Aleksandar Poljanić) edited by Mehmed Kardaš, *O stanovnicima biblioteke: šta, zašto i kako čitati* (About Library Residents: What, Why and How to Read) edited by Đorđe Pisarev, *A History of Ottoman Libraries* by İsmail E. Erünsal, *Bibliografski doprinos naučno-istraživačkom radu* (Bibliographic Contribution to Scientific Research Work) edited by Narcisa Puljek-Bubrić and *Javne politike kulture: Kulturna baština i kulturni turizam* (Public Policies Of Culture: Cultural Heritage And Cultural Tourism) by Esad Delibašić and Mirza Džananović. We hope that the new issue will respond to your intellectual demands and interests and enrich your knowledge and experience. We wish you a pleasant and useful reading.

Ismet Ovčina, PhD
Editor-in-Chief

Biblioteke između cenzure i prava na informaciju (uticaj na praktično poslovanje u segmentu nabavke bibliotečke građe i kreiranja fondova)

Libraries between censorship and information rights (impact on library practice in the segment of library material acquisition and creation of funds)

Emira Kulenović

JU Biblioteka Sarajeva, Sarajevo, Bosna i Hercegovina / Library of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
emira.kulenovic@bgs.ba

Informacije o članku / Article Info

Primljen / Received 15. 8. 2023.

Prihvaćen / Accepted 26. 9. 2023.

Dostupan online / Available online: 10. 12. 2023.

Ključne riječi / Keywords

nabavka bibliotečke građe, selekcija, cenzura,
pristup informacijama

library acquisition, selection, censorship,
information access

Sažetak / Abstract

Biblioteke kao najdemokračićnija mjesta na svijetu imaju jasno definiranu ulogu i zadaću u društvu. One su dužne obezbijediti svim korisničkim grupama podjednak pristup informacijama, ali i uticati na kreiranje ukusa korisnika, te vršiti pedagošku ulogu. U tom procjepu između imperativa poštivanja zakona i normi demokratskog društva – obezbjeđivanja prava na informaciju s jedne, te diktata tržišta s druge strane, biblioteke se nerijetko nađu u nezavidnoj poziciji kada je u pitanju segment nabavke bibliotečke građe i kreiranje fondova. Iako je načelno ovaj segment poslovanja reguliran zakonskim i internim aktima biblioteka, te kroz različite stručne preporuke, ostaje neriješena dilema vezana za tretiranje publikacija i/ili autora koji se mogu svrstati po određenom osnovu u problematične sa etičkog ili estetičkog aspekta. Cilj ovog rada je pridonijeti sagledavanju specifičnih manifestacija cenzure koja se može pojaviti u određenim segmentima bibliotečkog poslovanja poput kreiranja fondova, nabavke bibliotečke građe ili udovoljavanja zahtjevima korisnika. To se nastoji postići usporedbom onoga što su stvarne dileme u praksi i onoga što propisuje legislativa ili što preporučuju strukovne organizacije. Fokusirajući se na propitivanje granica u rješavanju pomenutih problema, kroz pokušaj otvaranja konkretnih pitanja, nastoji se ukazati na manjkavosti postojećih rješenja i određenu diskrepanciju između ponuđenog zakonsko-teorijskog okvira i njegove provodljivosti u svakodnevnoj praksi.

Libraries as supposed to be the most democratic places in the world have a clearly defined role and purpose in society. They are obliged to provide equal access to information for all, but also to get an impact on reader preferences and at the same time to perform an educational role. In that gap between the imperative to obey the law and follow democratic principles – providing the right to information on the one hand, and the dictates of the market on the other, libraries found themselves in an unenviable position when it comes to the segment of acquiring library materials and creating funds. Although, in principle, this business segment is regulated through various professional recommendations and by legal and internal acts of libraries, there still remains an unresolved dilemma related to the treatment of publications and/or authors that can be classified on a certain basis as problematic from ethical or aesthetic aspects. The aim of this paper is to contribute to the theoretical understanding of specific manifestations of censorship that can occur in certain segments of library practice such as creating funds, purchasing library materials, or meeting user requirements. This is being achieved by comparing what are real dilemmas in practice and what the legislation prescribes or what is recommended by professional organizations. By focusing on questioning the boundaries in solving the aforementioned problems, through an attempt to open specific issues, it seeks to point out the shortcomings of existing solutions and a certain discrepancy between the offered legal-theoretical framework and its implementation in everyday practice.

1. Uvod – društveni kontekst

Demokratsko društvo kojem težimo je društvo zasnovano na principima zalaganja za širok spektar ljudskih prava i sloboda, uključujući i pravo na obrazovanje, pravo na slobodan pristup informacijama i slobodu govora. Različita društvena kretanja kroz historiju su, svako na jedinstven način, kreirala društveni kontekst u ovom pitanju.

Međutim, ono sa čim se po prvi put sada susrećemo svojevrsni su apsurdni proistekli iz situacije gdje živimo u vrijeme kada propagiranje pomenutih vrijednosti nikad nije bilo veće, a da se one istovremeno uskraćuju kroz određene mehanizme sistema koji insistira na njihovom zagovaranju. Živimo u vremenu hiperprodukcije informacija svih vrsta i glasovi svih onih koji do sada nisu bili vidljivi imaju mogućnost da se čuju, ali u svem tom mnoštvu dolazi do zaglušenja, pa svijet sve više počinje ličiti na distopijsku viziju Raja Bradberija (Bradbury, 2003) gdje je nemoguće razaznati koji glasovi/informacije su autentični, vrijedni pažnje ili, pak, nepoćudni/neprihvatljivi. Iako se može na prvi pogled učiniti bespredmetnim raspravljati o nekom djelu ili autoru kao kontroverznom u 21. vijeku (šta danas još može biti kontroverzno!), određeni standard u valorizaciji onoga što je društveno (ne)prihvatljivo trebao bi da postoji. To je osobito važno za institucije kakve su biblioteke – mjesta koja imaju jasnu ulogu u društvu i koja bi istovremeno trebala biti najdemokratičnija na svijetu. Gdje nastaje problem? Problem nastaje kada dođe do tačke sudara onog što se naziva neotuđivo pravo na informaciju – pristup informaciji i pitanja (opravdanosti) ograničenja tih sloboda (**pritom imajući u vidu da nečija sloboda i pravo seže do granica slobode onog drugog!**).

U svijetu gdje gotovo da ne postoje tabu-teme i gdje sve ima svoju tržišnu vrijednost, ko je taj ko može objektivno postaviti granice i dati sebi za pravo da bude arbitar?

Prevedeno na rječnik struke, koja je uloga biblioteke i bibliotekara u svemu tome, na koje aspekte poslovanja se ovakve dileme odražavaju, koja je svrha toga i u kojim slučajevima je bavljenje dilemom “etičko ili estetičko” u bibliotekama opravdano, ako je uopće? Na koncu, koje su posljedice takve prakse – i da li se to može nazvati (opravdanom ili neopravdanom) cenzurom?

U bibliotekama je to, imajući u vidu njenu društvenu ulogu, posebno delikatno pitanje, ali ne može se reći kako ne postoji neka vrsta cenzure, makar se radilo “samo” o selektivnosti prilikom odabira – postavljanja kriterija prema kojima se oni koji

1. Introduction

The democratic society we strive for is a society based on the principles of advocacy for a wide range of human rights and freedoms, including the right to education, the right to free access to information, and freedom of speech. Different social movements throughout history have, each in a unique way, created a social context on this issue.

However, what we are now encountering for the first time is a kind of absurdities stemming from the situation where we live in a time when the propaganda of the mentioned values has never been greater, while at the same time, they are being denied through certain mechanisms of the system that insists on advocating them. We live in a time of hyperproduction of information of all kinds, and the voices of all those who have not been visible until now have the opportunity to be heard, but in all this multitude there is deafening, so the world is starting to resemble Ray Bradbury's dystopian vision more and more (Bradbury, 2003) where it is impossible to distinguish which voices/information are authentic, worthy of attention or, on the other hand, undesirable/unacceptable. Although at first glance it may seem pointless to discuss a work or an author as controversial in the 21st century (what else can be controversial today!), a certain standard in the valorisation of what is socially (un)acceptable should exist. This is particularly important for institutions such as libraries – places that have a clear role in society and which at the same time should be the most democratic in the world. Where does the problem arise? The problem arises when there is a collision point between what is called the inalienable right to information – access to information and questions (justification) of restrictions on these freedoms (**while bearing in mind that one's freedom and right extends to the limits of the other's freedom!**).

In a world where there are almost no taboo topics and where everything has its market value, who is the one who can objectively set boundaries and claim the right to be the arbiter?

Translated into the vocabulary of the profession, what is the role of the library and librarians in all of this, which aspects of business do such dilemmas reflect, what is the purpose of it, and in which cases is dealing with the “ethical or aesthetic” dilemma in libraries justified, if at all? Finally, what are the consequences of such a practice – and can it be called (justified or unjustified) censorship?

In libraries, bearing in mind its social role, this is a particularly delicate issue, but it cannot be said

učestvuju u kreiranju fondova odlučuju za to šta nabaviti, a šta ne i koji su argumenti za to.

Dakle, težište ovog rada je na promišljanju o dilemama koje se mogu javiti u praksi u određenim segmentima bibliotečkog poslovanja (poput nabavke i kreiranja fondova), gdje za pojedine slučajeve ne postoje jasno propisane smjernice, a mogu rezultirati svojevrsnim vidom “tihe” cenzure.

2. Pozicioniranje biblioteka(ra) između prava i obaveze

Cenzura kao oblik represivnog djelovanja postojala je oduvijek, a poimanje *poželjnog i nepoželjnog* u različitim historijskim periodima i u različitim sredinama bilo je vrlo promjenjiva kategorija, pa je tako poznato da se na listi zabranjenih moglo naći svašta – od Don Kihota do Crvenkapice, od Đordana Bruna do Ane Frank. Načini provedbe cenzure su, pritom, bili različiti.

Mehanizmi i vrste cenzure koje su se primjenjivale za sprječavanje širenja nepoćudne literature imali su različite oblike – od izdavanja popisa zabranjenih knjiga, autocenzure, “preventivne cenzure”, zabrane prodaje nepoželjnih publikacija, do onih sofisticiranih, institucionalnih vidova cenzure poput kontrole štampanja, nabavke ili politike “tihog čišćenja” knjiga u fondovima biblioteka.

Danas se jednim od najčešćih oblika cenzure smatra ograničavanje pristupa i određivanje željenog i neželjenog sadržaja kroz kontrolu pristupa informacijama, stavljanjem adekvatnih oznaka na publikacije i sl. – pod uslovom da uopće govorimo o cenzuri s namjerom. Treba naglasiti da je u praksi nedostupnost određenih naslova najčešće uzrokovana zapravo ograničenim finansijskim sredstvima kojima biblioteke raspolažu za nabavku bibliotečke građe i to nema veze sa ideološkim ili vrijednosnim karakteristikama djela, te su u tim slučajevima bibliotekari prisiljeni svoditi liste deziderata na neki “razuman” broj naslova ili primjeraka i pružati prednost prilikom nabavke određenoj vrsti građe nauštrb neke druge. Veliku ulogu u segmentu nabavke svakako ima i upravljačka politika biblioteke, profil biblioteke, te kakve zbirke biblioteka ima nakanu sakupljati.

Neki vodeći regionalni autori cenzuru vide isključivo kao “...sustav mjera koje poduzimaju vlasti ili oni koji tu vlast predstavljaju, za sprječavanje javnog iznošenja ideja i mišljenja koje vlasti drže oprečnim svojim interesima, odnosno onim moralnim i društvenim normama koje vrijede u određenoj sredini i vremenu” (Stipčević, 1994) ili kao “...nastojanje da se uspostavi kontrola nad javnom cirkulacijom

that there is no kind of censorship, even if it was “only” about selectivity when choosing – setting criteria according to which those who participate in the creation of funds decide what to get and what not to get and what are the arguments for that.

So, the focus of this paper is thinking about dilemmas that can arise in practice in certain segments of library business (such as procurement and creation of funds) where there are no clearly prescribed guidelines for certain cases, but they can result in a kind of “silent” censorship.

2. Positioning of libraries (librarians) between rights and obligations

Censorship as a form of repressive action has always existed, and the concept of what is *desirable* and what is *undesirable* in different historical periods and in different environments was a very variable category, so it is known that on the list of forbidden things, one could find everything – from Don Quixote to Little Red Riding Hood, from Giordano Bruno to Anne Frank. The methods of implementing censorship were different.

The mechanisms and types of censorship that were applied to prevent the spread of undesirable literature took different forms – from issuing a list of prohibited books, self-censorship, “preventive censorship”, banning the sale of undesirable publications, to sophisticated, institutional forms of censorship such as control of printing, procurement or politics “quiet cleaning” of books in library collections.

Today, one of the most common forms of censorship is considered to be limiting access and determining wanted and unwanted content through controlling access to information, placing adequate labels on publications, etc. – on condition that we are talking about intentional censorship at all. It should be emphasized that in practice, the unavailability of certain titles is most often caused by limited financial resources available to libraries for the acquisition of library materials, and this has nothing to do with the ideological or value characteristics of the works, and in these cases, librarians are forced to reduce their wish lists to a “reasonable” number of titles or copies and give advantage when acquiring a certain type of material at the expense of another. The management policy of the library, the profile of the library, and the kind of collections the library intends to collect certainly play a big role in the procurement segment.

neprihvatljivog sadržaja koji je takvim određen na temelju prethodne kvalitativno-političke procjene koju, prema vlastitim kriterijima, provode institucionalni i neinstitucionalni društveni akteri s ciljem oblikovanja sužene javnosti” (Panić, 2017: 30).

Manifestaciju cenzure u biblioteci tematizirala je Aleksandra Horvat i definirala je kao “ograničavanje prava na čitanje i smanjivanje odgovornosti knjižničara” (Horvat, 1994: 1). Autorica se u tekstu poziva na Povelju o bibliotečkim pravima (ALA, 1983: 14), u kojoj se jasno navodi kakav bi trebao biti odnos biblioteke spram bilo koje vrste cenzure, te šta u praksi zapravo znači pozivanje na praktičnu primjenu osnovnog ljudskog prava na obrazovanje i informisanje. U pomenutoj *Povelji* se izravno navodi kako bi se biblioteke trebale opirati cenzuri u ispunjavanju svoje odgovornosti pružanja informacija i prosvjetljenja, te sarađivati sa onima koji se opiru ograničavanju slobode izražavanja i slobodnog pristupa idejama. Istovremeno, autorica na neki način amnestira bibliotekare/knjižničare od odgovornosti kroz stav da odgovornost spram nečeg spornog u djelu leži isključivo na autoru. Pa ipak, ovdje treba biti jako pažljiv. Naime, kada se govori o slobodi informiranja i dostupnosti informacija/znanja, govori se o potrebi dokidanja diskriminacije po bilo kojem pitanju u nekoj zajednici ili spram neke korisničke grupe. U Manifestu se navodi: “Zbirke i službe ne smiju biti izložene bilo kakvom obliku ideološke, političke ili vjerske cenzure niti trgovačkim pritiscima” (UNESCO, 1994). **Obezbijediti pristup svima podrazumijeva osigurati pristup za sve grupe korisnika, ali se ne odnosi (ili barem ne bi trebalo!) na svaku vrstu literature ili autora.** Ovdje se, dakle, ne govori o cenzuri kao mjeri represije spram neke društvene grupe, već radije kao instrumentu za suzbijanje potencijalno štetnih i društveno neprihvatljivih sadržaja.

Zapravo se čini kako su se, kada je u pitanju cenzura, biblioteke i bibliotekari našli u procjepu između onog što propisuju zakonodavni akti (zakoni o bibliotečkoj djelatnosti, pravilnici o radu, o sistematizaciji, o uslovima za osnivanje i rad biblioteka i sl.) ili što preporučuju stručne organizacije i određenih zahtjeva koje pred njih stavljaju korisnici ili diktiraju trendovi. Rad javnih biblioteka jasno je regulisan pravnim propisima titulara (finansijera) i internim aktima biblioteke koji su obavezujući. “Svaki sistem narodnih biblioteka zahtijeva pisane smjernice za izgradnju zbirke koje usvaja upravljačko tijelo biblioteke. Svrha smjernica treba biti osiguranje dosljednog pristupa održavanju i razvijanju bibliotečkih zbirki i pristupa građi.” (IFLA, 2009)

Some leading regional authors see censorship exclusively as “(...) a system of measures taken by the authorities or those who represent that authority, to prevent the public presentation of ideas and opinions that the authorities consider contrary to their interests, i.e. those moral and social norms that apply in a certain environment and time” (Stipčević, 1994) or as “(...) an effort to establish control over the public circulation of unacceptable content that is determined as such on the basis of a previous qualitative-political assessment, which, according to their own criteria, is carried out by institutional and non-institutional social actors with the aim of shaping a narrow public” (Panić, 2017: 30).

The manifestation of censorship in the library was thematized by Aleksandra Horvat and defined as “limiting the right to read and reducing the responsibility of librarians” (Horvat, 1994: 1). In the text, the author refers to the Library Bill of Rights (ALA, 2019) which clearly states what should be the library’s attitude towards any type of censorship, and what it actually means in practice to call for the practical application of the basic human right to education and information. The aforementioned Bill directly states that libraries should resist censorship in fulfilling their responsibility to provide information and education and cooperate with those who resist restrictions on freedom of expression and free access to ideas. At the same time, the author in some way amnesties librarians from responsibility through the attitude that responsibility for something disputed in the work lies solely with the author. And yet, you have to be very careful here. Namely, when we talk about freedom of information and the availability of information/knowledge, we are talking about the need to end discrimination on any issue in a community or against a user group. It is stated in the Manifesto: “Collections and services must not be exposed to any form of ideological, political or religious censorship or commercial pressure” (UNESCO, 1994). **Providing access to all means providing access for all groups of users, but it does not (or at least should not!) apply to every type of literature or author.** Here, therefore, we are not talking about censorship as a measure of repression against some social group, but rather as an instrument for suppressing potentially harmful and socially unacceptable content.

In fact, it seems that when it comes to censorship, libraries, and librarians have found themselves in a gap between what legislative acts stipulate (Laws on library function, work regulations, systematiza-

Zakonodavstvo koje se odnosi na biblioteke različito je u zavisnosti od zemlje, ali i tipa biblioteke. Međutim, stručne organizacije poput bibliotечких društava, ALA-e, IFLA-e, EBLIDA-e, ili čak UNESCO-a, propagiraju kroz svoje preporuke i manifeste smjernice koje bi trebale biti od pomoći stručnim radnicima u rješavanju mnogih nedoumica u vezi sa praktičnim poslovanjem, ali one za razliku od pomenutih akata nisu obavezujuće. Pred biblioteke je tako stavljen zadatak da ispune obaveze prema zakonodavcu i usklade svoju politiku sa vladajućom jer “oni određuju mjesto javnih biblioteka u širem okviru”¹ (IFLA, 2012), premda se nerijetko čini kako se one samo deklarativno zalažu za demokratske principe. Kada su u pitanju stručne organizacije, na stranici IFLA/FAIFA-e može se naći oko dvadesetak etičkih kodeksa za biblioteke iz različitih zemalja (IFLA, 2011) koje propagiraju rad biblioteka nezavisan od bilo kakvih političkih ili drugih uticaja. Sve pomenute organizacije kroz svoje povelje, kodekse i preporuke pokušavaju propagirati visok stepen demokratičnosti, sloboda govora i mišljenja, protiveći se bilo kakvom obliku cenzure (Gebolys & Tomaszczyk, 2011). Od stručnih radnika se pritom očekuje visoki profesionalizam u radu i poštovanje etičkih standarda.

- Bibliotekari i drugi informatički radnici striktno su posvećeni neutralnosti i nepristrasnom stavu u pogledu prikupljanja, pristupa i usluga. Neutralnost rezultira najizbalansiranim prikupljanjem i najuravnoteženijim pristupom informacijama.² (IFLA, 2012: 4)
- Bibliotekari ne smiju dopustiti da njihovi osobni stavovi i mišljenja određuju kojim će se članovima zajednice pružiti usluga ili koja će se građa odabrati i ponuditi. (IFLA, 2011: 82)
- Etički kodeks zabranjuje bilo kakve rasne, društvene i nacionalne predrasude.³ (IFLA, 2012: 13)

Ali, kako to zapravo funkcioniра u praksi kada dođe do kolizije između onoga što jeste i onoga kako bi trebalo biti – npr. u segmentu nabavke ili kreiranja fondova?

tion, conditions for the establishment and operation of libraries, etc.) or what professional organizations recommend and certain requirements put before them by users or dictated by trends. The work of public libraries is clearly regulated by the legal regulations of the founder (financiers) and the library’s internal acts, which are binding. “Each public library system requires a written collection management policy, endorsed by the governing body of the library service. The aim of the policy should be to ensure a consistent approach to the maintenance and development of the library collections and access to resources” (IFLA, 2009).

Legislation related to libraries is different depending on the country and also on the type of library. However, professional organizations such as library societies, ALA, IFLA, EBLIDA, or even UNESCO, propagate through their recommendations and manifesto guidelines that should be helpful to professionals in solving many doubts related to practical business, but unlike the aforementioned acts, they are not binding. Thus, libraries are given the task of fulfilling their obligations to the legislator and harmonizing their policy with the governing one because “they determine the place of public libraries in a wider framework”¹ (IFLA, 2012), although it often seems that they are only declaratively advocating for democratic principles. When it comes to professional organizations, on the IFLA/FAIFA website it can be found about twenty codes of ethics for librarians from different countries (IFLA, 2011) that promote the work of libraries independent of any political or other influences. All the mentioned organizations, through their bills, codes, and recommendations, try to propagate a high level of democracy, and freedom of speech and opinion, opposing any form of censorship (Gebolys & Tomaszczyk, 2011). Professional workers are expected to be highly professional in their work and respect ethical standards.

- Librarians and other information workers are strictly committed to neutrality and an unbiased stance regarding collection, access and service. Neutrality results in the most balanced collection and the most balanced access to information achievable. (IFLA, 2012: 4)
- Librarians must not allow their personal views and opinions to determine which members of the community will be served or which materials will be selected and offered. (IFLA, 2011: 82)

¹ Primjeri propisa u vezi sa javnim bibliotекama mogu se naći na: <http://www.ifla.org/V/cdoc/acts.htm>

² “Librarians and other information workers are strictly committed to neutrality and an unbiased stance regarding collection, access and service. Neutrality results in the most balanced collection and the most balanced access to information achievable.”

³ “The code of ethics prohibits any racial, social and national prejudices.”

¹ Examples of regulations related to public libraries can be found at: <http://www.ifla.org/V/cdoc/acts.htm>

3. Između teorije i prakse: rasprava

Tri su ključna kriterija na koja bi u ovom kontekstu posebno trebalo obratiti pažnju kada je u pitanju kreiranje bibliotečkih fondova: selekcija, evaluacija i odgovornost (Perunović, 1997: 14).⁴

“Nabavna politika najbolji je pokazatelj položaja knjižnice u društvu, u njoj se odražavaju sve političke i društvene promjene.” (Stipčević, 1992: 30-31).

Jedno od najkompleksnijih pitanja kada se govori o planiranju nabavke bibliotečke građe i kreiranju fondova jeste ono koje se javlja u slučajevima gdje se suprotstavljaju etički i estetički aspekt nekog djela i kada to postaje problematično prilikom odlučivanja da li jednu takvu “spornu” jedinicu uvrstiti u fond ili ne. **Da li tada načelo estetičnosti i umjetničke vrijednosti koju neko djelo ima, nezavisno od svoje sadržine i ideje koju propagira, treba imati prioritet u odnosu na načelo etičnosti?** Kako u tom slučaju ispoštovati pravo korisnika na informaciju, a ne biti pristrasan ili optužen za subjektivnost, političku ili kakvu drugu nekorektnost i/ili cenzuru? Jer, kako se navodi: od bibliotekara i drugih informacijskih stručnjaka se očekuje da budu striktno posvećeni neutralnosti i nepristrasnom stavu u pogledu prikupljanja, pristupa i usluga, a štiteći svoju poziciju i kredibilitet prisiljeni su da “inzistiraju na tome da se odluke o nabavljanju ili nenabavljanju neke knjige obrazlažu stručnim, a ne političkim, vjerskim, ideološkim i sličnim razlozima. Time što izabire knjige ovisno o stručnim razlozima, knjižničar obavlja selekciju, a što se u određenim slučajevima može posmatrati i kao vid cenzure.” (Stipčević, 1992: 30-31)

Kreiranje fondova ma koje biblioteke izuzetno je složen segment poslovanja i mnogo je parametara potrebno uzeti u obzir prilikom nabavke i selekcije bibliotečke građe. Kada su pitanju javne biblioteke, u razmatranje se uzima recentna i aktuelna produkcija, interes korisnika, potreba za nabavkom deficitarnih naslova koji su ili jako traženi i potrebni, ili izuzetno vrijedni i rijetki, ili su pak u pitanju naslovi za popunjavanje specijalnih zbirki – a sve to nastojeći da se udovolji željama korisnika različitih profila i potreba. U slučaju kontroverznih autora/djela, interes publike i potražnja za njima je uvijek velika, bez obzira na e(ste)tičku dimenziju. Takvi autori i njihova djela će se uvijek naći na listama deziderata. Nije tako teško donijeti odluku

- The code of ethics prohibits any racial, social and national prejudices. (IFLA, 2012: 13)

But how does it actually work in practice when there is a collision between what is and what should be – for example, in the segment of procurement or creation of funds?

3. Between theory and practice: discussion

In this context, there are three key criteria that should be paid particular attention to when it comes to the creation of library collections: selection, evaluation, and responsibility (Perunović, 1997: 14).²

“The acquisition policy is the best indicator of the library’s position in society, it reflects all political and social changes” (Stipčević, 1992: 30-31).

One of the most complex issues when talking about planning the acquisition of library materials and creating funds is one that arises in cases where the ethical and aesthetic aspects of a work are in conflict and when it becomes problematic when deciding whether to include such a “controversial” unit in the fund or not. **Should the principle of aesthetics and artistic value that a work has, regardless of its content and the idea it propagates, have priority over the principle of ethics?** In that case, how to respect the user’s right to information, and not be biased or accused of subjectivity, political or any other incorrectness, and/or censorship?

Because, as it states: librarians and other information professionals are expected to be strictly neutral and impartial with regard to collection, access, and services, and to protect their position and credibility they are forced to “insist that decisions for acquisition or non-acquisition of some book are justified by professional rather than political, religious, ideological and similar reasons. By choosing books depending on professional reasons, the librarian carries out the selection, which in certain cases can be seen as a form of censorship” (Stipčević, 1992: 30-31).

The creation of funds for any library is an extremely complex business segment and many parameters need to be taken into account when acquiring and selecting library materials. When it comes to public libraries, consideration is given to recent and current production, user interest, the need to acquire deficit titles that are either highly sought after and needed, or extremely valuable and rare, or titles to fill special collections – and all of that trying

⁴ Perunović, N. navodi 21 princip, ali u kontekstu problema kojim se ovaj rad bavi, posebno su značajna navedena tri.

² Perunović, N. states 21 principles, but in the context of the problem that this paper deals with, three are particularly significant.

o tome da li nabaviti ili ne takav naslov ukoliko se prilikom nabavke kao jedan od prioriteta postavi kriterij estetike. Biblioteka ne bi trebala nužno biti u obavezi da udovolji željama korisnika po svaku cijenu, misleći pritom na onu vrstu “šund” literature koja jeste legitimna, ali svojim sadržajem i upitnim kvalitetom ne korespondira sa primarnom zadaćom biblioteke, a to je da odgaja i oblikuje ukus korisnika. Mnogo ozbiljniji problem nastaje kada je u pitanju postavljanje kriterija koji zalaze u sferu etike.

Dileme koje tjeraju na razmišljanje su vezane za autore i/ili djela koji su iz bilo kojeg razloga subverzivni, provokativni, neki na granici dobrog ukusa (tzv. šund literatura), da je nemoguće ne zapitati se kako ih, iz perspektive bibliotekara, tretirati. S obzirom na preporuke, koje ne moraju biti obavezujuće i nerijetko su samo deklarativne,⁵ čini se da su dileme koje ostaju na teret bibliotekarima nepremostive.

S jedne strane, javne biblioteke su dužne obezbijediti korisnicima knjige koje potražuju s obzirom na to da su oni ti koji kroz budžet finansiraju rad biblioteke; također, podrazumijeva se da bi svaka ozbiljna javna biblioteka na svojim policama morala imati velikane svjetske književnosti, barem one koji se smatraju klasicima, nagrađivane autore, građu koja pruža različite perspektive na određene događaje i pitanja, a pritom imati u vidu i da “...građa se ne smije isključivati zbog porijekla, prošlosti ili stavova onih koji su doprinijeli njezinom stvaranju” (ALA, 2019).

Sa druge strane, a referirajući se na ovo posljednje – da li treba postaviti granicu i gdje prilikom odluke da li finansirati i propagirati kroz svoje fondove autore ili djela koja baštine ideje koje su u suprotnosti sa idealima demokratskog i slobodnog društva i da li je opravdano pokleknuti spram diktata tržišta ne obazirući se pretjerano na načela struke?

“Onaj knjižničar koji dobro zna da ono što radi bi se moglo okarakterisati (op. a.) kao cenzura, naći će za svoje postupke valjanih opravdanja u postojećim propisima, u prilikama koje ga okružuju, u javnim ili prikrivenim pritiscima kojima je izvrnut.” (Stipčević, 1992: 18)

Zakon o bibliotečkoj djelatnosti, pravilnici o poslovanju biblioteka, uputstva za formiranje zbirki i sl. dobrim dijelom nastoje postaviti principe poslovanja, ali njima nisu u mogućnosti razriješiti dileme

to satisfy the wishes of users of different profiles and needs. In the case of controversial authors/works, the audience’s interest and demand for the same is always high, regardless of the ethical or aesthetic dimension. Such authors and their works will always be on desideratum lists. It is not so difficult to make a decision on whether or not to acquire such a title if the criterion of aesthetics is set as one of the priorities during procurement. The library should not necessarily be obliged to satisfy the wishes of the users at all costs, thinking of the kind of “pot-boiler” literature that is legitimate, but with its content and questionable quality does not correspond to the library’s primary task, which is to educate and formulate users’ taste. A much more serious problem arises when it comes to setting criteria that fall into the sphere of ethics.

Thought-provoking dilemmas are related to authors and/or works that are, for any reason, subversive, provocative, some on the border of good taste (so-called pot-boiler literature), that it is impossible, from the librarian’s perspective, not to wonder how to treat them. With regard to recommendations that do not have to be binding and are often only declarative,³ it seems that the dilemmas facing librarians are impassable.

On the one hand, public libraries are obliged to provide users with the books they request, given that they are the ones who finance the work of the library through the budget; also, it goes without saying that every serious public library would have to have on its shelves the great ones of world literature, at least those who are considered classics, award-winning authors, materials that provide different perspectives on certain events and issues, while keeping in mind that “(...) material should not be excluded because of the origin, past or stands of those who contributed to its creation” (ALA, 1983: 14).

On the other hand, and referring to the latter – should we set a limit when deciding whether to finance and propagate through our fund’s authors or works that inherit ideas that contradict the ideals of a democratic and free society and whether it is justified to give in against the dictates of the market without paying too much attention to the principles of the profession?

“The librarian who knows well that what she/he does could be characterized (author’s note) as censorship, will find valid justifications for hers/his actions in

⁵ Npr. u Etičkom kodeksu bibliotekara BiH (BAM, 2007) navodi se: “Mi **podržavamo** principe, intelektualne slobode i protivimo se svim oblicima cenzure...”

³ E.g. in the Code of Ethics of BH Librarians is stated: “We **support** principles, intellectual freedom and oppose all forms of censorship...”

u svakom pojedinom slučaju (Zakon o bibliotečkoj djelatnosti KS, čl. 12)⁶ i obično su formulirani na način da građa treba biti raznovrsna, dostupna širokom krugu korisnika, slijediti standarde i biti relevantna za postizanje ciljeva biblioteke.

Uzmimo za primjer Hitlerovu knjigu *Mein Kampf*, *Protokol sionskih mudraca* ili Célineovu *Bagatelu za jedan masakr*. Osim u slučajevima eksplicitnog propagiranja nečeg štetnog ili (posebno na ovim prostorima aktualnog i problematičnog) tendencioznog historijskog revizionima, **pitanje diskreditacije je nerijetko pitanje tumačenja** (jer kako drugačije objasniti da je neka knjiga ili autor u određenom periodu zabranjena, dok u nekom drugom biva uvrštena u obaveznu lektiru).

Sraz između etičkog i estetičkog upravo na primjeru pomenutog Célinea odlično je svojevremeno poentirala Mirjana Miočinović. Célinea drži za jednog od najvećih francuskih pisaca 20. vijeka, ali i tvorcem antisemitskog spisa *Bagatela za jedan masakr*, te za njega kaže: "Taj veliki pisac, s knjigama u milionskim tiražima (sa izuzetkom pomenute Bagatele), nema niti će, verujem, ikada imati ulicu ili spomenik, ne samo u Parizu, no ni u jednom gradiću u kojem je, menjajući mesta, živeo. Verujem, mada za to nemam lično pouzdane dokaze, da ni Knut Hamsun nema u Oslu, niti bilo gde drugde, svoju ulicu ili spomenik. Jednom notornom kvislingu u civilizovanim zemljama ne upućuje se ta vrsta počasti, kao ni onom koji je napisao spis koji je stvorio (a verovatno i dalje stvara) hiljade ostrašćenih antisemita." (Miočinović, 2015)

Ne treba ići dalje od površnog pregleda online kataloga pa zaključiti kako većina javnih biblioteka posjeduje pomenuti *Mein Kampf*, i to u otvorenom pristupu.⁷ Ono što je jako važno primijetiti jest da većina izdanja ima i popratni, nemali predgovor ili pogovor. Druga dva navedena naslova je, s druge strane, mnogo teže naći. Pa ipak, bez obzira na problematičnu reputaciju autora, nemoguće je danas zamisliti ozbiljnu biblioteku bez remek-djela svjetske književnosti poput *Putovanja nakraj noći*, *Gladi*, *Limenog doboša* i sl.

Pribjegavati kompromisu se čini kao najrealnije rješenje. Dakle, u slučaju ideološki/moralno/etički problematičnih autora/djela omogućiti nabavku minimalnog broja primjeraka uz imperativ estetskog kriterija, ali ograničiti pristup ili nabavljati izdanja sa kvalitetnim kritičkim osvrtima na to određeno

the existing regulations, in the circumstances that surround her/him, in the public or covert pressures to which she/he is subjected" (Stipčević, 1992: 18).

The Law on Library Function, the Regulations on Library Work, the Guidelines for Building the Collections, etc., for the most part, try to set the principles of work, but they are not able to resolve dilemmas in each individual case (The Law on Library Activity of Sarajevo Canton, Article 12)⁴ and are usually formulated in such a way that the material should be diverse, accessible to a wide range of users, follow standards and be relevant to the achievement of the library's goals.

Take for example Hitler's book *Mein Kampf*, *The Protocols of the Elders of Zion*, or Céline's *Trifles for a Massacre* (*Bagatelles pour un massacre*). Except in cases of explicit propagation of something harmful or (especially in these areas current and problematic) tendentious historical revisions, **the question of discrediting is often a question of interpretation** (because how else to explain that a certain book or author is banned in a certain period, while in another it is included in mandatory reading).

Mirjana Miočinović perfectly pointed out the collision between the ethical and the aesthetic in the example of the aforementioned Céline. She considers Céline as one of the greatest French writers of the 20th century, but also as a writer of the anti-Semitic writings *Trifles for a Massacre*, and says about it: "This great writer, with books in millions of copies (with the exception of the aforementioned *Bagatelles*), does not have and, I believe, will never have a street or a monument, not only in Paris but not in any small town that he lived in while changing places. I believe, although I personally do not have reliable evidence for this, that Knut Hamsun does not have his own street or monument in Oslo, or anywhere else. A notorious quisling in civilized countries is not given that kind of honour, nor is one who wrote a book that created (and probably still creates) thousands of enraged anti-Semites" (Miočinović, 2015).

One should not go further than a superficial review of the online catalogue and conclude that most public libraries have the aforementioned *Mein Kampf* in open access.⁵ What is very important to note is that most editions also have an accompanying, not-so-small foreword or afterword. The other two mentioned titles, on the other hand, are much harder

⁶ Istovjetan tekst Zakona je naveden i u članu 11. Zakona o bibliotečkoj djelatnosti RBiH, "Sl. list" br. 37/95.

⁷ Vidi: <https://bh.cobiss.net/>

⁴ The same text of the Law is also stated in Article 11. of the Law on Library Function of RB&H, "Official Journal" No. 37/95.

⁵ See: <https://bh.cobiss.net/>

djelo. U tom slučaju, oni koji imaju stvarnu potrebu u vidu naučnog istraživanja ili proučavanja tog djela u bilo kojem smislu, te ozbiljnim čitateljima koji žele kritički promišljati o njemu, djelo treba učiniti dostupnim. Svako ozbiljno djelo treba naći svoje mjesto na bibliotečkoj polici, ali u određenim specifičnim slučajevima ograničenje pristupa tom djelu može spriječiti štetu koja bi inače potencijalno mogla biti izazvana njegovom širom upotrebom ili neadekvatnim interpretacijama.

Kada pak govorimo o literaturi gdje lična reputacija autora nije upitna, ali jeste kvalitet djela, postoji rizik da primjena “dobronamjerne cenzure” tada bude tumačena kao skliznuće u drugu krajnost i neku vrstu isforsiranog puritanizma ili “filistarskog licemjerja” (Pančić, 2001). Ovdje bismo se mogli složiti sa stavom da je, u slučaju popularne literature, odgovornost na korisniku – osim, naravno, kada su u pitanju mlađi čitatelji.

Insistiranje na političkoj korektnosti kao drugoj krajnosti koja se, s pravom, često problematizira, također može predstavljati zamku prilikom određivanja kriterija za odabir bibliotečke građe i rezultirati onim što je Teofil Pančić u jednom svom tekstu nazvao “Tiranijom Dobrih Namjera” (Pančić, 2001).⁸ Na tom tragu, Stipčević pronicljivo primjećuje kako će “u budućnosti svaka pojedina grupacija u društvu (feministkinje, LGBTQ, rasne manjine, nacionalne manjine, pristalice marginalnih političkih stranaka, pripadnici različitih religija i sekti, hendikepirani, bolesnici zaraženi AIDS-om i dr.) moći povlačiti pitanje svog prezentiranja u knjigama i ostaloj građi te da će to predstavljati probleme s kojima će se knjižnice morati suočiti, posebice kad se uzme u obzir da su neka od tih spornih djela nacionalni klasici ili djela neupitne umjetničke kvalitete” (Stipčević, 1992: 117).

to find. And yet, regardless of the problematic reputation of the author, it is impossible to imagine a serious library today without masterpieces of world literature such as *Journey to the End of the Night* (*Voyage au bout de la nuit*), *Hunger* (*Sult*), *The Tin Drum* (*Die Blechtrommel*), etc.

Resorting to a compromise seems like the most realistic solution. Therefore, in the case of ideologically/morally/ethically problematic authors/works, enable the acquisition of a minimum number of copies with the imperative of aesthetic criteria, but limit access or acquire editions with high-quality critical reviews of that specific work. In that case, for those who have a real need in the form of scientific research or study of that work in any sense, and serious readers who want to think critically about it, the work should be made available. Each serious work should find its place on the library shelf, but in certain specific cases, limiting access to it can prevent harm that could otherwise potentially be caused by its widespread use or inadequate interpretations.

When we talk about literature, where the personal reputation of the author is not questionable, but the quality of the work is, there is a risk that the application of “benevolent censorship” can then be interpreted as slippage to the other extreme and some kind of forced Puritanism or “philistine hypocrisy” (Pančić, 2001). Here, one might agree with the view that, in the case of popular literature, the responsibility lies with the user – except, of course, when it comes to younger readers.

Insisting on political correctness as the other extreme, which, rightly, is often problematic, can also be a trap when determining the criteria for the selection of library material and can result in what Teofil Pančić in one of his texts called the “Tyranny of Good Intentions” (Pančić, 2001).⁶ On this track,

⁸ U svom osvrtu na knjigu Dubravke Ugrešić *Zabranjeno čitanje*, Pančić dalje piše: “...‘Aktivistički’ duh, kojem je najvažnije da nešto bude politički korektno, low-fat, minority-friendly i sl., pa makar bilo slaba literatura ili ne bilo literatura uopšte, može da produkuje onu vrstu ‘glajhšaltunga’ u kojem se – posve nepatetično shvaćeni – smisao umetničkog gubi u Tiraniji Dobrih Namjera... U permissivnoj kulturi u kojoj se ama baš svako poziva na ‘pravo na svoj glas’, više se nijedan glas uistinu ne čuje i više nijedan glas nije zaista važan...” Autor potom zaključuje kako izlaz iz ove zamke svakako nije u petparačkom “Povratku Tradicionalnim Vrednostima...”, te smatra kako “...svespasavajućeg izlaza zapravo i nema: nepopulistička umetnost uvek će biti suprotstavljena uvek novim manifestovanjima filistarskog duha, koji i te kako može imati i demokratsko ruho, pošto je ono autoritarno već tako beznadno iskompromitovano...” Dalje, naslanjajući se na tezu da je danas sve postalo žrtvom tržišta, nazivajući to “čudesnim svetom književnog merkantilizma Zapada”, on konstatuje kako “...prodaja postaje keyword, jedino o čemu se zaista vodi računa; dobro, možda to i nije baš od juče ovako, ali sada već polako izumiru i one sladunjave strategije prikrivanja koje su imale pokazati kako je estetska vrednost – bila ona ‘utrživa’ ili ne – i dalje ono jedino o čemu se vodi računa.”

⁶ In his review of Dubravka Ugrešić’s book *Forbidden Reading*, Pančić further writes: “...‘Activist’ spirit, for whom the most important thing is for something to be politically correct, low-fat, minority-friendly, etc., even if it is weak literature or no literature at all, can produce the kind of ‘gleichshaltung’ in which – completely unapathetically understood – the meaning of art is lost in the Tyranny of Good Intentions... In a permissive culture where everyone calls for the ‘right to their voice’, no voice is really heard anymore, and no voice is really important anymore.” The author then concludes: “the way out of this trap is certainly not in the two-bit Return to Traditional Values...” and thinks that “...there is actually no all-saviour way out: non-populist art will always be opposed to always new manifestations of the philistine spirit, who can also have a democratic attire, since the authoritarian one is already so hopelessly compromised (...)” Further, relying on the thesis that today everything has become a victim of the market, calling it “the wonderful world of literary mercantilism of the West”, he states how “...sale becomes a keyword, the only thing that is really taken care of; well, maybe it’s not like this since yesterday, but now those mushy concealment strategies that were supposed to show the aesthetic value are slowly dying out – whether it is ‘marketable’ or not – still is the only thing that is taken care of.”

Na kraju, pitanje koje se ovdje nameće je kolike mogu/trebaju biti ingerencije i kompetencije bibliotekara kada je u pitanju društvena odgovornost, a s obzirom na odgojnu/prosvjetiteljsku ulogu koju biblioteke po svojoj definiciji imaju – rame uz rame sa osiguravanjem prava na informaciju i čitanje?

4. Zaključak

U čitavoj ovoj zavrzlami postoji i nešto pozitivno. Sve pomenuto evidentno pobija tezu o upitnosti potrebe opstanka biblioteka u budućnosti. Po svemu sudeći, čini se kako će ona biti još i veća, zbog potrebe da se, uz pomoć instrumenata i alata koji su bibliotekarima na raspolaganju, pokuša uvesti “red” i na neki način bude lakmus papir za procjenu kvaliteta (izvora) znanja i informacija koje nam se plasiraju. Kreiranje fondova bazirano na visokim kriterijima selekcije tako bi trebalo postati možda i najozbiljniji segment poslovanja.

Važno je, na kraju, naglasiti da se ono o čemu se promišlja u ovom radu nikako ne odnosi na već zakonski regulirana rješenja ili aktivnosti koje potpadaju pod krivičnu odgovornost, a tiču se definiranja slobode govora i izražavanja (sankcionisanje govora mržnje). Ovdje je riječ o dilemama za koje nema jasno propisane regulative ili protokola i gdje se profesionalac (bibliotekar) treba osloniti isključivo na vlastitu prosudbu.

Kako smo više puta konstatovali, postoje načelne preporuke, smjernice i načini da biblioteke sačuvaju svoj integritet praveći otklon od (auto)cenzure ukoliko takve tendencije postoje, a da istovremeno ispoštuju i kriterij etike i estetike. Ono najpotrebnije je definiranje što preciznije politike biblioteke spram ovakvih, delikatnih pitanja kroz donošenje internih akata i općih preporuka krovnih stručnih organizacija, kroz kreiranje smjernica za nabavnu politiku i korištenje bibliotekarskih fondova (određivanje i definiranje neke vrste ograničenog ili kontroliranog pristupa problematiziranim jedinicama fonda). Drugi bitan korak bi bio otvoreno javno zagovaranje i propagiranje poštovanja ljudskih prava i intelektualnih sloboda, te insistiranje na suzbijanju loših pojava u društvu kroz društveno angažirano poslovanje (postavljanje jasnih kriterija o tome šta jeste dobro i korisno, propagiranje humanističkih vrijednosti, potenciranje odgojne uloge biblioteka, odgovornost autora, upoznavanje korisnika sa stvarnom ulogom i zadaćama biblioteka i sl.). Samo tako je moguće izmiriti kontradikcije proistekle iz kolizije onoga što propisuje zakon o dužnosti biblioteka da obezbijede pristup informacijama i naprave totalni, neselekti-

Stipčević astutely observes that “in the future, every single group in society (feminists, LGBTQ, racial minorities, national minorities, supporters of marginal political parties, members of different religions and sects, the handicapped, patients infected with AIDS, etc.) be able to raise the issue of its presentation in books and other materials and that this will represent problems that libraries will have to face, especially when it is taken into account that some of these controversial works are national classics or works of unquestionable artistic quality” (Stipčević, 1992: 117).

In the end, the question that arises here is how much authority and competence librarians can/should have when it comes to social responsibility, and considering the educational/enlightening role that libraries have by definition – side by side with ensuring the right to information and reading?

4. Conclusion

There is something positive in this whole conundrum. All of the above obviously refutes the thesis about the questionable need for the survival of libraries in the future. By all accounts, it seems that it will be even greater due to the need to, with the help of instruments and tools available to librarians, try to introduce “order” and in some way be a litmus paper for assessing the quality (source) of knowledge and information which are marketed to us. The creation of funds based on high selection criteria should thus become perhaps the most serious work segment.

Finally, it is important to emphasize that what is discussed in this paper does not in any way refer to already legally regulated solutions or activities that fall under criminal liability and concerns the definition of freedom of speech and expression (sanctioning of hate speech). Here we are talking about dilemmas for which there are no clearly prescribed regulations or protocols and where the professional (librarian) must rely solely on its own judgment.

As we have stated several times, there are principle recommendations, guidelines, and ways for libraries to preserve their integrity by avoiding (self) censorship if such tendencies exist, while at the same time respecting the criteria of ethics and aesthetics.

The most necessary thing is to define as precisely as possible the policy of the library in relation to such delicate issues through the adoption of internal acts and general recommendations of umbrella

van odklon od bilo koje vrste cenzure i moralnog imperativa proisteklog iz bibliotečke prakse koja u svoj suštini ima za cilj odgoj i obrazovanje korisnika i afirmaciju društva u cjelini.

professional organizations through the creation of guidelines for procurement policy and the use of library funds (determining and defining some kind of limited or controlled access to problematic fund units). Another important step would be open public advocacy and propaganda of respect the human rights and intellectual freedoms, and insisting on suppressing bad phenomena in society through socially engaged business (setting clear criteria about what is good and useful, propaganda of humanistic values, enhancing the educational role of libraries, author's responsibility, introducing users to the real role and tasks of libraries, etc.). Only in this way is it possible to reconcile the contradictions arising from the collision of what the law prescribes regarding the duty of libraries to provide access to information and make a total, non-selective deflection from any type of censorship and moral imperative arising from library practice, which in its essence aims to up bring and educate users and affirmation of society as a whole.

Bibliografija / Bibliography

- ALA. (2019). *Library Bill of Rights*. <https://www.ala.org/advocacy/intfreedom/librarybill>.
- BAM. (2007). *Etički kodeks bibliotekara Bosne i Hercegovine*. <http://www.bam.ba/eticki-kodeks-2/>.
- Basara, S. (2015, Juni 15). Etičko čišćenje. *Danas*. <https://www.danas.rs/kolumna/svetislav-basara/eticko-ciscenje/>.
- Bradbury, R. (2003). *Farenhajt 451*. Beograd: Laguna.
- Crnogorac, V. (2018). *Javne biblioteke i demokratija*. Beograd: Clio.
- Gebolys, Z., & Tomaszczyk, J. (2011). *Library Codes of Ethics Worldwide: Anthology* [Elektronski izvor]. Berlin: Simon Verlag fur Bibliothekswissen. https://books.google.ba/books?id=IqoN_CJz-kQ0C&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false.
- Hebrang-Grgić, I. (2008). Cenzura – neizostavan čimbenik razvoja ljudske misli i društva. U: Tuđman, M. (ur.). *Aleksandru Stipčeviću s poštovanjem* (str. 135-165). Zagreb: Filozofski fakultet. <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/9737/1/CenzuraIHG.pdf>.
- Horvat, A. (1994). Pravo na čitanje. U: Šeta, V. (ur.). *Razvijanje čitateljskih interesa i navika putem školske knjižnice: zbornik radova. Proljetna škola školskih knjižničara Republike Hrvatske, Crikvenica 1993*. Rijeka: Ministarstvo prosvjete, kulture i športa Hrvatske. <https://library.foi.hr/dbook/index.php?B=&C=1929&stranica=00011>.
- IFLA/UNESCO. (1994). *IFLA-in i UNESCO-ov manifest za narodne knjižnice*. http://dzs.ffzg.unizg.hr/text/UNESCOv_manifest_za_narodne_knjiznice.htm.
- IFLA/UNESCO. (2009). *Smjernice za razvoj javnih biblioteka*. Tešanj: Opća biblioteka.
- IFLA/FAIFE. (2012). *Professional codes of ethics for librarians*. <https://www.ifla.org/g/faife/professional-codes-of-ethics-for-librarians/>.
- Koontz, C., & Gubbin, B. (ur.). (2011). *IFLA-ine smjernice za narodne knjižnice*. Zagreb: HKD.
- Miočinović, M. (2015, Juni 20). O piscima i počastima. *Peščanik.net*. <https://pescanik.net/o-piscima-i-pocastima/?fbclid=IwAR1SFrbnJbWZDnd-S2COCXAS4BhK7M6BWCT3EMBW03hPZ-K0HBntE7oyzL7ok>.
- Panić, M. (2017). Cenzura odozdo: prilog teorijskoj raspravi o cenzuri. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 60(4), 25-44. <https://hrcak.srce.hr/file/288848>.
- Pančić, T. (2001, Septembar 13). “Zabranjeno čitanje” [Prikaz knjige *Zabranjeno čitanje*, od D. Ugrešić]. *Vreme*, 558. <https://www.vreme.com/kultura/zabranjeno-citanje/>.
- Perunović, N. (1997). *Principi nabavne politike u bibliotekama*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Stipčević, A. (1992). *Cenzura u knjižnicama*. Zagreb: Filozofski fakultet, Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti.
- Stipčević, A. (1994). *O savršenom cenzoru ili ti Priručnik protiv štetnih knjiga i njihovih autora*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Zakon o bibliotečkoj djelatnosti RBiH. (1995). *Službeni list Republike Bosne i Hercegovine*, br. 37/95. <https://fmks.gov.ba/kultura/legislativa/fbih/36.pdf>.
- Zakon o bibliotečkoj djelatnosti KS. (1999). *Službene novine Kantona Sarajevo*, br. 4/99. https://www.bgs.ba/storage/2022/03/zakon_o_biblioteckoj_djelatnosti.pdf.

Normativni podaci u COBISS sistemu i zašto će biti sve važniji

Authority data in the COBISS system and why is its importance increasing

Andreja Krajnc Vobovnik

Institut informacijskih znanosti (IZUM), Maribor, Slovenija / Institute of Information Science (IZUM), Maribor, Slovenia

andreja.krajnc@izum.si

Informacije o članku / Article Info

Primljen / Received 8. 3. 2023.

Prihvaćen / Accepted 5. 5. 2023.

Dostupan online / Available online: 10. 12. 2023.

Ključne riječi / Keywords

normativni podaci, normativna kontrola,
COBISS.net, VIAF, IFLA LRM

authority data, authority control, COBISS.net,
VIAF, IFLA LRM

Sažetak / Abstract

Uvođenjem modela IFLA LRM (engl. IFLA Library Reference model) značaj normativne kontrole postaje sve veći, jer normativni podaci igraju ključnu ulogu u mreži povezanih podataka. Stoga će priprema normativnih podataka doprineti lakšoj implementaciji modela IFLA LRM, a koristiće se prilikom prelaska na RDA (engl. Resource Description and Access).

U izlaganju je predstavljen pregled stanja normativnih podataka u COBISS sistemu s naglaskom na slovenačkom sistemu COBISS.SI, a ukazane su i mogućnosti budućeg razvoja normativnih zapisa. Prikazano je stanje u normativnim bazama podataka CONOR.SI i SGC.SI, slanje normativnih zapisa u VIAF servis, kao i pribavljanje i upotreba identifikatora za lična imena i nazive korporacija. Naveli smo i svoje planove za prelazak na novi katalog koji će biti usklađen sa konceptualnim modelom IFLA LRM. Osnov za pripremu novog COBISS kataloga predstavlja izbor što većeg skupa entiteta koji se realizuju u normativnim zapisima i uspostavljanje odnosa između njih.

With the introduction of the IFLA Library Reference Model (IFLA LRM), authority control is becoming increasingly important, as authority data will play a key role in the network of linked data. Therefore, the preparation of authority data will help to facilitate the implementation of IFLA LRM and will be useful in the transition to RDA (Resource Description and Access).

The paper presents an overview of authority data in the COBISS system, with a focus on the Slovenian COBISS.SI system, and suggests possibilities for the future development of authority records. It presents the status of the authority databases CONOR.SI and SGC, the submission of authority records to the VIAF service, and the acquisition and use of identifiers for personal and corporate body names. It also outlines IZUM's plans for the transition to a new catalogue that will be in line with the IFLA LRM conceptual model. The basis for the development of the new COBISS catalogue is the selection of as large a set of entities as possible to be realised in authority records and the establishment of relationships between them.

Uvod

Normativnu kontrolu moramo razmatrati u kontekstu kataloga biblioteke i njegovih suštinskih funkcija (Wiederhold & Reeve, 2021). U postupcima normativne kontrole katalogizatori u skladu s kataloškim pravilima oblikuju normativni oblik entiteta (tzv. normativnu pristupnu tačku) koji je unikatan za svaki entitet i koji međusobno povezuje sve različite oblike opisivanog entiteta. Time se u katalogu obezbeđuje nedvosmislena identifikacija entiteta (lična imena, nazivi korporacija, naslovi ili sadržinske oznake) i uspostavlja veza s pripadajućim bibliografskim zapisima. Normativni podaci imaju veliki značaj pri katalogizaciji, naročito u okruženju uzajamne katalogizacije, kao što je to slučaj u COBISS sistemu. U okruženju uzajamne katalogi-

Introduction

Authority control must be understood in the context of the library catalogue and its essential functions (Wiederhold & Reeve, 2021). In authority control procedures, cataloguers create an authority entity form (called an authority access point) in accordance with the cataloguing rules, which is unique for each entity and interconnects all the different forms of the described entity. This ensures that entities are unambiguously identified in the catalogue (personal names, corporate body names, titles or subject headings) and that they are linked to the corresponding bibliographic records. Authority data is of great importance in cataloguing, especially in a shared cataloguing environment such as COBISS. In a shared cataloguing and union catalogue environment, au-

zacije i uzajamnih kataloga normativna kontrola je preko potrebna kako se izrazi za iste entitete ne bi duplirali i koristili za povezivanje zapisa iz različitih izvora (Tillet, 1989).

Danas je tehnološki razvoj toliko uznapredovao da se kataloški postupci povlače iz biblioteka i prenose na izdavače, pojedince ili određene specijalizovane grupe. Katalogizatori u bibliotekama, za razliku od ostalih, verifikacijom i validacijom uspostavljaju normativne pristupne tačke za različite vrste entiteta koji se koriste pri opisu izvora (Wiederhold & Reeve, 2021).

Od kraja XX veka, pod okriljem IFLA-e, razvija se novi konceptualni model bibliografskog univerzuma i osnova za razvoj novih bibliografskih informacija koje su prilagođene novim uslovima. Reč je o važnom koraku koji bibliotečku katalogizaciju postavlja na nove temelje (Žumer, 2017). Na osnovu prethodnih modela 2017. godine objavljen je IFLA Library Reference Model (IFLA LRM). Reč je o modelu bibliotečkih podataka koji povezuje korisničke upite sa bibliografskim i normativnim metapodacima definišući identitete i odnose između njih (Wiederhold & Reeve, 2021).

Čemu služi normativna kontrola?

Katalog biblioteke omogućava pregled građe biblioteke i organizovan je s obzirom na svoju funkciju uvažavajući sledeće zahteve korisnika:

- da li biblioteka ima publikaciju s određenim naslovom i određenog autora?
- koja dela nekog autora se nalaze u biblioteci?
- koja izdanja toga dela se nalaze u biblioteci?
- da li biblioteka ima publikaciju s određenim sadržajem? (Dimec, 2002)

Normativna kontrola je mehanizam pomoću kojeg se postiže određeni nivo standardizacije u katalogizaciji jer upravo upotreba kontrolisanih elemenata doprinosi tačnijim i doslednijim opisima i na taj način omogućava bibliografsku kontrolu.

Kako bi efikasno odgovorio na ove zahteve, katalog biblioteke mora da uključuje normativnu kontrolu (Tillet, 1989) koja objedinjuje dva postupka (Dimec, 2002; 93):

1. određivanje elemenata jedinstvenih po obliku po kojima je katalog organizovan i po kojima pretražujemo u katalogu i
2. njihova veza sa svim alternativnim oblicima tih elemenata.

Normativna kontrola je moguća za lična imena, nazive korporacija, porodična imena, geografska

thority control is essential to ensure that terms for the same entities are not duplicated and are used to link records from different sources (Tillet, 1989).

Today, technological development has advanced to such an extent that cataloguing processes are consequently being withdrawn from libraries and transferred to publishers, individuals or certain specialised groups. In libraries, however, cataloguers, unlike others, establish authority access points for the different types of entities used in describing resources through verification and validation (Wiederhold & Reeve, 2021).

Since the end of the 20th century, a new conceptual model of the bibliographic universe has been developed under the auspices of IFLA, and the basis for the development of new bibliographic information adapted to the new context. This is an important step that puts library cataloguing on a new footing (Žumer, 2017). Based on previous models, the IFLA Library Reference Model (IFLA LRM) was published in 2017. It is a library data model that links user query tasks with bibliographic and authority metadata by defining entities and the relationships between them (Wiederhold & Reeve, 2021).

Why is authority control necessary?

The library catalogue provides an overview of library material and is organised according to its function, which is based on the following user requirements:

- Does the library have a publication with a specific title and a specific author?
- Which works by a particular author are held in the library?
- Which editions of this work are in the library?
- Does the library have a publication with a certain content? (Dimec, 2002)

Authority control is a mechanism by which a certain degree of standardisation is achieved in cataloguing, since the use of controlled elements helps to make descriptions more precise and consistent and thus enables bibliographic control.

To effectively meet these requirements, the library catalogue must have authority control (Tillet, 1989) that combines two processes (Dimec, 2002; 93):

1. Defining the uniformly formed elements, according to which the catalogue is organised and by which you can search, and
2. Their link to all alternative forms of these elements.

imena, naslove dela i zbirke, kao i za tematske predmetne oznake (Dimec, 2002).

Za sve entitete je značajno to da u publikacijama mogu da se pojave u različitim oblicima, a naša želja je da različite nazive međusobno povežemo (Dimec, 2002). Prednosti normativne kontrole su sledeće (Hartmann & Wiechmann, 2014):

- standardizacija pristupnih tačaka za opis publikacija,
- objedinjeni su svi varijantni oblici imena entiteta,
- svi varijantni oblici mogu da se koriste za pretraživanje i dovode nas do istog rezultata,
- kooperativno kreiranje i ponovna upotreba normativnih zapisa.

Vodeće kataloške ustanove odgovorne su u određenoj zajednici za izradu normativne datoteke za svoje autore, nazive korporacija, geografska imena, naslove dela i zbirke i tom radu moraju u potpunosti da se posvete (Dimec, 2002).

Normativne baze podataka u mreži COBISS.net

Koncept normativne kontrole primenjuje se već dugo u svetu, a u zemljama u kojima se koristi COBISS u ovoj oblasti dosta zaostajemo. Stoga je IZUM tokom poslednjih 25 godina intenzivno pripremao uslove za uspostavljanje normativne kontrole.

U Sloveniji se od 2003. godine kreiraju zapisi za lična imena u normativnoj bazi podataka CONOR.SI, a od 2018. godine i za korporacije. Normativni zapisi za predmetne oznake Opšteg predmetnog indeksa COBISS.SI (slov. *Splošni geslovník COBISS.SI – SGC*) upisani su u bazu podataka SGC i od aprila 2021. godine koriste se za predmetno označavanje u bibliografskim zapisima. Normativni zapisi za dela i ekspresije i dalje su u razvoju (slika 5). Do kraja 2022. godine kreirano je približno 1,46 miliona normativnih zapisa za lična imena, oko 22.000 za nazive korporacija i oko 60.000 za predmetne oznake. Udeo bibliografskih zapisa u bazi podataka COBIB.SI, u kojoj su sva polja za lična imena autora povezana s normativnim zapisima, krajem 2022. godine, nakon skoro 20 godina, dostigao je već 76% (Letno poročilo, 2023). Priprema Opšteg predmetnog indeksa COBISS.SI (SGC) jedan je od većih projekata IZUM-a tokom poslednjih godina. SGC je univerzalni kontrolisani indeks koji sadrži normativne zapise za različite vrste entiteta, od tematskih entiteta, imena, geografskih i vremenskih entiteta do naslova i oblika. Između odrednica uspostavljeni su semantički odnosi jer su u zapise dodate

Authority control is possible by personal, corporate body, family and geographical names, titles of works and collections, and topical subject headings (Dimec, 2002).

It is characteristic of all entities that they can appear in publications in different forms, and we want to link the different names together (Dimec, 2002). The advantages of authority control are as follows (Hartmann & Wiechmann, 2014):

- Standardisation of access points for describing publications,
- All variant forms of the entity name are together,
- All variant forms can be used for searching and lead to the same result,
- Cooperative creation and reuse of authority records.

The leading cataloguing institutions in a given community are responsible for creating an authority file for their authors, corporate body names, geographical names, titles of works and collections, and must devote themselves thoroughly to this work (Dimec, 2002).

Authority databases in the COBISS.net network

The concept of authority control has long been established in the world, but in the countries where COBISS is used, we have been lagging far behind in this area. For this reason, IZUM has spent the last 25 years intensively preparing the conditions for the establishment of authority control.

In Slovenia, we have been creating records for personal names in the CONOR.SI authority database since 2003 and for corporate body names since 2018. The authority records for the subject headings of the COBISS.SI General List of Subject Headings are registered in the SGC database and have been used for adding subject headings to bibliographic records since April 2021. The authority records for works and forms of expression are still under development (Figure 5). At the end of 2022, around 1.46 million authority records have been created for personal names, around 22,000 for corporate body names and around 60,000 for subject headings. The proportion of bibliographic records in the COBIB.SI database, where all fields for authors' personal names were linked to authority records, had already reached 76% by the end of 2022, after almost 20 years of use (Letno poročilo, 2023). The development of the COBISS.SI General List of Subject Headings (SGC) is one of IZUM's major projects in

relacije koje usmeravaju na šire, uže i srodne izraze (Zalokar, 2018). Krajem aprila 2023. godine u bazi podataka COBIB.SI bilo je oko 76.000 bibliografskih zapisa povezanih sa SGC. U novim zapisima koji su kreirani u bazi podataka COBIB.SI udeo zapisa koji su povezani sa SGC stalno raste i od maja 2022. godine iznosi oko 18%.

U ostalim državama koje učestvuju u mreži COBISS.net, normativna kontrola ličnih imena uspostavljena je u Albaniji, Bugarskoj, Crnoj Gori, Kosovu i Srbiji. Bosna i Hercegovina i Makedonija su u pripremnoj fazi. U Bugarskoj održavaju i odvojenu bazu predmetnih oznaka, a veza sa bibliografskim zapisima još nije uspostavljena. U svim sistemima koji su uspostavili normativnu kontrolu izuzev Slovenije krajem 2022. godine kreirano je oko 686.000 normativnih zapisa za lična imena i oko 12.000 zapisa za predmetne oznake.

Normativni zapisi za sve vrste entiteta u mreži COBISS.net kreirani su u formatu COMARC/A, a nacionalna pravila za oblikovanje normativnih pristupnih tačaka su različita. Podaci iz normativnih zapisa u bazi podataka CONOR objavljeni su i u COBISS+ (<https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/conor>), a primeri za lično ime prikazani su na slikama 1 i 4. U Sloveniji kao osnov za oblikovanje normativne pristupne tačke (lično ime) izabrano je ime pod kojim autor svoja dela najčešće objavljuje. Svi ostali oblici ličnog imena koji se pojavljuju na publikacijama razmatraju se kao varijantni oblici i predstavljaju osnov za oblikovanje varijantnih pristupnih tačaka (varijante ličnog imena). U zapisu se nalaze i podaci o jeziku (jezik kojim se koristi osoba/korporacija), nacionalnosti osobe (država), identifikatori (šifra istraživača, ISNI, ORCID), kao i podaci o biografiji i delokrugu osobe koji su objavljeni u javno dostupnim izvorima (napomene).

Oseboino ime	Osti, Josip, 1945-2021
Variante osebnega imena	Osti, Josop, 1945-2021; J. O., 1945-2021
Država	bih; srb
Jezik, ki ga upor. oseba/korp.	slv; bos; hrv
Opombe	Pesnik, pripovednik, esejist, literarni kritik in prevajalec. Rodil se je v Sarajevu, od leta 1990 pa je kot svobodni umetnik deloval v Sloveniji. Za svoje literarno in prevajalsko delo je prejel več nagrad v BiH, Sloveniji in tudi mednarodne nagrade.
ISNI	0000 0001 0895 6152
VIAF ID	46778771
CONOR.SI-ID	827747

Slika 1. Slovenski normativni podatki za lično ime Josip Osti u COBISS+

Normativna kontrola u sistemu COBISS temelji se na povezivanju bibliografskih zapisa sa normativnim zapisima. U bibliografskom zapisu polja za osobe i korporacije povezane su sa odgovarajućim normativnim zapisom preko identifikacionog broja

recent years. The SGC is a universal controlled vocabulary and contains authority entries for different types of entities, from subject, name, geographic, temporal subject headings to titles and forms. Semantic relations are established between entries, as relations are added to the entries to point to broader, narrower and related terms (Zalokar, 2018). At the end of 2022, there were around 56,000 bibliographic records linked to SGC in the COBIB.SI database. In the new records created in the COBIB.SI database, the share of SGC-linked records is steadily increasing and as of May 2022 is around 18%.

In the other COBISS.net countries, authority control for personal names is established in Albania, Bulgaria, Montenegro, Kosovo and Serbia (and is under development in Bosnia and Herzegovina and North Macedonia). In Bulgaria, a separate database of subject headings is also maintained, but the link to the bibliographic records is not yet established. In all systems with authority control in place, except Slovenia, a total of around 638,000 authority records for personal names and around 12,000 records for subject headings have been created by the end of 2022.

Authority records for all types of entities are created in the COBISS.net network in the COMARC/A format, and national rules for creating authority access points vary. Data from authority records in the CONOR database is also published in COBISS+ (<https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/conor>), examples for personal names are shown in Figures 1 and 4. In Slovenia, the basis for creating an authority access point (Personal name) is the name chosen by the author under which their works are most often published. All other forms of the personal name appearing on publications are considered as variant forms and are the basis for the creation of variant access points (Variants of the personal name). The record also contains information on the language (Language used by the person/corporate body) and nationality of the person (Country), identifiers (Researcher code, ISNI, ORCID) and information on the person's biography and activities published in publicly available sources (Notes).

Personal name	Osti, Josip, 1945-2021
Variant personal names	Osti, Josop, 1945-2021; J. O., 1945-2021
Country	bih; srb
Language of person/corp.	slv; bos; hrv
Notes	Pesnik, pripovednik, esejist, literarni kritik in prevajalec. Rodil se je v Sarajevu, od leta 1990 pa je kot svobodni umetnik deloval v Sloveniji. Za svoje literarno in prevajalsko delo je prejel več nagrad v BiH, Sloveniji in tudi mednarodne nagrade.
ISNI	0000 0001 0895 6152
VIAF ID	46778771
CONOR.SI-ID	827747

Figure 1. Slovenian authority data for the personal name Josip Osti in COBISS+

normativnog zapisa (potpolja 7XX3) u bloku za podatke o odgovornosti. Na osnovu veze između bibliografskog zapisa i normativnog zapisa, pored normativnog oblika imena, programski se dodaju i svi varijantni oblici tog imena (slika 2). Stoga, prilikom pretraživanja po bilo kojem obliku imena dobijamo sva dela nekog autora.

200 0 aSnokradica fJosip Osti
700 1 3827747 aOsti bJosip f1945-2021 4070 - autor
900 1 3827747 aOsti bJosip f1945-2021
900 0 3827747 aJ. O. f1945-2021

Slika 2. Deo bibliografskog zapisa s vezom na normativne podatke u bazi CONOR.SI

Slanje zapisa u VIAF i identifikatori u normativnim zapisima u bazi podataka CONOR.SI

Virtual International Authority File (VIAF) je servis OCLC-a koji uključuje normativne zapise različitih biblioteka, prevashodno nacionalnih biblioteka, ali i drugih ustanova u globalnoj bazi podataka otvorenog pristupa na internetu (<http://viaf.org/>). Članovima VIAF-a novembra 2018. godine pridružila se i Slovenija. U VIAF se dvaput godišnje šalju normativni zapisi za lična imena i nazive korporacija s pripadajućim bibliografskim zapisima koji se u VIAF-u razmatraju kao dodatni elementi za identifikaciju entiteta. Zapisi se u VIAF-u ne kreiraju, već se iz ustanova koje učestvuju objedinjuju u skupove (engl. *clusters*). Na slici 3 prikazan je primer skupa za lično ime književnika Josipa Ostija u kojem su navedeni normativni oblici imena različitih nacionalnih biblioteka i drugih ustanova: s godinama rođenja i smrti, samo s godinom rođenja, bez godina, kao i ćirilničnim pismom. Učestalost određenog oblika imena vidimo na osnovu broja ikona pored imena. U skupu su navedeni i varijantni oblici imena, autorova dela, koautori, ISNI¹ (međunarodni standardni identifikator imena), ako postoji, i drugi podaci (v. link: <https://viaf.org/viaf/46778771/>).

Osti, Josip, 1945-2021
Osti, Josip, 1945-
Osti, Josip
Josip Osti
Ости, Й. 1945- Йосип
VIAF ID: 46778771 (Personal)
Permalink: <http://viaf.org/viaf/46778771>
Slika 3. Skup za lično ime Josip Osti u VIAF-u

Nakon svakog slanja u VIAF programski upisujemo VIAF ID i ISNI u normativne zapise u bazi podataka

Authority control in COBISS is based on linking bibliographic records with authority records. In a bibliographic record, the Person and Corporate body fields in the Responsibility Data Block are linked to the corresponding authority record via the authority record identification number (subfields 7XX3). By linking the bibliographic record to the authority record, all variant forms of the name are automatically added in addition to the authority form of the name (Figure 2). Therefore, a search for any form of the name will retrieve all works by a given author.

200 0 aSnokradica fJosip Osti
700 1 3827747 aOsti bJosip f1945-2021 4070 - author
900 1 3827747 aOsti bJosip f1945-2021
900 0 3827747 aJ. O. f1945-2021

Figure 2. Part of the bibliographic record with link to authority data in the CONOR.SI database

Sending records to VIAF and identifiers in authority records in the CONOR.SI database

The Virtual International Authority File (VIAF) is OCLC's service and includes the authority records of various libraries, mainly national, and other institutions in a global database freely accessible online at <http://viaf.org/>. Slovenia joined the VIAF members in November 2018. Authority records for personal and corporate body names with the corresponding bibliographic records are submitted to VIAF twice a year, which are treated as additional elements for entity identification in VIAF. The records are not created in VIAF, but the records of the participating institutions are grouped in clusters. Figure 3 shows an example of a cluster for the personal name of the writer Josip Osti, where the authority forms of the names of the various national libraries and other institutions are listed: with the years of birth and death, with the year of birth only, without the years, and also in the Cyrillic script. The frequency of a particular form of a name can be seen from the number of icons next to the name. The cluster also lists variant forms of the name, the author's works, co-authors, ISNI (International Standard Name Identifier¹), if existing, and other information (see link <https://viaf.org/viaf/46778771/>).

Osti, Josip, 1945-2021
Osti, Josip, 1945-
Osti, Josip
Josip Osti
Ости, Й. 1945- Йосип
VIAF ID: 46778771 (Personal)
Permalink: <http://viaf.org/viaf/46778771>

Figure 3. Cluster for the personal name Josip Osti in VIAF

¹ International Standard name Identifier – <https://isni.org>

¹ International Standard name Identifier – <https://isni.org>

CONOR.SI. ISNI je, naime, globalni identifikator javnih identiteta osoba i organizacija i čini deo porodice međunarodnih standardnih identifikatora, kao što su ISBN, ISSN, ISAN, DOI i drugi (ISNI, 2013). Za četiri godine, na osnovu upisa povratnih podataka iz VIAF, ISNI je dobilo 53% poslatih zapisa za lična imena.

U normativnim zapisima za lična imena slovenačkih istraživača, pored ISNI, navodimo još dva identifikatora: šifru istraživača i ORCID. Šifra istraživača je najstariji identifikator koji smo još pre 25 godina počeli da koristimo u sistemu COBISS.SI za identifikaciju istraživača. Šifra je povezana s podacima o istraživačkoj delatnosti pojedinačnog istraživača preko SICRIS sistema (Informacijski, 2022), odnosno E-CRIS u mreži COBISS.net. ORCID (Open researcher and contributor ID) je identifikator srodan identifikatoru ISNI koji se koristi u istraživačkoj sferi za identifikaciju naučnika i istraživačkih organizacija (About, 2022). Istraživači mogu sami da dodaju ORCID u svoj profil u SICRIS sistemu, a u normativne zapise upisuju ga katalogizatori.

Dodavanjem identifikatora u normativne zapise omogućen je pristup drugim izvorima normativnih podataka. Trajni identifikatori smatraju se, naime, ključnim za prelazak sa trenutnih metapodataka na buduće aplikacije, odnosno za povezane podatke (engl. *linked data*). U COBISS+ na osnovu upisa u normativne zapise već su uspostavljene veze sa servisima SICRIS, ISNI i VIAF, a preko normativne pristupne tačke (odnosno ličnog imena u primeru na slici 4) i sa bibliografskim zapisima u bazi COBIB.SI.

Osebo ime	Perc, Matjaž
Variante osebnega imena	Perc, M.; Perc, Matjaz; Perc, M
Šifra raziskovalca	23428
Država	Slovenija
Jezik, ki ga upor. oseba/korp.	slovenski
ISNI	0000 0004 2231 7834
VIAF ID	305704216
CONOR.SI-ID	20828771

Slika 4. Slovenski normativni podaci istraživača Matjaža Percu u COBISS+

IFLA Library Reference Model (IFLA LRM)

Tokom poslednjih 25 godina u bibliotekarstvu je došlo do revolucionarnih promena u razumevanju bibliografskog univerzuma koji katalogizaciju

After each submission to VIAF, the VIAF ID and ISNI are entered automatically into the authority records in the CONOR.SI database. ISNI is a global identifier of public identities of persons and organisations and is part of the family of international standard identifiers such as ISBN, ISSN, ISAN, DOI and others (ISNI, 2013). In four years, ISNI has retrieved 53% of the records sent for personal names, based on the VIAF return data entry.

In the authority records for personal names of Slovenian researchers, we list two identifiers in addition to the ISNI: researcher code and ORCID. The researcher code is the oldest identifier, which we started using 25 years ago in COBISS.SI to identify researchers. The code is linked to the research activity data of the individual researcher via SICRIS (Informacijski, 2022) or E-CRIS on COBISS.net. ORCID (Open Researcher and Contributor ID) is ISNI's related identifier, which is well established in the research sphere for the identification of scientists and research organisations (About, 2022). Researchers can add ORCID to their SICRIS profile themselves, and it is entered in authority records by cataloguers.

Adding identifiers to authority records allows access to other sources of authority data. Permanent identifiers are seen as key to the transition from current metadata to future applications or linked data. In COBISS+, links to SICRIS, ISNI and VIAF services are already established on the basis of the authority record entry, and also to bibliographic records in the COBIB.SI database via the authority access point (or personal name in the case of Figure 4).

Personal name	Perc, Matjaž
Variant personal names	Perc, M.; Perc, Matjaz; Perc, M
Researcher code	23428
Country	Slovenia
Language of person/corp.	Slovenian
ISNI	0000 0004 2231 7834
VIAF ID	305704216
CONOR.SI-ID	20828771

Figure 4. Slovenian authority data for the researcher Matjaž Perc in COBISS+

IFLA Library Reference Model (IFLA LRM)

The last 25 years have seen revolutionary changes in the understanding of the bibliographic universe

postavlja na nove osnove. Nov konceptualni model pod nazivom Funkcionalni zahtevi za bibliografske zapise (FRBR) objavljen je 1998. godine, a dopunjuju ga docnije razvijeni modeli Funkcionalni zahtevi za normativne podatke (FRAD, 2009) i Funkcionalni zahtevi za predmetne normativne podatke (FRSAD, 2011). Oba modela detaljno opisuju normativni deo bibliografskih podataka (Žumer, 2017). IFLA Library Reference Model (IFLA LRM), koji je u jedan model objedinio i uskladio sva tri prethodna modela, objavljen je 2017. godine.

Bibliografski podaci se nisu promenili dok IFLA LRM model predstavlja novi teorijski okvir za razumevanje prirode bibliografskih podataka. Model se ne usredsređuje na pojedinačni zapis, već na skup bibliografskih podataka u katalogima biblioteka, bazama podataka i na internetu. Usredsređuje se na aspekte koji su najznačajniji pri otkrivanju izvora (engl. *resource discovery*) koje korisnici izvide. Model ne daje sve detalje, već nudi opštu strukturu. Kao standard IFLA-e predstavlja međunarodni sporazum o strukturi bibliografskih informacija i osnov za:

- razvoj novih aplikacija,
- razvoj kataložkih standarda,
- razmenu podataka između različitih zajednica (između biblioteka i van biblioteka),
- razvoj okruženja povezanih podataka (Oliver, 2021).

in librarianship, which puts cataloguing on a new footing. In 1998, a new conceptual model, Functional Requirements for Bibliographic Records (FRBR), was published, complemented by the later developed models Functional Requirements for Authority Data (FRAD, 2009) and Functional Requirements for Subject Authority Data (FRSAD, 2011). Both models describe the authority part of bibliographic data in more detail (Žumer, 2017). In 2017, the IFLA Library Reference Model (IFLA LRM) was published, which combined and harmonised all three previous models into one model.

While the bibliographic data has not changed, the IFLA LRM model represents a new theoretical framework for understanding the nature of bibliographic data. The model does not focus on a single record, but on the mass of bibliographic data in library catalogues, databases and on the web. It focuses on the aspects that are most important in resource discovery by users. The model does not give all the details, but a general structure. As an IFLA standard, it represents an international agreement on the structure of bibliographic information and is the basis for the development of:

- New applications,
- Cataloguing standards,
- Data exchange between different communities (between libraries and outside of libraries),
- Linked data environments (Oliver, 2021).

Tabela 1. Hijerarhija entiteta IFLA LRM modela (Riva et al., 2017)
Table 1. IFLA LRM model hierarchy of entities (Riva et al., 2017)

Najviši nivo Top level	Drugi nivo Second level	Treći nivo Third level
LRM-E1 res	LRM-E2 delo/work LRM-E3 ekspresija/Expression LRM-E4 manifestacija/Manifestation LRM-E5 jedinica/Item LRM-E6 agent/Agent LRM-E9 nomen/Nomen LRM-E10 mesto/Place LRM-E11 vremenski raspon/Time span	LRM-E7 osoba/Person LRM-E8 kolektivni agent/Collective Agent

IFLA LRM uključuje sve vrste izvora i koristi entitetsko-relacioni okvir. U entitetsko-relacionom modelu koriste se tri elementa: entiteti, atributi

IFLA LRM includes all types of resources and uses an entity-relational framework. The entity-relational model uses three elements: entities, attributes and

i relacije. Entiteti se definišu kao ključni objekti zanimanja korisnika bibliotečko-informacionih sistema. Međusobno su povezani relacijama, a njihova svojstva opisuju atributi. Model uključuje 11 različitih entiteta (tabela 1). Na najvišem nivou je entitet res, a svi ostali su njegove neposredne (drugi nivo) ili posredne (treći nivo) potklase. Entiteti osoba i kolektivni agent predstavljaju potklase entiteta agent (Riva et al., 2017).

Semantički internet dramatično je izmenio tehnološki kontekst u kojem funkcionišu biblioteke. Od suštinskog je značaja da se bibliotečki podaci mogu koristiti i u internetskim aplikacijama. IFLA LRM je osmišljen tako da podržava pripremu dobro oblikovanih podataka koji imaju konzistentnu strukturu i koje mogu da prepoznaju i ljudi i računari. Podaci nisu samo strukturisani, moraju da sadrže i međusobne relacije. To je suština povezanih podataka: podaci koji su međusobno povezani relacijama i koji su mašinski čitljivi primenom jedinstvenih identifikatora izvora (URI) ili međunarodnih identifikatora izvora (IRI). Povezani podaci mogu da objedinjuju podatke iz različitih domena (Oliver, 2021; Riva & Žumer, 2017).

IFLA LRM predstavlja veliki korak napred, jer smo njime dobili kompletan model koji će biti, odnosno koji je već osnov za razvoj kataloških pravila i bibliografskih formata (Žumer, 2017). Različite zajednice biblioteka pripremile su svoje pravilnike za katalogizaciju na osnovu IFLA LRM. Hrvatski *Pravilnik za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima* izašao je 2021. godine. U međunarodnom okruženju najprihvaćeniji je *Resource description and access* (RDA) koji je objavljen 2010. godine, a 2021. godine usklađen je sa IFLA LRM (tzv. 3R projekat). RDA se u svetu naveliko koristi i van anglosaksonskog sveta u različitim zemljama, poput Nemačke, Francuske i skandinavskih zemalja, a u RDA Europe uključene su već 22 zemlje.

Entiteti IFLA LRM i normativni podaci u sistemu COBISS.SI

IFLA LRM je model za buduće bibliografske informacije. Normativni zapisi će se ubuduće koristiti i za entitetno delo, jer entitete tog modela moramo da opišemo kao normativne podatke. Trenutno uređujemo normativne podatke, pri čemu normativne podatke ne izjednačavamo sa entitetima modela IFLA LRM. Međutim, normativni podaci su kvalitetan osnov za budući prelazak na rad s entitetima. Upoređujući model IFLA LRM sa

relations. Entities are defined as the key objects of interest for users of library information systems. They are linked to each other by relations and their properties are described by attributes. The model includes 11 different entities (Table 1). At the highest level, the entity is Res, and all the others are its direct (second level) or indirect (third level) subclasses. The entities Person and Collective Agent are subclasses of the entity Agent (Riva et al., 2017).

The Semantic Web has dramatically changed the technological context in which libraries operate. The main aspect is that library data can also be used in web applications. IFLA LRM is designed to support the production of well-formed data that has a consistent structure and that can be recognised by both humans and computers. Data is not only structured, but also contains relations between them. This is the essence of Linked Data: data that is linked together by relations and is machine-readable using Uniform Resource Identifiers (URIs) or International Resource Identifiers (IRIs). Linked Data can combine data from different domains (Oliver, 2021, Riva & Žumer, 2017).

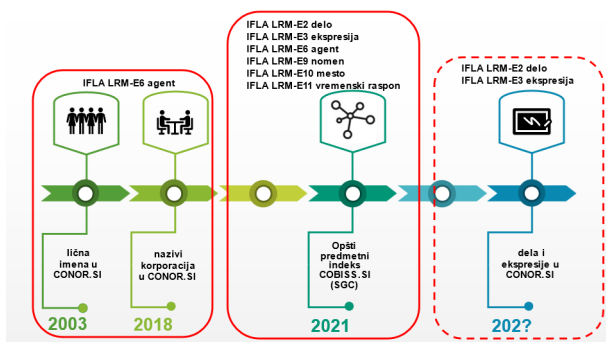
IFLA LRM is a major step forward, providing a comprehensive model that will be, or is, the basis for the development of cataloguing rules and bibliographic formats (Žumer, 2017). Different library communities have already developed their own cataloguing policies based on IFLA LRM. In 2021, the Croatian *Pravilnik za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima* (Rules for Description and Access to Cataloguing in Libraries, Archives and Museums) was published. Internationally, the most established is *Resource Description and Access* (RDA), published in 2010 and aligned with the IFLA LRM in 2021 (known as the 3R project). Globally, RDA is also widely used outside the Anglo-Saxon world in various countries such as Germany, France, and the Scandinavian countries, and 22 countries are already involved in RDA Europe (RDA 2022).

IFLA LRM entities and authority data in the COBISS.SI system

IFLA LRM is a model for future bibliographic information. Authority records will also be used for entity work in the future, as we need to describe the entities of this model as authority data. We are currently editing authority data, and we do not equate authority records with IFLA LRM entities, but they are a quality basis for the future transition to entity

normativnim podacima koje razvijamo u sistemu COBISS.SI utvrdili smo da je mnogo atributa i relacija između njih već zabeleženo u našim normativnim zapisima koji su u normativnim zapisima navedeni kao napomene, a ne kao jedinstveni izrazi atributa. Neki podaci i dalje nedostaju i treba ih dodati.

Normativni zapisi za lična imena i nazive korporacija predstavljaju osnov za entitet agent. Normativni zapisi za dela i ekspresije još su u razvoju. Planiramo da ih za sada još ne oblikujemo u potpunosti prema IFLA LRM modelu, ali samo onoliko koliko to dopušta programska transformacija iz bibliografskih zapisa. U SGC-u predmetne oznake smo podelili na najveći broj entiteta koji se pojavljuju u modelu IFLA LRM. Relacije su uglavnom usklađene s modelom, a s modelom je usklađena i struktura podataka (slika 5).

Slika 5. Entiteti IFLA LRM i normativni podaci u sistemu COBISS.SI

Programsko objedinjavanje zapisa u internetskom katalogu COBISS+

U COBISS+ 2015. godine počeli smo s postupkom restrukturiranja COBISS kataloga prema FRBR modelu (docnije uključen u IFLA LRM model). Bibliografske zapise koji prema ovom modelu pripadaju istom delu programski smo objedinili u tzv. skupove. Pritom smo se ograničili na tri odnosa: prevode, revizije i reprodukcije (Krajnc Vobovnik & Mazić, 2017).

Skupovi zapisa prikazuju se pod nazivom *Sva izdanja i prevodi* i *Sva izdanja na tom jeziku*. Prilikom analize podataka iz baze COBIB.SI utvrdili smo da smo skupovima obuhvatili više od polovine bibliografskih zapisa i pritom identifikovali 20% dela koja imaju više od jedne manifestacije (najviše 44% kod beletristike) (Krajnc Vobovnik & Mazić, 2017). Skupovi su prikazani u svim internetskim katalozima u mreži COBISS.net. Na primer, prilikom pretraživanja u COBISS.BH za Selimovićev roman

work. When comparing the IFLA LRM model with the authority data we develop in the COBISS.SI system, we found that many of the attributes and relationships between them are already recorded in our authority records. However, these are listed in the authority records as notes and not as unique attribute expressions. Some information is still missing and will have to be added.

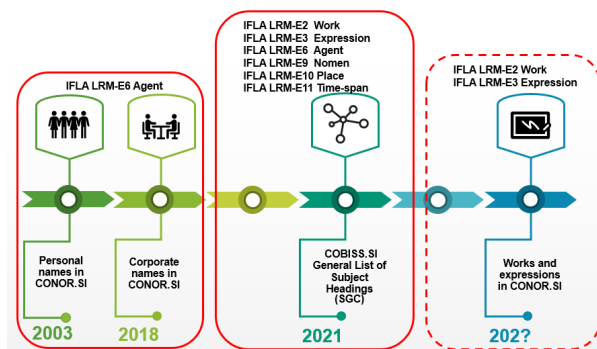

Figure 5. IFLA LRM entities and authority data in the COBISS.SI system

Automatic record merging in the COBISS+ web catalogue

In 2015, we started the process of restructuring COBISS catalogues in COBISS+ according to the FRBR model (which was later incorporated into the IFLA LRM model). Bibliographic records that belong to the same work according to this model were automatically grouped into clusters. In doing so, the clusters were limited to three relationships: translations, revisions and reproductions (Krajnc Vobovnik & Mazić, 2017).

The record clusters are displayed under the title All editions and translations and All editions in this language. When analysing the data in the COBIB.SI database, we discovered that we included just over half of the bibliographic records in the clusters, identifying 20% of works with more than one occurrence form (maximum 44% for fiction) (Krajnc Vobovnik & Mazić, 2017).

The clusters are displayed in all online catalogues in the COBISS.net network. For example, a search in COBISS.BH for Selimović's novel *Derviš i smrt* yields 104 hits for publications in different media (print and audiobooks) and in three languages (Bosnian, Serbian or Croatian), because we searched by the original title. Selecting the record for a printed book published in 1966 and then the link for All editions and translations (Figure 6) gives 117 hits belonging to the same work.

Derviš i smrt dobijamo 104 rezultata za publikacije na različitim medijima (štampane i audio-knjige) i na tri jezika (bosanskom, srpskom i hrvatskom) jer smo pretraživali po originalnom naslovu. Ako izaberemo zapis za štampanu knjigu koja je izašla 1966. godine, a nakon toga link na *Sva izdanja i prevodi* (slika 6), dobijamo 117 rezultata koji pripadaju istom delu.

Slika 6. Sva izdanja i prevodi u COBISS.BH

U skupu dobijamo zapise za publikacije na različitim medijima (štampane i audio-knjige) i na 17 različitih jezika koji se uvrstavaju u skup na osnovu jedinstvenog naslova. Ako potom filterom dalje ograničimo rezultate po jeziku publikacije, npr. nemački, dobijamo 4 zapisa za prevode s naslovom *Der Derwisch und der Tod* koji su se u skupu našli na osnovu jedinstvenog naslova *Derviš i smrt* (slika 7).

Slika 7. Nemački prevodi dela Derviš i smrt u COBISS.BH

Objedinjavanje zapisa u skupove bio je naš prvi pokušaj da korisnicima jednim pretraživanjem ponudimo i informaciju o svim izdanjima i prevodima traženog dela. Prilikom grupisanja u skupove obuhvatili smo najširi broj bibliografskih zapisa koji u potpunosti ili delimično imaju isti sadržaj. Objedinjavanjem zapisa u skupove napravili smo prvi korak i postavili smernice za dalji razvoj COBISS kataloga (Krajnc Vobovnik & Mazić, 2017).

Normativni zapisi za dela i ekspresije

Dalji razvoj COBISS kataloga vidimo u uvođenju nove kataloške prakse po IFLA LRM modelu. Oblikovanje normativnih zapisa za dela mnogo je preciznije, a naše skupove zapisa koje smo oblikovali u COBISS+ može da rasporedi na više normativnih zapisa za dela i na još više normativnih zapisa za ekspresije koji su međusobno povezani različitim odnosima. Pritom smo već dostigli dva osnovna uslova:

Figure 6. All editions and translations in COBISS.BH

The cluster contains records for publications in different media (printed and audio books) and in 17 different languages, which are classified in the cluster on the basis of the uniform title. If we then further restrict the hits by the language of the publication, e.g. German, via a filter, we get 4 records for translations with the title *Der Derwisch und der Tod*, which were added to the cluster on the basis of the single title *Derviš i smrt* (Figure 7).

Figure 7. German translations of the work Derviš i smrt in COBISS.BH

Combining records into clusters was our first attempt to provide users with information on all editions and translations of the work they are looking for in a single search. When grouping records into clusters, we have covered the widest possible set of bibliographic records that contain all or part of the same content. By grouping records into clusters, we have taken a first step and set the guidelines for the further development of COBISS catalogues (Krajnc Vobovnik & Mazić, 2017).

Authority records for works and expressions

We see the further development of COBISS catalogues in the introduction of a new cataloguing practice according to the IFLA LRM model. The creation of authority records for works is much more precise and we can distribute our record clusters created in COBISS+ across several authority records for works and even more authority records for expressions, which are linked to each other by different relationships. We have already achieved two basic conditions:

- COMARC/B and COMARC/A formats have been supplemented with fields for works and expressions, and
- Created two new input masks for them in the CONOR.SI test database.

- format COMARC/B i format COMARC/A dopunili smo poljima za dela i ekspresije i
- za njih smo u probnoj bazi podataka CONOR. SI oblikovali dve nove maske za unos.

Planiramo da se priprema inicijalne normativne baze podataka za dela i ekspresije odvija u više faza, i to po grupama dela različitog sadržaja i različitih fizičkih karakteristika. Obe grupe imaju svoje specifičnosti koje treba uvažiti pri oblikovanju zapisa. Na osnovu podataka u bibliografskim zapisima po određenim kriterijumima programski ćemo oblikovati normativne zapise za dela i ekspresije.

Slika 8 prikazuje primer normativnog zapisa za delo Meše Selimovića *Derviš i smrt* u formatu COMARC/A. Vrsta entiteta je delo kod kojeg su ime autora i naslov dela glavni podaci za autorsko delo. U normativnom zapisu za delo upućujemo i na normativni zapis za autora kod kojeg je upisan i njihov odnos (u našem slučaju kreator). U normativnim zapisima za dela upućujemo i na druga dela Meše Selimovića, odnosno prerade izvornog dela, čime pravimo informacionu mrežu o delu *Derviš i smrt*:

- delo je izašlo i u sabranim delima Meše Selimovića
- video-snimak filma scenarista Zdravka Velimirovića i Borislava Mihajlovića koji je izašao na video-kaseti

001 an - novi zapis bx - normativni zapis ch - ime/naslov
 100 bc - privremena csv - slovenački gba - latinica
 101 abos - bosanski
 105 aba - latinica
 12500 am - odrasli, opšte (lepa književnost)
 140 ate - tekstualno delo
 154 ba - delo
 241_1 31155685 aSelimović, Meša, 1910-1982 tDerviš i smrt
 500_1 31155685 aSelimović bMeša f1910-1982 5xxxxa - kreator
 541_1 3399268869 aSelimović, Meša, 1910-1982 tSabrana dela u deset knjiga. Knj. 4, Derviš i smrt: roman czbrana dela
 541_1 3399270651 aVelimirović, Zdravko, 1930-2005 aMihajlović, Borislav, 1922-1997 tDerviš i smrt cVideoposnetek 5xc - priredba

Slika 8. Normativni zapis za delo *Derviš i smrt* u formatu COMARC/A

U normativnim zapisima za ekspresije beležimo intelektualno ili umjetničko izvođenje dela u obliku teksta, notnog ili kartografskog zapisa, zvuka, slike, predmeta, pokreta itd. ili njihove kombinacije. Svaka promjena oblika istog dela (npr. iz štampanog

We plan to develop the initial authority database for works and expressions in several phases, i.e. by groups of works of different content and by different physical characteristics. Both groups have their own specifics that need to be taken into account when creating the records. On the basis of the data in the bibliographic records, authority records for works and expressions will be created automatically following certain criteria.

Figure 8 is an example of an authority record for Meša Selimović's work *Derviš i smrt* in the COMARC/A format. The entity type is work, where the main data for copyright works are the author's name and the title of the work. In the authority record for the work, we also refer to the authority record for the author, where their relationship (in our case the creator) is also entered. In the authority records for the works, we also refer to other works by Meša Selimović, or adaptations of the original work, thus creating an information network about the work *Derviš i smrt*:

- The work was also published in the collected works of Meša Selimović,
- A video clip of the film by scriptwriters Zdravko Velimirović and Borislav Mihajlović, released on videocassette.

001 an - new record bx - authority record ch - name/title
 100 bc - provisional csv - Slovenian gba - Latin
 101 abos - Bosnian
 105 aba - Latin
 12500 am - adult, general
 140 ate - textual work
 154 ba - work
 241_1 31155685 aSelimović, Meša, 1910-1982 tDerviš i smrt
 500_1 31155685 aSelimović bMeša f1910-1982 5xxxxa - creator
 541_1 3399268869 aSelimović, Meša, 1910-1982 tSabrana dela u deset knjiga. Knj. 4, Derviš i smrt: roman czbrana dela
 541_1 3399270651 aVelimirović, Zdravko, 1930-2005 aMihajlović, Borislav, 1922-1997 tDerviš i smrt cVideoposnetek 5xc - adaptation

Figure 8. Authority record for the work *Derviš i smrt* in the COMARC/A format

Authority records for expressions record the intellectual or artistic performance of a work in the form of text, musical notation or a cartographic record, sound, pictorial representation, object, movement, etc., or a combination of these. Any change in the form of the same work (e.g. from printed text to spoken word), in its content (e.g. additions and corrections to the text) and in

teksta u izgovoreni), sadržaja (npr. dopune i ispravke teksta) i prevoda obično zahteva nastanak novog normativnog zapisa za ekspresiju. (Riva et al., 2017). Slika 9 prikazuje primer normativnog zapisa za audio-knjigu Meše Selimovića *Derviš i smrt* u formatu COMARC/A. Vrsta entiteta je ekspresija kod kojeg su glavni podaci za autorsko delo ime autora, naslov dela i oblik, što je u našem slučaju audio-knjiga.

```
001 an - novi zapis bx - normativni zapis ch - ime/naslov
100 bc - privremena cs lv - slovenački gba - latinica
101 abos - bosanski
105 aba - latinica
12500 am - odrasli, opšte (lepa književnost)
140 aso - zvučno delo
154 bb - ekspresija
242_1 3399268615 31155685 aSelimović, Meša, 1910-
1982 tDerviš i smrt lAudio knjiga
```

Slika 9. Normativni zapis za ekspresiju za e-knjigu *Derviš i smrt* u formatu COMARC/A

Zaključak

Uvođenjem IFLA LRM modela značaj normativne kontrole postaje sve veći jer će normativni podaci imati ključnu ulogu u mreži povezanih podataka na koje se model usredsređuje.

Tokom perioda pripreme na novi katalog naš najvažniji zadatak je da i dalje intenzivno pripremamo normativne zapise. Sistemi bez normativne kontrole već zaostaju za savremenim trendovima i potrebama korisnika.

U zemljama sa jakom izdavačkom produkcijom, kao i kod nas, vide se trendovi da se običnom katalogizacijom bave izdavači, pojedinci i određene specijalizovane grupe van bibliotekarstva. Biblioteke moraju na sebe da preuzmu oblikovanje najkvalitetnijih i trajnih informacija, za šta je potrebno mnogo više znanja. To su danas normativni podaci, sutra entiteti, a i jedni i drugi su kamen temeljac bibliografskih informacija.

Biblioteke raspolažu istorijom podataka jer u bibliotekama počiva istorija nekog dela, a izdavači imaju samo trenutne podatke. Istorija koja se nalazi u normativnim podacima (npr. sva izdanja nekog dela) čuva se, naime, u našim fondovima. A bibliotekari su specijalizovani stručnjaci za važniji deo katalogizacije – za oblikovanje normativnih podataka.

translations usually requires the creation of a new authority record for the expressions (Riva et al., 2017). Figure 9 is an example of an authority record for Meša Selimović's audio book *Derviš i smrt* in the COMARC/A format. The entity type is an expression where the main data for copyright works are the author's name, the title of the work and the format, which in our case is an audiobook.

```
001 an - new record bx - authority record ch - name/title
100 bc - provisional cs lv - Slovenian gba - Latin
101 abos - Bosnian
105 aba - Latin
12500 am - adult, general
140 aso - sounds work
154 bb - expression
242_1 3399268615 31155685 aSelimović, Meša, 1910-
1982 tDerviš i smrt lAudiobook
```

Figure 9. Authority record for the expression for the audio book *Derviš i smrt* in the COMARC/A format

Conclusion

With the introduction of the IFLA LRM model, the importance of authority control is increasing, as authority data will play a key role in the network of linked data on which the model focuses.

In the run-up to the new catalogue, our most important task is to continue to work intensely on the creation of authority records. Systems without authority control are already lagging behind modern trends and user needs.

In countries with a strong publishing production, and also in our country, there is a trend for simple cataloguing to be handled by publishers, individuals or certain specialised groups outside librarianship. Libraries, on the other hand, have to take on the task of creating the highest quality and most sustainable information, which requires much more knowledge. Today, that is authority records, and tomorrow, it will be entities, both of which are stable building blocks of bibliographic information.

Libraries have access to the history of data, because libraries actually hold the history of a work, while publishers only have current data. The history contained in the authority data (e.g. all editions of a work) is held in library holdings. And librarians are specialists in the most important part of cataloguing – the creation of authority data.

Literatura/Literature

- About ORCID. (2022). ORCID. <https://info.orcid.org/what-is-orcid/>.
- Dimec, Z. (2002). Normativna kontrola iz preteklosti v prihodnost: ali se sedanjost odloča za mednarodno sodelovanje. *Knjižnica* 46(3), 91-104. <https://knjiznica.zbds-zveza.si/knjiznica/article/view/5622>.
- Hartmann, S., & Wiechmann, B. (2014, August 13). *RDA and authority files: impact on GND*. [Presentation]. IFLA Satellite Meeting on RDA, 2014. Frankfurt am Main, Germany. <https://wiki.dnb.de/download/attachments/132747829/iflaVortragHartmannWiechmannRdaImpact.modificationDate=1516195759000&api=v2>.
- Informacijski sistem o raziskovalni dejavnosti v Sloveniji. (2022). Institut informacijskih znanosti, IZUM. <https://cris.cobiss.net/ecris/si/sl/intro>.
- ISNI for Libraries. (2013). ISNI. <https://www.loc.gov/aba/pcc/documents/ISNIs%20for%20libraries%202013-08-26.docx>.
- Krajnc Vobovnik, A., & Mazić, G. (2017). Združevanje bibliografskih zapisov v COBISS+: začetek novih katalogov v sistemih COBISS = Clustering bibliographic records in COBISS+. *Knjižnica* 61(1/2), 87-100. <https://knjiznica.zbds-zveza.si/knjiznica/article/view/6163>.
- Letno poročilo o delu IZUM za leto 2022. (2023). Institut informacijskih znanosti, IZUM. https://izum.si/wp-content/uploads/2023/03/Letno_porocilo_2022_vse_sprejeto_na_UO_2023-02-28.pdf.
- Oliver, C. (2021). *Introducing RDA: a guide to the basics after 3R* (2nd ed.). ALA Editions.
- RDA Europe. (2022). <https://www.rd-alliance.org/rda-europe>.
- Riva, P., Le Bœuf, P., & Žumer, M. (2017). *IFLA library reference model: a conceptual model for bibliographic information*. IFLA. <https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/cataloguing/frbr-lrm/ifla-lrm-august-2017.pdf>.
- Riva, P., & Žumer, M. (2017). The IFLA Library Reference Model, a step toward the Semantic Web. *World Library and Information Congress: 83th IFLA General Conference and Assembly, August 19th–25th 2017, Wrocław, Poland: Libraries, Solidarity, Society*, 1-8. <http://library.ifla.org/1763/1/078-riva-en.pdf>.
- Tillett, B. B. (Ed.). (1989). *Authority control in the online environment: considerations and practices* (Vols. 9, 3). Haworth Press.
- Wiederhold, R. A., & Reeve, G. F. (2021). Authority Control Today: Principles, Practices, and Trends. *Cataloging & Classification Quarterly* 59(2–3), 129-158. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01639374.2021.1881009>.
- Zalokar, M. (2018). Nov mejnik v razvoju normativne baze podatkov Splošni geslovnik COBISS. SI (SGC). *Blog COBISS*. <http://blog.cobiss.si/2018/08/23/nov-mejnik-sgc/>.
- Žumer, M. (2017). IFLA Library Reference Model (IFLA LRM), pomemben korak k sodobnim bibliografskim informacijskim sistemom = IFLA Library Reference Model (IFLA LRM), an important step towards modern bibliographic information systems. *Knjižnica* 61(1/2), 9-22. <https://knjiznica.zbds-zveza.si/knjiznica/article/view/6160>.

Analitička obrada sastavnih delova serijskih i monografskih publikacija u Narodnoj biblioteci Srbije

Subject analysis of component parts of serials and books in the National Library of Serbia

Bojana Veselinović¹, Ivana Jašović²

Narodna biblioteka Srbije, Beograd, Srbija / National library of Serbia, Belgrade, Serbia

¹ veselinovic.bojana@nb.rs

² ivana.jasovic@nb.rs

Informacije o članku / Article Info

Primljen / Received 30. 6. 2023.

Prihvaćen / Accepted 10. 8. 2023.

Dostupan online / Available online: 10. 12. 2023.

Ključne reči / Keywords

Narodna biblioteka Srbije, analitika sastavnih delova serijskih i monografskih publikacija
National Library of Serbia, subject analysis

Sažetak / Abstract

Izrada bibliografija (od 17. veka pa do modernog doba) predstavlja način opisivanja knjiga i drugih vidova publikacija i njihovo klasifikovanje po određenim standardima, sa ciljem da pruži dovoljno informacija o određenom delu. Od završetka Drugog svetskog rata, sa povećanjem broja različitih izdanja na teritoriji tadašnje države, javlja se potreba da se na jednom mestu vrši izrada specijalnih bibliografija različitih publikacija, kako bi se korisnicima omogućio uvid u celokupno izdavaštvo tadašnje zajedničke države. Ovaj posao je nastavljen i posle osamostaljenja Srbije, u Narodnoj biblioteci Srbije (NBS). Pored izrade bibliografija monografskih i serijskih publikacija, u NBS-u se vrši i izrada bibliografija članaka i priloga iz stručnih časopisa. Za ovaj posao je zaduženo odeljenje Serijskih publikacija, tačnije Odsek za analitičku obradu članaka, kao posebna organizaciona jedinica. U okviru ovog odseka, pored izrade bibliografija, vrši se i izrada bibliografija članaka iz zbornika, CIP članaka, ali i poslovi revizije bibliotečkog fonda i prevod UDK tablica.

Creating bibliographies (from the 17th century to modern times) is a way of describing books and other types of publications and classifying them according to certain standards, with the aim of providing sufficient information about a certain work. Since the end of the Second World War, with the increase in the number of publications on the territory of the newly formed state, there was a need to create a unique database of bibliographies of publications, in order to provide users with insight into the entire publishing activity of Yugoslavia. This work continued even after the independence of the Republic of Serbia, in the National Library of Serbia (NLS). In addition to creating bibliographies of monographic and serial publications, the NLS also creates bibliographies of articles and content from professional journals. The Department of Serial Publications, more precisely the Subject Analysis Subdepartment, is in charge of this work as a separate organizational unit. Within this department, in addition to the creation of bibliographies, bibliographies of articles from proceedings, CIP of articles (professional classification of articles from serial publications of articles), revision of the library collection, and translation of UDC (Universal Decimal Classification) tables are carried out.

1. Izrada bibliografija od završetka Drugog svetskog rata do raspada Jugoslavije (JUBIN)

Nacionalna bibliografija predstavlja popis izdavačkog sadržaja jedne zemlje, a u skladu sa međunarodnim standardima za izradu bibliografija. Nacionalne bibliografije se uređuju u nacionalnim bibliografskim centrima, a cilj je da se pruži što potpuniji prikaz celokupnog izdavaštva jedne države. Bibliografije se rade u okviru:

- posebnih odeljenja/sektora nacionalnih biblioteka,
- posebnih centara koji su u službi nacionalnih biblioteka i

1. Creation of bibliographies from the end of the Second World War to dissolution of Yugoslavia (YUBIN)

The national bibliography is a list of the publishing content of a country, in accordance with international standards for creating a bibliography. National bibliographies are edited in national bibliographic centres, with the aim to provide as complete representation as possible of the entire publication of a country. Bibliographies are being made within:

- Special departments/sectors of national libraries,
- Special centres that are in the service of national libraries,

- nacionalnih bibliografskih centara, tj. instituta. (Lubas & Koskas, 2022)

Po završetku Drugog svetskog rata na prostoru tadašnje Jugoslavije nije došlo do osnivanja jedinstvene – nacionalne biblioteke, koja bi obavljala funkciju centralne biblioteke za sve republike koje su tu državu sačinjavale. Kako nacionalne biblioteke, po republikama, nisu mogle da obavljaju ovu funkciju, osniva se institucija koja je bila zadužena za prikupljanje svih izdatih publikacija na teritoriji tadašnje države, kao i za izradu bibliografija monografskih, serijskih publikacija, kao i članaka iz serijskih publikacija. Ova ustanova je osnovana 1949. godine, prvo kao Bibliografski institut Federativne Narodne Republike Jugoslavije, a kasnije kao Jugoslovenski bibliografsko-informacijski institut (JUBIN).¹ Uredbom Vlade FNRJ od 1949. godine, Institut dobija status savezne institucije.

Glavni zadaci Instituta su bili prikupljanje, istraživanje, obrađivanje bibliografske građe, kao i izdavanje tekućih bibliografija Jugoslavije.

Tekuća bibliografija Jugoslavije za članke iz stručnih časopisa, koju je uređivao Institut, sastojala se iz nekoliko serijskih publikacija. To su:

- Bibliografija Jugoslavije. Članci i prilozi u serijskim publikacijama. Serija A (društvene nauke),
- Bibliografija Jugoslavije. Članci i prilozi u serijskim publikacijama. Serija B (prirodne i primenjene nauke) i
- Bibliografija Jugoslavije. Članci i prilozi u serijskim publikacijama. Serija C (filologija, književnost, umetnost i sport).

Bibliografije serija A, B i C izlazile su tromesečno. Pored njih Institut je na godišnjem nivou izdavao i:

- Bibliografiju Jugoslavije: Knjige, brošure i muzikalije te
- Bibliografiju Jugoslovenskih serijskih publikacija: izlazila je jednom godišnje, sa posebnim kumulativnim registrom.

JUBIN je vršio izdavanje ISBN/ISSN² brojeva, a imao je i licencu za prevod i izdavanje UDK tablica.³

U Institutu se obavljala i retrospektivna konverzija centralnog kataloga stranih publikacija u Jugoslaviji

- National bibliographic centres, i.e., institutes. (Lubas & Koskas, 2022)

After the end of the Second World War, there was no establishment of a unique – national library on the territory of the former Yugoslavia, which would perform the function of the central library for all the republics in the country. As the national libraries of the republics could not perform this function, an institution was established which was in charge of collecting all published publications on the territory of Yugoslavia at that time, as well as creating bibliographies of monographs, serial publications, and articles from serial publications. This institution was founded in 1949, first as the Bibliographic Institute of the Federal People's Republic of Yugoslavia, and later as the Yugoslav Bibliographic and Information Institute (YUBIN).¹ By decree of the FNRJ Government from 1949, the Institute received the status of a federal institution.

The main tasks of the Institute were the collection, research, and processing of bibliographic materials, as well as the publication of current bibliographies of Yugoslavia.

The current Yugoslav bibliography for articles from professional journals, edited by the Institute, consisted of several serial publications.

- Bibliography of Yugoslavia; Articles and contributions in serial publications; Series A (Social Sciences),
- Bibliography of Yugoslavia; Articles and contributions in serial publications; Series B (Natural and Applied Sciences), and
- Bibliography of Yugoslavia; Articles and contributions in serial publications; Series C (philology, literature, art and sports).

Bibliographies series A, B, and C were published quarterly. In addition to them, the Institute annually issued:

- Bibliography of Yugoslavia: Books, brochures and musicals, and
- Bibliography of Yugoslav serial publications: published once a year, with a special cumulative register.

¹ JUBIN je bio jedina ustanova u Jugoslaviji koja je posedovala celokupni fond izdavačke produkcije cele tadašnje države.

² Jedinstveni identifikacioni brojevi monografskih, odnosno serijskih publikacija po međunarodnom standardu

³ Univerzalna decimalna klasifikacija (UDK) je jezik indeksiranja dokumenata u formi klasifikacione sheme koja obuhvata čitav univerzum znanja, a celokupna shema je prikazana kroz sistem UDK tablica. UDK je namenjen predmetnom opisu i indeksiranju sadržaja informacionog izvora bez obzira na nosač, oblik, format ili jezik.

¹ YUBIN was the only institution in Yugoslavia that owned the entire national fund of publishing production of the entire country at that time.

od 1919. godine. Od 1969. godine JUBIN počinje sa izdavanjem bibliografije prevoda u SFRJ, od 1971. godine Bibliografiju zvaničnih publikacija SFRJ, a od 1974. godine i Bibliografiju roto štampe i stripova.

Nestankom SFRJ, a kasnije i Savezne Republike Jugoslavije, dolazi do gašenja mnogih ustanova zajedničke države, a pravne i administrativne funkcije se sele na organe Republike Srbije. Narodna biblioteka Srbije, kao centralna depozitna biblioteka Republike Srbije, preuzima deo poslova za koje je bio zadužen JUBIN, tačnije, izradu bibliografija monografskih, serijskih publikacija, kao i bibliografija članaka iz serijskih publikacija. Osim toga, preuzima i izdavanje međunarodnih standardnih identifikacionih brojeva za publikacije (ISSN, ISBN...).

Tokom druge decenije 21. veka donose se zakoni koji regulišu odnose između izdavača i NBS (tj. Matice srpske), pre svega kroz Zakon o obaveznom primerku (Народна скупштина Републике Србије, 2011b), što je bio i jedan od glavnih preduslova da se izrada bibliografija vrši “sa knjigom u ruci (de visu)”. Na ovaj način omogućeno je da celokupni izdavački fond Republike Srbije bude deponovan u NBS, kroz Zakon o obaveznom primerku, i na taj način se mogao obraditi, katalogizovati, a zatim i pružiti na uvid korisnicima. Tako su stvoreni uslovi da većinu poslova koje je obavljao JUBIN preuzme Narodna biblioteka Srbije. Ovo je značilo da je NBS “usvojila” poslove i zadatke JUBIN-a (izrada tekućih bibliografija, izdavanje ISBN/ISSN brojeva, prevod i izdavanje UDK tablica i mnoge druge).

Od 2005. godine u Narodnoj biblioteci Srbije počinje izrada bibliografija monografskih i serijskih publikacija, a u okviru Odeljenja serijskih publikacija oformljen je poseban Odsek za analitičku obradu članaka, čiji je primarni zadatak bio izrada tekućih bibliografija za članke i priloge u stručnim časopisima. Na ovaj način se zadržao kontinuitet objavljivanja bibliografija, kao i unos i obrada stručnih članaka u časopisima. Od tada, do danas, bibliografije se objavljuju svake godine.

Zvanično, prva bibliografija članaka i priloga iz stručnih domaćih časopisa u Narodnoj biblioteci Srbije je bibliografija za 2003. godinu, a objavljena je 2005. godine. Od tada, pa do danas, ove bibliografije se objavljuju u kontinuitetu, za svaku godinu.

YUBIN assigned ISBN/ISSN numbers² and had a license to translate and issue UDC tables.³

The Institute also dealt with the retrospective conversion of the central catalogue of foreign publications in Yugoslavia since 1919. From 1969, YUBIN began publishing a bibliography of translations in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY), from 1971 the Bibliography of Official Publications of the SFRY, and from 1974 the Bibliography of comics and roto printing.

When SFRY ceased to exist (1992), and later also the Federal Republic of Yugoslavia (2006), many institutions of the joint state were shut down, and legal and administrative functions were transferred to the bodies of the Republic of Serbia. The National Library of Serbia (NLS), as the central depository library of the Republic of Serbia, took over part of the work for which YUBIN was in charge, more precisely, the preparation of bibliographies of monographic and serial publications, as well as bibliographies of articles from serial publications. In addition, it also took over the assignment of International Standard Identification Numbers for Publications (ISSN, ISBN...).

During the second decade of the 21st century, laws were passed that regulate the relations between the publisher and the NLS or Matica srpska,⁴ primarily through The Legal deposit of publication law (Narodna skupština Republike Srbije, 2011b), which was one of the main prerequisites for creating bibliographies “with a book in hand (de visu)”. In this way, it is possible for the entire publishing fund of the Republic of Serbia to be deposited in the NLS, and to be processed, catalogued, and then made available for users. Thus, the conditions were created for the National Library of Serbia to take over most of the work that YUBIN managed. This meant that the NLS “adopted” the jobs and tasks of YUBIN (creation of current bibliographies, issuance of ISBN/ISSN numbers, translation and publication of UDC tables, and many others).

Since 2005, the National Library of Serbia has started creating bibliographies of monographic and serial publications, and within the Department of Serial Publications, a special Subject Analysis Subdepart-

² A unique numeric identifier assigned to monographic or serial publications

³ Universal Decimal Classification (UDC) is a document indexing language in the form of a classification scheme that encompasses the entire universe of knowledge, and the entire scheme is displayed through a system of UDC tables. UDC is intended for the subject description and indexing of the content of the information source, regardless of the carrier, form, format or language.

⁴ Matica srpska is the oldest scientific, literary, and cultural society based in Novi Sad (Vojvodina). Matica srpska popularizes and develops art, science, and literature.

2. Organizacija i poslovi

Jedan od poslova koje je Narodna biblioteka Srbije preuzela od JUBIN-a je i izrada bibliografija za članke i priloge iz stručnih časopisa. Ovaj posao se obavlja u posebnom odseku koji se nalazi pod okriljem Odeljenja serijskih publikacija, a koji se naziva Odsek za analitičku obradu članaka. U okviru odseka radi 10 bibliotekara različitih struka (1 bibliotekar savetnik, 7 viših bibliotekara i 2 bibliotekara), kao i 2 knjižničara (1 viši knjižničar i 1 samostalni knjižničar)⁴. Deo zaposlenih u ovom odseku je preuzet od JUBIN-a, a deo je naknadno zaposlen. Osnovno zaduženje ovog odeljenja je izrada CIP⁵ zapisa za članke, kao i tekućih bibliografija za članke i priloge iz domaćih stručnih časopisa. U sklopu izrade CIP zapisa i tekuće bibliografije vrši se i izrada normativnih datoteka za autore. Pored ovih poslova, zaposleni vrše i izradu bibliografije članaka iz zbornika, a obavljaju i poslove revizije fonda. Jedan deo zaposlenih u okviru ovog odseka je učestvovao i u projektu prevođenja najnovije verzije MRF UDK,⁶ kao i postavljanju platforme Srpski UDK onlajn.

Po ugledu na nekadašnji JUBIN, radi lakše organizacije i efikasnijeg obavljanja poslova, zaposleni su na osnovu svog primarnog obrazovanja i vrste oblasti koje obrađuju podeljeni u tri serije:

- Serija A (društvene nauke) – radi na analitici članaka i priloga iz oblasti društvenih nauka: bibliotekarstva, filozofije i religije, ostalih društvenih nauka (sociologija, pedagogija i obrazovanje, pravo, socijalna zaštita, vojni poslovi, kao i geografija i istorija),
- Serija B (prirodne i primenjene nauke) – radi na analitici članaka i priloga iz oblasti: računarstva, ekologije, matematike, fizike i astrofizike, hemije, biologije, medicine, tehnike, poljoprivrede, ekonomike domaćinstva, saobraćaja, hemijske tehnologije i tehničkih nauka (mašinstvo, građevina, saobraćaj...) i

ment was established, whose primary task was to create current bibliographies for articles and contributions in periodical journals. In this way, the continuity of the publication of bibliographies, as well as the entry and processing of professional and scientific articles in journals, was maintained. Ever since bibliographies have been published every year. Officially, the first bibliography of articles and contributions from domestic journals, published in the National Library of Serbia, is the bibliography for 2003, published in 2005. Since then, these bibliographies have been published continuously, for each year.

2. Organization and areas work

One of the tasks that the National Library of Serbia took over from YUBIN is the preparation of bibliographies for articles and contributions from professional journals.

This work is carried out in a special unit under the Department of Serials, called Subject Analysis Subdepartment. Within the Subdepartment, 10 librarians of different professions are employed (1 consultant librarian, 7 senior librarians, and 2 librarians), as well as 2 library technicians (1 senior library technician and 1 independent library technician).⁵ Some of the employees in this Sub-department were taken over from YUBIN, and some were employed subsequently. The main task of this Subdepartment is to create CIP records⁶ for articles, as well as current bibliographies for articles and contributions from domestic professional journals. As part of the creation of CIP records and the current bibliography, normative files for authors are also created.

In addition to these tasks, the librarians also prepare the bibliography of articles from the proceedings, and they also carry out revision of the fund. Part of the employees within this department also participated in the project of translating the latest version of the MRF UDC,⁷ as well as setting up the Serbian UDC online platform.

⁴ Broj zaposlenih je dat na osnovu poslednjeg Pravilnika o organizaciji i sistematizaciji poslova u Narodnoj biblioteci Srbije iz 2019. god. (Народна библиотека Србије, 2019).

⁵ Cataloguing in Publication – jedinstveni zapis u bazi koji pruža informaciju o lokacijskim, sadržinskim i bibliografskim karakteristikama određene publikacije ili nekog njenog dela. Prvi pravni akt kojim je regulisano sprovođenje katalogizacije u publikaciji je Zakon o izdavanju publikacija (Sl. glasnik RS, br. 37/91) i Zakon o biblioteko-informacionoj delatnosti (Sl. glasnik RS, br. 34/94). Prema Stručnom uputstvu o katalogizaciji (Sl. glasnik RS, br. 86/12), CIP zapis se izrađuje za biblioteko-informacionu građu koja se nalazi u završnoj fazi pripreme za štampu i objavljivanje, a objavljuje se u papirnoj ili elektronskoj formi.

⁶ Međunarodna standardna referentna baza UDCMRF (Universal Decimal Classification Master (Reference File)) objavljuje Konzorcijum UDK sa sedištem u Hagu. Prevod je napravljen sa engleskog originalnog srednjeg izdanja UDCMRF.

⁵ The number of employees is given on the basis of the latest Rulebook on the organization and systematization of work in the National Library of Serbia from 2019 (Narodna biblioteka Srbije, 2019).

⁶ Cataloguing in Publication – a unique record in the database that provides information about the location, content, and bibliographic characteristics of a specific publication or part of it. The first legal act regulating the implementation of cataloguing in publications is the Law on Issuing Publications (Official Gazette of the RS, No. 37/91), and the Law on Library and Information Activities (Official Gazette of the RS, No. 34/94). According to Professional instruction on cataloguing (Official Gazette of the RS, No. 86/12), the CIP record is created for library and information material that is in the final stage of preparation for printing and publication and is published in paper or electronic form.

⁷ The International Standard Reference Database UDCMRF (Universal Decimal Classification Master (Reference File)) is published by the UDC Consortium based in The Hague.

- Serija C (umetnost, sport, filologija, književnost) – radi na analitici članaka i priloga iz oblasti: prostornog planiranja i arhitekture, umetnosti (crtanja, slikarstva i dizajna, grafičke umetnosti i fotografije), kao i muzike, sporta, jezika i književnosti.

U skladu sa tim i Bibliografija članaka i priloga u serijskim publikacijama organizovana je u okviru tri zasebne celine, Serije A, B i C.

Svakako da tri zaposlena bibliotekara (koliko ih radi u svakoj od serija) ne mogu da u potpunosti ispune zahteve u smislu obrazovanja i poznavanja određenih stručnih oblasti. Posao sadržinske (stručne i predmetne) obrade članaka jeste jedan veoma zahtevan posao koji traži poznavanje širokog spektra različitih naučnih disciplina kako bi rad bio što sadržajnije i tačniji. Dodatnu odgovornost predstavlja i to što su članci vrlo precizna i usko specijalizovana baza iz koje se daljim istraživanjima i proširivanjem znanja dolazi do knjiga (posebno udžbenika i naučnih monografija), kao zaokružene celine jednog istraživačkog rada. Upravo zbog toga se sadržaj članaka mora precizno i tačno definisati, uz izbegavanje opštih UDK oznaka ili preširoko i neprecizno definisanih pristupnih tačaka.

Sa druge strane, neophodno je da klasifikator u svom radu ostane objektivan i neutralan, bez isticanja svog ličnog stava u odnosu na oblast koja se obrađuje. Ova objektivnost je posebno bitna u definisanju pojmova iz oblasti društvenih nauka (politike, istorije...), gde se često nailazi i na nerazumevanje samih autora ili izdavača, koji ponekad zahtevaju da se neka tema svrsta u deo koji odstupa od tog neutralnog stava koji se u katalogizaciji mora primeniti.

Na slične probleme nailazimo i u katalogizaciji i klasifikaciji jezika, posebno ako govorimo o jezicima bivše Jugoslavije. Najveći problem svakako predstavljaju nejasni kriterijumi u određivanju jezika kojim je publikacija napisana. Katalogizator često može da donese pogrešan zaključak na osnovu porekla autora, tj. mesta njegovog zaposlenja.

2.1. Izrada CIP-a i tekućih bibliografija

Narodna biblioteka Srbije ovlašćena je da, u skladu sa Zakonom o bibliotečkoj delatnosti (Народна скупштина Републике Србије, 2011a), izrađuje kataloški zapis u publikaciji – CIP (Cataloguing in Publication). Ukoliko izdavač želi da članci u časopisu budu nezavisno i objektivno klasifikovani u stručnu oblast u tekućoj bibliografiji Srbije (Članci i prilozi

Following the example of the former YUBIN, for easier organization and more efficient work performance, employees are divided into three groups based on their primary education and the type of field they work in:

- Series A (social sciences) – analysis of articles and contributions in the field of social sciences: librarianship, philosophy and religion, other social sciences (sociology, pedagogy, and education, law, social protection, military affairs, as well as geography and history).
- Series B (natural and applied sciences) – analysis of articles and contributions in the fields of computing, ecology, mathematics, physics and astrophysics, chemistry, biology, medicine, engineering, agriculture, household economics, traffic, chemical technology and technical sciences (mechanics, construction, traffic...), and
- Series C (art, sport, philology, literature) – analysis of articles and contributions in the fields of: spatial planning and architecture, art (drawing, painting and design, graphic art and photography), as well as music, sport, language and literature.

Accordingly, the Bibliography of articles and contributions in serial publications is organized into three separate units, Series A, B, and C.

Certainly, the three employed librarians (how many work in each of the series) cannot fulfil the requirements completely in terms of education and knowledge of certain professional areas. Especially because the job of classification of articles (UDC system and subject) is a very demanding job that requires knowledge of a wide range of different scientific disciplines in order to make the work as meaningful and accurate as possible. An additional responsibility is also the fact that articles are a very precise and narrowly specialized base from which further research and expansion of knowledge lead to books (especially textbooks and scientific monographs), as a rounded whole of research work. This is precisely why the content of the articles must be precisely and accurately defined while avoiding general UDC numbers or too broadly and imprecisely defined access points.

On the other hand, it is necessary for the classifier to remain objective and neutral in his work, without highlighting his personal attitude in relation to the field being processed. This objectivity is especially important in defining concepts from the field of social sciences (politics, history, etc.), where one of-

u serijskim publikacijama), vrši se klasifikacija po sistemu UDK, a odgovarajući UDK broj se štampa na početnoj strani članka, iznad naslova. Izdavači su dužni da pošalju kompletnu publikaciju, pripremljenu za objavljivanje (konačna verzija, prelomljen tekst bez ispravki i rukom ispisanih podataka). Časopis mora imati odgovarajući ISSN (Međunarodni standardni broj za serijske publikacije). Zajedno sa prelomom časopisa i dokazom o uplati, šalje se popunjen zahtev koji sadrži sve bitne podatke o časopisu (ISSN, naziv časopisa, godište, broj itd.). U zahtevu je obavezno navesti i godine rođenja svih autora članaka (ovi podaci se koriste za izradu normativnih datoteka za autore).⁷ Kataloški zapis u publikaciji izrađuje se u skladu sa važećim međunarodnim standardima za bibliografski opis (ISBD (CP)), jedinstvenim kataloškim principima, sistemom Univerzalne decimalne klasifikacije (UDC),⁸ pravilima za predmetnu klasifikaciju i jedinstvenim komunikacionim formatom za mašinski čitljivo katalogiziranje (UNIMARC). Kataloški zapis u publikaciji čini sastavni deo uzajamnog kataloga (COBIB.SR) i dostupan je svim korisnicima sistema. (Народна библиотека Србије, 2003)

Posle izrade CIP-a, izdavačima se šalje skraćeni format bibliografskog zapisa sa UDK brojevima, čime su ispunjeni uslovi da se časopis šalje u štampu, tj. objavi na sajtu. Ceo postupak slanja materijala se vrši elektronskim putem, odnosno mejlom. Uporedo sa izradom CIP zapisa za članke vrši se i izrada tekuće bibliografije. Selekcija časopisa koji ulaze u bibliografiju vrši se na osnovu više kriterijuma. Pre svega sastavni deo bibliografija su članci iz časopisa za koje je Narodna biblioteka Srbije (tj. Analitika članaka) radila CIP zapise. Sledeći kriterijum za izbor članaka koji će biti sastavni deo bibliografije je referisanost časopisa u WOS-u,⁹ kao i kategorisanost časopisa od strane Ministarstva za

ten encounters misunderstandings on the part of the authors or publishers themselves, who sometimes demand that a topic be classified in a section that deviates from that neutral attitude that must be applied in cataloguing.

We have similar problems in the cataloguing and classification of languages, especially if we are talking about the languages of the former Yugoslavia. The biggest problem is definitely the unclear criteria for determining the language in which the publication was written. A cataloguer can often draw a wrong conclusion based on the origin of the author or his place of employment.

2.1. Creation of CIP and current bibliographies

The National Library of Serbia is authorized, in accordance with the Law on Library Activity (Народна skupština Republike Srbije, 2011a), to create a catalogue record in a publication – CIP (Cataloguing in Publication). If the publisher wants the articles in the journal to be independently and objectively classified in a professional field of the current bibliography of Serbia (Articles and appendices in serial publications), the classification is done according to the UDK system, and the corresponding UDC number is printed on the first page of the article, above the title. Publishers are obliged to send a complete publication, prepared for publication (final version, text with finished typography). The journal must have an appropriate ISSN (International Standard Number for Serial Publications). Along with a copy of the journal and proof of payment, a completed request containing all essential information about the journal (ISSN, name of the journal, year, issue, etc.) is sent to NLS. In the request, it is mandatory to state the year of birth of all the authors of the articles (this data is used to create authority files for authors).⁸ The catalogue record in the publication is created in accordance with the current international standards for bibliographic description (ISBD (CP)), unique cataloguing principles, the Universal Decimal Classification (UDC)⁹ system, subject

⁷ U bibliotekarstvu, normativna kontrola je proces organizovanja bibliotekskog kataloga i bibliografskih podataka korišćenjem jednog zapisa (oznake) za svaki predmet. Imena ljudi, mesta, predmeta i pojmova standardizovana su u jednom konkretnom obliku. Naslov i drugi elementi opisa spojeni su u tzv. normativnu datoteku. U jednu takvu datoteku se unose i svi alternativni nazivi, pseudonimi i sva druga imena koja su u vezi sa određenim pojmom. S tim u vezi, normativne datoteke za autore sadrže pored imena i prezimena i sva druga imena (pseudonim, devojčako prezime autora...), kao i njegove bitne bibliografske podatke (godina rođenja, obrazovanje, mesto/mesta zaposlenja itd.).

⁸ Univerzalna decimalna klasifikacija (UDK) je internacionalni sistem bibliotečke klasifikacije. To je višeznačajna klasifikacijska shema za sve oblasti ljudskog znanja i veoma sofisticirana alatka za indeksiranje i pretraživanje podataka. Od 1991. UDK je u vlasništvu i pod upravom UDC Consortiuma, neprofitnog međunarodnog udruženja izdavača sa sedištem u Hagu u Holandiji.

⁹ Web of Science (prethodno poznat kao Web of Knowledge) je platforma sa plaćenim pristupom koja pruža pristup višestrukim bazama podataka o referencama i citatima iz akademskih časopisa, zbornika konferencija i drugih dokumenata u različitim akademskim disciplinama.

⁸ In librarianship, normative control is the process of organizing the library catalogue and bibliographic data using one record (label) for each subject. Names of people, places, objects, and concepts are standardized in one concrete form. The title and other elements of the description are combined in the so-called normative file. All alternative names, pseudonyms, and all other names related to a specific term are also entered in one such file. In this regard, normative files for authors contain, in addition to first and last names, all other names (pseudonym, maiden name of the author...), as well as his essential bibliographic data (year of birth, education, place/places of employment, etc.).

⁹ The Universal Decimal Classification (UDC) is a bibliographic and library classification representing the systematic arrangement of all branches of human knowledge organized as a coherent system in

prosvetu, nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.¹⁰ Dakle, kriterijum po kome se članci uvrštavaju u bibliografiju nije subjektivna odluka bibliotekara o oceni kvaliteta članka, nego ocenjeni kvalitet časopisa u kome se određeni članak objavljuje. U bibliografiju ulaze svi članci odabranog časopisa, bez obzira na to da li se radi o stranim ili domaćim autorima. Ono što se mora naglasiti jeste da su sve bibliografije selektivne, da u njih ne ulazi celokupna izdavačka produkcija jedne zemlje, već samo ograničeni broj publikacija, na osnovu kriterijuma koji su unapred određeni i dogovoreni.

Bibliografski podaci se obrađuju u skladu sa ISBD (CP) standardom.¹¹ Ovaj standard je usvojen od strane IFLA, a cilj je “obebeđivanje propisa za kompatibilnu deskriptivnu katalogizaciju u celom svetu, kako bi se unapredila razmena bibliografskih zapisa između nacionalnih bibliografskih agencija na međunarodnom nivou i u okviru bibliotečke i informacione zajednice” (IFLA, 2009). Svaka bibliografska jedinica sadrži ime (imena) autora, stvarni naslov i podnaslov članka, kao i lokacijske podatke (ISSN i naslov časopisa iz koga potiče članak, godinu izdavanja časopisa, godište, broj (sveske) i strane časopisa u okviru kojih se članak nalazi, kao i link ka punom tekstu, koji je danas sastavni deo velikog broja bibliografskih jedinica). Svi članci u bibliografiji su i sadržinski obrađeni, tj. sadržaj je prikazan kroz predmetnu odrednicu i UDK broj.

Bibliografske jedinice su poredane po sadržaju (na osnovu UDK broja), uz paralelno postizanje hronološkog i alfabetskog niza. U okviru svake bibliografije nalazi se i registar naslova, imenski i predmetni registar, kao i registar literature. Članci koji ulaze u bibliografiju se ili unose ili se preuzimaju iz uzajamne baze podataka.

Danas veliki broj časopisa izlazi i/ili u elektronskom obliku. Za sve njih su u okviru svake bibliografske jedinice prikazani i linkovi ka punom tekstu. Obično se kao relevantan izvor za ovo uzima ili SCIndeks baza¹² i/ili zvaničan sajt časopisa, tj. izdavača. U svakom bibliografskom zapisu se nalazi i DOI broj¹³

classification rules, and the unique communication format for machine-readable cataloguing (UNIMARC). The catalogue entry in the publication is an integral part of the mutual catalogue (COBIB. SR) and is available to all users of the system. (Narodna biblioteka Srbije, 2003).

After the creation of the CIP, the publishers are sent a shortened format of the bibliographic record with UDC numbers, which fulfils the conditions for the printing of the journal or publishing on the website. The entire process is done electronically, by email. With the creation of CIP records for articles, the creation of a current bibliography is also carried out. The selection of journals included in the bibliography is based on several criteria. First of all, an integral part of bibliographies are articles from journals for which the National Library of Serbia (i.e., Subject Analysis) made CIP records. The next criterion for the selection of articles that will be an integral part of the bibliography is the referencing of the journal in WOS,¹⁰ as well as the categorization of journals by the Ministry of Education, Science, and Technological Development of the Republic of Serbia.¹¹ Therefore, the criterion by which articles are included in the bibliography is not the librarian's subjective decision about the article's quality assessment, but the quality of the journal in which the particular article is published. The bibliography includes all articles of the selected journal, regardless of whether they are written by foreign or domestic authors. What must be emphasized is that all bibliographies are selective, that they do not include the entire publishing output of a country, but only a limited number of publications, based on criteria that have been determined and agreed upon in advance.

Bibliographic data are processed in accordance with the ISBD (CP) standard.¹² This standard was adopted by the IFLA, and its aim is “to provide regulations for compatible descriptive cataloguing throughout the world, in order to promote the ex-

¹⁰ Kategorizacija se vrši jednom godišnje i za domaće časopise se kao kriterijum uzimaju bibliometrijski pokazatelji, a za međunarodne časopise referisanost u međunarodnim citatnim bazama i to JCR (Journal Citation Report), tj. Web of Science.

¹¹ ISBD (CP) – International Standard Bibliographic Description for Serials and Other Continuing Resources.

¹² SCIndeks (srpski citatni indeks) je baza sa referisanim domaćim časopisima koji su kategorizovani kao periodične publikacije naučnog karaktera. U njoj se trenutno nalazi oko 300 časopisa sa oko 120.000 indeksiranih članaka.

¹³ Digital Object Identifier (DOI) je jedinstveni, trajni identifikacioni broj za dokument koji je objavljen onlajn i služi za povezivanje bibliografskog zapisa i veb adrese, preko servisa “Crossref”.

which knowledge fields are related and interlinked. Since 1991, the UDC has been owned and managed by the UDC Consortium, a non-profit international association of publishers with headquarters in The Hague, Netherlands.

¹⁰ Web of Science (formerly known as Web of Knowledge) is a paid access platform that provides access to multiple databases of references and citations from academic journals, conference proceedings, and other documents in various academic disciplines.

¹¹ Categorization will be done once a year, and for domestic journals, bibliometric criteria will be used indicators, and for international journals, referencing in international citation databases, namely JCR (Journal Citation Report), i.e., Web of Science.

¹² ISBD (CP) – International Standard Bibliographic Description for Serials and Other Continuing Resources

kao veza između bibliografskog zapisa i internetske stranice gde se određeni dokument nalazi.

Sve bibliografije se posle redakcije objavljuju na sajtu NBS-a, u delu za izdanja Narodne biblioteke Srbije.

Ovde treba napomenuti da se prema Pravilniku Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja o uređenju naučnih časopisa (Министерство просвете, науке и технолошког развоја, 2020) kao sastavni delovi naučnog članka, pored naslova, imena autora, kategorije članka, DOI broja itd., pominje i ispisivanje ključnih reči. Ovo je u direktnoj koliziji sa načinom rada Narodne biblioteke Srbije, gde pristupne tačke imaju prioritet nad ključnim rečima. Takođe se, prema ovom Aktu, ne traži UDK broj za stručni članak, već samo za naučni časopis. Ovo su svakako neki od problema koji bi trebalo da se razmatraju na sastancima sa predstavnicima nadležnog ministarstva kako bi proces izrade CIP zapisa za članke u nacionalnoj biblioteci bio usklađen sa Pravilnikom o kategorizaciji i rangiranju naučnih časopisa (što sada nije slučaj).

2.2. Bibliografija zbornika

Uporedo sa izradom CIP zapisa za članke iz serijskih publikacija, u Odseku analitike se rade CIP zapisi za članke iz zbornika. Ovi članci su dugi niz godina obrađivani u Odeljenju predmetnog i stručnog kataloga, odnosno Odeljenju autorskog kataloga (kasnije se ova dva odeljenja objedinjuju i postaju jedno, Odeljenje monografskih publikacija). Tada su članci iz zbornika obrađivani ne tako često, rađen je CIP za članke, a bibliografija nije objavljivana. Od 2016. godine članci za zbornike se unose i obrađuju u Odseku analitike članaka. Standard po kome se vrši izrada ovih članaka je isti kao i za članke iz serijskih publikacija, tj. ISBD (CP). Uporedo sa izradom CIP zapisa za članke iz zbornika, radi se i bibliografija ovih članaka.

Prvo izdanje bibliografije uređeno je i objavljeno početkom 2019. godine (za 2017. godinu). Od tada se svake godine objavljuje po jedna bibliografija članaka iz zbornika. Poslednja je objavljena 26. 4. 2023. godine (za 2021. godinu), a u toku je i uređivanje bibliografije članaka iz zbornika za 2022. godinu. U proseku za svaku godinu u objavljenoj bibliografiji se nalazi oko 1600 zapisa. Broj unetih članaka u COBIB.SR bazu za svaku godinu je daleko veći (prosečno oko 3000 članaka iz zbornika koji su uneti u uzajamnu bazu za svaku godinu), ali je samo jedan deo njih selektiran u bibliografiju, od strane uredni-

change of bibliographic records between national bibliographic agencies internationally and within the library and information community" (IFLA, 2009). Each bibliographic unit contains the name (names) of the authors, the actual title and subtitle of the article, as well as location data (ISSN and title of the journal from which the article originates, year of publication of the journal, number (volume) and pages of the journal in which the article is located, as well as a link to the text, which today is an integral part of a large number of bibliographic units). All articles in the bibliography are also processed in terms of content, i.e., the content is shown through the subject heading and the UDC number. The bibliographic units are ordered by content (based on the UDC number), with parallel achievement of chronological and alphabetical sequence. Within each bibliography, there is also a title register, a name, and subject register, as well as a literature register. Articles included in the bibliography are either entered or retrieved from a mutual database.

Today, a large number of journals are published in electronic form. For all of them, links to the full text are shown within each bibliographic unit. As a relevant source of data, it is usually taken, from either the SCIndex¹³ database and/or the official website of the journal or publisher. In every bibliographic record, there is also a DOI number¹⁴ as a link between the bibliographic record and the website where the particular document is located.

After editing, all bibliographies are published on the NLS website, in the section for publications of the National Library of Serbia.

It should be noted that according to the Rulebook of the Ministry of Education, Science and Technological Development on the organization of scientific journals (Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, 2020), the title, author's name, article category, DOI number, etc. are part of a scientific article as well as keywords. This is in direct conflict with the way the National Library of Serbia works, where access points have priority over keywords. Also, according to this Rulebook, the UDC number is not required for a professional article, but only for a scientific journal. These are certainly some of the problems that should be discussed

¹³ SCIndex (Serbian citation index) is a database with referenced domestic journals that are categorized as periodical publications of a scientific nature. It currently contains about 300 journals with about 120,000 indexed articles.

¹⁴ Digital Object Identifier (DOI) is a unique, permanent identification number for a document that has been published online and is used to link the bibliographic record and web address through the service "Crossref".

ka, a zatim objavljen na sajtu. Kriterijum po kome se vrši odabir je urađen CIP zapis za članke (oni čine i najveći deo bibliografije), a selekciju ostalih članaka, tj. zbornika čiji će članci ući u bibliografiju, vrši odgovorni urednik. On se menja za svako izdanje bibliografije zbornika i to je uvek neko od zaposlenih u Odseku za analitičku obradu članaka.

2.3. Izrada normativnih datoteka

Jedan od poslova koji je usko povezan i praktično čini sastavni deo izrade bibliografija, jeste i izrada normativnih datoteka za autore. Normativne datoteke za autore se rade u okviru CONOR baze,¹⁴ koja je sastavni deo COBISS sistema. Ova normativna baza je formirana sa uniformno definisanim pristupnim tačkama, kao i varijante i povezane pristupne tačke i druge biografske podatke koje bliže opisuju autora, odnosno njegov rad. Prva faza u uspostavljanju normativne kontrole u Srbiji jeste uvođenje normativnih datoteka za lična imena autora. Ovaj projekat (koji je započeo 2006. godine) vrše Narodna biblioteka Srbije, Biblioteka Matice srpske i Univerzitetska biblioteka "Svetozar Marković" u saradnji sa Institutom informacijskih znanosti iz Maribora. Odrednice normativnih zapisa izrađuju se primenom nacionalnih kataloških pravila Eve Verone, *Pravilnik i priručnik za izradu abecednih kataloga. Dio 1. Odrednica i redalica*. Posle nekoliko faza testiranja, koje je u početku radio manji broj bibliotekara, od aprila 2019. godine u Srbiji počinje da radi baza CONOR.RS. Ona se razvija prema Uputstvima za normativne zapise i uputnice (GARR) u formatu COMARC/Normativni podaci. Ova integrisana baza koja je u korelaciji sa COMARC/Bibliografski podaci čini uzajamni elektronski katalog COBIB.SR. (Савић, 2012)

Kvalitet izrade datoteka se obezbeđuje kontrolisanim dodeljivanjem privilegija za rad sa normativnim zapisima, što podrazumeva da katalogizatori moraju da prođu određenu obuku. Svi zaposleni u bibliotekama u Srbiji koji imaju licencu (što podrazumeva da su uspešno završili ovaj kurs), izrađuju normativne datoteke za autore. U Odseku analitike članaka svih 10 bibliotekara rade kompletne normativne datoteke za autore, dok knjižničari imaju mogućnost kreiranja samo kratkih normativnih zapisa, koji podrazumevaju unošenje imena i prezimena autora, njihovih varijantnih imena, kao i godine ro-

at meetings with representatives of the competent ministry so that the process of creating CIP records for articles in the national library is harmonized with the Rulebook on categorization and ranking of scientific journals (which is not the case now).

2.2. Bibliography of the proceedings

Along with the preparation of CIP records for articles from serial publications, the Subject Analysis Subdepartment prepares CIP records for articles from proceedings. For many years, these articles were processed in the Department of Subject and System Classification Catalogue and the Department of the Author Catalogue (later these two departments were united and became one, the Department of Monographic Publications). At that time, the articles from the proceedings were not processed so often, the CIP for the articles was made, and the bibliography was not published. Since 2016, articles for proceedings have been entered and processed in the Subject Analysis Subdepartment. The standard by which these articles are produced is the same as for articles from serial publications, i.e., ISBD (CP). A bibliography of these articles is also being created.

The first edition of the bibliography was edited and published at the beginning of 2019 (for the year 2017). Since then, a bibliography of articles from the collection has been published every year. The last one was published on April 26, 2023 (for the year 2021), and editing of the bibliography of articles from the proceedings for the year 2022 is underway. On average, there are about 1,600 entries in the published bibliography each year. Number of articles entered in COBIB.SR database grows larger each year (on average, about 3,000 articles each year), but only part of them will be selected in the bibliography and published on the website. The criterion by which the selection is made is the CIP record for articles (they make up the largest part of the bibliography), and the selection of other articles, i.e., the proceedings whose articles will be included in the bibliography is done by the responsible editor. For each edition of the bibliography of the proceedings, a new editor is chosen and it is always one of the employees of the Subject Analysis Subdepartment.

2.3. Creation of authority file

One of the tasks that is closely related and practically constitutes an integral part of the creation of bibliographies, is the creation of authority files.

¹⁴ CONOR je normativna baza imena autora (koji mogu biti osobe ili korporacije). Namenjena je normativnoj kontroli imena autora i zasniva se na vezi bibliografskih i normativnih zapisa. Conor baza pripada COBISS sistemu.

đenja i zaposlenje (koje je često navedeno u samim člancima).

Na osnovu uvida u bazu CONOR.RS, može se utvrditi da je u prve dve godine rada na normativnim datotekama (2019–2020) broj kreiranih normativnih datoteka mnogo veći od broja dopunjenih. Kasnije broj kreiranih počinje da opada, što je i logično, s obzirom na to da je najveći broj domaćih autora unet u prve dve godine. Može se reći da se danas unose samo oni autori koji nemaju veći broj objavljenih radova u stručnim časopisima u Srbiji, ili su to strani autori ili novi (“mladi”) istraživači. Takođe, ono što članke razlikuje od drugih publikacija jeste i veći broj autora. Ovo se posebno odnosi na članke iz prirodnih nauka. To je oduzimalo dosta vremena katalogizatorima, posebno u početku kada su se za skoro svakog autora otvarale normativne datoteke. Danas, posle skoro četiri godine rada na normativnim datotekama, situacija je mnogo bolja. Pre svega, veliki broj autora (posebno domaćih) je već unet u bazu, a povremeno se mogu naći i neki strani autori. Pošto je dogovoreno da se za strane autore (posebno za vanevropsko područje) rade samo kratki normativni zapisi, posao izrade bibliografije, a posebno CIP-a, umnogome je brži i efikasniji. O ovim problemima se često razgovaralo na sastancima u okviru Odseka za analitičku obradu članaka.

Authority files are created within the CONOR database,¹⁵ which is an integral part of the COBISS system. This authority file is formed with uniformly defined access points, as well as variants and related access points and other biographical data that more closely describe the author and his work. The first stage in the establishment of normative control in Serbia is the creating authority file for the personal names of authors (author authority file). This project (which started in 2006) is carried out by the National Library of Serbia, the Matica Srpska Library, and the University Library in cooperation with the Institute of Information Sciences from Maribor. Author headings (for authority file) are created by applying the national cataloguing rules of Eva Verona, *Pravilnik i priručnik za izradu abecednih kataloga. Dio 1. Odrednica i redalica* (Handbook and manual for creating alphabetical catalogues. Part 1. Heading and entry word). After testing several phases, which were initially done by a small number of librarians, from April 2019 the CONOR base in Serbia has developed according to the Guidelines for Authorities Records and References (GARR) in the COMARC/Authorities files format. This integrated database which is correlated with COMARC/Bibliographic data forms the mutual electronic catalogue COBIB.SR. (Savić, 2012)

Tabela 1. Broj urađenih zapisa za članke za poslednje tri kalendarske godine¹⁵

God. Year	Kreiranih zapisa Created records		Redaktiranih zapisa u NBS Edited records in NLS	Linkovi do punog teksta Links to full text		Članci iz zbornika Articles from the proceedings	CIP zapisi CIP records	Normativne datoteke Authority files	
	U NBS-u In the NLS	Preuzeto sa hosta Downloaded from host		DOI	URL			kreirani created	dopunjeni updated
2020.	9418	2294	11554	2895	6462	1988	4279	6578	2528
2021.	9837	2474	11343	3570	6848	4832	4376	5731	2682
2022.	8260	2100	10566	4070	6361	3579	4211	5860	2518

Table 1. Number of records made for articles for the previous three years¹⁶

2.4. Revizija fonda

Pored gore navedenih poslova, Odsek za analitičku obradu članaka učestvuje i u drugim poslovima koji se vrše na nivou biblioteke. To je, između ostalog, i revizija fonda knjiga. Osnovni cilj revizije jeste utvrđivanje kvalitativnog i kvantitativnog stanja fonda. Revizija je regulisana Zakonom o bibliotečko-informacionoj delatnosti (Народна

The quality of file creation is ensured by only assigning trained cataloguers to work with normative records. In Serbian libraries, licensed employees (who have successfully completed this course) cre-

¹⁵ Podaci iz tabele su zvanični izveštaji o radu odeljenja za date godine. Cifre su možda danas i neznatno promenjene zbog naknadne redakcije ili unosa novih zapisa.

¹⁵ CONOR is an authority database containing author names (personal and corporate names). The CONOR database is intended for author authority control and is based on the connection between bibliographic and authority records. It is an integral part of the COBISS system.

¹⁶ The data in the table are official reports on the work of the department for the given years. The numbers may have changed slightly today due to subsequent redactions or the entry of new records.

скупштина Републике Србије, 2011a) i Правилником о инвентарисању, обради, ревизији и отпису библиотечко-информационе грађе и извора, као и вођењу евиденције о библиотечко-информационој грађи и изворима (Министарство културе и информисања Републике Србије, 2013). Динамика којом се врши ревизија фонда се одређује на основу обима библиотечке грађе, и то:

- A) до 50.000 јединица библиотечке грађе у року од три године,
- B) до 150.000 јединица библиотечке грађе у року од четири године и
- C) до 300.000 јединица библиотечке грађе у року од пет година.

Библиотеке које имају преко 300.000 јединица библиотечке грађе редовну ревизију врше најмање једанпут у десет година. (Народна библиотека Србије, 1995)

У Народној библиотеци Србије ревизија фонда врши се у континуитету. Све књиге добијају инвентарни број и на њих се стављају налепнице са бар кодом. Велики број књига је у претходним процесима ревизије већ унет у базу, а оне које нису, сада се уносе, тј. формира се њихов библиографски запис. У оквиру Одељења серијских публикација, рад на ревизији фонда серијских публикација обавља само део запослених који иначе ради серијске публикације. У Одсеку аналитичке обраде чланака обавља се ревизија књижног фонда од 2017. године, а тај посао се ради и данас.

2.5. *Prevod UDK tablica*

Крајем 2018. године Народна библиотека је покренула пројекат превођења MRF UDK. У пројекту је учествовао и један број запослених у Народној библиотеци Србије, Библиотеци Матце српске и Универзитетској библиотеци "Светозар Марковић". Руководилац овог пројекта Ана Стевановић је колегиница која је и запослена у Одсеку за аналитичку обраду чланака. Посао превода је трајао непуне две године, а захваљујући заједничком залагању крајем 2019. године отвара се платформа Српски UDK онлајн. Платформа је на ћириличном писму, и као таква је јединствена у свету. Она омогућава детаљну претрагу UDK таблица било да је критеријум за претрагу рећ или број. У овом пројекту учествовали су скоро сви запослени у Одсеку за аналитичку обраду чланака, сходно свом образовању и пољу интересовања. Предност ове платформе је у томе да она не представља заокружену целину, већ флексибилан систем, где се UDK бројеви могу поправљати, а превод се може допуњавати или се неки појмови могу додатно

ате нормативне датотеке за ауторе. У Subject Analysis Subdepartment (NLS), сви 10 библиотекара раде на комплетним нормативним датотекама за ауторе, док 2 библиотекарска техничара имају опцију стварања само кратких датотека ауторитета, што подразумева уношење првог и последњег имена аутора, њихових варијантних имена, као и године рођења и запошљавања (што је често наведено у самим чланцима).

На основу увида у CONOR.RS базу података може се одредити да у првих две године рада на датотекама ауторитета (2019–2020), број креираних датотека ауторитета је знатно већи од броја ажурираних. Након тога, број креираних датотека ауторитета почео је да опада, док број ажурираних датотека ауторитета је порастао. То је логично, с обзиром да је највећи број домаћих аутора уведен у првих две године. Може се напоменути да датотеке ауторитета се креирују за ауторе који немају велики број публикација у домаћим часописима, за иностране ауторе, или за младе истраживаче. Такође, што разликује чланке од осталих публикација је већи број аутора. То је често случај и за чланке у природним наукама. То је трајало доста времена за каталогизаторе, посебно у почетку када су датотеке ауторитета креиране за готово све ауторе.

Данас, након готово четири године рада на датотекама ауторитета, ситуација је знатно боља. Прво од свега, велики број аутора (посебно домаћих) већ је уведен у базу података, а понекад и неки инострани аутори могу бити пронађени.

Синце је било договорено да за иностране ауторе (посебно за оне из ван-Европског подручја) само кратке нормативне датотеке ауторитета се креирују, док се рад на креирању библиографије, посебно CIP, врши знатно ефикасније. Овакви проблеми су често дискутовани на састанцима унутар Subject Analysis Subdepartment.

2.4. *The stock revision*

Subject Analysis Subdepartment такође учествује у другим задацима извршеним на нивоу библиотеке. То је, међу осталом, ревизија залиха. Ревизија залиха је почела у почетку 2013, први пут након пресељења Народне библиотеке у ново здање 1973. Главни циљ ревизије је одређивање квалитативног и квантитативног стања фонда. Ревизија је регулисана Законом о библиотекарској и информационој активности и Правилником о инвентару (Народна скупштина Републике Србије, 2011a), Процесирању, Аудирању, и Писању описи библиотекара и информационог материјала и извора.

pojasniti i definisati. Na ovaj način svi brojevi su aktuelni u trenutku njihove provere, što nije bio slučaj sa štampanim oblikom UDK tablica.¹⁶

3. Rad u doba korone

Prvi slučaj Kovid-19 u Srbiji je zabeležen 6. 3. 2020. godine, a već 15. 3. 2020. godine je proglašeno vanredno stanje, koje je trajalo do 6. 5. 2020. godine. U cilju smanjenja rizika od širenja zaraze, svim zaposlenima u Narodnoj biblioteci Srbije omogućeno je obavljanje poslova van prostorija poslodavca (Влада Републике Србије, 2020). Pošto je u Odseku analitike članaka još ranije uvedena obaveza izdavača da svoj materijal šalju isključivo e-poštom, a i da im se na isti način šalje obrađeni materijal, proces izrade CIP-a se odvijao bez većih problema. Svi zaposleni su imali pristup aplikaciji COBISS, onlajn UDK tablicama i službenim mejlovima, tako da se ceo proces izrade CIP zapisa za članke odvijao gotovo nesmetano. Za ova dva meseca u Odseku za analitičku obradu članaka urađeno je oko 300 CIP zapisa za članke, a redaktirano je još oko 1000 bibliografskih zapisa za tekuće bibliografije. Posle dva meseca rada od kuće veliki broj zaposlenih se vratio na posao, ali i u naredne dve godine, proces rada se povremeno odvijao od kuće i sa manjim brojem zaposlenih u samoj zgradi (što je zavisilo od trenutne epidemiološke situacije). Određeni broj zaposlenih koji su predstavljali rizične grupe (dijabetičari, onkološki bolesnici...) imao je mogućnost rada od kuće skoro sve vreme trajanja pandemije.

4. Zaključak

Posle kratkog uvida u veliki deo rada Odseka analitike članaka, može se zaključiti da je posao izrade bibliografija dosta napredovao, da su bibliografski podaci postali mnogo sažetiji, a da u isto vreme pružaju mnogo više podataka i mogućnost lakšeg nalaženja željenih dokumenata. Za manje od dvadeset godina u Narodnoj biblioteci Srbije povećao se broj linkova ka punom tekstu, počela je primena normativnih datoteka za autore, a najavljuje se i početak rada na normativnim datotekama za predmetne odrednice. Sve ovo omogućava potpuniju i uniformniju izradu bibliografskih zapisa, što svakako korisnicima omogućava lakši pristup traženim podacima.

Ono što na kraju treba istaći je da je Odsek za ana-

es (Ministarstvo kulture i informisanja Republike Srbije, 2013), as well as keeping records of library and information materials and sources. The dynamics by which the stock revision is carried out are determined based on the volume of library materials, namely:

- A) up to 50,000 units of library materials for three years,
- B) up to 150,000 units of library material for four years, and
- C) up to 300,000 units of library materials for five years.

Libraries that have more than 300,000 items of library materials are regularly audited at least once every ten years. (Narodna biblioteka Srbije, 1995)

In the National Library of Serbia, the revision stock is carried out continuously. All books are given an inventory number and stickers with a barcode are placed on them. A large number of books have already been entered into the database in previous revision processes, and those that were not are now being entered, and their bibliographic record is formed. Within the Department of Periodicals, work on the revision of the periodical fund is performed only by a part of the employees who normally work with periodicals. The Subject Analysis Subdepartment has been auditing the book fund since 2017, and that work is still being done.

2.5. Translation of UDC Tables

At the end of 2018, the National Library, NLS, launched a project to translate the MRF UDC. A number of employees of the National Library of Serbia, the Matica Srpska Library, and the "Svetozar Marković" University Library participated in the project. The manager of this project, Ana Stevanović, is a colleague who is also employed in the Subject Analysis Subdepartment. The translation work lasted less than two years, and thanks to this joint effort, the Serbian UDC online platform was opened at the end of 2019. The platform is written in the Cyrillic script, and as such is unique in the world. It enables a detailed search of UDC tables, whether the search criteria are a word or a number. Almost all employees of the Subject Analysis Subdepartment participated in this project, according to their education and field of interest. The advantage of this platform is that it is a flexible system where UDC numbers can be corrected, the translation can be supplemented or some terms can be further clarified and defined. In this way, all numbers are current

¹⁶ Poslednji broj UDK tablica izašao je iz štampe još 2004. godine. Izdao ga je JUBIN, a mnogi brojevi iz tih tablica su dugi niz godina korišćeni, i pored toga što se znalo da se više ne koriste u novijim izdanjima UDK tablica koje su prevedene i štampane u drugim državama.

litičku obradu članaka jedna kompaktna celina, sačinjena od složne grupe ljudi, koji dugo godina rade i sarađuju. Za sve ove godine zajedno smo prošli niz srećnih i manje srećnih trenutaka. Solidarnost i empatija se naročito istakla u poslednje tri godine, kada je nekoliko kolega bilo na dužim bolovanjima, a neki su nas, na žalost, i napustili. I pored svih nećća, ova grupa ljudi nastavlja da se suoćava sa novim izazovima unaprećujući svoj rad, dok sa druge strane korisnicima omogućava lakši naćin za dobićanje traženih informacija, kao i potpuniji materijal.

at the time of their verification, which was not the case with the printed form of the UDC table.¹⁷

3. Work in the age of corona

The first case of Covid-19 in Serbia was recorded on March 6, 2020, and already on March 15, 2020 a state of emergency was declared, which lasted until May 6, 2020. In order to reduce the risk of the spread of infection (Vlada Republike Srbije, 2020), all employees of the National Library of Serbia are allowed to work remotely. Since in the Subject Analysis Subdepartment, the obligation of publishers to send their material exclusively by e-mail was introduced even earlier, and the processed material is also sent to them in the same way, the process of creating the CIP took place without major problems. All employees had access to the COBISS application, online UDC tables, and official emails, the entire process of creating CIP records for articles went almost smoothly. In these two months, the Subject Analysis Subdepartment made about 300 CIP records for articles, and another 1,000 bibliographic records for current bibliographies were edited. After two months of working from home, a large number of employees returned to work, but in the following two years, the work process was occasionally remote and with a smaller number of employees in the building itself (which depended on the current epidemiological situation), while a certain number of employees representing risk groups (diabetics, oncology patients...) had the option of working from home for the duration of the pandemic.

4. Conclusion

After a brief insight into a large part of the work of the Subject Analysis Subdepartment, it can be concluded that the work of creating bibliographies has progressed a lot, that bibliographic data has become much more concise, and that at the same time, they provide much more data and the possibility of easier finding of the desired documents.

In less than twenty years in the National Library of Serbia, the number of links to the full text has increased, the application of normative files for authors has begun, and the start of work on normative files for subject headings is also announced.

All this enables a more complete and uniform cre-

¹⁷ The last number of UDC tables was printed back in 2004. It was published by YUBIN, and many of the numbers from those tables were used for many years, despite the fact that they were known to no longer be used in newer editions of UDC tables that were translated and printed in other countries.

ation of bibliographic records, which certainly enables users to access the requested data more easily. What should be emphasized at the end is that the Subject Analysis Subdepartment is a compact entity, made up of a cohesive group of people who have been working and collaborating for many years. For all these years, we have gone through a series of happy and less happy moments together. Solidarity and empathy stood out, especially in the last two

years when several colleagues were on long-term sick leave, and some, unfortunately, left us. Despite all the adversities, this group of people continues to face new challenges by improving their work, while on the other hand, it provides users with an easier way to get the required information as well as more complete material.

Bibliografija

- Aagaard, H. (2014, December). *IFLA Classification & Indexing Section Newsletter*. IFLA. <https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/classification-and-indexing/newsletters/ci-newsletter-50.pdf>.
- Влада Републике Србије. (2020). Уредба о организовању рада послодавца за време ванредног стања. *Службени гласник РС*, бр. 31/2020. <http://www.ckos.rs/uredba-o-organizovanju-rada-poslodavaca-za-vreme-vanrednog-stanja-na-snazi-od-16-03-2020-godine>. (30. 4. 2023)
- Vraneš, A. (2010). *Osnovi teorije i istorije bibliografije*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske.
- IFLA. (2009). *Međunarodni standardni bibliografski opis (ISBD)*. Prev. Ana Savić, Redakcija prev. Vesna Injac. Beograd: Narodna biblioteka Srbije.
- Lubas, R., & Koskas, M. (2022). *Common Practices for National Bibliographies in the Digital Age*. International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA).
- Madžarac, V. (2002). *Prilog bibliografiji radova o raspadu Jugoslavije objavljenih u jugoslovenskim časopisima i zbornicima (period 1989–2002)*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije.
- Министарство културе и информисања Републике Србије. (2013). Правилник о ревизији и отпису библиотечко-информационе грађе и извора. *Службени гласник РС*, бр. 47/13. <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2013/47/1/reg>.
- Министарство просвете, науке и технолошког развоја. (2020). *Правилник о категоризацији и рангирању научних часописа*. *Службени гласник РС*, бр. 159. <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2020/159/19/reg>. (3. 4. 2023)
- Народна библиотека Србије. (1995). Упутство о ревизији и отпису библиотечке грађе. *Службени гласник РС*, бр. 25/95. <http://demo.paragraf.rs/>

Bibliography

- Aagaard, H. (2014, December). *IFLA Classification & Indexing Section Newsletter*. IFLA. <https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/classification-and-indexing/newsletters/ci-newsletter-50.pdf>.
- Filipi-Matunović, S. (2010). Virtuelna biblioteka Srbije. *Kultura: časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku* 129, 91-105. https://www.researchgate.net/publication/244485298_Virtuelna_biblioteka_Srbije
- IFLA. (2009). *Međunarodni standardni bibliografski opis (ISBD)*. Prev. Ana Savić, Redakcija prev. Vesna Injac. Beograd: Narodna biblioteka Srbije.
- Lubas, R., & Koskas, M. (2022). *Common Practices for National Bibliographies in the Digital Age*. International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA).
- Madžarac, V. (2002). *Prilog bibliografiji radova o raspadu Jugoslavije objavljenih u jugoslovenskim časopisima i zbornicima (period 1989–2002)*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije.
- Ministarstvo kulture i informisanja Republike Srbije. (2013). *Pravilnik o reviziji i otpisu bibliotečko-informacione građe i izvora*. Službeni glasnik RS, br. 47/13. <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2020/159/19/reg>. (10. 5. 2023)
- Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja. (2020). *Pravilnik o kategorizaciji i rangiranju naučnih časopisa*. Službeni glasnik RS, br. 159. <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2020/159/19/reg>.
- Narodna biblioteka Srbije. (1995). Uputstvo o reviziji i otpisu bibliotečke građe. *Službeni glasnik RS*, br. 25/95. http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/2003_03/t03_0109.htm. (4. 8. 2022)
- Narodna biblioteka Srbije. (2003). Stručno uputstvo za katalogizaciju u publikaciji (CIP). *Službeni glasnik RS*, br. 99/2003, 74/2008 i 120/2008. <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/drugeorganizacije/uputstvo/2003/99/1>. (23. 4. 2023)

- demo/combined/Old/t/t2003_03/t03_0109.htm. (4. 8. 2022)
- Народна библиотека Србије. (2003). Стручно упутство за каталогизацију у публикацији (CIP). *Службени гласник РС*, бр. 99/2003, 74/2008 и 120/2008. <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/drugeorganizacije/uputstvo/2003/99/1>.
- Народна библиотека Србије. (2019). *Правилник о организацији и систематизацији послова у Народној библиотеци Србије*. Београд. <https://nb.rs/organizaciona-struktura>. (23. 4. 2023)
- Народна скупштина Републике Србије. (2011а). Закон о библиотечко-информационој делатности. *Службени гласник РС*, бр. 52/11 и 78/2021. https://nb.rs/wp-content/uploads/2021/09/zakon_bibliotecka_delatnost.pdf. (15. 5. 2020)
- Народна скупштина Републике Србије. (2011б). Закон о обавезном примерку публикација. *Службени гласник РС*, бр. 52/11 и 13/2016. https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_obaveznom_primerku_publicacija.html. (23. 4. 2023)
- Савић, А. (2012). Нови међународни каталошки правилник или пут ка апстрактној каталогизацији. *Читалиште 21(21)*, 73-77. https://citaliste.rs/casopis/br21/savic_ana.pdf.
- Simić, N. (2021). Каталогизација у публикацији (CIP) у Народној библиотеци Србије (1986–2021). *Bosniaca: časopis Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine* 26(26), 46-51. <https://doi.org/10.37083/bosn.2021.26.46>.
- Стевановић, А. (2019). Класификовати у корак са временом: ажурирање Универзалне децималне класификације на српском језику. *Гласник Народне библиотеке Србије* 18(21), 29-44. <https://nb.rs/glasnik-nbs/>
- Тасић, Т. (2015). Нормативна контрола и нормативне листе личних имена: успостављање нормативне датотеке личних имена у Србији. *Гласник Народне библиотеке Србије* 17(1), 7-14. <https://nb.rs/glasnik-nbs/>.
- Угричић, С. (2002). ЈУБИН – статус и перспектива. *Гласник Народне библиотеке Србије* 4(1), 307-317.
- Укропина, V., и Рафа, К. (2018). Прелазак на каталогизацију са нормативном контролом личних имена. *Годишњак Библиотеке матице српске*, 88-102.
- Filipi-Matunović, S. (2010). Virtuelna библиотека Србије. *Kultura: časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku* 129, 91-105. Verona, E. (1983). *Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga. Dio 2, Kataložni opis*. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo. https://www.researchgate.net/publication/244485298_Virtuelna_biblioteka_Srbije.
- Narodna библиотека Србије. (2019). *Pravilnik o organizaciji i sistematizaciji poslova u Narodnoj biblioteci Srbije 2019*. Beograd. <https://nb.rs/organizaciona-struktura> (23. 4. 2023)
- Narodna skupština Republike Srbije. (2011a). Закон о библиотечко-информационој делатности. *Službeni glasnik RS*, br. 52/11 i 78/2021. https://nb.rs/wp-content/uploads/2021/09/zakon_bibliotecka_delatnost.pdf. (15. 5. 2020)
- Narodna skupština Republike Srbije. (2011b). Закон о обавезном примерку публикација. *Službeni glasnik RS*, br. 52/11 i 13/2016. https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_obaveznom_primerku_publicacija.html. (23. 4. 2023)
- Savić, A. (2012). Novi međunarodni kataloški pravilnik ili put ka apstraktnoj katalogizaciji. *Čitalište 21(21)*, 73-77. https://citaliste.rs/casopis/br21/savic_ana.pdf.
- Simić, N. (2021). Каталогизација у публикацији (CIP) у Народној библиотеци Србије (1986–2021). *Bosniaca: časopis Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine* 26(26), 46-51. <https://doi.org/10.37083/bosn.2021.26.46>.
- Stevanović, A. (2019). Klasifikovati u korak sa vremenom: ažuriranje Univerzalne decimalne klasifikacije na srpskom jeziku. *Glasnik Narodne biblioteke Srbije* 18(21), 29-44. <https://nb.rs/glasnik-nbs/>.
- Tasić, T. (2015). Normativna kontrola i normativne liste ličnih imena: uspostavljanje normativne datoteke ličnih imena u Srbiji. *Glasnik Narodne biblioteke Srbije* 17(1), 7-14. <https://nb.rs/glasnik-nbs/>.
- Ugričić, S. (2002). JUBIN – status i perspektiva. *Glasnik Narodne biblioteke Srbije* 4(1), 307-317.
- Ukropina, V., & Rafa, K. (2018). Prelazak na katalogizaciju sa normativnom kontrolom ličnih imena. *Godišnjak Biblioteke matice srpske*, 88-102.
- Verona, E. (1983). *Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga. Dio 2, Kataložni opis*. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo.
- Vlada Republike Srbije. (2020). *Uredba o organizovanju rada poslodavca za vreme vanrednog stanja. Službeni glasnik RS*, br. 31/2020. <http://www.cekos.rs/uredba-o-organizovanju-rada-poslodavca-za-vreme-vanrednog-stanja-na-snazi-od-16-03-2020-godine>. (30. 4. 2023)
- Vraneš, A. (2010). *Osnovi teorije i istorije bibliografije*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet – Narodna i univerzitetska библиотека Republike Srpske.

Metamorfoza knjige

Metamorphosis of the book

Renata Kapo

JU Biblioteka Sarajeva, Sarajevo, Bosna i Hercegovina / Library of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
renatakapo@yahoo.com

Article Info / Informacije o članku

Primljen / Received 22. 5. 2023.

Prihvaćen / Accepted 15. 7. 2023.

Dostupan online / Available online: 10. 12. 2023.

Ključne riječi / Keywords

knjiga, štampana knjiga, e-knjiga, internet, historija knjige, razvoj knjige, autorska prava
book, printed book, e-book, internet, book history, book development

Abstract / Sažetak

Knjiga se kao jedan od najstarijih oblika pisane riječi nalazi na prekretnici koja će vjerovatno igrati veliku ulogu u daljem razvoju čovječanstva. Svjedoci smo prelaska knjige u nematerijalni oblik i preobrazbe knjige. No, prošla su stoljeća i stoljeća u kojima se knjiga razvijala i evoluirala da bi danas njen fizički i materijalni oblik polako prelazio u nematerijalni i neopipljivi. U radu se prikazuje razvoj i evolucija knjige od njenog nastanka do metamorfoze u jednu sasvim drugu dimenziju.

The book, as one of the oldest forms of the written word, is at a turning point that is likely to play a major role in the further development of humanity. We are witnessing the transition of the book into an immaterial form and the transformation of the book. However, centuries and centuries have passed in which the book developed and evolved, so that today its physical and material form has slowly turned into an intangible one. The paper shows the development and evolution of the book from its origin to its metamorphosis into a completely different dimension.

Uvod

U novije vrijeme česte su diskusije i polemike o budućnosti knjige kao takve. Svjedoci smo preobražaja knjige iz jednog oblika u drugi. Do sada knjiga je većinom predstavljala ispisani, uvezani i štampani papir, dok sad prelazi u jedan novi medij koji je još uvijek mnogima nedostižan. Nekima je takva knjiga nedostižna iz ekonomsko-socioloških razloga, a nekima iz edukativno-obrazovnih razloga.

Revolucija knjige

Još od postanka svijeta i želje pračovjeka da prvim crtežima u pećinama ostavi svoj trag, ljudski rod ima potrebu da piše i zapisuje svoje misli, događaje, dostignuća i sl. U početku su ljudi su zapisivali na glinenim pločicama. O prvim oblicima knjige govori se čak i nekoliko hiljada godina pr. n. e. Po svemu sudeći, takav oblik knjige je povezan s upotrebom laganih i mekih materijala za pisanje kao što su kora drveta, biljna vlakna i sl. Korijeni riječi knjiga u mnogim jezicima označavaju upravo neki materijal pogodan za izradu knjige. Tako *biblos* u grčkom jeziku označava srčiku nekih trstika, najviše papirusa; *liber* je u latinskom vlaknasti sloj koji se nalazi ispod kore drveta; *book* u engleskom i *buch* u njemačkom imaju isti indoevropski korijen kao i riječ *bois* u francuskom jeziku. Riječ *knjiga*

Introduction

Recently, there have been frequent discussions and polemics about the future of the book as such. We are witnessing the transformation of a book from one form to another. Until now, the book has mostly represented printed, bound, and printed paper, but now the book is moving into a new medium that is still unattainable for many. For some, such a book is unattainable for economic-sociological reasons, and for some, for educational-educational reasons.

The book revolution

Ever since the beginning of the world and the desire of primitive man to leave his mark with the first drawings in the caves, the human race has had the need to write and record their thoughts, events, achievements, etc. In the beginning, people wrote on clay tablets. The first forms of the book are said to date even several thousand years BC. By all accounts, this form of book is connected with the use of light and soft materials for writing such as tree bark, plant fibers, etc. The roots of the word book in many languages denote precisely some material suitable for making a book. Thus, *biblos* in the Greek language means the heart of some reeds, mostly papyrus; *liber* in Latin is a fibrous layer that is located under the bark of a tree;

u ruskom najvjerojatnije je došla preko turskog i mongolskog od kineske riječi *king* koja označava klasičnu knjigu, ali se u početku upotrebljavala za označavanje potke svilenog tkanja (usp. Escarpit, 1972).

Latinska izreka *Verba volant scripta manent* (*Riječi lete, zapisano ostaje*) govori da je pismo omogućilo pobjedu riječi nad vremenom, no knjiga je omogućila pobjedu nad prostorom. Različiti oblici lako prenosivog i volumenom manjeg materijala pomogli su da knjiga postane pristupačnija širim narodnim masama i da ne bude samo privilegija bogatih. Naravno, u samom početku knjiga je i dalje bila fantazija za mnoge i proći će još stoljeća dok knjiga postane produkt na policama samoposluga.

Usmeni pripovjedač je imao uzak krug neposrednih slušalaca, dok mu pismo i knjiga omogućavaju da se barem teoretski može obratiti cijelom čovječanstvu. “Dok je još bio usmeni pripovjedač, pjesnik je, ako je htio proširiti krug neposrednih slušalaca, mogao računati samo s usmenim ponavljanjem koje će ići od usta do usta. Pismo će mu omogućiti da se obrati i kasnijim naraštajima” (Escarpit, 1972: 15). Knjiga se javlja na onome stepenu kulture pojedinoga naroda kada njegova duhovna djelatnost prelazi okvire usmene predaje i traži sigurnije i trajnije sredstvo kojim bi se širila i sačuvala za buduće naraštaje. Tehnička revolucija je ta koja stvara knjigu i otkriva je svijesti naroda.

Knjiga tako po definiciji postaje skup ili kolekcija pisanih, štampanih, ilustrovanih ili praznih listova, načinjenih od papira, pergamenta ili nekog drugog materijala, koje su obično spojene sa jedne strane. Po definiciji UNESCO-a knjiga mora imati najmanje 49 stranica. “Knjiga, svaki jezički dokumenat većeg obima fiksiran pismom na lako prenosnom materijalu; u užem značenju skup međusobno povezanih i ukoričenih listova s odštampanim tekstom, ili reprodukcijama umetničkih dela, i sl.; u izdavačkoj delatnosti pojedinačan zaokružen deo veće celine” (Jokanović et al., 1984: 98).

Pojavom Gutenberga, njegovog štamparskog stroja i inkunabule (knjige štampane u Evropi do 1500. godine; od lat. *incunabulum*, “kolijevka”, “početak nečega”), knjiga dobiva novu dimenziju. Volumen knjige postaje znatno drugačiji u odnosu na knjige koje su se do tada ručno prepisivale i čija izrada je bila dug i mukotrpan proces. Sada je taj proces znatno skraćen i knjiga, iako i dalje privilegija samo za odabrane, polako počinje biti dostupnija većem broju čitalaca. Prve inkunabule su štampane u nekoliko stotina primjeraka. Tek oko polovine 16. st.

book in English and *buch* in German have the same Indo-European root as the word *bois* in French. The word *knjiga* in Russian most likely came via Turkish and Mongolian from the Chinese word *king*, which means a classic book, but was initially used to denote the weft of silk weaving (cf. Escarpit, 1972).

The Latin saying *Verba volant scripta manent* (Words fly, what is written remains) says that the letter made it possible for words to win over time, but the book made it possible to win over space. Various forms of easily portable and smaller materials helped make the book more accessible to the wider masses and not just the privilege of the rich. Of course, in the very beginning, the book was still a fantasy for many, and centuries will pass before the book becomes a product on supermarket shelves.

The oral narrator had a narrow circle of immediate listeners, while the letter and the book enable him, at least theoretically, to address oneself to all of humanity. “While he was still an oral storyteller, the poet, if he wanted to expand the circle of immediate listeners, could only count on oral repetition that would go from mouth to mouth. The letter will enable him to address later generations as well” (Escarpit, 1972: 15). The book appears at that level of the culture of an individual nation when its spiritual activity exceeds the limits of oral tradition and seeks a safer and more permanent means by which it would be spread and preserved for future generations. It is the technical revolution that creates the book and reveals it to the people’s consciousness.

By definition, a book thus becomes a set or collection of written, printed, illustrated, or blank pages, made of paper, parchment, or some other material, which are usually joined on one side. According to UNESCO’s definition, a book must have at least 49 pages. “Book, any language document of a larger volume fixed in writing on an easily transferable material; in the narrower sense, a set of interconnected and bound sheets with printed text, or reproductions of works of art, etc.; in the publishing industry, an individual rounded part of a larger whole” (Jokanović et al., 1984: 98).

With the appearance of Gutenberg, his printing press, and incunabula (books printed in Europe until 1500; lat. *incunabulum*, “cradle”, “beginning of something”) the book takes on a new dimension. The volume of the book becomes significantly different compared to the books that were copied by hand until then, the creation of which was a long and arduous process. Now that process has been significantly shortened and the book, although still a

tiraž knjige porastao je na više od 1000 primjeraka. “Bilo bi prirodno očekivati da će Gutenbergovo otkriće tiskanja knjiga pomoću pomičnih slova istisnuti primitivniju i skuplju ksilografsku knjigu; to se zaista i dogodilo, ali ne odmah, jer su se takve knjige dugo proizvodile usporedo s onima što su ih tiskari tiskali u svojim prešama – sve do dvadesetih godina 16. stoljeća, a to znači šezdesetak godina nakon što je Gutenberg tiskao svoju Bibliju! Ustvari, ksilografška knjiga doživljuje procvat upravo u prvim desetljećima nakon što je započela Gutenbergova era” (Stipčević, 1985: 264). U 17. st. broj primjeraka se kretao između 2000 i 3000 i na tom broju se zadržao do kraja 18. st.

Sa pojavom kapitalističke ekonomije mijenja se i status knjige i knjiga se počinje uklapati u strukture kapitalizma. Pojavljuje se izdavač koji polako istiskuje štampara u drugi plan, ostavljajući mu samo određene poslove (proizvodnju u fizičkom smislu). Kao reakcija na to javlja se težnja književnika da se profesionalno organiziraju. pisci počinju tražiti da im njihov rad donosi i korist. Postavlja se i pitanje autorskih prava.

Početkom 19. st. čitav niz pronalazaka iz temelja mijenja tehniku štampe. Uvodi se željezni štamparski stroj, pa zatim cilindrični i onda automatski parni stroj za štampanje. Počinje vrijeme velikih tiraža i knjiga postaje dostupna i onim slojevima koji su smatrani “narodom”.

S dolaskom 20. st. i pojavom masovnih komunikacija, prvenstveno novina velikih tiraža, počinje se ubrzano razvijati štamparska industrija. Sredinom stoljeća, potreba da se milioni američkih vojnika razasutih po cijelom svijetu opskrbe jeftinim i obilnim štivom, navela je izdavače u SAD da se ozbiljno pozabave *paperbackom* (meko broširano izdanje knjiga ili “jeftino izdanje naučno-popularnih publikacija, romana ili udžbenika, u džepnom formatu, koje se štampaju velikom tiražu, na roto-hartiji i u mekom povezu”; Jokačić et al., 1984: 141). Ovu praksu počinju preuzimati i druge zemlje i tako se oko 1950-ih godina počinje rađati nova knjiga. Masovna knjiga štampana je na običnom, ali privlačnom papiru, solidno je broširana i ima omotnicu koja je gotovo uvijek ilustrovana.

Evolucija knjige

Era interneta donijela je ogromne promjene u odnosu prema knjizi. Ogromna količina informacija postaje dostupna svakome u vrlo kratkom vremenskom periodu. Internet je definitivno brži od čitanja knjiga

privilege only for the chosen ones, is slowly becoming more accessible to a larger number of readers. The first incunabula were printed in several hundred copies. It was not until the middle of the 16th century that the circulation of the book increased to more than 1,000 copies. “It would be natural to expect that Gutenberg’s discovery of printing books by means of movable type would supplant the more primitive and expensive woodcut book; that really happened, but not immediately, because such books were produced for a long time in parallel with those printed by printers in their presses – until the twenties of the 16th century, which means about sixty years after Gutenberg printed his Bible! In fact, the xylographic book flourished precisely in the first decades after the Gutenberg era began” (Stipčević, 1985: 264). In the 17th century, the number of copies ranged between 2,000 and 3,000 and remained at that number until the end of the 18th century.

With the emergence of the capitalist economy, the status of the book changes, and the book begins to fit into the structures of capitalism. A publisher appears and slowly pushes the printer into the background, leaving him only certain tasks (production in the physical sense). As a reaction to that, writers tend to organize themselves professionally. Writers begin to demand that their work brings them benefits. There is also the issue of copyright.

At the beginning of the 19th century, a whole series of inventions fundamentally changed the printing technique. An iron printing press was introduced, followed by a cylindrical and then an automatic steam printing press. The time of large circulations began and books became available to those strata that were considered “the people”.

With the arrival of the 20th century and the emergence of mass communications, primarily newspapers with large circulations, the printing industry began to develop rapidly. In the middle of the century, the need to supply a million American soldiers scattered all over the world with cheap and abundant reading led publishers in the USA to seriously deal with paperbacks (a soft broched edition of books or “cheap edition of scientific and popular publications, novels or textbooks, in pocket format which are printed in large quantities, on roto-paper, and in paperback”; Jokačić et al., 1984: 141). Other countries began to take over this practice, and around the 1950s, a new book began to be born. A mass book is printed on plain but attractive paper, is solidly bound, and has a cover that is almost always illustrated.

i njegova se moć ne može olako odbaciti. Informacije iz knjiga ostaju iste tokom dužeg razdoblja, dok se informacije na internetu mijenjaju iz sata u sat.

Da, internet je definitivno brži od čitanja knjiga i njegova se moć ne može olako odbaciti, ali upravo činjenica da je čitanje knjiga spor proces čitateljima omogućava prihvaćanje, reagiranje na pročitano i ličnu preobrazbu. Knjige su također mnogo pouzdanije od izvora na internetu jer su pregledane i provjerene prije objavljivanja. Informacije iz knjiga ostaju iste tokom dužeg razdoblja, dok se informacije na internetu mijenjaju iz sata u sat. Internet je također iskoristio moć knjiga i okrenuo je u svoju korist – danas se na internetu prodaju digitalne knjige, postoje mnoge mrežne stranice i aplikacije koje prodaju štampane i digitalne knjige, u svim formatima.

Do sada se postavljalo pitanje pouzdanosti informacija na internetu. Iako još uvijek postoje mnoge neprovjerene i upitne informacije na internetu, postoji i ogroman dio provjerenih i neupitnih informacija. Pri tome posebno treba naglasiti tzv. otvorenu nauku i druge pokrete koji su u cijelosti online, ali i dalje vrlo pouzdani i provjereni. "Otvorena nauka (engl. open science) predstavlja sve prihvaćeniji pristup koji zagovara potpuno otvaranje naučnog procesa široj zajednici, koji ima za cilj svaki korak naučnog procesa učiniti dostupnim. To podrazumijeva otvoren i slobodan pristup metodologiji naučnih istraživanja, korištenim tehnologijama (softverima i hardverima), dobijenim podacima i rezultatima, naučnim publikacijama i tekstovima, te svim popratnim informacijama koje nastaju u toku istraživačkog procesa. Koncept otvorene nauke odnosi se zapravo na dijeljenje svih dostupnih istraživačkih resursa sa drugim istraživačima i širom zajednicom kako bi se naučni proces učinio transparentnim" (Otvorena nauka, 2017).

E-knjiga ili elektronička knjiga (eng. *e-book*) je elektronički (digitalni) ekvivalent štampanoj. E-knjige su tehnologija koja se rapidno razvija i mijenja. E-knjiga se prvi put spominje 1971. godine kada je Michael Hart, student univerziteta u Illinoisu, putem univerzitetske mreže počeo distribuirati knjige u digitalnoj formi. To je bio početak projekta koji je Hart poslije nazvao "projekt Gutenberg", po izumitelju štamparskog stroja Johannesu Gutenbergu. Cilj mu je bio digitalizirati djela koja nisu zaštićena autorskim pravom. Danas ova e-biblioteka ima preko 70.000 e-knjiga. Osim online knjiga, ova zbirke nudi i velik broj naslova zapisanih na materijalnim medijima, CD-ROM-u i DVD-u.

The evolution of the book

The era of the Internet has brought enormous changes in the attitude towards the book. A huge amount of information becomes available to everyone in a very short period of time. The Internet is definitely faster than reading books and its power cannot be dismissed lightly. Information from books remains the same over a long period of time, while information on the Internet changes from hour to hour.

Yes, the Internet is definitely faster than reading books and its power cannot be dismissed lightly, but it is precisely the fact that reading books is a slow process that allows readers to accept, react to what they read and personal transformation. Books are also much more reliable than online sources because they are reviewed and verified before publication. Information from books remains the same over a long period of time, while information on the Internet changes from hour to hour. The Internet has also harnessed the power of books and turned it to its advantage – today digital books are sold on the Internet, there are many websites and applications that sell printed and digital books, in all formats.

Until now, the question of the reliability of information on the Internet has been raised. Although there is still a lot of unverified and questionable information on the Internet, there is also a huge amount of verified and unquestionable information. At the same time, the so-called open science and other movements are entirely online, but still very reliable and verified. Open science represents an increasingly accepted approach that advocates the complete opening of the scientific process to the wider community, which aims to make every step of the scientific process accessible. This implies open and free access to the methodology of scientific research, the technologies used (software and hardware), the obtained data and results, scientific publications and texts, and all accompanying information that is created during the research process. The concept of open science actually refers to sharing all available research resources with other researchers and the wider community in order to make the scientific process transparent" (Otvorena nauka, 2017).

An e-book or electronic book is an electronic (digital) equivalent to a printed one. E-books are a rapidly developing and changing technology. The e-book was first mentioned in 1971, when Michael Hart, a student at the University of Illinois, started distributing books in digital form through the university network. This was the beginning of a project that Hart later called "Project Gutenberg", after the in-

Razvoj interneta omogućio je ekspanziju e-knjige. Internet je riješio pitanje logistike e-knjiga, jer je postao mjesto na kojem se mogu pohraniti sve te e-knjige kako bi bile što pristupačnije čitaocima. Prijenos podataka s jednog računara na drugi danas je puno brži i lakši upravo zahvaljujući internetu.

E-knjige u samom početku bile su kao knjige u lišnom obliku samo prenesene u drugi oblik prilagođen digitalnom mediju. Danas se unutar teksta može dodati zvuk, animacija, video. No, za čitanje e-knjige potreban je jedan neosporan preduslov, a to je da osoba bude informacijski pismena. Informacijska pismenost je najbliža dokumentacionoj pismenosti koju je OECD (Organization for CO-operation and Development) klasificirao, a predstavlja “znanje i vještine potrebni za pronalaženje i upotrebu informacija koje se nalaze u različitim oblicima, uključujući prijave za zaposlenje, obrasce za platne spiskove, redove vožnje, karte, tabele i grafikone” (Brophy, 2005: 233). Zbog toga je mnogima, pogotovo starijoj populaciji koja je u većini slučajeva informacijski nepismena, e-knjiga nedostupna, kao i stanovništvu koje zbog ekonomskih prilika nije u mogućnosti priuštiti tehničku podršku za čitanje e-knjiga.

Iskustva

Kindl je elektronička knjiga koju je 2007. godine izumio Amazon. Za korištenje Kindlea nije potreban kompjuter, koristi 3G/4G mrežu kao i savremeni mobiteli, a knjige se na čitač dostavljaju uz pomoć Amazonova mobilnog sistema Amazon Whispernet. Kindleov ekran koristi elektroničku tintu, nema titranja ekrana, zbog čega riječi na ekranu izgledaju kao one štampane na papiru. Slova mogu biti manja ili veća, jasno se vide na sunčevoj svjetlosti, a slika je oštra iz kojeg god ugla da se čita. U uređaj se može pohraniti oko 200 knjiga, a kad se prepuni memorija od 256 MB, moguće je ili kupiti dodatnu memorijsku karticu ili već kupljene knjige pohraniti na Amazonovu virtualnu policu, odakle ih možete ponovno učitati na Kindle kad god poželite, bez dodatnog troška.

JU Biblioteka Sarajeva je nabavila Kindleove za potrebe pozajmnih odjeljenja. Ideja je bila inovativna, pionirska u Bosni i Hercegovini. Problem je nastao u trenutku kad se postavilo pitanje kako će biblioteka kao institucija zaštititi takav uređaj i kako onemogućiti njegovo otuđenje. Naime, čitatelj se za simboličnu sumu novca učlani u biblioteku, zaduži Kindle kao i papirnu knjigu i više ga nikad ne vrati. Otuđenje štampane knjige

inventor of the printing press, Johannes Gutenberg. His goal was to digitize works that are not protected by copyright. Today, this e-library has over 70,000 e-books. In addition to online books, this collection also offers a large number of titles recorded on material media, CD-ROM, and DVD.

The development of the Internet enabled the expansion of e-books. The Internet has solved the issue of the logistics of e-books because it has become a place where all these e-books can be stored to make them as accessible as possible to readers. Transferring data from one computer to another is much faster and easier today thanks to the Internet.

E-books in the very beginning were like books in paper form, only transferred to another form adapted to the digital medium. Today, sound, animation, and video can be added to the text. However, reading an e-book requires one indisputable prerequisite, which is that a person must be information literate. Information literacy is the closest to documentation literacy as classified by the OECD (Organization for CO-operation and Development) and represents “the knowledge and skills needed to find and use the information found in various forms, including job applications, payroll forms, timetables, maps, tables, and charts” (Brophy, 2005: 233). Because of this, e-books are not available to many people, especially the older population, which in most cases is information illiterate, as well as population that, due to economic circumstances, is unable to afford technical support for reading e-books.

Experiences

Kindle is an electronic book invented by Amazon in 2007. A computer is not required to use the Kindle, it uses a 3G/4G network just like modern mobile phones, and books are delivered to the reader with the help of Amazon's mobile system, Amazon Whispernet. Kindle's screen uses electronic ink, there is no screen flickering, which makes the words on the screen look like those printed on paper. The letters can be smaller or larger, they are clearly visible in sunlight, and the image is sharp from whatever angle it is read. About 200 books can be stored in the device, and when the 256 MB memory is full, it is possible to either buy an additional memory card or store already purchased books on Amazon's virtual shelf, from where you can reload them on the Kindle whenever you want, at no additional cost.

Library of Sarajevo acquired Kindles for the needs of the lending department. The idea was innovative,

je manji trošak za biblioteku, u radu biblioteke se podrazumijeva mogućnost rashoda oštećenih, dotrajalih i izgubljenih knjiga, dok se u slučaju nestanka Kindlea radi o mnogo većoj vrijednosti. Biblioteka nije imala načina niti sredstava da vrati ovaj uređaj iako je njena svojina. Postupak kod pravosudnih institucija je skup, spor i dugotrajan i na kraju Biblioteka Sarajeva kao institucija koja se finansira iz budžeta mora dokazati opravdanost njegovog pokretanja. Ustvari, sigurnost Kindlea je ostavljena na savjest korisnika – čitaoca biblioteke.

Trebala bi postojati zakonska regulativa koja će omogućiti institucionalne mehanizme zaštite takvih uređaja. U budućnosti je ovo potrebno regulisati novim Zakonom o bibliotečkoj djelatnosti koji će omogućiti izradu internih pravilnika i akata institucija.

Također, postavilo se pitanje jezika na kojem su izdate knjige učitane na Kindle Biblioteke Sarajeva. Većinom su to knjige izdate na jezicima koji ne spadaju u naše govorno područje, tako da se automatski sužava krug onih koji ga mogu koristiti. Izdavači u Bosni i Hercegovini ne izdaju e-knjige te je teško doći do legalnih naslova, zbog kojih se neće pojaviti problemi oko autorskih prava.

Kako tehnika i tehnologija napreduju, i e-knjiga će vjerovatno u svijetu polako preuzeti primat. Ovaj proces u našem regionu zasad kasni, ali pitanje je vremena kad će se biblioteke sa ovih područja morati ozbiljnije pozabaviti ovim problemom. Tim više zato što stasaju generacije kao što je generacija Z (prema generacijskoj teoriji Strauss-Howe pripadnici generacije Z rođeni su između 1996. i 2010. godine), koje su odrasle s elektroničkim uređajima i čija je značajna karakteristika rasprostranjena upotreba interneta od najranijeg doba. Generacija Z živi prilagođeno korištenju interneta i mobilnih uređaja, njihova percepcija je drugačija od dosadašnjih generacija, informacije su im vrlo lako dostupne i lakše uče vizualnim putem.

Iz svega gore navedenog vidljivo je da je potrebno ozbiljno i analitički raditi na ovoj problematici.

Autorska prava i e-knjiga

Autorsko pravo je jedno od osnovnih ljudskih prava i pripada domeni prava na slobodu izražavanja. Ono je skup pravnih pravila koja normiraju pravne odnose vezane za intelektualne tvorevine iz književnog, naučnog i umjetničkog područja (usp. Henneberg, 2001). "Pravo na intelektualno vlasništvo, odnosno patent ili autorsko pravo (copyright) je zakonski prerogativ dat kreatoru

and pioneering in Bosnia and Herzegovina. The problem appeared when the question arose as to how the library as an institution would protect such a device and how to prevent its alienation. Namely, the reader becomes a member of the library for a symbolic sum of money, borrows a Kindle as well as a paper book, and never returns it. Alienation of a printed book is a lower cost for the library, the library's work implies the possibility of disposing of damaged, worn-out, and lost books, while in the case of the disappearance of the Kindle, it is of much greater value. The library had no way or means to return this device even though it was its property. The procedure at judicial institutions is expensive, slow, and time-consuming, and in the end, the Library of Sarajevo, as an institution that is financed from the budget, must prove the justification for starting it. In fact, the safety of the Kindle is left to the conscience of the user-reader of the library.

There should be legislation that will enable institutional mechanisms to protect such devices. In the future, this should be regulated by the new Law on Library Activities, which will enable the creation of internal regulations and acts of institutions.

Also, the question arose of the language in which the books uploaded to the Kindle of the Library of Sarajevo were published. Most of them are books published in languages that do not belong to our speaking area, so the circle of users who can use them is automatically narrowed. Publishers in Bosnia and Herzegovina do not publish e-books, and it is difficult to find legal titles that will not cause copyright problems.

As technique and technology advances, the e-book will probably slowly take over the world. This process in our region is delayed for now, but it is only a matter of time before libraries from these areas will have to deal with this problem more seriously. All the more because generations such as Generation Z are growing up (according to the Strauss-Howe generational theory, members of Generation Z were born between 1996 and 2010) who grew up with electronic devices and whose significant characteristic is the widespread use of the Internet from an early age. Generation Z lives adapted to the use of the Internet and mobile devices, their perception is different from previous generations, information is very easily available to them and they learn more visually.

It is evident from all of the above that it is necessary to work seriously and analytically on this issue.

umjetničkog djela priznajući mu ekskluzivno zakonsko pravo da odlučuje kako će se njegovo djelo koristiti. Autorsko pravo, kao i ograničenja, prostorna ili vremenska, dio su nacionalnih ili internacionalnih zakona i propisa” (Gerc, 2008: 134). Autorska prava su regulisana nacionalnim zakonodavstvima, odnosno zakonodavstvom država kao pravnih subjekata. “Autorskim djelom smatra se individualna duhovna tvorevina iz oblasti književnosti, nauke i umjetnosti bez obzira na vrstu, način i oblik izražavanja, ako ovim zakonom nije drugačije određeno” (PSBiH, 2010: 2). Također postoji međunarodna regulacija zaštite prava autora. Jedan od prvih sporazuma o međunarodnim autorskim pravima – Bernska konvencija iz 1886. – obavezuje potpisnice da tretiraju autorsko pravo autora iz svih zemalja potpisnica na isti način kao i autorsko pravo nacionalnih autora. Sva ostvarena autorska prava vremenski su ograničena. U većini zemalja autorska prava autora, odnosno njegovih nasljednika, traju 70 godina nakon smrti autora.

Zakon o autorskim pravima trebao bi održavati ravnotežu između prava vlasnika autorskog prava i prava korisnika materijala kao što su pojedinci i biblioteke. Stoga zakoni o autorskim pravima mogu i trebaju sadržavati odredbe kojima se bibliotekama dozvoljava da prave kopije zbog zaštite materijala ili da daju materijal na korištenje u nekomercijalne svrhe. Štampani materijal u bibliotekama regulisan je nacionalnim zakonom o autorskim pravima.

Da bi se koristilo neko djelo kojem autorsko pravo nije isteklo, potrebno je tražiti dozvolu za korištenje. Radovi čiji su autori nepoznati ili se ne mogu locirati postaju javno vlasništvo. Agencije za zaštitu autorskih prava štite prava autora i daju bibliotekama i drugim zainteresovanim korisnicima pravo korištenja za digitalizaciju, istražuju da li postoji ili ne nosilac autorskog prava za djelo koje biblioteka ili neki drugi korisnik želi da digitalizuje ili ponovo da publikuje.

Kako e-knjiga postaje sve više zastupljena u svakodnevnoj upotrebi, postavlja se pitanje autorskih prava kod e-knjiga. Ako posmatramo e-knjigu kao bilo koju štampanu publikaciju, onda bi i za nju trebala važiti ista autorska prava kao kod tradicionalne literature. Pri tome je e-knjigu mnogo lakše umnožiti. Tako prednosti nove tehnologije pogoduju zloupotrebi autorskih prava.

Izdavanje e-knjige u svijetu je regulisano posebnim ugovorima, odnosno licencama, čije odredbe ne moraju biti saglasne zakonima o autorskom pravu odgovarajućih zemalja. Licence spadaju u ugovorno

Copyright and e-book

Copyright is one of the basic human rights and belongs to the domain of the right to freedom of expression. It is a set of legal rules that standardize legal relations related to intellectual creations from the literary, scientific, and artistic fields (Henneberg, 2001). “The right to intellectual property, i.e., patent or copyright, is a legal prerogative given to the creator of a work of art, granting him the exclusive legal right to decide how his work will be used. Copyright, as well as restrictions, spatial or temporal, are part of national or international laws and regulations” (Gerc, 2008: 134). Copyrights are regulated by national legislation, that is, by the legislation of states as legal entities. “An individual spiritual creation in the field of literature, science, and art is considered an author’s work, regardless of the type, method, and form of expression, unless otherwise specified by this law” (PSBiH, 2010: 2). There are also international regulations for the protection of authors’ rights. One of the first agreements on international copyright – the Berne Convention from 1886 – obliges signatories to treat the copyright of authors from all signatory countries in the same way as the copyright of national authors. All realized copyrights are time-limited. In most countries, the copyright of the author, or his heirs, lasts 70 years after the death of the author.

Copyright law should maintain a balance between the rights of copyright owners and the rights of users of materials such as individuals and libraries. Therefore, copyright laws can and should contain provisions allowing libraries to make copies for the purpose of protecting the material or to make the material available for use for non-commercial purposes. Printed material in libraries is regulated by the national copyright law.

In order to use a work whose copyright has not expired; it is necessary to ask for permission to use it. Works whose authors are unknown or cannot be located become public domain. Copyright protection agencies protect the rights of authors and grant libraries and other interested users the right to use for digitization, investigate whether or not there is a copyright holder for a work that the library or another user wants to digitize or republish.

As e-books become more and more common in everyday use, the question of copyright in e-books arises. If we look at an e-book like any printed publication, then the same copyrights as traditional literature should apply to it. At the same time, the e-book is much easier to duplicate. Thus, the advantages of new technology favour the abuse of copyright.

pravo, pri čemu je ugovor pojedinačni zakonit dogovor između dvije ugovorne strane koje mogu da pregovaraju o uslovima ugovora. Ovim se reguliše pravo korištenja koje bi bez licence bilo nezakonito.

Biblioteke koje posjeduju pristup e-knjigama preko svog fonda o uslovima licence pregovaraju sa nosiocima autorskih prava, najčešće izdavačima. Licenca biblioteci obezbjeđuje i veća prava od onih regulisanih zakonom o autorskom pravu, jer postoji sloboda ugovaranja. Broj licenci za pojedinačan naslov e-knjige je ekvivalent broju komada jednog naslova štampane knjige koju posjeduje neka biblioteka. Tako biblioteka ne može posjedovati u svom fondu neograničen broj primjeraka jednog naslova e-knjige, nego onoliko za koliko posjeduje licence.

Koncept intelektualne svojine je u mnogim državama gotovo nepoznat i nije zakonom regulisan. U Evropskoj uniji, da bi se koristilo autorsko djelo za koje nije isteklo autorsko pravo, mora se tražiti pismena dozvola od nosioca autorskog prava i, u većini slučajeva, platiti nadoknada za korištenje nacionalnoj autorskoj agenciji, koja tako prikupljen novac distribuira autorima. Izdavači u Bosni i Hercegovini skoro da se i ne bave izdavanjem e-knjiga jer, iako postoji zaštita autorskih prava, ona nije garant sigurnosti da nakon izdavanja e-knjige kopije neće preplaviti tržište. Izdavači su na gubitku jer uloženo ne donosi profit.

Zaključak

I štampana knjiga i e-knjiga imaju svoje prednosti i nedostatke. Dok su kod štampane knjige neophodni poslovi štampanja i distribuiranja, za e-knjigu to nije potrebno, čime je automatski izrada e-knjige jeftinija. Time je i niža kupovna cijena e-knjige, a nerijetko su i besplatne. Lakša je prenosivost e-knjiga jer je više knjiga dostupno na jednom uređaju. S druge strane, štampanu knjigu "osjećamo", fizički je držimo u rukama, dok čitamo ništa nam ne odvlači pažnju (brojne notifikacije koje nas ometaju i odvlače pažnju dok čitamo e-knjigu), lakše je naći dio teksta na koji se želimo vratiti.

Bez obzira u kom obliku bila, knjiga je još uvijek "plod stanovite tehnike u službi stanovitih namjera i određenih upotrebnih namjera" (Escarpit, 1972: 13). Na kraju, najvažnija činjenica je da je apsolutni pobjednik u svemu ovome čitalac, bilo da čita štampanu knjigu koju drži u ruci ili e-knjigu koja je iz druge dimenzije dostupna preko nekog elektroničkog uređaja.

The publishing of e-books in the world is regulated by special contracts or licenses, the provisions of which do not have to be in accordance with the copyright laws of the respective countries. Licenses belong to contract law, where a contract is an individual legal agreement between two contracting parties who can negotiate the terms of the contract. This regulates the right of use, which would be illegal without a license.

Libraries that have access to e-books through their holdings negotiate license terms with copyright holders, usually publishers. The license provides the library with greater rights than those regulated by the law on copyright because there is freedom of contract. The number of licenses for an individual e-book title is equivalent to the number of copies of one printed book title owned by a library. Thus, the library cannot own in its fund an unlimited number of copies of one e-book title, but only as many as it has licenses for.

The concept of intellectual property is almost unknown in many countries and is not regulated by law. In the European Union, in order to use an author's work for which the copyright has not expired, written permission must be sought from the copyright holder, and in most cases, compensation for the use must be paid to the national copyright agency, which distributes the collected money to the authors. Publishers in Bosnia and Herzegovina are almost not involved in publishing e-books because even though there is copyright protection, it is not a guarantee that copies will not flood the market after the publication of the e-book. Publishers are at a loss because the investment does not bring profit.

Conclusion

Both the printed book and the e-book have their advantages and disadvantages. While printing and distribution are necessary for a printed book, this is not necessary for an e-book, which automatically makes the production of an e-book cheaper. This lowers the purchase price of e-books, and they are often free. The portability of e-books is easier because multiple books are available on one device. On the other hand, we "feel" the printed book, we physically hold it in our hands, nothing distracts us while we read (numerous notifications that distract us and distract us while reading an e-book), and it is easier to find the part of the text we want a return. No matter what form the book was in, it was still "the fruit of a certain technique in the service of cer-

tain intentions and certain usage intentions” (Escarpit, 1972: 13). In the end, the most important fact is that the absolute winner in all this is the reader, whether she/he is reading a printed book that she/he

holds in her/his hand or an e-book that is accessible from another dimension through some electronic device.

Bibliografija / Bibliography

- Brophy, P. (2005). *Biblioteka u dvadeset prvom veku*. Beograd: Clio.
- Citati.hr. Zbirke Latinske poslovice. <https://citati.hr/latinske-izreke/page/11>. (6. 6. 2023)
- Cordón-García, J., Alonso-Arévalo, J., Gómez-Díaz, Raquel, & Linder, D. (2017). *Društveno čitanje*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije.
- Wikipedia (2023). *E-book*. <http://en.wikipedia.org/wiki/E-book>. (5. 4. 2023)
- Escarpit, R. (1972). *Revolucija knjige*. Zagreb: Prosvjeta.
- Gerc, A. (2008). *Biblioteka u digitalnom okruženju*. Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine.
- Google Books. <https://books.google.com/>. (1. 4. 2023)
- Gortan, V., Gorski, O., & Pauš, P. (1964). *Elementa Latina*. Zagreb: Školska knjiga.
- Henneberg, Ivan. (2001). *Autorsko pravo*. Zagreb: Informator.
- Jokanović, V., Kalender, F., Popović, E., & Stojanović, M. (1984). *Bibliotekarski leksikon*. Beograd: Nolit.
- Keča, Marica. (2012). E-knjiga: najnoviji oblik knjige. *Knjižničar/Knjižničarka* 3(3), 13-24. <https://hrcak.srce.hr/file/339340>.
- Kovačević, Lj. (2016). *Rečnik bibliotekarstva i informacionih nauka*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije.
- Kulzer, G. (2017). *Bibliotečke usluge za osobe trećeg životnog doba*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije.
- Lucius, W. D. (2011). *Ekonomika izdavačke djelatnosti*. Beograd: Clio.
- Memija, E. (2003). *Od slike do knjige*. Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine.
- Policyhub. (2017). *Otvorena nauka: online resursi*. *Policyhub*, 5. 6. 2017. <http://policyhub.analitika.ba/ba/resursi/otvorena-nauka-online-resursi>. (19. 6. 2023)
- Project Gutenberg. Main Page. <https://www.gutenberg.org/about/>. (1. 4. 2023)
- PSBiH. (2010). Zakon o autorskim i srodnim pravima Bosne i Hercegovine. *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine* 14(63).
- Rašidović, B. E. (2013). Informacijska pismenost – pravo na znanje i novi bibliotekarski aktivizam. *Pregled* 54(2), 133-150.
- Stipanov, J. (2010). *Knjižnice i društvo*. Zagreb: Školska knjiga.
- Stipčević, A. (1985). *Povijest knjige*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.
- Šarpo-Ficović, Marica. (2011). Masovna digitalizacija knjiga: utjecaj na knjižnice. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 54(1/2), 216-250. <https://hrcak.srce.hr/80483>.

Историја књиге и читања: ново трансдисциплинарно поље научног истраживања

History of book and reading: a new transdisciplinary field of scientific research

Наташа Гојковић / Nataša Gojković

Педагошки факултет у Сомбору, Универзитет у Новом Саду, Србија / Faculty of Education in Sombor, University in Novi Sad, Sombor, Serbia
natasa.gojkovic@pef.uns.ac.rs

Informacije o članku / Article Info

Primljen / Received 4. 9. 2023.

Prihvaćen / Accepted 6. 10. 2023.

Dostupan online / Available online: 10. 12. 2023.

Кључне речи / Keywords

историја читања, врсте читања, историја књиге, рукописи, штампана књига, аутор, читалац

history of reading, types of reading, history of books, manuscripts, printed book, author, reader

Сажетак / Abstract

Трагом закључка Роберта Дарнтона (Robert Darnton), водећег представника *Нове културне историје*, о томе да је историја књиге и читања више налик тропској џунгли него истраживачком пољу, те проучавања различитих врста читања које је предложио утицајни француски историчар Роже Шартје (Roger Chartier), овај рад настоји да на језгровит начин прикаже појаву и развој историје читања као особеног приступа у хуманистичким наукама, те да назначи њене главне носиоце и најважнија дела. На примерима три романа укратко је осветљен феномен рецепције текста у различитим друштвеноисторијским контекстима. У складу с тим, указује се на пораст значаја историје књиге и читања, нарочито с обзиром на то да дигитално доба носи промену читалачких навика.

According to American cultural historian and academic librarian Robert Darnton, the history of the book resembles a tropical rainforest more than a research field. On the other hand, French historian and historiographer Roger Chartier suggests exploring different types of reading. Following the extensive contribution of both scholars, this paper strives to present a short review of the emergence, scope, and development of the history of books and reading, as well as its leading authors and works. Furthermore, the paper utilizes three English novels to briefly shed light on the phenomenon of the readers' and critics' reception in different social and historical contexts. In compliance with the observed, this paper concludes with the anticipation of the increased significance of the history of books and reading, keeping in mind the changing reading habits in the digital era.

Увод

Раних седамдесетих година двадесетог века, унутар главног тока друштвених и хуманистичких наука појавиле су се идеје о томе да се кључни аспекти живота могу најбоље разумети истраживањем основних веровања и претпоставки једне културе, прецизније, њене музике, језика, визуелних уметности итд. Уобличавала се хипотеза према којој култура снажно обликује људску историју, те да се стога морају проучавати културолошке импликације, односно значење насупрот позитивистичкој епистемологији, усредсређеној на утврђивање "чињеница". У литератури назван *културолошким преокретом* (cultural turn), овај интелектуални покрет изнедрио је разнолика померања у историјској пракси, доводећи у питање могућности објективних, универзалних знања. Како истиче Питер Берк (Peter Burke), научници који су себе до сада

Introduction

In the early 1970s of the 20th century, within the mainstream of social sciences and humanities, ideas appeared that key aspects of life can be best understood by researching the basic beliefs and assumptions of a culture, more precisely, its music, language, visual arts, etc. A hypothesis was taking shape according to which culture strongly shapes human history, and that therefore cultural implications must be studied, i.e., *meaning* as opposed to a positivist's epistemology, focused on establishing "facts". In literature, it is called a *cultural turn*, this intellectual movement produced different shifts in historical practice, calling into question the possibility of objective universal knowledge. As Peter Burke states, scientists who until now considered themselves literary critics, historians of art or science, will now prefer to present themselves as historians of culture dealing with *visual culture*, the

сматрали књижевним критичарима, историчарима уметности или науке, сада ће радије себе представити као историчаре културе који се баве *визуелном културом*, *науком о култури* итд., док је на улици *култура* постала свакодневни израз који људи користе када говоре о својој заједници или уопштено о свом животном стилу (Berk, 2010).

У меандре поменутих процеса сасвим очекивано се уклопила и стара/нова дисциплина, историја књиге и читања. Она данас важи за засебну и разгранату научну дисциплину која, према речима Роберта Дарнтона (1982: 65), има за сврху да разуме како су се идеје преносиле штампањем и како је штампана реч утицала на мишљење и понашање човека последњих петсто година. Упркос томе што су се учени људи овом темом бавили још и пре ренесансе, озбиљнији темељи за њу су постављени у деветнаестом веку у Енглеској. Проучавањем књига као материјалних објеката, успостављена је аналитичка библиографија, а нешто касније, из оваквих истраживања развили су се разноврсни правци проучавања продукције и конзумације књига (Darnton, 1982b: 65).

Већ и површним истраживањем досадашњег учинка ове научне дисциплине, једно дело искрсава на површину као пионирско. У питању је сада већ класичан рад *Долазак књиге* (*L'Apparition du livre*), Лисјена Февра (Lucien Febvre) и Анрија Жана Мартена (Henri-Jean Martin) из 1958. године. Иноваторски, па и првенствено, у намери да представи књигу као прожимајући културолошки ферментатор, као носиоца активног културолошког капитала. У том контексту, уочено је да је у ранијим временима деловање историчара књиге било првенствено интроспективне природе и усредсређено на тачне описе књига као артефаката, док у ономе што би се могло назвати новом историјом књиге, истраживачи првенствено настоје да покажу улогу књиге и свих оних медија који су неминовно повезани с њом (рукописа, новина, а данас и електронских начина комуникације) као носиоца текста од аутора и уредника ка читаоцима, сматрајући их на тај начин суштинским и истакнутим саставним делом целокупне културне историје (Willison, 2007: 2). Дарнтон, с друге стране, истиче да је књига представљала предмет истраживања и историчара који су неговали социоекономски приступ, пре свега оних окупљених око школе *Анала* (*Annales*), најутцајнијег правца у историјском мишљењу у XX

science of culture, etc., while on the street, *culture* has become an everyday expression that people use when talking about their community or about your lifestyle in general (Berk, 2010).

In the meander of mentioned processes, quite expectedly, the old/new discipline, the history of books, and reading, are also embedded. Today it is considered a separate and branched scientific discipline, which, according to Robert Darnton (1982b: 65), aims to understand how ideas were transmitted through printing and how the printed word influenced the thinking and behaviour of man for the last five hundred years. Despite the fact that educated people dealt with this theme even before the Renaissance, more serious foundations for it were laid in the nineteenth century in England. With the study of books as material objects, an analytical bibliography is established, and sometime later, from this kind of study, the production and consumption of books have developed from such studies (Darnton, 1982b: 65).

Even with superficial research on the current effect of this scientific discipline, one work emerges as pioneering. It is now a classical work, *The Coming of the Book* (*L'Apparition du livre*) by Lucien Febvre and Henri-Jean Martin, from the year 1958. The innovative, even revolutionary character of this work is contained, primarily, in the intention to present the book as a pervasive cultural ferment, as a carrier of active cultural capital. In this context, it is observed that in earlier times the activities of book historians were primarily introspective in nature and focused on accurate descriptions of books as artifacts, while in what could be called the new history of the book, researchers primarily strive to show the role of the book and all those media who are inevitably connected to it (manuscripts, newspapers, and today also electronic means of communication) as carriers of text from authors and editors to readers, thus considering them as an essential and prominent integral part of the entire cultural history (Willison, 2007: 2). Darnton, on the other hand, points out that book represents subject of the research of historians who fostered socio-economical approach, primarily those gathered around the *Annales* school, the most influenced movement in the historical thought in the 20th century. To put it in simple words, the focus of their research was finding the general intertwining of the production and consummation of books in one longer period of time. For this purpose, they dealt with private libraries and observed from a new aspect the literary production of ages such as the Age of Enlightenment, which represented turning points in human society.

столећу. Поједностављено речено, фокус њихових истраживања било је проналажење општих преплитања продукције и конзумације књига у једном дужем периоду. У ту сврху, бавили су се приватним библиотекама, посматрали са новог аспекта литерарну продукцију епоха попут просветитељства, које су представљале прекретнице у људском друштву.

Можда најјаснију, али и најоупштенију поделу главних усмерења у проучавањима књиге и читања даје Питер Берк, наводећи да с једне стране постоји приступ Роберта Дарнтона, а с друге приступ Рожеа Шартјеа. Дарнтон истражује историју читалаца и њихове рецепције књига, аутора и идеја, укључујући и преводе, неспоразуме и трансформације које при томе наступају. Шартје се, с друге стране, бави историјом односа између физичког облика књиге и осталих средстава комуникације (рукописа, воштаних таблица итд.) и њиховог интелектуалног садржаја (Burke, 2001: 535).

Историја књиге и читања – проблематика, идеје, protagonisti

Из изузетно плодне продукције чланака и студија Роберта Дарнтона који се са правом сматра једним од “очева утемељивача” историје читања као хуманистичке дисциплине (уз чланке *Шта је то историја књига?* (1982b), *“Шта је то историја књига?” Поновно истраживање* (2007) и *Први кораци према историји читања* (1986)), овде бисмо посебно издвојили и чланак *Рад и култура у штампаријама осамнаестог века* (1982c), у којем на врло живописан начин и са обиљем фактографских података приказује друштвени миље штампарства у осамнаестом веку, његове светле и мрачне стране, од утисака и доживљаја Бенцамина Френклина међу неотесаним и полупујаним радницима у Вотовој штампарији у Лондону, преко суровог “тржишта” рада на којем су се различити профили штампарских радника запошљавали и отпуштали готово као робље, па све до драгоцених и револуционарних рукописа који данас почивају иза бројних затворених врата, у тишини незамисливој за средину у којој су настали. Тако Дарнтон бележи да су послодавци дословно наручивали словослагаче и штампаре у турама, као да су мастило или папир, а исто их тако и отпуштали. Он наводи и нимало редак случај враћања пристиглих радника због болести:

Двојица од ових које сте нам послали стигли су добро, али су толико болесни да би могли заразити све остале; тако да

Perhaps the clearest, but also the most generalized classification of the main directions in the study of books and reading is given by Peter Burke, stating that on the one hand, there is the approach of Robert Darnton, and on the other, the approach of Roger Chartier. Darnton explores the history of readers and their reception of books, authors, and ideas, including translations, misunderstandings, and transformations that arise in the process. Chartier, on the other hand, deals with the historical relation between the physical shape of the book and other means of communication (manuscripts, wax tablets, etc.) and their intellectual content (Burke, 2001: 535).

History of book and reading – issues, ideas, protagonists

From the extremely fruitful production of articles and studies by Robert Darnton, who is rightfully considered one of the “founding fathers” of the history of reading as a humanistic discipline (with the articles *What is the history of books?* (1982b), *“What is the History of Books?” Revisited* (2007), and *First steps toward a history of reading* (1986)), here we would especially single out the article *Work and Culture in an Eighteenth-Century Printing Shop* (1982c), in which, in a very vivid way and with an abundance of factual data, he shows the social milieu of printing in the eighteenth century, its bright and dark sides, from the impressions and experiences of Benjamin Franklin among the uncouth and half-drunk workers at Watt’s printing house in London, through the harsh “market” of labour in which different profiles of printing workers were hired and fired almost like slaves, right up to the precious and revolutionary manuscripts that today rest behind numerous closed doors, in silence unimaginable for the environment in which they were created. Thus, Danton notes that employers literally ordered typesetters and printers in shifts, as if they were ink or paper, and fired them the same way. He also states a rare case of returning workers due to illness:

Two of those whom you have sent to us have arrived all right, but so sick that they could infect all the rest; so we haven’t been able to hire them. No one in town wanted to give them lodging. They have therefore left again and took the route for Besancon, in order to turn themselves in at the hôpital. (Darnton, 1982c: 38)

Therefore, Darnton is primarily focused on the material conditions in which the production of printed books took place, the material conditions in which the printing workers worked and their disenfranchisement as a social group, then on the struggle of publishers for survival on the book market, re-

их нисмо могли запослити. Нико у граду није хтео да им да смештај. Зато су поново отишли и упутили се у Безансон да би се пријавили у болницу.¹ (Darnton, 1982c: 38)

Дакле, Дарнтон је пре свега усредсређен на материјалне услове у којима се одвијала производња штампаних књига, материјалне услове у којима су радили штампарски радници и на њихову обесправљеност као друштвене групе, затим на борбу издавача за опстанак на тржишту књига, односе међу конкурентима итд. При томе, он своју пажњу нарочито задржава и на раније занемареној димензији као што је особена култура штампарских радника обележена егзистенцијалном несигурношћу, неумереним конзумирањем алкохола и западањем у дугове.

Међутим, праве бисере историје књиге чине друга два Дарнтонова дела: *Посао просветитељства: историја објављивања Енциклопедије 1775–1800*. (1979) и *Књижевно подземље старог режима* (1982a). Прва од ове две књиге, према речима њеног аутора, покушала је да отклони неке од непознаница које окружују општу историју књиге, и то рекапитулацијом живота *Енциклопедије*, највећег подвига издаваштва и штампарства до тадашњег доба, симбола интелектуалне надмоћи Француске. Ово Дарнтоново дело практично је књига о књизи која је значајно проширила разумевање многих аспеката европске историје током раног новог века. С обзиром на то да је самопрокламовани циљ *Енциклопедије* био промена начина на који људи размишљају, Дарнтонов подухват потврђује процесе културолошког преокрета, којим и историја књиге и читања добија своју савремену физиономију. Његово, пак, друго дело бриљантно осветљава полумрачни свет пиратских издавача, пискара са тавана, кријумчара књига и полицијских шпијуна који су били саставни део књижевног подземља доба просветитељства. Зарањајући у полицијске записнике и досијеа издавачких кућа, Дарнтон од заборавља отима читаву једну контракултуру памфлета, зловних, скандалозних песмица, отровних политичких књижица и њихових аутора, који су, трудећи се да заваљају своје трагове, практично избрисали себе из историје.

С друге стране, пишући о томе како се Западна Европа од позног средњег века до осамнаестог столећа покушавала изборити са енормном количином текстова, најпре у виду рукописа, а потом и штампаних књига, Роже Шартје пружио је изузетан допринос историји културе уопште, а нарочито историји књиге. *Поредак књиге: читаоци, аутори и библиотеке у Европи између*

relations between competitors, etc. At the same time, he particularly focuses on a previously neglected dimension, such as the peculiar culture of printing workers marked by existential insecurity, excessive alcohol consumption, and falling into debt.

However, the real pearls of the book's history are Darnton's other two works: *The Business of Enlightenment: a Publishing History of the Encyclopédie, 1775–1800* (1979) and *The Literary Underground of the Old Regime* (1982a). The first of these two books, according to its author, tried to remove some of the unknowns surrounding the general history of the book, by recapitulating the life of the *Encyclopédie*, the greatest achievement of publishing and printing up to that time, a symbol of the intellectual supremacy of France. This Darnton work is practically a book about a book that significantly expanded the understanding of many aspects of European history during the early modern century. Given that the self-proclaimed goal of the *Encyclopédie* was to change the way people think, Darnton's endeavour confirms the processes of cultural upheaval, through which the history of books and reading acquires its modern physiognomy. His second work brilliantly illuminates the half-dark world of pirate publishers, scribblers from the attic, book smugglers, and police spies who were an integral part of the literary underworld of the Age of Enlightenment. Diving into police records and publishing house files, Darnton snatches from oblivion an entire counterculture of pamphlets, vicious, scandalous songs, poisonous political booklets, and their authors, who, trying to cover their tracks, practically erased themselves from history.

On the other hand, writing about how Western Europe from the late Middle Ages to the eighteenth century tried to cope with an enormous number of texts, first in the form of manuscripts and then printed books, Roger Chartier made an exceptional contribution to the history of culture in general, and especially to the history of books. *The Order of Books: Readers, Authors, and Libraries in Europe Between the 14th and 18th Centuries* (1994), is a study that consists of his three essays and explores the various systems necessary to regulate the world of writing throughout the centuries, from the recording of titles to the classification of works. Chartier very astutely observes that the modern world represents the direct heir of the incredible efforts that were made in the previous centuries, which were driven by literal anxiety before the number of written texts. One of Chartier's basic ideas is that during the early modern century, at the time of the gradual transition from manuscripts to movable type, the very ideas that still guide us today arose: the appearance of the author as a fundamental principle for marking the text, the dream of a universal library that would

¹ Превод: Н. Г.

XIV и XVIII века (Chartier, 1994) студија је која се састоји од његова три есеја и истражује различите системе неопходне да се регулише списатељски свет кроз векове, од бележења наслова до класификације дела. Шартје врло проницљиво уочава да савремени свет представља директног наследника невероватних напора који су улагани у претходним столећима, а које је покретала дословно анксиозност пред количином писаних текстова. Једна од основних Шартјеових идеја је да су током раног новог века, у време постепеног преласка са рукописа на покретни штампарски слог, настале управо оне идеје којима се ми и данас водимо: појава аутора као фундаменталног принципа за обележавање текста, сан о универзалној библиотеци која би садржала све што је икада написано, те што је нарочито важно – нова дефиниција књиге, која нераскидиво повезује текст, објекат и аутора.

Што се англофоног подручја тиче, Вилисон (Willison, 2007: 3) оцењује да је историја књиге прихваћена и асимилована у тенденције да се обнови непобитност библиографских чињеница у оквиру помало махнитог културолошког теоретисања, повезаног са турбуленцијама у академском окружењу шездесетих година двадесетог века. Он такође даје сажет преглед најутицајнијих аутора, истичући нарочито предавања Д. Ф. Макензија (Donald Francis McKenzie), објављена у форми књиге, а која су својим значајем обновила традиционалну библиографију пруживши јој нов подстицај. Вилисон се осврће и на канадску школу, тзв. “апокалиптичну школу Торонта” и утемељивача свеобухватне теорије и историје медија и комуникација, Харолда Адамса Иниса (Harold Adams Innis). На немачком говорном подручју, Вилисон (Willison, 2007: 3) упућује на осамдесете године двадесетог века и пројекат *Историја немачког књижевства деветнаестог и двадесетог века* (Die Geschichte des deutschen Buchhandels im 19. und 20. Jahrhundert), којим се позивало на повратак великој традицији немачког књижевства из деветнаестог века, када је она била водећи чинилац националне културе, и на повратак дисциплини културне историје повезане са неоправдано скрајнутим доајеном немачке културне историје Карлом Лампрехтом (Karl Lamprecht).²

Међутим, важно је истаћи да су, поред Дарнтон и Шартјеа, као и ранијих традиција културне историје које сежу у деветнаесто столеће (Berk, 2010), у конституисању историје читања као посебне дисциплине одлучујући утицај имале три студије америчких аутора објављене током седамдесетих година двадесетог века. Реч

contain everything that has ever been written, and what is especially important – a new definition of a book, which inextricably links the text, the object, and the author.

As far as the Anglophone area is concerned, Willison (2007: 3) assesses that the history of the book has been accepted and assimilated into the tendency to restore the irrefutability of bibliographic facts within the somewhat frantic cultural theorizing, connected with the turbulence in the academic environment of the sixties of the twentieth century. He also gives a concise overview of the most influential authors, emphasizing in particular the lectures of Donald Francis McKenzie, published in the form of a book, which has renewed the traditional bibliography by giving it a new incentive. Willison also refers to the Canadian school, the so-called “more apocalyptic Toronto School” and the founder of the comprehensive theory and history of media and communications, Harold Adams Innis. In the German-speaking area, Willison (2007: 3) refers to the eighties of the twentieth century and the project *History of the German Book Trade in the 19th and 20th Centuries* (Die Geschichte des deutschen Buchhandels im 19. und 20. Jahrhundert), which called for a return to the great tradition of German book-making from the nineteenth century, when it was the leading factor of national culture, and a return to the discipline of cultural history associated with the unjustifiably banished doyen of German cultural history, Karl Lamprecht.¹

However, it is important to point out that in addition to Darnton and Chartier, as well as earlier traditions of cultural history that go back to the nineteenth century (Berk, 2010), in the constitution of the history of reading as a special discipline, three studies by American authors published during the seventies of the twentieth century had a decisive influence. They are *Society and Culture in Early Modern France* (1975) by Natalie Zemon Davis, already mentioned *The Business of Enlightenment: a Publishing History of the Encyclopédie, 1775–1800* by Robert Darnton, and *the Printing Press as an Agent of Social Change* (1979) by Elizabeth L. Eisenstein. It has long been noted in the literature that these three studies pose crucial questions regarding the European history of the book: how were books made, who made them, and for whom? What were the relations between the author and the publisher? How did national ideologies influence which books would be printed and how would ideas spread? How much did the books cost? Were books the field of interest of only one class, or could the ideas from books (if not the books themselves) be transmitted across the population regardless of class, region,

² О Лампрехту и његовој концепцији културне историје видети: Chickering, 1993.

¹ About Lamprecht and his conception of cultural history, see: Chickering, 1993.

је о књигама *Друтво и култура у Француској током Раног новог века* Натали Зимон Дејвис (Natalie Zemon Davis, 1975), већ поменутој *Посао просветитељства: историја објављивања Енциклопедије 1775–1800*. Роберта Дарнтонa и *Штампарска преса као покретач промена* Елизабет Ајзенштајн (Elizabeth L. Eisenstein, 1979). У литератури је одавно уочено да управо ове три студије постављају круцијална питања у вези са европском историјом књиге: како су књиге прављене, ко их је правио и за кога? Какви су односи били између аутора и издавача? Како су националне идеологије утицале на то које ће се књиге штампати и како ће се идеје ширити? Колико су коштале књиге? Да ли су књиге биле поље интересовања само једне класе или су се идеје из књига (ако већ не саме књиге) могле преносити широм популације без обзира на класу, регион, расу или род? Како се одвијала метаморфоза књиге у књижевност? (Davidson, 1988: 8). Сличним питањима која имају наговештаје политичности бави се неколико британских студија, али на експлицитнији начин. У питању су истраживања Ричарда Олтика (Richard Altick) и Роберта Веба (Robert Webb) о читаоцима из радничке класе, као и марксистичка анализа *дуге револуције* Рејмонда Вилијамса (Raymond Williams) (Davidson, 1988: 9).

Са тиме је, у непосредној вези, и једно од суштинских питања историје читања – ко је, заправо, умео да чита, у било ком периоду. Ово посебно имајући у виду да су неписмени ретко остављали историјске трагове, а да се проценама о стопи писмености не може у потпуности веровати. У том смислу, Кети Дејвидсон (Cathy Davidson) подсећа на то да је Џон Адамс (John Adams)³ имао обичај да се похвали како је амерички староседелац који не уме да чита и пише толико редак случај, готово као појава комете или земљотреса, иако је робовима у то време било експлицитно забрањено описмењавање. С обзиром на то да писменост обухвата и идеологију и филозофију образовања, нарочито је значајна студија Џенифер Монахан (Jennifer Monaghan) *Описмењавање и род у колонијалној Новој Енглеској*, у којој се анализирају важна истраживања писмености и наше разумевање ране америчке писмености. Она се бави и једним од најинтересантнијих питања у области родно-друштвених претпоставки, а то је каква је идеологија у седамнаестом веку креирала класу америчких жена које су умеле да читају, али не и да пишу.

race, or gender? How did the metamorphosis of the book into literature carried out? (Davidson, 1988: 8). A few British studies deal with similar questions that have the indication of politicalness but in a more explicit way. These are Richard Altick's and Robert Webb's research on working-class readers, as well as Raymond Williams's Marxist analysis of the *long revolution* (Davidson, 1988: 9).

In direct connection with this is one of the essential questions of the history of reading – who actually knew how to read, in any period of time? This is considered especially, since the illiterate rarely left historical traces and estimates of the literacy rate cannot be fully trusted. In this sense, Cathy Davidson recalls that John Adams² was inclined to boast that an Indigenous American who could not read and write was such a rare case, almost like the appearance of a comet or an earthquake, although for the slaves at that time, literacy was explicitly forbidden. Given that literacy includes the ideology and philosophy of education, particularly important, is the study by Jennifer Monaghan, *Literacy Instruction and Gender in Colonial New England*, which analyses important literacy research and our understanding of early American literacy. She also deals with one of the most interesting questions in the field of gender and social assumptions, which is what ideology in the seventeenth century created a class of American women who could read, but not write.

In recent times, David Finkelstein and Alistair McCleery in their study *Introduction to Book History* (2005) ask a seemingly simple question: why study books? According to their opinion, the answer could be that the transmission of texts is not at all such a direct process as one might think and that much can be learned and concluded by carefully studying the book's journey from its creator to the reader. Of course, this simplified explanation conceals details such as marketing strategies, their effects on the readership, the influence of the book itself on the readership, the different influence of the book on the same readers at different ages, the effect that film versions have on the perception of the book, and many others. Finkelstein and McCleery (2005) start from the very obvious fact that the need to study books has been present almost since texts became part of civilization. Fascination with books exists and has existed in various forms, whether it is books as examples of fine art, as unique editions, books as physical artifacts, as objects of a unique production process, books as unique cultural symbols,

³ Џон Адамс, амерички политичар и државник, други председник САД-а. Један је од потписника и аутора Декларације о независности, учествовао је у потписивању Париског мира 1783, био први амерички амбасадор у Лондону и потпредседник за време председничког мандата Џорџа Вашингтона.

² John Adams, an American politician and statesman, was the second president of the USA. He was one of the signatories and authors of the Declaration of Independence, participated in the signing of the Treaty of Paris in 1783, and was the first American ambassador in London and vice president during George Washington's presidency.

У новије време, Дејвид Финкелстин (David Finkelstein) и Алистер Маклири (Alistair McCleery) у својој студији *Увод у историју књиге* (2005) постављају наоко једноставно питање: зашто проучавати књиге? Одговор би, према њиховом мишљењу, у најкраћем могао бити у томе што пренос текстова уопште није тако директан процес како би се то могло помислити, те да се много тога може научити и закључити пажљивим проучавањем путовања књиге од њеног творца до читаоца. Наравно да ово поједностављено објашњење прикрива детаље попут маркетиншких стратегија, њихових ефеката на читалачку публику, утицаја саме књиге на читалачку публику, различитог утицаја књиге на исте читаоце у различитим узрастима, ефекта који на перцепцију књиге имају филмоване верзије и још много других. Финкелстин и Маклири (Finkelstein & McCleery, 2005) полазе од врло очигледне чињенице да је потреба за проучавањем књига присутна готово од када су текстови постали део цивилизације. Фасцинација књигама постоји и постојала је у разним формама, било да су у питању књиге као примери лепе уметности, као уникатна издања, књиге као физички артефакти, као предмети јединственог производног процеса, књиге као уникатни културолошки симболи и друго. У прилог овоме у поменутој студији пажња је посебно усмерена на велике и раскошне колекције рукописа и књига у власништву цркве, државе, богатих покровитеља, од ране ренесансе до данас. Управо због постојања оваквих збирки, развила се и потреба да се класификује, систематизује и проучи штампани предмет културе у смислу шта може да нам саопшти о свом створитељу и каква је његова намера и жеља била у стваралачком процесу. Тако су почетком двадесетог века научници који су се бавили раним штампаним текстовима почињали да се интересују за саму њихову производњу, конкретно првих издања Шекспирових рукописа. Наиме, због непостојања оригиналних рукописних верзија и непоузданих штампаних, потребна је била посебна методологија којом би се могло донекле сигурно утврдити ауторство у оваквим случајевима. Такву методологију предложили су библиографи Роналд Макероу (Ronald McKerrow), Фредсон Бауерс (Fredson Bowers) и Волтер Вилсон Грег (Walter Wilson Gregg), прегледајући књиге и текстове као материјалне објекте. Осим физичког и визуелног прегледа (врста папира, начин штампања, врста мастила, тип слова), оваква методологија подразумевала је и обученост за препознавање формата, поређење сигнатура, проналажење водених печата, идентификовање повеза и друго. До средине двадесетог века, оваква академска истраживања уређења Шекспирових текстова

and more. In support of this, in the aforementioned study, attention is particularly focused on the large and lavish collections of manuscripts and books owned by the church, the state, and wealthy patrons, from the early Renaissance to the present day. Precisely because of the existence of such collections, the need developed to classify, systematize, and study the printed object of culture in terms of what it can tell us about its creator and what his/her intention and desire was in the creative process. Thus, at the beginning of the twentieth century, scholars who dealt with early printed texts began to take an interest in their production itself, specifically the first editions of Shakespeare's manuscripts. Namely, due to the lack of original handwritten versions and unreliable printed versions, a special methodology was needed to determine the authorship with some degree of certainty in such cases. Such a methodology was proposed by bibliographers Ronald McKerrow, Fredson Bowers, and Walter Wilson Gregg, examining books and texts as material objects. In addition to a physical and visual inspection (type of paper, printing method, type of ink, type of letters), this methodology also included training for format recognition, comparing book numbers, finding watermarks, identifying bindings, and more. By the middle of the twentieth century, such academic research of editing Shakespeare's texts formed The New Bibliography (see: Murphy, 2021), one of the most important milestones in the development of a theoretical approach to early modern texts and their editing. The goal set before the scientists are to find the edition in which there was at least any one of the interventions, except the author's because McKerrow, Bowers, and Gregg considered that the most authentic printed version is the one that is closest to the author's manuscript (Bowers, 1950: 59). The interventions of editors, proofreaders and others had to be traced back to different editions, in order to reach the edition that is closest to the author's final intentions. Like every methodology, this one also has its weak sides and, as George Thomas Tanselle (1979) points out, the decoding of the author's final intention was very often not particularly restrictive, and it is quite justified to suspect that it actually represents the editor's decisions and preferences.

Another important issue is the physical appearance of the text and the book. Considering this problem, John Feather believes that the historian must not ignore the fundamental physical characteristics of the form in which the text reaches its audience, given that the author is able to imagine the complete appearance of the edition of his/her manuscript only according to the technical possibilities of the era in which he/she creates. When major technical changes occur, the text remains the same, but the perception of the readership is significantly different (Feather,

устројила су се у Нову библиографију (The New Bibliography; видети: Murphy, 2021), једну од најважнијих прекретница у развоју теоретског приступања раним модерним текстовима и њиховог уређивања. Циљ који је постављен пред научнике јесте проналажење издања у којем је било најмање било каквих интервенција, осим ауторових, јер су Макероу, Бауерс и Грег сматрали да је најаутентичнија штампана верзија она која је најближа ауторовом рукопису (Bowers, 1950: 59). Интервенције уредника, лектора и других морале су бити проналажене уназад по различитим издањима, како би се дошло до оног издања које је најприближније ауторовим коначним намерама. Као и свака методологија, и ова има својих слабијих страна те, како истиче Џорџ Томас Тансел (George Thomas Tanselle, 1979), дешифровање саме ауторове коначне намере било је врло често не нарочито рестриктивно, те је сасвим оправдана сумња да она заправо представља уредникове одлуке и преференце.

Друго важно питање представља и физички изглед текста и књиге. Разматрајући овај проблем, Џон Федер (John Feather) сматра да историчар не сме да игнорише фундаменталне физичке карактеристике форме у којој текст стиже до своје публике, с обзиром на то да је аутор у стању да замисли комплетан изглед издања свог рукописа само према техничким могућностима епохе у којој ствара. Када наступе велике техничке промене, текст остаје исти, али перцепција читалачке публике је знатно другачија (Feather, 1986: 13). У овом погледу Федер следи закључке Елизабет Ајзенштајн о униформности коју је штампана књига донела у свет текстова у 15. и 16. веку, те о тешкоћама са којима се историчари књиге и читања суочавају у покушајима да јасно и прецизно дефинишу утицај књига и књиге као феномена. При томе, Федер и Ајзенштајнова сагласни су у оцени да се овај утицај може посматрати на више нивоа. На пример, неизоставна је појава да један аутор ствара под утицајем другог или више њих, те тако имамо утицај књиге и читавог опуса на савременике и/или наредне генерације. Међутим, предмет истраживања се усложњава када зађемо изван оквира појединачног: Федер наводи пример Дарвина, Маркса и Фројда као мислилаца чија су дела имала највећи утицај на западну цивилизацију двадесетог века. Истовремено, морамо се запитати колико је читалаца заиста прочитало Дарвиново револуционарно дело *О пореклу врста*, Марксов *Капитал* или Фројдова, у своје време, готово бласфемична дела? Намеће се питање како дефинисати и измерити утицај оваквих књига, нарочито узимајући у обзир стопу писмености која, видели смо раније у овом тексту, није увек поуздано измерена. Стога

1986: 13). In this regard, Feather follows Elizabeth Eisenstein's conclusions about the uniformity that the printed book brought to the world of texts in the 15th and 16th centuries, and about the difficulties that historians of books and reading face in their attempts to clearly and precisely define the impact of books and the book as a phenomenon. At the same time, Feather and Eisenstein agree that this influence can be observed on several levels. For example, it is inevitable that one author creates under the influence of another or more of them, and thus we have the influence of the book and the entire opus on contemporaries and/or next generations. However, the subject of research becomes more complicated when we go beyond the scope of individuals: Feather gives examples of Darwin, Marx, and Freud as thinkers whose works had the greatest influence on the Western civilization of the twentieth century. At the same time, we have to wonder how many readers actually read Darwin's revolutionary work *On the Origin of Species*, Marx's *Das Kapital*, or Freud's, in his time, almost blasphemous works? The question arises of how to define and measure the impact of such books, especially taking into account the literacy rate, which, as we saw earlier in this text, is not always reliably measured. Therefore, it seems particularly significant to conclude that when we talk about direct influence, we are actually talking about influence on elites, that is, a smaller group of people who transmit knowledge and interpretations of such works to the wider masses, often changing their message (Feather, 1986: 14).

Bearing in mind the mentioned fact, it is of great importance to look at the broadness and composition of the readership, which entails at least a partial assessment of literacy and the way in which it was acquired. This implies a rather demanding job for historians, given that statistics do not tell much. Thus, for example, in England in the eighteenth century, we can say with certainty that merchants and people educated in certain professions were literate, but we cannot know for sure whether the merchant's wife or their servant was also literate, which reduces our chances of accurately assessing the number of those to which the ideas presented in the books have arrived (Feather, 1986). At the same time, Feather cites examples of reliable determinations of literacy and reading, such as, for example, the existence of reading clubs and subscription libraries founded by groups of merchants and various experts. Feather also discusses aspects of the history of books and reading that have not received enough research attention, such as bookselling or authorship. Namely, in the economic aspect of the history of books, bookstores were neglected, as if they were less interesting than printing houses or publishing offices. As far as authorship is concerned, it is very

се чини нарочито значајним закључак да, када се говори о директном утицају, реч је заправо о утицају на елите, то јест мању групу људи, која знања и тумачења оваквих дела преноси ширим масама, неретко мењајући им поруку (Feather, 1986: 14).

Имајући у виду поменути чињеницу, од велике је важности сагледати ширину и састав читалачке публике, што за собом повлачи и барем делимичну процену писмености и начина на који је она стечена. Ово подразумева прилично захтеван посао за историчаре, с обзиром на то да статистика не говори много. Тако, примера ради, у Енглеској осамнаестог века можемо са сигурношћу тврдити да су трговци и људи школовани за одређена занимања били писмени, али не можемо сигурно знати да ли је писмена била и трговачка жена или њихов слуга, што нам умањује шансе за прецизним сагледавањем броја оних до којих су идеје изношене у књигама стигле (Feather, 1986). Истовремено, Федер наводи и примере поузданих одређења писмености и читања, као што је, на пример, постојање читалачких клубова и претплатничких библиотека које су оснивале групе трговаца и различитих стручњака. Федер такође расправља о аспектима историје књиге и читања који нису добили довољно истраживачке пажње, попут продаје књига или ауторства. Наиме, у економском аспектима историје књиге занемарене су књижаре, као да су мање интересантне од штампарија или издавачких канцеларија. Што се ауторства тиче, веома је необично што писци врло ретко налазе место у штивима о историји књиге, иако без аутора књиге не би ни постојале.

Историја књиге и читања – кретања, промишљања истраживача, читалаца и јавног мњења

Према ауторитативном суду Дејвида Хола (David Hall), историја књиге јесте саставни део интелектуалне историје, и то њен важан аспект, будући да подсећа на посреднике који окружују текст који проучавамо, било да су они материјалне, друштвене, економске или политичке природе:

Чињеница да толико много старијих издања текстова елиминише доказе постојања оваквих посредника, говори о томе да ризикујемо да игноришемо шта нам ти текстови поручују, иако данашња конфузија око уређења Шекспирових драма открива да нема једноставног начина да се поново успоставе докази постојања поменутих посредника. (Hall, 2007: 544)⁴

unusual that writers very rarely find a place in readings about the history of books, although without authors, books would not even exist.

History of books and reading – movements, reflections of researchers, readers and public opinion

According to the authoritative opinion of David Hall, the history of the book is an integral part of intellectual history and this is an important aspect of it since it reminds us of the mediators that surround the text we are studying, whether they are of a material, social, economic or political nature:

So many editions of older texts eliminate the evidence of these mediations means that we risk ignoring what they tell us, though as the present-day confusion about how to edit Shakespeare's plays reveals, there is no simple means of reinstalling that evidence. (Hall, 2007: 544)

Hall also sees the benefit of the history of the book in that it directs us towards the readers and their appropriation of the text because, in a broader perspective, this leads to the history of reception. However, before the reception comes, we must look back once again at the process of literacy, this time at its psycholinguistic aspect, which is mentioned by the erudite French Jesuit and historian close to the Annales school, Michel de Certeau.³ Namely, in his study *The Practice of Everyday Life* (2002), he reminds us that research in the act of reading distinguishes between the lexical act and the written act. This shows that a school-aged child learns to read through a process that runs parallel to the process of learning to decipher. At the same time, de Certeau points out that learning to read is not the result of learning to decipher, which he explains by saying that reading the meaning is one activity and deciphering the letters is quite another, although they are intertwined, which means that cultural memory alone enables and gradually enriches the strategies of semantic review, whose expectations refines, clarifies or corrects the decipherment of the written text. In a certain sense, Certeau's understanding can be connected with the observations of Fernando de Rojas, the author of the famous *La Celestina*.⁴ Roger Chartier in his essay *Text, Printing, Readings* (1989) analysed them, and they bear witness to the different receptions of the literary text. Namely,

³ See about de Certeau: Berk, 2011: 125-127.

⁴ *La Celestina* is considered a masterpiece of Spanish literature, a turning point between medieval and Renaissance literature.

⁴ Превод: Н. Г.

Корист од историје књиге Хол види и у томе што нас она усмерава ка читаоцима и њиховом при свајању текста, јер то у широј перспективи води ка историји рецепције. Међутим, пре него што до рецепције дође, морамо се осврнути још једном и на процес описмењавања, овог пута на његов психолингвистички аспект који помиње учени француски језуита и историчар близак *школи Анала* Мишел де Серто (Michel de Certeau).⁵ Наиме, у својој студији *Пракса свакодневног живота* (Certeau, 2002), он подсећа на то да истраживања у чину читања разликују лексички чин и писани чин. Ово показује да дете школског узраста учи да чита кроз процес који тече паралелно са процесом учења дешифровања. При томе, Де Серто упозорава на то да учење читања није резултат учења дешифровања, што објашњава тиме да је читање значења једна активност, а дешифровање слова сасвим друга, иако се преплићу, што значи да већ само културно сећање омогућава и постепено обогаћује стратегије семантичког преиспитивања, чија очекивања пречишћава, појашњава или исправља дешифровање писаног текста. У одређеном смислу, Сертоова схватања могуће је повезати са запажањима Фернанда де Рохаса (Fernando de Rojas), аутора чувене *Селестине* (*La Celestina*).⁶ Њих је анализирао Роже Шартје у свом есеју *Текстови, штампање, читања* (Chartier, 1989), и она сведоче о различитим рецепцијама књижевног текста. Наиме, Шартје је показао да узроке тих разлика Рохас тражи у различитим карактерима, склоностима, очекивањима и читалачким способностима, те их дели према узрасту и сврси коју поједине групе читалаца придају тексту. Разликујући најмање три врсте читања *Селестине*, Рохас антиципира закључке психолингвистике о читању значења. Поједностављено речено, једно читање подразумева усредсређивање не на причу као целину, већ само на одређене епизоде; друга врста запажа само памтљивије изреке и досетке, без успостављања било каквог личнијег односа између читаоца и текста; трећа врста читања, на неки начин и читалаца, јесте она која текст разуме вишеслојно, разлучује смешно од озбиљног и извлачи поуке које касније примењује, што подразумева поистовећивање са ликовима.

Заокружујући донекле нит која веже описмењавање, читање и рецепцију прочитаног, изнова ћемо се вратити закључцима Мишела де Сертоа (Certeau, 2002). Наиме он полази од једне од темељних идеја просветитељства осамнаестог века, према којој је књига та која може да реформише друштво, а популаризација обра-

Chartier showed that Rojas looks for the causes of these differences in different characters, preferences, expectations, and reading abilities, and divides them according to age and the purpose that certain groups of readers ascribe to the text. By distinguishing at least three types of reading of *La Celestina*, Rojas anticipates the conclusions of psycholinguistics regarding the meaning of reading. Simply put, single reading implies not focusing on the story as a whole, but only on certain episodes; the second type notices only the more memorable sayings and puns, without establishing any personal relationship between the reader and the text; the third type of reading, in a way as readers, is the one that understands the text on multiple levels, distinguishes the funny from the serious and draws lessons that later applies, which implies identification with the characters.

Rounding off to some extent the thread that connects literacy, reading, and the reception of what is read, we will return again and again to the conclusions of Michel de Certeau (2002). In fact, he starts from one of the fundamental ideas of the Age of the Enlightenment of the eighteenth century, according to which it is the book that can reform society, the popularization of education can transform behaviour and customs, and that the products of the elite could reshape the entire nation if they could be distributed widely enough. Certeau focuses precisely on the means of dissemination, marking them as factors that now dominate the ideas that should have been disseminated:

The medium is replacing the message. The “pedagogical” procedures for which the educational system was the support have developed to the point of abandoning as useless or destroying the professional “body” that perfected them over the span of two centuries: today, they make up the apparatus which, by realizing the ancient dream of enclosing all citizens and each one in particular, gradually destroys the goal, the convictions, and the educational institutions of the Enlightenment (Certeau 2002: 166).

De Certeau points out that the immediate consequence of this evolution is the belief that writing shapes the public, no matter how resistant it is, and it becomes similar to what it receives and similar to the text that is imposed on it. Finding that understanding the role of the text as “intrusive”, was previously set by the school, while today such a role has been assumed by the entire society, de Certeau

⁵ О Сертоу видети: Berk, 2011: 125-127.

⁶ *Селестина* се сматра ремек-делом шпанске књижевности, прекретницом између средњовековне и ренесансне књижевности.

зовања да трансформише понашање и обичаје, те да би производи елите могли преобликовати читаву нацију, ако би се успели довољно широко дистрибуирати. Серто се усредсређује управо на начине распрострањивања означавајући их као чиниоце који сада доминирају над идејама које је требало ширити:

Медиј замењује поруку. “Педагошке” процедуре, којима је образовни систем био подршка, развиле су се до тачке у којој напуштају “тело” које их је усавршавало током два века, а које сада сматрају бескорисним: данас, те процедуре чине апарат који, остваривши сан о обухватању свих грађана и сваког понаособ, постепено уништава циљ, уверења и образовне институције просветитељства. (Certeau, 2002: 166)⁷

Непосредна последица овакве еволуције, истиче Де Серто, јесте уверење да писање обликује јавност, колико год она била отпорна, те да ова постаје слична ономе што прима и налик тексту који јој се намеће. Налазећи да је улогу овако схваћеног, “наметљивог” текста раније имала школа, док је данас такву улогу преузело читаво друштво, Де Серто се у одређеној мери обрушава на претпоставку да конзумација подразумева пасивност, тражећи да она буде озбиљно преиспитана. У том смислу, а ослањајући се на ранији Борхесов закључак да се књижевности више разликују по томе како се читају него по самом тексту, Де Серто читаоцу приписује интересантну улогу: с обзиром на то да читалац није ни аутор, нити дели ауторову позицију у тексту, он проналази нешто у њему што није била ауторова намера, нити је нужно ауторово гледиште. Тиме читалац, заправо, комбинује фрагменте прочитаног и ствара нешто што можемо оценити као непознато, ново и вишезначно. Да ли је овако схваћено читање резервисано искључиво за књижевне критичаре или се може проширити на све конзументе културе, питање је које Де Серто поставља историји, социологији и теорији образовања.

Џејмс Смит Ален (James Smith Allen), који се бави друштвеном историјом књиге и читања, у погледу историјског контекста читања следи траг Роберта Дарнтонa. Наиме, Ален (Allen, 1993) наводи да је Дарнтонова синтеза тема, проблема и извора указала на дугогодишњи проблем, садржан у чињеници да европски историчари данас знају ко је читао шта, где и када, али да им и даље није засигурно познато како су текстови читани и зашто. Најочигледнији пример који је

to a certain extent attacks the assumption that consumption implies passivity, asking that it be seriously re-examined. In this sense, and relying on Borges' earlier conclusion that literature differs more in how it is read than in the text itself, de Certeau attributes an interesting role to the reader: given that the reader is neither the author nor shares the author's position in the text, he finds something in it that was not the author's intention, nor is it necessarily the author's point of view. In this way, the reader, in fact, combines the fragments of what he/she has read and creates something that we can evaluate as unknown, new, and ambiguous. Whether reading understood in this way is reserved exclusively for literary critics or can be extended to all consumers of culture, is the question that de Certeau poses to history, sociology, and the theory of education.

James Smith Allen, who deals with the social history of books and reading, follows in the footsteps of Robert Darnton in the historical context of reading. Allen (1993) states that Darnton's synthesis of themes, problems, and sources pointed to a long-standing problem, contained in the fact that European historians today know who read what, where, and when, but that they still do not know for sure how the texts were read and why. The most obvious example given is the Bible: among literate people there was often a difference of opinion about the meaning of the Bible, especially in different historical contexts, such as the Protestant Reformation in Central Europe and the Puritan Revolution in England a hundred years later. Allen agrees with Darnton's proposal that the history of reading should not be reduced to the chronology of changes in the reader's consciousness and texts according to social and technical circumstances, but should ask how the changed readership interpreted the changing texts (Allen, 1993: 319).

Several examples of different readings and interpretations of texts from Anglophone literature in different historical contexts will be listed. Three chosen novels caused controversy at one time, while later interpretations and reactions, largely due to the change in the reader's consciousness, but also to overall social trends, rated these novels as masterpieces. They are *Wuthering Heights*, Emily Brontë, *Tess of the d'Urbervilles*, Thomas Hardy, and *Lady Chatterley's Lover*, David Herbert Lawrence. Without intending to go into a deeper analysis of any of these three works, reactions from the time they were published, versus later interpretations will be presented.

⁷ Превод: Н. Г.

наведен јесте Библија: међу писменим људима често је било разилажења у мишљењу по питању значења Библије, нарочито у различитим историјским контекстима, попут протестантске Реформације у Средњој Европи и Пуританске револуције у Енглеској стотину година касније. Ален је сагласан са Дарнтоновим предлогом да историја читања не би требало да буде сведена на хронологију промена читалачке свести и текстова према друштвеним и техничким приликама, него би требало да се запита како је измењено читалаштво тумачило променљиве текстове (Allen, 1993: 319).

Навешћемо овде неколико примера различитих читања и тумачења текстова из англофоне књижевности у различитим историјским контекстима. Одабрана су три романа која су својевремено изазвала контроверзе, док су каснија тумачења и реакције, великим делом због промене читалачке свести, али и свеукупних друштвених кретања, ове романе оценила као ремек-дела. У питању су *Оркански висови* Емили Бронте, *Тес од рода Д'Ербервила*, Томаса Хардија и *Љубавник леди Четерли* Дејвида Херберта Лоренса. Без намере да улазимо у дубљу анализу иједног од ова три дела, представимо реакције из времена када су објављена, наспрам каснијих тумачења.

Оркански висови, једини роман Емили Бронте, објављен је 1847. под псеудонимом Елис Бел и одмах је изазвао бурне реакције. *Спектејтор* (Spectator) је писао да су догађаји у роману сувише неуглађени и непријатни да би били привлачни. Роман је називан дивљим, конфузним, неповезаним и невероватним. *Недељне новине* Дагласа Џеролда (Douglas Jerrold's Weekly Newspaper) жалиле су се да је читалац након читања *Орканских висова* шокиран, згрожен и згађен. Грејамов *Женски магазин* се питао како је могуће да аутор није извршио самоубиство након завршених дванаест поглавља. У предговору наредном издању (1850), Емилина сестра, Шарлот Бронте, открила је прави идентитет писца и покушала да оправда своју, тада већ покојну, сестру и то приказавши је као дете пустаре, јачу од мушкарца, припростију од детета, а роман као дивљи и чворноват попут корена вреса. Од тог момента легенда о Емили Бронте опстаје као таква, иако нема готово никаквих релевантних доказа о њеном карактеру. Читаоци су препуштени спекулацијама које се представљају као валидни извори. Сам роман је временом, независно од карактера списатељице, етикетан као садистички и перверзан од стране ригидног и увредљивог викторијанског друштва, потом као обична љубавна прича у периоду када је друштво затварало очи пред забрињавајућим аспектима романа, да би у каснијим читањима било слављено и актуели-

Wuthering Heights, Emily Brontë's only novel was published in 1847 under the pseudonym Ellis Bell and immediately caused quite a reaction. *The Spectator* wrote that the events in the novel are too coarse and disagreeable to be attractive. The novel has been called wild, confused, disconnected, and unbelievable. *Douglas Jerrold's Weekly* complained that the reader was shocked, disgusted, and sickened after reading *Wuthering Heights*. *Graham's Lady Magazine* has wondered how it was possible that the author did not commit suicide after he had finished a dozen chapters. In the preface to the next edition (1850), Emily's sister, Charlotte Brontë, revealed the true identity of the writer and tried to justify her, then-already-deceased sister by portraying her as a child of the wilderness, stronger than a man, simpler than a child, and the novel as wild and knotty as a root of heath. From that moment on, the legend of Emily Brontë persists as such, although there is almost no relevant evidence about her character. Readers are left to speculations which are presented as valid sources. Over time, regardless of the character of the writer, the novel itself was labelled as sadistic and perverse by the rigid and offensive Victorian society, then as an ordinary love story in a period when society closed its eyes to the troubling aspects of the novel, and in the later readings, only to celebrate and actualise exactly what appalled readers and critics of the mid-nineteenth century: not at all embellished depiction of recurring cycles of domestic violence, a barely concealed eating disorder as a consequence of a difficult emotional state, economic and every other constraint of girls and women, criticism of class society, etc. (Gojković, 2016).

Thomas Hardy felt the blade of literary criticism because of his two novels: *Tess of the d'Urbervilles* (1891) and *Jude the Obscure* (1895). The subtitle of the first, "A Pure Woman", especially angered Puritans, to which social differences of the 19th century have pulled the rug out from under, and Hardy's proclamation of one woman as an exemplary, fallen woman by Victorian standards (gave birth to a child out of wedlock, who later died, married while hiding her past, then abandoned by her husband, and again fell into the hands of her harasser from the beginning of the story, whom she later judged), represented, to say the least, a finger in the eye of the offended guardians of traditional values. Tess was raped and Hardy does not hesitate to disclose it, even in a lyrical way. As damaged goods, only by hiding her shame, she can secure a wage and maybe some benevolent being. Fate and people, and even her family members, played harshly with

зовано управо оно што је читаоце и критичаре средине деветнаестог века згрозило: нимало улепшан приказ понављајућих циклуса насиља у породици, једва прикривен поремећај у исхрани као последица тешког емотивног стања, економска и свака друга спутаност девојчица и жена, критика класног друштва итд. (Гојковић, 2016).

Томас Харди је оштрицу књижевне критике осетио због два романа: *Тес од рода Д'Ербервила* (1891) и *Незнани Цуд* (1895). Поднаслов првог, "Чиста жена", нарочито је разбеснео пуританце, којима су друштвене промене краја деветнаестог века и те како измицале тло под ногама, те је Хардијево проглашавање узорном једне, према викторијанским стандардима посрнуле жене (родила дете изван брака, оно је касније преминуло, удала се кријући своју прошлост, потом напуштена од мужа, те поново пала у шаке свог напасника са почетка приче, којем је касније и пресудила), представљало, најблаже речено, гурање прста у око увређеним чуварима традиционалних вредности. Тес је силована и Харди се не либи да то обзнани, макар и на лирски начин. Као оштећена роба, она једино скривањем своје срамоте може да обезбеди себи надницу и можда неко благонаклоно биће. Судбина и људи, па чак и њени чланови породице, грубо су се поиграли с њом – Харди не оставља никакву сумњу у то и јасно критикује ригидно и лицемерно друштво и појединце. Интересантно, читалачка публика поздравила је овај роман, али га критичари нису штедели. Чувени Хенри Џејмс (Henry James) назива га морално поквареним, а причало се да је вејкфилдски бискуп спалио књигу (пошто није могао да спали писца, како је Харди јетко приметио). Мора се признати, додуше, да је чак и на почетку двадесетог века било критичарских гласова који су се позитивно изразили о Хардијевој критици двоструких стандарда, према којима је Тес друштвено прокажена јер је имала сексуалне односе ван брака, а заправо је била силована, док напасника нико не позива на ред. Каснија тумачења бавила су се врло афирмативно широким спектром Хардијеве културолошке критике, а читаоци и данас уживају у овом врхунском делу. Јасно је да је друштвена либерализација допринела сасвим другачијем читању Томаса Хардија, што је читалачка публика у случају *Тес од рода Д'Ербервила* на неки начин антиципира-ла (Гојковић, 2018).

Трећи роман одабран за кратак преглед доспео је и на суд. Наиме, *Љубавник леди Четерли*, последњи роман Дејвида Херберта Лоренса, објављен је први пут 1928. године у Фиренци (на енглеском језику), а потом 1929. у Паризу. У Лоренсовој домовини, пак, објављен је тек 1932, и то у потпуно цензурираној верзији.

her – Hardy leaves no doubt about that and clearly criticizes the rigid and hypocritical society and individuals. Interestingly, the reading public welcomed this novel, but critics did not spare it. Famous Henry James calls him morally corrupt, and the Bishop of Wakefield was rumoured to have burned the book (since he could not burn the writer, as Hardy once observed). It must be admitted, however, that even at the beginning of the twentieth century there were critical voices who expressed themselves positively about Hardy's criticism of the double standards, according to which Tess was socially condemned because she had sexual relations outside of marriage, but was actually raped, while the harasser wasn't referred to order by anyone. Later interpretations dealt with a very affirmatively broad spectrum of Hardy's cultural criticism, and readers still enjoy this outstanding work today. It is clear that social liberalization contributed to a completely different reading of Thomas Hardy, which the readership in the case of *Tess of the d'Urbervilles* somehow anticipated (Gojković, 2018).

The third novel selected for a short review also reached the court. *Lady Chatterley's Lover*, the last novel by David Herbert Lawrence, was first published in 1928 in Florence (in English), and then in 1929 in Paris. In Lorens's homeland, however, it was published just in 1932 and in a completely censored version. An uncensored version was published in New York in 1959, and in 1960 in London, when it became the subject of a legal process that marked a turning point in British cultural and literary history. Acquittal for the publishing house Penguin Press, supported by over thirty witnesses from the ranks of literature professors, writers, editors, journalists, experts in children's education, and four Anglican priests who in turn declared that the novel has a quality worthy of public good, thirty years after Lawrence's death, it marked a victory for freedom of expression and liberalized publishing in Great Britain. Let's return for a moment to what caused cries of obscenity and indecency in the novel at the end of 20s of the 20th century. A rather simple plot hides an attack on the establishment and hypocrisy and a cry for the freedom of the human being, but also of nature: a woman from an upper class falls in love with a man from a lower class – class mixing is the first warning sign. Both are already married, so another warning sign. A woman is dissatisfied with the absence of sexual life in her marriage – an unacceptable expression of women's sexual desires, including their fulfilment and undisguised enjoyment of them. Lady Chatterley be-

Нецензурирана верзија објављена је у Њујорку 1959, а 1960. у Лондону, када је постала предмет судског процеса који је означио прекретницу у британској културној и књижевној историји. Ослобађајућа пресуда за издавачку кућу Пенгвин прес (Penguin Press), потпомогнута од стране преко тридесет сведока из редова професора књижевности, писаца, уредника, новинара, стручњака за образовање деце и четири англиканска свештеника, који су се редом изјаснили за то да роман има квалитет вредан јавног добра, тридесет година након Лоренсове смрти, значила је победу слободе изражавања и либерализовала је издаваштво у Великој Британији. Вратимо се за тренутак на оно што је у роману крајем двадесетих година двадесетог века изазвало повике о опсцености и непристојности. Прилично једноставан заплет крије атак на естаблишмент и хипокризију и вапај за слободом људског бића, али и природе: жена из више класе заљубљује се у мушкарца из ниже класе – класно мешање је први знак за узбуну. Обоје су већ у браку, дакле, још један аларм. Жена је незадовољна одсуством сексуалног живота у свом браку – неприхватљиво изражавање женских сексуалних жеља, па још и њихово испуњавање и нескривено уживање у њима. Леди Четерли остаје трудна са својим љубавником, напушта мужа и нада се разводу у време када је развод бивао одобрен искључиво у случајевима доказаног брачног злочина. Поврх свега тога, Лоренс не зазира од употребе сасвим експлицитних израза за интимне делове тела, као и за сам акт интимног односа, незамисливе у једном књижевном делу до тада, алудирајући чак и на анални секс, тада незаконит. Данашњи читаоци *Љубавника леди Четерли* тешко да су саблажњени његовим садржајем. Као и у случају претходно поменутих романа, читалачка свест, као и критичарска, учествује у процесу мењања историје читања текстова, као значајан чинилац промена историјског контекста. Можда је значај читања и рецепције *Љубавника леди Четерли* најбоље објаснио Мајлс Џекман (Myles Jackman), адвокат специјализован за случајеве екстремне опсцености и порнографије, рекавши да овај роман показује апсурд ангажовања система кривичног правосудја за решавање друштвеног конфликта (Robertson, 2010).

Историја књиге и читања – перспективе

У напоменама уз друго издање књиге *Нове перспективе писања историје*, њен уредник Питер Берк наводи да се на прелазу из XX у XXI век наставља интензиван процват историје књиге и читања. Главни носиоци ове дисциплине током друге половине XX века, Роже Шартје, Роберт Дарнтон, те Анри-Жан Мартен (1924–2007) на-

comes pregnant by her lover, leaves her husband, and hopes for a divorce at a time when divorce is granted only in cases of proven marital crime. On top of all that, Lorens does not shy away from using quite explicit terms for intimate parts of the body, as well as for the very act of intimate relationship, unimaginable in a literary work until then, even alluding to anal sex, then illegal. Today's readers of *Lady Chatterley's Lover* are hardly scandalized by its content. As in the case of the previously mentioned novels, the reader's consciousness, as well as the critic's, participates in the process of changing the history of reading texts, as a significant factor in changing the historical context. Perhaps the significance of the reading and reception of *Lady Chatterley's Lover* was best explained by Myles Jackman, a lawyer specializing in cases of extreme obscenity and pornography, saying that this novel shows the absurdity of engaging the criminal justice system to resolve social conflict (Robertson, 2010).

History of books and reading – perspectives

In the notes to the second edition of the book *New Perspectives on Historical Writing*, its editor Peter Burke states that during the transition from the 20th to the 21st century, the intensive growth of the history of books and reading continued. The main bearers of this discipline during the second half of the 20th century, Roger Chartier, Robert Darnton, and Henri-Jean Martin (1924–2007) continue to actively explore new paths and shed light on various aspects of the history of books and reading. It is written about Spain, Italy, and Germany, as well as about the reading practices of individuals – the notes on the margins of books are studied, reading preferences and thoughts are interpreted through diaries, and the focus of attention is becoming letters from readers, on the basis of which different readings of the same text are investigated, for example, Rousseau's. Nevertheless, it seems that one of the most important tendencies in the contemporary development of the history of books and reading is the increasing connection of the history of books with the history of science.

Such an intensive appearance of diverse studies has in some way threatened earlier views on changes in reading over time. Former conclusions about the development of reading habits are being re-examined: from reading aloud to reading to oneself, from reading standing up in monastery libraries to reading on a divan, with feet comfortably placed on the footstool; from reading the Bible, almanacs, and

стављају активно да истражују нове стазе и осветљавају различите аспекте историје књиге и читања. Пише се како о Шпанији, Италији, Немачкој, тако и о читалачким праксама појединца – проучавају се записи на маргинама књига, тумаче се читалачке наклоности и размишљања кроз дневнике, средиште пажње постају писма читалаца на основу којих се истражују различита читања истог текста, на пример Русоовог. Ипак, чини се да је једна од најважнијих тенденција у савременом развоју историје књиге и читања све израженије повезивање историје књиге са историјом науке.

Овако интензивно појављивање разноликих студија на неки начин је угрозило ранија гледишта о променама у читању кроз време. Преиспитују се некадашњи закључци о развоју читалачких навика: од читања наглас до читања у себи, од читања стојећи у манастирским библиотекама до читања на дивану, са ногама удобно смештеним на подношцу; од читања Библије, алманаха и покојег поклоничког текста у кругу породице или посела, до читања Русоа, Гетеа или антимонархистичких памфлета предреволюционарне Француске. Дарнтон чак врло смело на одређеном нивоу поистовећује књигу и читање са појавом телевизије: када слушамо вести које чита спикер у телевизијском програму, ми смо заправо попут публике којој се у ранијим временима читала књига наглас. Дарнтон сматра да је у већем делу историје књига чешће имала аудиторијум него читалаштво и да је радије била слушана него читана. (Darnton, 1986).

Питер Берк закључује да би једна од тема којом ће се бавити наредне студије могла бити постепено опадање утицаја књиге као начина преношења знања од педесетих година XX века на овамо, с обзиром на то да подела “посла” између комуникационих медија иде у прилог електричним медијима – радију, телевизији, Интернету. Једна књига, сматра Берк, свакако неће бити довољна да обухвати сва сакупљена знања о ставовима према знању, врстама знања, тапијама на знање и начинима преношења тог знања. У том смислу, парадигматична је управо и Беркова књига *Друштвена историја медија* у којој је, заједно са Асом Бригсом (Berk & Brigs, 2006), анализирао и појаву књиге у ширем контексту револуције изазване ступањем човечанства у “Гутенбергову галаксију” (Makluan, 1973).

На крају, послужићемо се речима Дејвида Хола којима износи уверење да је историја књиге свуда те да нам, упркос све већој препознатљивости, понекад и измиче, прерушена у библиографију, описе библиотека и образовања, историју новинарства, политичку историју, као и књижевну историју, са којом има дугу и плодну везу,

some devotional text in the circle of family or gathering, to reading Rousseau, Goethe or anti-monarchist pamphlets of pre-revolutionary France. Darnton even very boldly identifies the book and reading on a certain level with the appearance of television: when we listen to the news read by an announcer in a television program, we are actually like an audience to whom a book was read aloud in earlier times. Darnton believes that for most of history, the book had an audience rather than a readership and that it was listened to rather than read (Darnton, 1986).

Peter Burke concludes that one of the topics that will be dealt with in subsequent studies could be the gradual decline in the influence of the book as a way of transmitting knowledge from the 1950s to now, given that the division of “work” between communication media is in favour of electronic media – radio, television, Internet. One book, Burke believes, will certainly not be enough to cover all the collected knowledge about attitudes towards knowledge, types of knowledge, deeds to knowledge, and ways of transmitting that knowledge. In this sense, Burke’s book *A Social History of the Media*, in which he, together with Asa Briggs, is paradigmatic (Berk & Brigs 2006), also analysed the appearance of the book in the wider context of the revolution caused by humanity’s entry into the “Gutenberg galaxy” (Makluan, 1973).

In the end, the words of David Hall will be used, who expresses the belief that the history of the book is everywhere, and that, despite its increasing recognition, it sometimes escapes us, disguised as a bibliography, descriptions of libraries, and education, the history of journalism, political history, as well as literary history, with which it has a long and fruitful relationship, renewed and refreshed by the sociology of the text. In this sense, the history of the book evokes the history of reception, while Darnton’s model hints at the possibilities of a synthesis that could be realized more fully in the foreseeable future than before. In any case, the history of books and reading within the framework of contemporary humanities represents an extremely fruitful, transdisciplinary, and extraordinarily innovative field of research that, considering the changes caused by the digital revolution, will undoubtedly gain more and more importance.

обновљену и освежену социологијом текста. У том смислу, историја књиге призива историју рецепције, док Дарнтонов модел наговештава могућности синтезе која би се могла у догледно време реализовати потпуније него до сада. У сваком случају, историја књиге и читања у оквиру савремене хуманистике представља изразито плодно, трансдисциплинарно и ванредно иновативно поље истраживања које ће, с обзиром на промене условљене дигиталном револуцијом, несумњиво све више добијати на значају.

Библиографија

- Allen, J. S. (1993). From the History of the Book to the History of Reading: Review Essay. *Libraries and Culture* 28(3), 319-326.
- Berk, P., & Brigs A. (2006). *Društvena istorija medija: od Gutenberga do Interneta*. Beograd: Clio.
- Berk, P. (2010). *Osnovi kulturne istorije*. Beograd: Clio.
- Berk, P. (2011). *Francuska istorijska revolucija. Škola Anala 1929–1989*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Bowers, F. (1950). *Principles of Bibliographical Description*. Princeton: Princeton University Press.
- Bronte, E. (1967). *Orkanski visovi*. Beograd: Narodna knjiga.
- Burke, P. (2001). *New Perspectives in Historical Writing*. The Pennsylvania University Press.
- Гојковић, Н. (2016). Кетрин и Едгар Линтон: неуспело кроћење горопади. У: *Жанровска укрштања српске и англофоне књижевности – преводна рецепција и књижевнотеоријска интерпретација I*. Нови Сад: Матица српска.
- Гојковић, Н. (2018). Тако је писано. У: Харди, Т. *Тес од рода Д'Ербервила*. Београд: Лагуна.
- Darnton, R. (1979). *The Business of Enlightenment: A Publishing History of the Encyclopédie, 1775–1800*. Cambridge, MA: Harvard Univ. Press.
- Darnton, R. (1982a). *The Literary Underground of the Old Regime*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Darnton, R. (1982b). What is the History of Books? *Daedalus* 111(3), 65-83.
- Darnton, R. (1982c). Work and Culture in an Eighteenth-Century Printing Shop. *The Quarterly Journal of the Library of Congress* 39(1), 34-47. https://culturahistorica.org/wp-content/uploads/2020/02/darnton-xviii_century_printing_shop.pdf.
- Darnton, R. (1986). First Steps Towards the History of Reading. *Australian Journal of French Studies* 23, 5-30.

Bibliography

- Allen, J. S. (1993). From the History of the Book to the History of Reading: Review Essay. *Libraries and Culture* 28(3), 319-326.
- Berk, P., & Brigs, A. (2006). *Društvena istorija medija: od Gutenberga do Interneta*. Beograd: Clio.
- Berk, P. (2010). *Osnovi kulturne istorije*. Beograd: Clio.
- Berk, P. (2011). *Francuska istorijska revolucija. Škola Anala 1929–1989*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Bowers, F. (1950). *Principles of Bibliographical Description*. Princeton: Princeton University Press.
- Bronte, E. (1967). *Orkanski visovi*. Beograd: Narodna knjiga.
- Burke, P. (2001). *New Perspectives in Historical Writing*. The Pennsylvania University Press.
- Certeau, M. de (2002). *The Practice of Everyday Life*. University of California Press.
- Chartier, R. (1989). Texts, Printing, Readings. In: Hunt, L. (ed.). *The New Cultural History*. University of California Press.
- Chartier, R. (1994). *The Order of Books: Readers, Authors and Libraries in Europe Between the 14th and 18th Centuries*. Stanford University Press.
- Chickering, R. (1993). *Karl Lamprecht. A German Academic Life (1856–1915)*. Atlantic Highlands: Humanities Press.
- Darnton, R. (1979). *The Business of Enlightenment: A Publishing History of the Encyclopédie, 1775–1800*. Cambridge, MA: Harvard Univ. Press.
- Darnton, R. (1982a). *The Literary Underground of the Old Regime*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Darnton, R. (1982b). What is the History of Books? *Daedalus* 111(3), 65-83.
- Darnton, R. (1982c). Work and Culture in an Eighteenth-Century Printing Shop. *The Quarterly Journal of the Library of Congress* 39(1), 34-47. https://culturahistorica.org/wp-content/uploads/2020/02/darnton-xviii_century_printing_shop.pdf.

- Darnton, R. (2007). "What is the History of Books?" Revisited. *Modern Intellectual History* 4(3), 495-508.
- Davidson, C. (1988). Towards a History of Books and Readers. *American Quarterly. Special Issue: Reading America*, 40(1), 7-17.
- Eisenstein, E. (1979). *The Printing Press as an Agent of Change*. CUP.
- Zemon Davis, N. (1975). *Society and Culture in Early Modern France*. Stanford: Stanford University Press.
- Lorens, D. H. (2014). *Ljubavnik Ledi Četerli*. Beograd: Plato.
- Makluan, M. (1973). *Gutenbergova galaksija: nastajanje tipografskog čoveka*. Beograd: Nolit.
- Monaghan, J. (1988). Literacy Instruction and Gender in Colonial New England. *American Quarterly. Special Issue: Reading America*, 40(1), 18-41.
- Murphy, A. (2021). *Shakespeare in Print*. Cambridge University Press.
- Robertson QC, Geoffrey. (2010). The trial of Lady Chatterley's Lover. *The Guardian*, 22. 10. 2010. <https://www.theguardian.com/books/2010/oct/22/dh-lawrence-lady-chatterley-trial>.
- Tanselle, G. T. (1979). *Selected Studies in Bibliography*. Charlottesville: University Press of Virginia.
- Feather, J. (1986). The Book in History and the History of the Book. *The Journal of Library History. Libraries, Books, & Culture I*, 21(1), 12-26.
- Finkelstein, D., & McCleery, A. (2005). *An Introduction to Book History*. New York: Routledge.
- Hall, D. (2007). What was the History of the Book? A Response. *Modern Intellectual History* 4(3), 537-544.
- Hardi, T. (1964). *Neslavni Jude*. Zagreb: Zora.
- Certeau, M. de (2002). *The Practice of Everyday Life*. University of California Press.
- Chartier, R. (1989). Texts, Printing, Readings. In: Hunt, L. (ed.). *The New Cultural History*. University of California Press.
- Chartier, R. (1994). *The Order of Books: Readers, Authors and Libraries in Europe Between the 14th and 18th Centuries*. Stanford University Press.
- Chickering, R. (1993). *Karl Lamprecht. A German Academic Life (1856-1915)*. Atlantic Highlands: Humanities Press.
- Willison, I. R. (2007). The History of the Book as a Field of Study within the Humanities. In: Lyons, M., Michon, J., Mollier, J. Y., & Vallottan, F. (eds). *Histoire nationale ou histoire internationale du livre et de l'édition? Un débat planétaire / National or International Book and Publishing History? A Worldwide Discussion*. Québec: Nota Bene.
- culturahistorica.org/wp-content/uploads/2020/02/darnton-xviii_century_printing_shop.pdf
- Darnton, R. (1986). First Steps Towards the History of Reading. *Australian Journal of French Studies* 23, 5-30.
- Darnton, R. (2007). "What is the History of Books?" Revisited. *Modern Intellectual History* 4(3), 495-508.
- Davidson, C. (1988). Towards a History of Books and Readers. *American Quarterly. Special Issue: Reading America*, 40(1), 7-17.
- Eisenstein, E. (1979). *The Printing Press as an Agent of Change*. CUP.
- Feather, J. (1986). The Book in History and the History of the Book. *The Journal of Library History. Libraries, Books, & Culture I*, 21(1), 12-26.
- Finkelstein, D., & McCleery, A. (2005). *An Introduction to Book History*. New York: Routledge.
- Gojković, N. (2016). Ketrin i Edgar Linton: neuspelo kroćenje goropadi. U: *Žanrovska ukrštanja srpske i anglofone književnosti – prevodna recepcija i književnoteorijska interpretacija I*. Novi Sad: Matica srpska.
- Gojković, N. (2018). Tako je pisano. U: Hardi, T. *Tes od roda D'Erbervila*. Beograd: Laguna.
- Hall, D. (2007). What was the History of the Book? A Response. *Modern Intellectual History* 4(3), 537-544.
- Hardi, T. (1964). *Neslavni Jude*. Zagreb: Zora.
- Lorens, D. H. (2014). *Ljubavnik Ledi Četerli*. Beograd: Plato.
- Makluan, M. (1973). *Gutenbergova galaksija: nastajanje tipografskog čoveka*. Beograd: Nolit.
- Monaghan, J. (1988). Literacy Instruction and Gender in Colonial New England. *American Quarterly. Special Issue: Reading America*, 40(1), 18-41.
- Murphy, A. (2021). *Shakespeare in Print*. Cambridge University Press.
- Robertson QC, Geoffrey. (2010). The trial of Lady Chatterley's Lover. *The Guardian*, 22. 10. 2010. <https://www.theguardian.com/books/2010/oct/22/dh-lawrence-lady-chatterley-trial>.
- Tanselle, G. T. (1979). *Selected Studies in Bibliography*. Charlottesville: University Press of Virginia.
- Willison, I. R. (2007). The History of the Book as a Field of Study within the Humanities. In: Lyons, M., Michon, J., Mollier, J. Y., & Vallottan, F. (eds). *Histoire nationale ou histoire internationale du livre et de l'édition? Un débat planétaire / National or International Book and Publishing History? A Worldwide Discussion*. Québec: Nota Bene.
- Zemon Davis, N. (1975). *Society and Culture in Early Modern France*. Stanford: Stanford University Press.

Književnokritičko razumijevanje Šantićeve “mitske” slave uz prilog pregleda arhivske zbirke Alekse Šantića u Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci Bosne i Hercegovine

Literary critical understanding of Šantić's “mythical” fame with a contribution to the review of the Archive collection of Aleksa Šantić in the National and University Library of Bosnia and Herzegovina

Muamera Smajić¹, Ahmed Isanović²

¹ Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH, Sarajevo, Bosna i Hercegovina / National and University Library of B&H, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, muamera.smajic@nub.ba

² Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici, Zenica, Bosna i Hercegovina / The Islamic Pedagogical Faculty, University of Zenica, Zenica, Bosnia and Herzegovina, ahmed.isanovic@unze.ba

Informacije o članku / Article Info

Primljen / Received 11. 9. 2023.

Prihvaćen / Accepted 12. 10. 2023.

Dostupan online / Available online: 10. 12. 2023.

Gljučne riječi / Keywords

Aleksa Šantić, književna kritika, književnohistorijski pregled, Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, specijalne zbirke, arhivske zbirke, rukopisne zbirke, korespondencija, porodični arhivi

Aleksa Šantić, literary criticism, literary-historical review, National and University Library of Bosnia and Herzegovina, special collections, archival collections, manuscript collections, correspondence, family archives

Sažetak / Abstract

Rad se sastoji iz dva, metodološki i analitički zasebna dijela, kojima je zajednički lik i djelo Alekse Šantića. Prvi dio nastoji, kroz pregled kritičke valorizacije, književnokritički razumjeti cjelokupno pjesničko stvaralaštvo Alekse Šantića, postavljajući temeljno istraživačko pitanje zašto se Šantić smatra velikim pjesnikom, iako se njegovo pjesništvo, uzevši u cjelini, posmatrano iz estetske perspektive, ne može kvalificirati kao “veliko”. Prevažno, na osnovu uvida kritike u promišljanje estetske vrijednosti Šantićevog pjesništva i zaključaka proisteklih iz komparacije već postojećih i vlastitih refleksija, na navedeno pitanje se odgovara hipotezom da je Šantićeva “mitska” veličina rezultat “običnosti” njegovog pjesništva i sposobnosti davanja toj “običnosti” uzvišenog smisla “toposima” duhovne zaokupljenosti, na semantičkom, a na sintaksičkom planu izraženih jednostavnim stilom i frazama bliskim kognitivnim potrebama narodne svijesti.

Drugi dio rada predstavlja dokumentarno-historijski i arhivsko-bibliotečki doprinos u istraživanju lika i djela Alekse Šantića, te se pojavljuje kao zaseban pregled ostavštine rukopisne građe koju baštini Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine unutar Odjeljenja specijalnih zbirki. Ostavština se sastoji od pisama, prepiski, korespondencija, fotografija, dopisnica i razglednica. Ovi biografski i historijski dokumenti služe kao izvor za faktografsko upoznavanje jednog dijela Šantićevog života i djelovanja.

Rad je rezultat istraživanja koje je provedeno na osnovu projekta “Objedinjavanje građe o kulturnohistorijskom naslijeđu Alekse Šantića” finansiranog od strane Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke.

The paper consists of two, methodological and analytical, separate parts, which share the character and work of Aleksa Šantić. The first part tries, through an overview of critical valorisation, to literary critically understand the entire poetic creation of Aleksa Šantić, posing the fundamental research question of why Šantić is considered a great poet, even though his poetry, taken as a whole, viewed from an aesthetic perspective, cannot be qualified as “great”. Above all, based on the insight of criticism into the consideration of the aesthetic value of Šantić's poetry and the conclusions derived from the comparison of already existing and own reflections, the above question is answered with the hypothesis that Šantić's “mythical” greatness is the result of the “ordinariness” of his poetry and the ability to give that “ordinariness” a sublime sense of the “topos” of spiritual preoccupation, on the semantic level, and on the syntactic level, expressed in a simple style and phrases close to the cognitive needs of the peoples' consciousness.

The second part of the paper presents a documentary-historical and archival-library contribution to the research of the character and works of Aleksa Šantić, and appears as a separate review of the legacy of manuscript material kept by the National and University Library of Bosnia and Herzegovina within the Department of Special Collections. The legacy consists of letters, correspondence, photographs, letter cards, and postcards. These biographical and historical documents serve as a source for a factual introduction to a part of Šantić's life and activities.

The work is the result of research conducted on the basis of the project “Unification of materials on the cultural and historical heritage of Aleksa Šantić” financed by the Federal Ministry of Education and Science.

Uvod

Primarni izazov u pripremi ovog rada bio je kako pristupiti temi stvaralaštva Alekse Šantića iz perspektive koja bi objedinila unutarnji (imanentno književni) i vanjski (kontekstualni, društveno-historijski i biografski) pristup, a da pritom ne zapadnemo u puku reprodukciju i mimikriju prijašnjih istraživanja koja su obimna, iscrpna i temeljita.

Drugi izazov, ujedno i istraživačko usmjerenje, javio se kao potreba da se o Šantićevom liku i djelu govori što je moguće objektivnije, odnosno da se ne zapadne u čestu zamku romantiziranja i idealiziranja. Prema tome, ovaj rad nema namjeru slijepo i apologetski afirmirati Šantićevo stvaralaštvo, niti ponuditi samo dokumentarističko-deskriptivni pregled građe koju baštini Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, već, prije svega, ponuditi kritički osvrt na Šantićevo književno stvaralaštvo.

Pokušaj da se uspješno odgovori na pomenute izazove pronašli smo u sljedećem pitanju. Naime, uzevši u obzir činjenicu da je, na jednoj strani, Šantić kulturni i pjesnički fenomen, trajni simbol jednog vremena i jednog mjesta, da je među najpriznatijim i najpominjanijim književnim figurama u Bosni i Hercegovini i Srbiji, dok je, na drugoj strani, gledajući estetsku vrijednost cjelokupnog stvaralaštva, Šantić, u čemu je veći dio kritike usaglašen, “prosječan” pjesnik, postavlja se pitanje nesrazmjera između Šantićeve kanonske slave i artistskih dometa njegove književnosti. Dakle, osnovno pitanje kritičkog dijela ovog rada – zvuči pomalo banalno, ali je vrlo analitički potentno i opravdano – jeste zašto se Šantić smatra velikim pjesnikom, iako se njegovo pjesništvo, uzevši u cjelini, na što veći dio kritike upućuje, ne može kvalificirati kao veliko.

Ovo pitanje je iznimno složeno i zahtijeva dosta temeljitiju analizu recepcijskog učinka Šantićeve poezije i znatno obimniju imanentnu analizu od one koju nam je dozvoljeno ovdje ponuditi. Upravo, cilj ovog rada jeste otvoriti, naznačiti, ukazati na određeni problem – o kojem se, prema našim uvidima, nije fokusirano i sistematično pisalo, ali je svakako prisutan – i ponuditi neke pretpostavke i opservacije kao poticaj koji bi mogao dovesti do sistematičnije i obimnije analize pomenutog istraživačkog pitanja.

Dakle, da rezimirano, osnovna hipoteza ovog rada jeste da je poezija Alekse Šantića estetski “prosječna” ili, bolje rečeno, “obična” te, velikim

Introduction

The primary challenge in the preparation of this paper was how to approach the subject of Aleksa Šantić's work from a perspective that would combine the internal (immanently literary) and external (contextual, socio-historical, and biographical) approaches, without falling into mere reproduction and mimicry of previous researches that are extensive, exhaustive and thorough.

The second challenge, at the same time, also the research orientation, arose as a need to talk about Šantić's character and work as objectively as possible, that is, not to fall into the frequent trap of romanticizing and idealizing. Therefore, this work does not intend to blindly and apologetically affirm Šantić's work, nor to offer only a documentary-descriptive overview of the material that is kept in the National and University Library of Bosnia and Herzegovina, but, above all, to offer a critical review of Šantić's literary work.

We found an attempt to successfully respond to the mentioned challenges in the following question.

Namely, taking into account the fact that, on the one hand, Šantić is a cultural and poetic phenomenon, a permanent symbol of a time and a place, he is among the most recognized and mentioned literary figures in Bosnia and Herzegovina and Serbia, while, on the other hand, looking at the aesthetic value of the entire creation, Šantić, in which most of the critics agree, is an “average” poet, the question of disproportion between Šantić's canonical fame and the artistic reach of his literature arises. So, the basic question of the critical part of this work – it sounds a bit frivolous, but it is very analytically potent and justified – is why Šantić is considered a great poet, even though his poetry, taken as a whole, to which most of the criticism refers, cannot be qualified as great.

This question is exceptionally complex and requires a much more thorough analysis of the reception effect of Šantić's poetry and a much more comprehensive immanent analysis than the one we are allowed to offer here. Precisely, the goal of this paper is to open up, indicate, and point out a certain problem – which, according to our insights, has not been written about in a focused and systematic way, but is certainly present – and to offer some assumptions and observations as an incentive that could lead to a more systematic and more extensive analysis of the mentioned research question.

To summarize, the basic hypothesis of this paper is that the poetry of Aleksa Šantić is aesthetically

dijelom zbog svoje “običnosti”, tako dobro i široko prihvaćena.¹

Metodološki, istraživačkom pitanju i hipotezi pristupa se, prije svega, pregledom vrijednosnih sudova kritike o Šantićevoj poetici, koja se od početka do danas kreće od negativne, preko umjerene ili konstruktivne, koja preovladava, do pozitivne.² Svrha ovog pregleda jeste ukazati na nesrazmjer između kanonskog statusa pjesnika i estetskih sudova o njemu, te njihovom sintezom pokušati ponuditi vlastiti komentar na pitanje zašto je Šantić “veliki” pjesnik, iako je kritika pretežno osporavala artistske domete njegovog stvaralaštva. Dakle, na temelju kritičkih opservacija, nastoji se, koliko je moguće, ukazati na pomenuti nesklad i ponuditi smjer u kojem se ovo pitanje može detaljnije problematizirati na temelju pretpostavke da je Šantićev status široke prihvaćenosti određen pjesničkom sposobnošću davanja uzvišenog smisla “običnim” “toposima” duhovne zaokupljenosti, na semantičkom, a na sintaksičkom planu izraženih jednostavnim stilom i frazama bliskim kognitivnim potrebama narodne svijesti, što se može zaključiti ukoliko uzmemo u obzir cjelokupno Šantićevo stvaralaštvo.

Drugi dio rada predstavlja dokumentarno-historijski i arhivsko-bibliotečki doprinos u istraživanju lika i djela Alekse Šantića, te se pojavljuje kao pregled ostavštine rukopisne građe koju baštini Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine unutar Odjeljenja specijalnih zbirki koje je 2020. godine proglašeno nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine.

Arhiv Šantića koji Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH posjeduje nema osnova da tretira pitanje vrijednosti Šantićevog stvaralaštva. Arhiv prije svega daje uvid u jedan dio Šantićevog života i djelovanja koji ima dokumentarno-historijski značaj vezan za biografiju, historijski kontekst i društveni angažman Šantića. Međutim, iako ove dvije cjeline rada funkcionišu kao zasebne i ne komentiraju jedna drugu u smislu refleksija arhivskih dokumenata na Šantićev književni doprinos (koji je na temelju

“average” or, rather, “ordinary”, and, in large part, because of its “ordinariness” it is so well and widely accepted.¹

Methodologically, the research question and hypothesis are approached, first of all, by reviewing the value judgments of critics on Šantić’s poetics, which, from the beginning to the present day, ranges from negative, through moderate or constructive, prevails, to positive.² The purpose of this review is to point out the disproportion between the poet’s canonical status and aesthetic judgments about him, and with their synthesis, try to offer our own commentary to the question of why Šantić is a “great” poet, even though criticism has mostly challenged the artistic scope of his work. On the basis of critical observations, it is attempted, as far as possible, to point out the mentioned discrepancy and offer a direction in which this issue can be more thoroughly problematized based on the assumption that Šantić’s status of wide acceptance is determined by the poet’s ability to give sublime meaning to “ordinary” “topos” of spiritual preoccupation, on the semantic level, and on the syntactic level, expressed in a simple style and phrases close to the cognitive needs of the people’s consciousness, which can be concluded if we take into account Šantić’s entire work.

The second part of the work presents a documentary-historical and archival-library contribution to the research of the character and works of Aleka Šantić, and appears as an overview of the legacy of manuscript material kept by the National and University Library of Bosnia and Herzegovina within the Department of Special Collections, which was declared a national monument of Bosnia and Herzegovina in 2020.

The Archive of Aleka Šantić, which the National and University Library of BiH owns, has no basis to deal with the question of the value of Šantić’s work. The archive, first of all, gives an insight into one part of Šantić’s life and activities, which has a documentary-historical significance related to the biography, historical context, and social engagement of Šantić. However, although these two parts of the

¹ Napominjemo da kao korpus analize uzimamo poeziju, jer se Aleka Šantić ostvario kao pjesnik, i to izuzetno plodonosan. Njegove prozne i dramske tekstove kritika ne uzima ozbiljno. U proznoj formi se nije ostvario (tek nekoliko priča nezapažene estetske vrijednosti), napisao je četiri dramska teksta lirskog karaktera (*Pod maglom, Hasanaginica, Anđelija i Sunce*), koja imaju stanovitu lirsku vrijednost, ali ne i dramsku. Književne zasluge Šantić je stekao isključivo kroz poeziju, objavivši osam zbirki pjesama (*Pjesme* 1891, 1895, 1900, i 1908, *Pjesme* 1911, *Na starim ognjištima* 1913, *Pesme* 1918, i *Pesme* 1924).

² Izbor iz kritike ponajviše je vršen na osnovu kompatibilnosti sa navedenim istraživačkim pitanjem i hipotezom.

¹ Note, that poetry is taken as the corpus of analysis because Aleka Šantić is accomplished as a poet, an exceptionally fruitful one. His prose and dramatic texts, critic does not take seriously. He wasn’t accomplished in prose form (only a few stories of unnoticed aesthetic value), he wrote four dramatic texts (*Pod maglom, Hasanaginica, Anđelija* and *Sunce*) of a lyrical character that has a certain lyrical value, but not a dramatic one. Šantić acquired his literary merits exclusively through poetry, publishing eight collections of poems (*Pjesme* 1891, 1895, 1900, and 1908, *Pjesme* 1911, *Na starim ognjištima* 1913, *Pesme* 1918, and *Pesme* 1924).

² The choice from the criticism was mostly made on the basis of compatibility with the stated research question and hypothesis.

materijala koje posjeduje NUBBiH teško uspostaviti), ipak smatramo primjerenim postaviti pitanje Šantićeve “mitske” slave i vrijednosti njegove poezije, s obzirom na to da je poezija osnov Šantićeve prepoznatljivosti i ono zbog čega, na koncu, smatramo važnim prezentirati njegovu ostavštinu. Prema tome, rad stavlja veću pažnju na književnokritički negoli na arhivski pregled.

Rad je rezultat istraživanja koje je provedeno na osnovu projekta “Objedinjavanje građe o kulturno-historijskom naslijeđu Alekse Šantića” finansiranog od strane Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke.

1. Pjesništvo Alekse Šantića između “običnosti” i slave

Jovan Skerlić navodi, i to je sva kasnija kritika usvojila, da Šantić ima dvije omiljene teme:

1. “intimna osećanja melanholije mladosti koja prolazi”, što je primarno određeno gubitkom mnogih članova porodice (sestre Zorice i Stake, braće Jeftana i Jakova, majke Mare) i neostvarene prave ljubavi i
2. “žarke ljubavi prema narodu” (Skerlić, 1962: 249).

Prema tome, možemo reći da se Šantićeva lirika dijeli na dvije velike tematske i motivno-idejne grupe: patriotsko-socijalnu i intimnu liriku. Unutar ovih grupa, Šantića okupiraju ona mjesta koja nose najveći emotivno-simbolički kapital, odnosno ona pitanja prema kojima čovjek ostvaruje najmanji emotivno-sentimentalni otklon: narod, nacija, domovina, grad, vjera, Bog, ljubav itd. Ovim semantičkim poljima ili Šantićevim semantičkim okupacijama pjesnik prilazi zaneseno, nefiltriranim patosom, povišenim impulsom osjećajnosti, te sintaksički jednostavno, koristeći ustaljene, poznate, prihvaćene jezičke konstrukcije, čime se na stilskoj ili semantičko-sintaksičkoj ravni dobivaju slike i figure koje odgovaraju perceptivnim potrebama šireg recepcijskog prostora. Šantić se nije zagledao u neotkrivene i skrivene slojeve ljudskih htijenja i stanja, nije otvarao zatvorena vrata ljudske duhovnosti, već je potpirivao i osnaživao već dobro poznata stanja pristupajući im afektivno.

U početku, Šantić stvara na onome što mu je jedino blisko poznato, a to je tradicija narodne poezije i na njoj nastalo srpsko romantičarsko stvaralaštvo. Skromne formalne naobrazbe,³ Šantić se profilirao

work function as separate ones and do not comment on each other in terms of the reflections of archival documents on Šantić’s literary contribution (which is difficult to establish based on the material owned by the NULB&H), we still consider it appropriate to raise the question of Šantić’s “mythical” fame and the value of his of poetry, given that poetry is the basis of Šantić’s recognition and the reason why, in the end, we consider it important to present his legacy. Therefore, the paper pays more attention to the literary-critical rather than to the archival review.

The paper is the result of research carried out on the basis of the project “Unification of materials on the cultural and historical heritage of Aleksa Šantić” financed by the Federal Ministry of Education and Science.

1. Aleksa Šantić’s poetry between “ordinariness” and fame

Jovan Skerlić states and all subsequent criticism has adopted this, that Šantić has two favourite themes:

1. “intimate feelings of the melancholy of passing youth” which is primarily determined by the loss of many family members (sisters Zorica and Staka, brothers Jeftan and Jakov, mother Mara) and unrealized true love, and
2. “ardent love for the people” (Skerlić, 1962: 249).

Therefore, we can say that Šantić’s lyrical poetry is divided into two large thematic and motive-ideal groups: patriotic-social and intimate lyrical poetry. Within these groups, Šantić is engaged by those places that carry the greatest emotional-symbolic capital, i.e., those issues towards which a person has the least emotional-sentimental deviation: people, nation, homeland, city, religion, God, love, etc. The poet approaches these semantic fields or Šantić’s semantic engagement rapturously, with unfiltered pathos, a heightened impulse of sensitivity, and syntactically simply, using established, known, accepted language constructions, which results in images and figures on a stylistic or semantic-syntactic level that corresponds to the perceptive needs of a wider audience of the reception area. Šantić did not look into the undiscovered and hidden layers of human desires and conditions, he did not open the closed doors of human spirituality but fuelled and strengthened already well-known conditions by approaching them sentimentally.

In the beginning, Šantić creates with what he is only intimately familiar with, the tradition of folk poetry

³ “Za sistemski rad nije imao ni volje ni smisla, niti kao pučkoškolac, niti docnije poznati i ugledni pjesnik. Iz dva sačuvana pisma, napi-

i stasavao na osnovama narodnog pjesništva. “Za nepune četiri godine (1887–1891), od prve objavljene pjesme do prve knjige pjesama [...] Aleksa je napisao oko 130 pjesama i postao saradnik mnogih listova i časopisa” (Lešić, 1990: 110). Povodom prve zbirke pjesama *Pjesme*, objavljene 1891. godine u Mostaru, izlaze i prve kritike od kojih je, kako navodi Lešić (1990), posebno značajna, zbog afirmativnog vrednovanja, kritika Milana Savića u *Bosanskoj vili* (1892), hvaleći “na prvom mjestu njegovo iskreno rodoljublje”, ali pominje i pjesme “intimno-ljubavnog sadržaja” (Lešić, 1990), koje su inspirisane Ankom Tomlinović, “Latinkom”, Šantićevom zaručnicom i nesuđenom suprugom zbog snažnog stričevog, a naročito majčinog protivljenja “tuđinskoj” snahi. Rastanak s Ankom bitno utiče na Šantićevu stvaralačku produktivnost, pa je 1893. godine “napisao samo 13 pjesama (a objavio 9), i većinom govore o porušenim nadama, o samoći, o snovima” (Lešić, 1990: 123). Period resigniranosti i stvaralačkog zatišja neće trajati dugo, pa će 1895. godine objaviti drugu zbirku pjesama, pod istim nazivom *Pjesme*, koja će kod kritike proći jedva zapaženo, i to poprilično negativno, zamjerajući mu (Andra Gavrilović) predanost jakom uticaju Vojislava Ilića i slijeđenje pomodnih pjesničkih kalupa. Također, u pomenutoj zbirci dolazi do izražaja pomalo napadna glorifikacija kolektivnih sentimenata, pa mu pjesme imaju karakter “himne i panegiričke pjesme” (Lešić, 1990: 125). Sličan je slučaj i sa trećom Šantićevom zbirkom, također nazvanom *Pjesme*, izdatom 1901. godine, koju Kranjčević najavljuje poprilično negativnim osvrtom govoreći o prekomjernom uticaju Hajnea i Vojislava Ilića i nedostatku sopstvenog, individualnog kreativnog impulsa (Lešić, 1990). Lešić (1990) navodi da je Šantića najviše pogodila kritika Bogdana Popovića “O pesmama A. Šantića”, objavljena u tri nastavka u *Srpskom književnom glasniku* 1901. godine, iz razloga što je Bogdan Popović bio izuzetno uvažavan od strane svih mostarskih pisaca.⁴

sana 1877. stricu Mihi u Trst, više je nego očigledno da se on bori sa osnovnom pismenošću” (Lešić, 1990). U pismu koje Aleksa iz Ljubljane šalje roditeljima u Mostar 1881. godine, primjećuje dalje Lešić (1990), iako je petnaestogodišnjak, ipak su vidljivi veliki stilski i gramatički izražajni problemi, rečenica je neuredna, koristi se otrcanim frazama te je primjetno da piše s naporom. “U Ljubljani će on dopisivanje sa roditeljima prepustiti vještijem i praktičnijem bratu Peri, izvlačeći se redovno kako nema vremena da piše ‘zato što za sutra ima dosta da uči’” (Lešić, 1990).

⁴ “Pa ipak, od svega negativnog što je povodom njegovih pjesama u kritici izrečeno, intimno [...] najviše ga je pogađalo Popovićevo naglašeno upoređivanje sa Dučićevim ‘lepim, nežnim i mislenim pesmama’. Ljubomorno je reagovao na sve one pohvale koje je kritičar upućivao ‘našem Dučiću’ i njegovim ‘izrednim’ stihovima, dok je za njegovu ljubavnu liriku rekao da ‘brblja’ koješta, jer nema šta da kaže, pa nemoćno muca, gubeći se u maglama ‘kitnjastog stila’” (Lešić, 1990: 179).

and the Serbian romantic creativity that arose from it. With a modest formal education,³ Šantić profiled and developed on the basis of folk poetry. “In less than four years (1887–1891), from the first published poem to the first book of poems [...] Aleksa wrote around 130 poems and became a contributor to many newspapers and journals” (Lešić, 1990: 110). On the occasion of the first collection of poems *Pjesme* (Poems), published in 1891 in Mostar, the first reviews were published, of which, as stated by Lešić (1990), Milan Savić’s criticism, in *Bosanska vila* (1892), is particularly significant, due to its affirmative evaluation, praising “in the first place, his sincere patriotism”, but he also mentions poems with “intimate-love content” (Lešić, 1990), which were inspired by Anka Tomlinović, “Latinka” (Latin/Catholic girl), Šantić’s fiancée and former intended wife due to his uncle’s, and especially his mother’s, strong opposition to an “outsider” daughter-in-law. Parting with Anka significantly affected Šantić’s creative productivity, so in 1893 he “wrote only 13 poems (and published 9), and most of them are about dashed hopes, about loneliness, about dreams” (Lešić, 1990: 123). The period of resignation and creative lull did not last long, so in 1895 he published a second collection of poems, under the same name *Pjesme* (Poems), which was hardly noticed by critics, and quite negatively, reproaching him (Andra Gavrilović) for his dedication to the strong influence of Vojislav Ilić and following fashionable poetic patterns. Also, in the mentioned collection, a somewhat glaringly glorification of collective sentiments comes to the fore, so his poems have the character of “hymns and panegyric poems” (Lešić, 1990: 125). The same is the case with Šantić’s third collection, also called *Pjesme* (Poems), published in 1901, which Kranjčević announces with a rather negative review, talking about the excessive influence of Heine and Vojislav Ilić and the lack of his own, individual creative impulse (Lešić, 1990). Lešić (1990) states that Šantić was most affected by Bogdan Popović’s criticism “O pesmama A. Šantića” (About the poems of A. Šantić), published in three sequels in

³ “He had neither the will nor the sense for systematic work, neither as an elementary school student, nor later a well-known and respected poet. From two preserved letters, written in 1877 to his uncle Miha in Trieste, it is more than obvious that he struggles with basic literacy” (Lešić, 1990). In the letter that Aleksa from Ljubljana sends to his parents in Mostar in 1881, Lešić (1990) further observes that even though he is fifteen years old, major stylistic and grammatical expressive problems are visible, the sentence is sloppy, he uses corny phrases and it is noticeable that he writes with effort. “In Ljubljana, he will leave the correspondence with his parents to his more skilled and practical brother Pero, regularly excusing that he does not have time to write ‘because he has a lot to study for tomorrow’” (Lešić, 1990).

Naravno, bilo je i onih koji su stali na stranu Šantića, poput Marka Cara, koji je, braneći ga, objavio polemički tekst “Kritika ili šikaniranje” u *Brankovom kolu* 1901. godine. Kasnije će Šantić samokritično prihvatiti Popovićeve primjedbe govoreći: “Kamo sreće, da mi je onakva kritika bila upućena ranije, da mi uštedi uzaludno lutanje” (Lešić, 1990: 181), što će rezultirati da Popović uvrsti Šantića u *Antologiju novije srpske lirike* (1911), s pjesmama: “Ne vjeruj”, “Proljeće”, “Moja noć”, “Jesen”, “Gospodici”, “Jedna suza”, “Pretprazničko veče”, “Emina”, “Ostajte ovdje”, “Veče na školju”, i “Sijači”, a u drugom izdanju iz 1912. godine dodana je i pjesma “Boka”.

Još je jedna kritika naročito pogodila Šantićevu lako povredivu dušu. Riječ je o, navodi Lešić (1990), kritici Vase Stajića (1912) u *Letopisu Matice srpske*, koja je išla dotle da kaže kako Šantićevi stihovi proizvode “iluziju pesništva onde, gde ga nema”. Tako se Šantićev talent sve vrijeme kreće od pokuda do pohvala, a vjerovatno su najtačnije one umjerene pokude/pohvale poput Slijepčevićeve i Skerlićeve.

Velike pohvalne kritike Šantić je dobio nakon izdavanja zbirke pjesama *Pjesme*, objavljene 1911. godine u izdanju Srpske književne zadruge. Pored pozitivnih kritika Petra Kočića u *Otadžbini*, Veljka Milićevića u *Narodu*, najupečatljivija je, svakako, Jovana Skerlića u *Srpskom književnom glasniku* koja, čini se, otkriva suštinu Šantićeve općeprihvaćenosti među narodom, a ona se, tragom Skerlića, najprije nalazi u otvorenoj iskrenosti i neposrednim osjećanjima “koji više govore našem srcu i onom što je najintimnije u našoj duši” (Skerlić, 1962: 250). Skerlić također piše da Šantić ne pjeva kao “pesnički zanatlija”, već prirodno, neposredno, iskreno, doživljeno i vlastitim iskustvom potvrđeno, ali pomalo i naivno, posebno onda kada euforično vjeruje u ostvarenje patriotskih i narodnih ideala.

Negativnih kritika Šantićeve književnosti bilo je mnogo. Jedna od najoštrijih je ona anonimnog autora u *Brankovom kolu* (1898) povodom ciklusa pjesama objavljenih u *Ljetopisu Matice Srpske*. Ovaj anonimni kritičar ocjenjuje Šantićeve stihove kao slabe, ispunjene najobičnijim frazama (Lešić, 1990). Ono što je kritika, od početka do danas, ponajviše zamjerila Šantiću jeste: jednostavan, poezije nedostojan jezik; kitnjasti stil; izlizane i potrošene fraze; prenaplašena sentimentalnost; himničnost; eksklamativnost; recitativnost; prigodno pjevanje; patrijarhalnost; etičnost ispred estetskog. Ali, upravo zbog svih ovih karakteristika, koje je Šantić znao iskoristiti na vješt i dopadljiv način, usmjeravajući ih i prilagođavajući potrebama naroda, više prirod-

the *Srpski književni glasnik* in 1901, for the reason that Bogdan Popović was extremely respected by all writers from Mostar.⁴ Of course, there were those who sided with Šantić, such as Marko Car, who, defending him, published a polemical text “Kritika ili šikani- ranje” (Criticism or chicanery) in *Brankovo kolo* in 1901. Later, Šantić will self-critically accept Popović’s remarks saying: “If only such a criticism had been addressed to me earlier, to save me from wandering in vain” (Lešić, 1990: 181), which will result in Popović including Šantić in *Antologija novije srpske lirike* (1911) (An anthology of recent Serbian lyric pems), with poems: “Ne vjeruj” (Have no faith), “Proljeće” (Spring), “Moja noć” (My night), “Jesen” (Autumn), “Gospodici” (To miss), “Jedna suza” (One tear), “Pretprazničko veče” (Pre-holiday Eve), “Emina”, “Ostajte ovdje” (Stay here), “Veče na školju” (Evening on the Isles), and “Sijači” (Sowers), and in the second edition from 1912, a poem “Boka” was added.

Another criticism particularly hit Šantić’s easily hurt soul. According to Lešić (1990), it is a criticism of Vasa Stajić (1912) in *Letopis Matice srpske*, which went so far as to say that Šantić’s verses produce “the illusion of poetry where there is none”. Thus, Šantić’s talent constantly moves from criticism to praise, and moderate criticism/praise such as Slijepčević’s and Skerlić’s are probably the most accurate.

Šantić received great praise after publishing the collection of poems *Pjesme*, published in 1911 in the edition of Srpska književna zadruga. In addition to the positive criticisms of Petar Kočić in *Otadžbina*, Veljko Milićević in *Narod*, the most impressive is, certainly, Jovan Skerlić’s in *Srpski književni glasnik*, which seems to reveal the essence of Šantić’s general acceptance among the people, which, following Skerlić’s trace, is first found in open sincerity and immediate feelings “that speak more to our heart and what is most intimate in our soul” (Skerlić, 1962: 250). Skerlić also writes that Šantić does not write as a “poetic craftsman”, but naturally, directly, sincerely, experienced and confirmed by his own experience, but somewhat naive, especially when he euphorically believes in the realization of patriotic and national ideals.

⁴ “And yet, of all the negative things that have been said about his poems in criticism, intimately [...] he was most affected by Popović’s emphatic comparison with Dučić’s ‘beautiful, gentle and thoughtful poems’. He reacted jealously to all those praises that the critic gave to ‘our Dučić’ and his ‘extraordinary’ lyrics, while he said about his love lyrical poems that he is ‘babbling’ because he has nothing to say, so he stutters helplessly, getting lost in the mists of ‘ornate style’” (Lešić, 1990: 179).

no i instinktivno nego namjerno, Šantić “će živeti, ne kažem kao veliki pesnik ali kao pesnik ljubak, mio, koji je iskreno pevao ono što je osećao, i pisao ‘od srca srcu’” (Popović, 1920: 3-4).

Bez obzira na raznorazne negativne kritike, Šantiću je ostala važna jedna stvar koje se nije mogao i nije želio odreći do kraja i kojoj je podredio i život i umijeće. Šantić je osjećao da mora biti bard svoga naroda, odnosno pjevač koji će slaviti svoj narod i podsticati ga na moral i dostojanstvo, te ga zato Ujević i Slijepčević nazivaju etičkim, a ne estetskim tipom pjesnika. U tom smislu, Šantić narodnu dušu vidi duž cijele vertikale koja polazi od puke egzistencije i uspinje se do visina esencije, nalazeći u narodu stvaralački poticaj u kojem vidi “lica bez laži i maske” (“Hajdemo, Muzo”).

Ideja koja se prožima od početka do kraja Šantićevog pjesništva jeste nacionalnooslobodilačka ideja, uzimajući “na se ulogu pesnika borca, rekli bismo narodnog pesnika. U suštini je to ona ista uloga koju su u XVII i XVIII veku i na početku XIX veka imali guslari” (Đurić, 1963: 10), a Slijepčević će zaključiti: “Da se rodio na selu, G. Šantić bio bi valjda guslar” (Popović & Slepčević, 1920: 9).⁵

Kao čovjek koji je, po prirodi, u sebi nosio narodni duh, utjelovljujući narodnu svijest i predstavljajući čisti, nepatvoreni i iskreni glas pučkog doživljaja i pogleda na svijet, Šantić, kojem je, čini se, predodređeno da poetski zastupa svoj narod, da njemu i o njemu pjeva, nije mogao (niti je želio) postati išta drugo doli narodni pjesnik: *Mene sve rane moga roda bole, / I moja duša s njim pati i grca.* (“Moja otadžbina”).

Šantić nije politički, već socijalni ili narodni pjesnik ili socijalno-narodni pjesnik koji pjeva “glasom miliona”. Šantić je pisao poeziju s kojom je obični, narodni čovjek mogao ostvariti najveći stepen identifikacije i to je jedan od glavnih razloga njegove omiljenosti, “čvrsto vezan za patrijarhalnu sredinu Mostara, od kojeg se nikad nije odvajao, Šantić je bio omiljen pesnik ponositih, duhovno uzdignutih i nacionalno krajnje osjetljivih Mostaraca, podjednako Srba i Muslimana, čija su se istorijska osećanja u velikoj meri poklopila s njegovim podignutim,

There were many negative criticisms of Šantić’s literature. One of the harshest was of the anonymous author in *Brankovo kolo* (1898) on the occasion of the cycle of poems published in *Ljetopis Matice Srpske*. This anonymous critic evaluates Šantić’s verses as weak, filled with the most ordinary phrases (Lešić, 1990). From the beginning to the present day, what criticism has resented Šantić is a simple, unworthy language of poetry; ornate style; threadbare and worn-out phrases; exaggerated sentimentality; hymnic; exclamation; recitative; commemorative singing; patriarchy; ethics before aesthetics. But precisely because of all these characteristics, which Šantić knew how to use in a skillful and appealing way, directing and adapting them to the needs of the people, more naturally and instinctively than intentionally, Šantić “will live, I’m not saying like a great poet, but as a lovely and dear poet, who sincerely wrote what he felt, and wrote ‘from the heart to the heart’” (Popović, 1920: 3-4).

Regardless of the various negative criticisms, one thing remained important to Šantić, which he could not and did not want to give up until the end, and to which he subordinated both his life and his art. Šantić felt that he had to be the bard of his people, i.e. a singer who would glorify his people and encourage them to morality and in this sense, Šantić sees the people’s soul along the entire vertical, which starts from mere existence and ascends to the heights of essence, finding in the people a creative stimulus in which he sees “faces without lies and masks” (“Hajdemo, Muzo” / Let’s go, Muse).

The idea that pervades from the beginning to the end of Šantić’s poetry is the idea of national liberation, assuming “the role of a fighter poet, we would say a national poet. In essence, it is the same role played by *guslars* (Balkan singers/fiddlers) in the 17th and 18th centuries and at the beginning of the 19th century” (Đurić, 1963: 10), and Slijepčević will conclude: “If he had been born in the countryside, Mr. Šantić would probably have been a *guslar*” (Popović & Slepčević, 1920: 9).⁵

⁵ “Prateći rodoljubivu poeziju Alekse Šantića u njenom hronološkom nastajanju, gotovo da se može pratiti i neka vrsta stihovane historije onog vremena u neposrednosti njenog zbivanja od ranih vapaja za slobodom i ekstatičnih poziva u boj (‘Orao’, ‘Kletva’, ‘Srpska vila’...), potom dnevnčkih praćenja pečalbarskih i drugih seoba na raskršću dva vijeka (‘Ostajte ovdje’, ‘Seoba’, ‘Hljeb’...), balkanskih i Prvog svjetskog rata (‘Prizrene stari, vrata otvori’, ‘Jutro na Kosovu’, ‘Kosovka’, ‘Pred Bitoljem’...), sve do nazdravičarskih stihova i vidovdanskim himni-pobjednica u poslijeratnoj fazi njegova stvaralaštva (‘Vojvodi Stepi’, ‘Kajmakčalan’, ‘Pesma jedinstva’, ‘Vidovdan’...)” (Duraković, 1988: 16).

⁵ “Following Aleksa Šantić’s patriotic poetry in its chronological formation, one can almost follow a kind of versed history of that time in the immediacy of its events from the early cries for freedom and ecstatic calls to battle (‘Orao’ / Eagle, ‘Kletva’ / Curse, ‘Srpska vila’ / Serbian faery...), then diary tracking of guest-workers and other migrations at the crossroads of two centuries (‘Ostajte ovdje’ / Stay here, ‘Seoba’ / Migration, ‘Hljeb’ / Bread...), the Balkans and the First World War (‘Prizrene stari, vrata otvori’ / Old Prizren, open the door, ‘Jutro na Kosovu’ / Morning in Kosovo, ‘Kosovka’ / Kosovo girl, ‘Pred Bitoljem’ / In front of Bitola...), all the way to toasting verses and Vidovdan anthems-winners in the post-war phase of his creativity (‘Vojvodi Stepi’ / To vojvoda Stepo, ‘Kajmakčalan’ / Kajmakchalan, ‘Pesma jedinstva’ / Song of unity, ‘Vidovdan’...)” (Duraković, 1988: 16).

patetično-retoričkim stihovima” (Palavestra, 2013: 125). Uz to, nastavlja Palavestra, Šantić je bio pjesnik “jasnog i gipkog stiha koji se lako pamti” (Palavestra, 2013: 124), jednostavnih misli i emocija, filozofski rudimentaran, ali “emotivno misaon” (Bogdanović, 1979).

Šantićeve estetski vrijedne pjesme, kojih ima određeni broj – ali neznatan u kontekstu cjelokupnog pjesničkog stvaralaštva koje broji preko 700 pjesama – u kojima se “oslobodio artificijelnosti naučenog i slabosti prigodnog pjevanja” (Duraković, 1988: 35), jesu one koje spušta sa apstraktnih visina nacionalnog zanosa na “nisku” socijalnu svakodnevicu neposredno je promatrajući i doživljavajući u ogoljenom i čistom životnom iskustvu, prisnog i intimnog lirskog poistovjećivanja sa narodom i njihovim realnim egzistencijalnim situacijama.⁶ Duraković (1988) će iznijeti tezu da je Šantić u svojim najboljim pjesmama bio pjesnik trenutka.

Takva pjesma je, zasigurno, “Veče na školju”, gdje vidimo jednog drugačijeg Šantića, “pjesnika trenutka”, u kojoj je ćutanje “najglasnije” ili najbolje poetsko mjesto. Ako je osobina i prednost poezije da na što manjem kvantitativnom prostoru proizvede što je moguće veći kvalitet značenja, onda je ova pjesma najveće kvalitete. Ovdje Šantić nije deskriptivan, što prava poezija ne trpi, već sugestivan: *I jeca zvono / Bono, / Po kršu dršće zvuk; / S uzdahom tuge / Duge / Ubogi moli puk. // Kleče kosturi / Suri / Pred likom boga svog – / Ištu. No tamo / Samo / Ćuti raspeti bog.*

U mnogim pjesmama socijalnog karaktera, Šantić će dati prednost socijalnom naspram nacionalnog pokazujući kako običnog čovjeka i radnika “mnogo više i u svakom slučaju mnogo neposrednije muči i pritiskuje društvena nepravda negoli nacionalna potištenost, gorki smisao za umor i glad negoli patriotska stanja” (Bogdanović, 1979). Šantić jeste žudio za prošlošću, za patrijarhalnom toplinom “pretprazničke večeri” i sigurnošću jasnih društvenih uloga i narodnim, primordijalnim vrijednostima

As a man who, by nature, carried the spirit of the people, embodying the people’s consciousness and representing the pure, genuine, and sincere voice of the people’s experience and view of the world, Šantić, seems destined to poetically represent his people, to write/sing to them and about them, he could not (nor did he want to) become anything other than a folk poet: *All the wounds of my kin hurt me, / And my soul suffers and sobs with them.* (“Moja otadžbina” / My homeland).

Šantić is not political, but a social or folk poet or a social-folk poet who sings “with the voice of millions”. Šantić wrote poetry with which an ordinary, common man could achieve the highest degree of identification and this is one of the main reasons for his popularity, “firmly tied to the patriarchal environment of Mostar, from which he never separated, Šantić was a favourite poet of proud, spiritually elevated and the nationally extremely sensitive people of Mostar, both Serbs, and Muslims, whose historical feelings coincided to a large extent with his raised, pathetic-rhetorical verses” (Palavestra, 2013: 125). In addition, Palavestra continues, Šantić was a poet with “clear and flexible verse that is easy to remember” (Palavestra, 2013: 124), of simple thoughts and emotions, philosophically rudimentary, but “emotionally thoughtful” (Bogdanović, 1979).

Šantić’s aesthetically valuable poems, of which there is a certain number – but insignificant in the context of his entire poetic creation, which numbers over 700 poems – in which he “freed himself from the artificiality learned and from the weakness of occasional singing” (Duraković, 1988: 35), are those descended from the abstract heights of national enthusiasm to the “low” social everyday life by directly observing and experiencing it in a stripped-down and pure life experience, intimate and intimate lyrical identification with the people and their real existential situations.⁶ Duraković (1988) will present the thesis that Šantić was the poet of the moment in his best poems.

⁶ “Njegovo srce zatrepri ljubavlju za narod ne kada peva Dušanove vojske koje polaze na Carigrad, no kada vidi nevoljne težake da za hlebom idu u Ameriku [...] Izvjesno je: to je drukčiji, razumniji dublji i bolji patriotizam no što je sva ona emfaza i retorika, sa kojom smo se navikli sretati u bezbrojnim patriotskim pesmama našim” (Skerlić, 1920).

“Sva je intimna poezija Alekse Šantića bolno ispovijedna, evokativno elegična slika nekadašnje topline i ljepote svijeta zatvorenog u punoći prvotnih i univerzalnih vrijednosti i porodičnog i ljubavnog kosmosa, a surovo razorenih tragizmom prolaznosti života. I kao što je epska narodna pjesma i rodoljubiva poezija srpskih romantičara bila osnova na kojoj je on izgradio vlastitu poetiku patriotsko-socijalne pjesme, tako je narodna lirska pjesma, a prije svega sevdalinka [...] bila inspirativna tradicija na kojoj je Šantić saznao svoj svijet ljubavnog i intimno-porodičnog mita” (Duraković, 1988: 21).

⁶ “His heart flutters with love for the people, not when he sings about Dušan’s armies leaving for Constantinople, but when he sees the unwilling poor looking for a better life are going to America. [...] It is certain: it is a different, more reasonable, deeper and better patriotism than all that emphasis and rhetoric, which we are used to encounter in countless of our patriotic songs” (Skerlić, 1920).

“All of Aleksa Šantić’s intimate poetry is a painfully confessional, evocatively elegiac image of the former warmth and beauty of a world closed in the fullness of initial and universal values and the family and love cosmos, and cruelly destroyed by the tragedy of the transitoriness of life. And just as the epic folk song and the patriotic poetry of the Serbian romantics was the basis on which he built his own poetics of patriotic-social song, so is the folk lyrical song, and above all Sevdalinka [...] was an inspiring tradition on which Šantić created his world of love and intimate family myth” (Duraković, 1988: 21).

kolektivnog blagostanja okupljenog oko tradicijom definiranih duhovnih koordinata, ali sadržaj svoje poezije crpi iz sadašnjosti, ponajviše u slici onih društveno i politički potlačenih, “uvodeći u poeziju ribare, ugljare, kiridžije, pečalbare, sejače, kopače, žeteoce” (Đurić, 1963: 10). Preko ugnjetenih masa, Šantić je provlačio duh nacionalnog oslobođenja, vjerujući da nacionalno oslobođenje ujedno znači i socijalno. Međutim, i nakon što je Srbija oslobođena stranog tutorstva, “mučenici nisu skinuti sa krsta, s ruku nisu spali ‘lanci zveri slepe’ [...] U stvari, ništa se nije promenilo, bedni život nastavljao je svoj odvratni tok” (Đurić, 1963: 18-19).

Upravo, originalnost Šantićevog stvaralaštva, novo što donosi našoj poeziji, jeste, prema Đuriću, pored potpunog prikaza bijede narodnog života, to što “Do njega patriotsko osećanje nikad nije bilo u toj meri i socijalno. On je prvi širom otvorio vrata lirike znojavom narodu, njegovim teškim radovima i mukama” (Đurić, 1963: 22), zbog čega ga vjerovatno Skerlić u *Istoriji nove srpske književnosti* svrstava ne u romantičarske, već pjesnike realizma, iako je problematična tvrdnja da uopće postoji poezija realizma. Ali možda je najveći doprinos Šantićeve poezije ono što sjajno primjećuje Radomir Konstantinović, a to je da Šantić pravi sintezu romantičarskog, nacionalnog herojstva i herojstva seljaka ili žrtve.⁷ “Motiv preobražavalačkog, herojsko-samo-žrtvujućeg stradanja, kojim se čovek uzvišava, na putu ka apsolutnoj univerzalnosti kao apsolutnoj istini, u blesku njene lepote, jeste kod njega dosledno golgotsko-vaskrsni religijski motiv, koji će se izražavati i u njegovoj patetično stilizovanoj lirici romantičarskog patriotizma kao herojskog žrtvovanja za slobodu, ali i u njegovoj lirici posvećenoj seljaku, i, ne manje, u njegovoj najintimnijoj (neposredno ličnoj) lirici” (Konstantinović, 1983: 13).

⁷ “To jemči ‘jedinstvo’ njegovog sabranog pesničkog dela, u prvom redu jedinstvo njegove poezije romantičarskog patriotizma i poezije religijskog transcendentalizma posvećene seljaku. Otuda patriotska poezija ovog pesnika nije, kao u delu većine drugih srpskih pesnika ovog doba, protivrečna ostalim njegovim pesničkim tokovima (jedino romantičar zna za ovakvo jedinstvo, jer jedino je on uvek na istom ‘poslu’ traženja religijski nad-egzistencijalnog kao apsolutnog: apsolutne slobode, apsolutne ljubavi, apsolutne čistote), ali otuda je Šantić i produbio nacionalni romantizam ovim romantizmom seljaka. Za ovu sintezu romantičarskog heroja i herojskog (herojski-stradalničkog) seljaka ne zna ni jedan drugi pesnik srpske poezije zato što jedino Šantić u ‘hristovskoj muci’ seljaka vidi svojevrsni oblik golgotsko-vaskrsnog religijskog mita, koji je i u samoj osnovi njegovog romantizma heroja: izvan ovakve, religijske svesti, ropski seljački (kmetovski) rad je samo ropstvo bez nagrade, a ne podvižništvo na putu vrhovne ‘žarke milošte’. (Zbog toga i jeste Šantić video seljaka kao objekta eksploatacije, bez oreola, u časovima svoje religijske krize, kao što su i ta otkrića bila, takođe, jemstvo njegove religijske krize i onoga ‘gašenja’ svetlosti.)” (Konstantinović, 1983: 59).

Such a poem is certainly “Veče na školju” (Evening on the Isles) where we see a different Šantić, a “poet of the moment”, in which silence is the “loudest” or best poetic place. If the quality and advantage of poetry is to produce the highest possible quality of meaning in the smallest possible quantitative space, then this poem is of the highest quality. Here, Šantić is not descriptive, which true poetry cannot take, but suggestive: *There sounds the knell / of a bell, / the cliffs with it are loud / With sighs and moan / monotone / prays the humble crowd. / Their heads low bent / penitent / before their God they kneel / But he is mute, / absolute / deaf to their appeal.*⁷

In many poems of a social nature, Šantić will give priority to the social over the national, showing that the common man and worker “is much more and in any case much more directly tormented and pressured by social injustice than by national depression, by a bitter sense of fatigue and hunger than by patriotic conditions” (Bogdanović, 1979). Šantić longed for the past, for the patriarchal warmth of the “pre-holiday evening” and the certainty of clear social roles and the folk, primordial values of collective well-being gathered around the spiritual coordinates defined by tradition, but he draws the content of his poetry from the present, mostly in the image of those who are socially and politically oppressed, “introducing into poetry fishermen, coal miners, hire carriers of goods, guest-workers, sowers, diggers, reapers” (Đurić, 1963: 10). Through the oppressed masses, Šantić spread the spirit of national liberation, believing that national liberation also means social liberation. However, even after Serbia was freed from foreign tutelage, “the martyrs were not taken off the cross, the ‘chains of the blind beast’ did not fall from their hands [...] In fact, nothing changed, the miserable life continued its disgusting course” (Đurić, 1963: 18-19).

Precisely, the originality of Šantić’s creativity, the new thing he brings to our poetry, is, according to Đurić, in addition to the complete depiction of the misery of the people’s life, the fact that “Until him, patriotic feeling was never social to that extent. He was the first to open wide the door of lyricism to the sweaty people, their hard work and suffering” (Đurić, 1963: 22), which is probably why Skerlić in the *Istorija nove srpske književnosti* (History of New Serbian Literature) classifies him not as a romantic poet, but as a realist poet, although the claim that realist poetry exists at all is problematic. But perhaps the greatest contribution of Šantić’s poetry

⁷ Translated by Lenarčić, 2004: 133.

Čovjek se kod Šantića golgotski uzvisuje nad vlastitom egzistencijom. U slikanju ljudi sa dna i njihovoj teškoj svakodnevici, Šantić nije pesimista. Šantićev mrak je samo podstrek borbe za svjetlost, nesloboda podstrek za slobodu, nepravda podstrek za pravdu. Šantićev narod nije onaj koji kuka nad svojom sudbinom, već onaj koji je hoće promijeniti i koji u muci vidi konačni nadzemaljski smisao: *S mučenim robljem mučenica budi / I s njime stupaj krstu i Golgoti!* ("Muži").

Šantić je veliki u Hristovom i kršćanskom smislu veličine, jer je pronašao smisao u patnji, u muci. Šantić je sveštenik s perom pjesnika. On je pjesnički hrabrio, poput nekolicine vjerskih propovjednika, vjerskom, duboko emocionalno utvrđenom simbolikom, uobličenom u koliko-toliko uspješan lirski izraz. Bez obzira na sve, Šantiću se treba odati počast jer je znao pogoditi emotivnu žicu prostog čovjeka, znao je, kao i Hrist, šta čovjeku treba da bi cijenio sebe i bio zadovoljan sobom u pasionskoj egzistenciji: *Moj život nije protekao zaludu! / Plodove svoje teko sam u trudu, / I moje čelo mnogo trnje para.* ("Moj život") ili *I znam: što oštro ralo dublje rije, / Sve ljepša klica na svjetlilo bije [...] Po ljutom kršu peo sam se bogu* ("Uz hridi života"). Uspinjane ka esenciji Šantić ostvaruje pjesnički oblikujući svoje prepoznatljive "svjetionike utjehe i podstreka: domovinu, prirodu, majku, boga, Hrista" (Milanović, 1975: 28), na njima gradeći moralni svijet čvrstog oslonca utemeljenog na sentimentalno-metafizičkom odnosu prema stvarnosti.

Spojivši u neraskidiv čvor nacionalni ili narodni i religijski ili vjerski sentiment, kao samorazumljiv i prirodan odnos primordijalne datosti, Šantić je bio glasnogovornik jednog općeprihvaćenog, narodnog stanja duha koje jedino putem snažne kolektivne identifikacije sebe može smatrati bitnim dijelom stvarnosti.

Skoro svi srpski pisci u Bosni i Hercegovini bili su ujedinjeni oko ideje da tuđinska austrougarska vlast ugrožava vitalne interese srpskog naroda. Otpor tuđinskoj vlasti rezultirao je plodonosnim društveno-kulturnim djelovanjem⁸ kojem je primarni cilj bio

is what Radomir Konstantinović brilliantly notes, namely that Šantić creates a synthesis of romantic, national heroism and the heroism of a peasant or a victim.⁸ "The motif of transforming, heroic-self-sacrificing suffering, with which man exalts himself, on the way to absolute universality as absolute truth, in the flash of its beauty, for him is a consistently Golgotha-Resurrection religious motif, which will also be expressed in his pathetically stylized lyrics of romantic patriotism as a heroic sacrifice for freedom, but also in his lyrical poems dedicated to the peasant, and, no less, in his most intimate (directly personal) lyrical poems" (Konstantinović, 1983: 13).

A man, in Šantić's poems, is exalting himself the same as in Golgotha, above his own existence. In painting people from the bottom and their difficult everyday lives, Šantić is not a pessimist. Šantić's darkness is only an incentive to fight for light, unfreedom an incentive to freedom, injustice an incentive to justice. Šantić's people are not those who cried over their misfortune, but those who want to change it and who see the ultimate supernatural meaning in their suffering: *With martyred slave be the martyr / And with him tread to the cross and Golgotha!* ("Muži" / To the Muse).

Šantić is great in Christ's and Christian sense of greatness because he found meaning in suffering, in torment. Šantić is a priest with a poet's pen. He was poetically encouraging as a few religious preachers, with religious, deeply emotionally determined symbolism, shaped into a more or less successful lyrical expression. Regardless of everything, Šantić should be honoured because he knew how to strike the emotional chord of a simple person, he knew, like Christ, what a person needs in order to value himself and be satisfied with himself in a passionate existence: *My life has not passed in vain! / I have reaped the fruits*

⁸ Zora i "Gusle" pokretači su kulturno-duhovnog preporoda Mostara. Vjerovatno je najznačajniji trenutak Šantićevog pjesničkog profiliranja i razvoja nastanak časopisa *Zore*, koji Dučić, Corović i Šantić osnivaju 1896. godine u Mostaru, koji je koncem 19. stoljeća, u periodu nastajanja i jačanja kulturnih i nacionalnih pokreta, bio jedno od centralnih mjesta otpora protiv austrougarske vlasti. Zasluga "Zore" nije samo u tome što je podigla i odnegovala nekoliko dobrih pisaca, nego što je čitavom jednom pokoljenju i jednom borbenom kraju omilila književnost, i to onu nacionalnu, što je književnost povezala sa savremenim političkim i socijalnim događajima i zbivanjima, i što je, najzad, uspjela da tu književnost potpuno stavi u službu svome narodu i prilagodi je njegovim težnjama i zadacima" (Radulović, 1953: 13-14). Slična je bila i uloga Srpskog pjevačkog i kulturno-

⁸ "This guarantees the 'unity' of his collected poetic work, primarily the unity of his poetry of romantic patriotism and the poetry of religious transcendentalism dedicated to the peasant. Hence, the patriotic poetry of this poet is not, as in the work of most other Serbian poets of this era, contradictory to his other poetic trends (only a romantic knows about this kind of unity, because only he is always on the same 'job' of seeking the religiously super-existential as absolute: absolute freedom, absolute love, absolute purity), but this is where Šantić deepened national romanticism with this peasant romanticism. No other poet of Serbian poetry knows about this synthesis of the romantic hero and the heroic (heroic-suffering) peasant, because only Šantić sees in the 'Christ's Passion' of the peasant a kind of form of the Golgotha-Resurrection religious myth, which is in the very basis of his romanticism of the hero: beyond with this kind of religious consciousness, slave peasant (serf) work is only slavery without reward, not asceticism on the path of the supreme 'ardent almsgiving'. (This is why Šantić saw the peasant as an object of exploitation, without a halo, in the hours of his religious crisis, just as these discoveries were also the guarantee of his religious crisis and that 'extinguishing' of light.)" (Konstantinović, 1983: 59).

probuditi i osvijestiti narodno i nacionalno pitanje i položaj, gdje se narodno i nacionalno oslobađanje poimalo kao uslov za socijalno blagostanje. I to je ponajviše, među svim drugim, primjetno upravo u lirici Šantića koji, u najvećem dijelu svoje socijalne lirike, stavlja znak jednakosti između socijalnog i nacionalnog, pa je tako seljak kod Šantića “simbol nacije, tako da je slava seljaka uvek i slava nacije” (Konstantinović, 1983: 58-59).

Kada govorimo o Šantiću kao romantičarskom pjesniku, prvo od čega moramo poći jeste romantičarski “paradoks”, primjetan i kod Šantića, da se na jednoj strani nalazi snažna potreba za pripadnošću, dok s druge strane imamo snažnu potrebu za intimizmom. Slijepčević će pisati da je Šantić “Krv junaka, duša devojačka [...] Peva narodni pesnik junacki od zore do mraka, ali devojački tuguje intimni pesnik od mraka do zore” (Slijepčević, 1934: 147-148). Dakle, intimni romantičar, kojeg će mnogi nazvati i jedinim pravim ili izvornim romantičarem, jeste onaj koji bježi od stvarnosti u visine i zvijezde, negirajući život i društvo, gdje se romantičarska ličnost osjeća tuđom, jer zemaljsko nije po njegovoj mjeri, pa čezne za beskrajnim visinama, dalekim prostranstvima, imaginarnim bivstvovanjima. Zato je romantičarski pjesnik usamljen u svijetu, jer je ovaj svijet negacija ideala lijepog i uzvišenog. S druge strane, možemo pratiti i onaj aspekt romantizma “restaurativne sklonosti”, koji je zainteresiran za kolektivnu prošlost temeljenu na krvnim i duhovnim vezama, gdje se u prvom planu ističu nacionalna, narodna, rasna i vjerska pripadnost.

Suštinu Šantićevog romantizma Konstantinović vidi u esencijalnom koje nadvisuje egzistencijalno. “Za ovog patrijarhalca, Sina i Brata, egzistencijalno je, kao i za romantičare, prljavo. Egzistencijalno je antiteza esencijalnom, koje je čisti sjaj, apsolutna visina, apsolutna svetlost apsolutne čistote. Romantizam njegov jeste upravo u toj čistoti nad-egzistencijalnog, u toj esencijalnosti koja je, kao apsolutna svetlost, samo na ‘visu’” (Konstantinović, 1983: 54). Težnja za beskonačnim i beskrajnim je opća karakteristika romantizma, a kako je beskrajan nemoć racionalno pojmiti, romantizam osnažuje osjećajni aspekt bića i odnosa prema stvarnosti, često

of my labour, / And my forehead thorns ripped plenty (“Moj život” / My life) or: *And I know: when the sharp plow burrows deeper, / Better looking sprout pounce to light [...] I climbed the rough karst to God* (“Uz hridi života” / Along the cliff of life). The ascent to the essence is achieved by Šantić poetically shaping his recognizable “lighthouses of comfort and encouragement: homeland, nature, mother, God, Christ” (Milanović, 1975: 28), on them, building a moral world of solid support based on a sentimental-metaphysical relationship to reality.

Connecting national or folk and religious or sacred sentiment into an unbreakable knot, as a self-evident and natural relationship of primordial givenness, Šantić was the spokesman for a generally accepted, people’s state of mind which can consider itself an essential part of reality only through a strong collective identification.

Almost all Serbian writers in Bosnia and Herzegovina were united around the idea that the foreign Austro-Hungarian rule threatened the vital interests of the Serbian people. Resistance to foreign rule resulted in fruitful socio-cultural activities⁹ whose primary goal was to awaken and raise awareness of the ethnical and national issues and positions, where ethnical and national liberation was seen as a condition for social well-being. This is most noticeable, among all others, precisely in Šantić’s lyrical poems, which, in the largest part of his social lyrical poems, puts a sign of equality between the social and the national, so in Šantić, the peasant is “a symbol of the nation, so, the glory of the peasant is always the glory of the nation” (Konstantinović, 1983: 58-59).

⁹ Zora and “Gusle” are the initiators of the cultural and spiritual revival of Mostar. Probably the most significant moment in Šantić’s poetic profiling and development is the creation of the journal *Zora*, which Dučić, Ćorović, and Šantić founded in 1896 in Mostar, at the end of the 19th century, during the period of formation and strengthening of cultural and national movements, was one of the central places of resistance against Austro-Hungarian rule. “Zora’s merit is not only in the fact that it raised and nourished several good writers, but also in the fact that literature became endearing to the entire generation and the one fighting region, especially the national literature, that connected literature to the contemporary political and social events and happenings, and that finally managed to put that literature completely at the service of its people and adapt it to their aspirations and tasks” (Radulović, 1953: 13-14).

The role of the Serbian singing, cultural and artistic society “Gusle” was similar, which “with its theatre, choirs, reading room, tamburitza orchestra, became not only a society for cultivating art but also a centre of resistance against the Austro-Hungarian administration, a centre ‘which under a shroud of art, dreamed and performed other folk feats’ [...] At the time when Šantić was president, a part of Mostar’s, Serbian-oriented Muslims, also approached the ‘Gusle’. This action of ‘fraternization’ has particularly worried the National Government, and it is carrying the thought of completely banning the work of the Society” (Lešić, 1990: 152-153). The complete ban came in 1901, which was preceded by major restrictions and bans on public activity.

umjetničkog društva “Gusle” koje “sa svojim pozorištem, pjevačkim horovima, čitaonicom, tamburaškim orkestrom, postaju ne samo društvo za njegovanje umjetnosti nego i središte otpora protiv austrougarske uprave, središte ‘koje pod plaštom umjetnosti, snevalo i izvodilo i druge narodne podvige’ [...] U vrijeme kada je Šantić bio predsjednik, ‘Guslama’ pristupa i jedan dio mostarskih muslimana, srpski orijentisanih. Ova akcija ‘bratimljenja’ naročito je zabrinula Zemaljsku vladu i ona se nosi mišlju da sasvim zabrani rad Društva” (Lešić, 1990: 152-153). Do potpune zabrane došlo je 1901. godine, čemu su prethodila velika ograničenja i zabrane javnog djelovanja.

posežući, poput Šantića, za kršćanskim emotivno-simboličkim kodom.

Novalis piše da, između ostalog, romantizovati znači banalnom dati uzvišen smisao. Upravo u tome slobodni smo prepoznati suštinu Šantićevog romantizma u kojem on daje metafizički smisao golgote i vaskrsenja onome “običnom” i “niskom”. I šta je potrebnije običnom čovjeku od vjere da njegovo “obično” bivstvoanje i djelovanje nije “obično” i da sadrži viši i neprolazni smisao.

Romantičarska umjetnost ili, bolje rečeno, romantičarski duh po mnogo čemu odgovara na potrebe narodnih kognitivno-afektivnih potreba i vrlo lahko može preći u pomodnost i populizam, naročito onda kada se čulno apsolutizira i podigne na razinu jedinog instrumenta spoznaje, dakle kada čulno u potpunosti postane neosviješteno i postane totalna emocija.

Iako je “pjevao o Srbadiji i srpstvu i zori koja će svanuti porobljenom narodu” (Lešić, 1990: 95) i bio pristrasan prema srpstvu i srpskim narodnim i nacionalnim interesima, Šantić nikad nije isključivao i poništavao onog drugog, osim ako taj drugi vrši otvorenu nepravdu (poput tuđinskih okupatora). Zanimljivo je da Šantića mnogi mostarski muslimani smatraju svojim pjesnikom, pa ne čudi što će Hamza Humo, pomalo šaljivo, zapisati da je Šantić najveći muslimanski pjesnik, a Skender Kulenović da su Šantića svojim pjesnikom smatrale muslimanske djevojke, hodže i hadžije. Ali nije Šantić bio nikakav “muslimanski pjesnik”. Šantić je samo prenosio atmosferu i impuls sredine za koju je bio fizički, duhovno i stvaralački vezan. Ako je Andrić pisac “sve Bosne”, onda je Šantić pisac sveg Mostara, onakvog kakav neposredno jeste u svim svojim unutarnjim i vanjskim konkretnim manifestacijama, ali i apstraktnim projekcijama. Šantić, kako navodi Ustamujić (2015), nije pjevao o Mostaru, nego je pjevao Mostar. Zbog toga je Šantića cijeli Mostar osjećao svojim, pa se opravdano ne zna “Kuda će sad Aleksa? U raj ili dženet.”

Aleksa Šantić je bio romantičarski pjesnik, ali se uglavnom i njegovom liku i djelu pristupalo romantičarski. Da je estetski kvalitet jedino mjerilo, Šantić bi ostao zapamćen tek po nekoliko antologijskih pjesama. Međutim, Šantićeva poezija nudila je sve potrebno onima koji u poeziji nisu tražili primarno estetski kvalitet, već jezički dopadljiv i razumljiv, ali prefinjen izraz vlastitih preokupacija i “svetih” mjesta, odnosno onih pitanja koja nose najsnažniji emocionalni i unutarnji kapital. Taj skladan odnos jezičke jednostavnosti (pretežno u pozitivnom smislu, dakle ne i banalnosti i trivijalnosti), sadržinske

When we talk about Šantić as a romantic poet, the first thing we have to start from is the romantic “paradox”, also noticeable in Šantić, that on the one hand there is a strong need for belonging, while on the other hand, we have a strong need for intimacy. Slijepčević will write that Šantić is “Blood of a hero, soul of a girl [...] A folk poet sings heroically from dawn to dusk, but an intimate poet mourns girlishly from dusk to dawn” (Slijepčević, 1934: 147-148). So, the intimate romantic, whom many will call the only true or original romantic, is the one who runs away from reality to the heights and stars, denying life and society where the romantic personality feels alienated because the earthly is not up to his standard, so he longs for endless heights, distant expanses, imaginary existences. That is why the romantic poet is lonely in the world because this world is the negation of the ideal of the beautiful and sublime. On the other hand, we can also follow that aspect of romanticism’s “restorative tendency” which is interested in the collective past based on blood and spiritual ties, where national, ethnic, racial, and religious affiliations stand out in the foreground.

Konstantinović sees the gist of Šantić’s romanticism in the essential that transcends the existential. “For this patriarch, Son, and Brother, existential, as well as for romantics, is dirty. Existential is the antithesis of essential, which is pure brilliance, absolute height, and absolute light of absolute purity. His romanticism is precisely in that purity of the super-existential, in that essentiality which, like absolute light, is only ‘above’” (Konstantinović, 1983: 54). The aspiration for the infinite and the endless is a general characteristic of romanticism, and since infinity is impossible to understand rationally, romanticism strengthens the emotional aspect of being and the relationship to reality, often reaching, like Šantić, for the Christian emotional-symbolic code.

Novalis writes that, among other things, to romanticize means to give sublime meaning to the trivial. Precisely in this, we are free to recognize the essence of Šantić’s romanticism, in which he gives the metaphysical sense of Golgotha and resurrection to the “ordinary” and “low”. And what is more necessary for an ordinary person than faith that his “ordinary” existence and actions are not “ordinary” and that they contain a higher and timeless meaning.

Romantic art or, rather, the romantic spirit, in many ways, responds to the needs of the people’s cognitive-affective needs and can very easily pass into fashion and populism, especially when the sensuous

prigodnosti potrebama kolektiviteta i lirskog osjećanja totalne emocije, od Šantića je učinio “mit koji daleko premašuje snagu njegove poezije” (Konstantinović, 1983: 7).

2. Arhiv Alekse Šantića u Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci Bosne i Hercegovine

Arhivsku građu Alekse Šantića koju baštini Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine unutar odjeljenja Specijalnih zbirki čine pisma, prepiske, korespondencije, fotografije, dopisnice i razglednice. Ovi biografski i historijski dokumenti služe kao izvor za faktografsko upoznavanje jednog dijela Šantićevo života i djelovanja.

Kvantitativno najznačajniji dio građe tiče se Aleksinih pisama upućenih Miletu Pavloviću Krpi,⁹ porodičnom prijatelju kod kojeg bi Aleksa boravio u Beogradu.¹⁰ U dva pisma, Šantić piše s kojim se sve problemima susretao sa “razuzdanim” i “nastranim” bratom Jakovom, te ga moli da se stara o njemu dok boravi u Beogradu.¹¹ Odani Aleksin prijatelj Milorad uzeo je na sebe brigu o Jakovu, ali nakon nepuna dva mjeseca Milorad piše Aleksi kako ne može da obuzda Jakova koji sve čini na svoju ruku. Jakov Šantić, Aleksin brat, također je bio pjesnik. Međutim, za razliku od Alekse, Jakov je bio avanturističkog duha, nepripitomljena i buntovna narav, boemska priroda koja je napustila ovaj svijet u 24. godini života. U arhivu se nalazi i nekoliko Jakovljevihi rukopisnih pjesama, priča i pisama.¹²

U pismima upućenim Miletu Pavloviću, između 1920. i 1923. godine, vidi se koliko je Šantić teško živio u zdravstvenom, a naročito materijalnom smislu, pišući kako nema dovoljno novaca ni za dolazak u Beograd. U jednom će pismu čak moliti Pavlovića da isposluje besplatnu željezničku kartu za Dalmaciju, za njega, njegovu sestru i sestrčinu, jer sestrčina Nadica treba savjet liječnika.

U finansijskoj krizi Šantić se, među ostalima, obraćao i Odboru Kola srpskih sestara u Banja Luci,¹³ koje je osnovano da pomaže Srbe u neoslobođenim krajevima, ali oni na njegove molbe odgovaraju kako nemaju novaca.

is absolutized and elevated to the level of the only instrument of cognition, that is when the sensuous in it becomes completely unconscious and becomes a total emotion.

Although he “sang about all Serbians and Serbdom and the dawn that will rise on the enslaved people” (Lešić, 1990: 95) and was biased towards Serbdom and Serbian ethnical and national interests, Šantić never excluded and annulled the other, unless the other committed open injustice (like foreign occupiers). It is interesting that many Mostar Muslims consider Šantić their poet, so it is not surprising that Hamza Humo, somewhat jokingly, will write that Šantić is the greatest Muslim poet, and Skender Kulenović that Muslim girls, khawajas and hajjis considered Šantić their poet. But Šantić was no “Muslim poet”. Šantić only transmitted the atmosphere and impulse of the environment to which he was physically, spiritually, and creatively bound. If Andrić is the writer of “all of Bosnia”, then Šantić is the writer of all of Mostar as it is in all its internal and external concrete manifestations, as well as abstract projections. Šantić as stated by Ustamujčić (2015), did not sing about Mostar, but he sang Mostar. Because of this, Šantić felt the whole of Mostar as his, so it is not justifiably known “Where will Aleksa go now? To Heaven or Jannah.”

Aleksa Šantić was a romantic poet, but his character and work were generally approached in a romantic way. If aesthetic quality were the only criterion, Šantić would be remembered only for a few anthology songs. However, Šantić’s poetry offered everything necessary to those who were not primarily looking for an aesthetic quality in poetry, but rather a linguistically appealing and comprehensible, but refined expression of their own preoccupations and “sacred” places, i.e., those issues that carry the strongest emotional and inner capital. This harmonious relationship between linguistic simplicity (predominantly in a positive sense, so not banality and triviality), the appropriateness of the content to the needs of the collective, and the lyrical feeling of total emotion, made of Šantić “a myth that far exceeds the power of his poetry” (Konstantinović, 1983: 7).

2. Archive of Aleksa Šantić in the National and University Library of Bosnia and Herzegovina

Aleksa Šantić’s archival material kept by the National and University Library of Bosnia and Herzegovina within the Department of Special Collections consists of letters, correspondence, photographs,

⁹ Milorad Pavlović Krpa ili Mile Pavlović Krpa (1865–1957) bio je veliki prijatelj Alekse i njegove porodice. To nam potvrđuje i brojčano značajna korespondencija između Alekse ili između porodice Šantić i Mileta. Mile Pavlović je bio srpski književnik, publicista i nacionalni djelatnik.

¹⁰ Ova pisma i dopisnice evidentirani su u inventarnoj knjizi arhiva pod brojevima Ms 527–Ms 555, Ms 599/1–3.

¹¹ Pismo pod brojem Ms 527 i Ms 528.

¹² Nalaze se pod brojevima: Ms 561, Ms 587, Ms 759, Ms 869.

¹³ Pismo se nalazi pod privremenim inventarnim brojem PB 69.

Također, značajan dio građe tiče se pisama upućenih od Pera Šantića, Aleksinog brata, Miletu Pavloviću Krpi. Među ovim pismima sačuvana su pisma u kojima brat Pera redovito i temeljito izvještava Milorada Pavlovića o Aleksinom stanju pred smrt koje je krajnje teško.¹⁴

Aleksa Šantić je bio bolešljive prirode te ćemo pronaći mnoga pisma u kojima se izvještava o zdravstvenom stanju. Ali ne samo Aleksa, već su mnogi Šantići lahko obolijevali, pa ćemo među građom pronaći i Aleksina pisma njegovoj nećakinji Radojki koja se liječila u Beču i Trstu. Radojka, s kojom je Aleksa imao prisan i skrbnički odnos, kćerka je Aleksine najmlađe sestre Stake. Radojka je rano ostala bez oba roditelja, pa se o njoj ponajviše brinuo Aleksa. Tokom Prvog svjetskog rata, Radojku je Šantić poveo sa sobom u izgnanstvo, kada su mu policijske vlasti naredile da mora napustiti Mostar i odseliti u Konjic. U pismima Radojki, Šantić se pretežno zanima za njeno zdravstveno stanje i ponašanje. S obzirom na to da ju je smatrao svojim djetetom, jedno pismo potvrđuje kako joj je slao novac za izmirenje troškova liječenja i njenih dodatnih potreba.¹⁵

Unutar arhiva, značajno je pomenuti jedno pismo iz Trsta koje piše Lazar Aničić izvještavajući o napredovanju Alekse u učenju i odgoju.¹⁶ Aleksina majka Mara Aničić porijeklom je iz Trsta, gdje su živjela njena braća Todor i Lazar. Zahvaljujući braku Riste i Mare, uspostavljaju se trgovačke veze između dvije porodice. Godine 1879. u Trst, kod braće Aničića, na školovanje, putuju Pera i Aleksa, s ciljem da nauče trgovački posao, njemački i italijanski jezik, da vide svijeta te da se uljude. Za Aleksin odgoj u Trstu bio je odgovoran Lazar Aničić. Od sve nauke, Aleksa je posebne sklonosti pokazivao prema italijanskom jeziku.

letter cards, and postcards. These biographical and historical documents serve as a source for a factual introduction to a part of Šantić's life and activities.

Quantitatively, the most significant part of the material concerns Aleksa's letters addressed to Mile Pavlović Krpa,¹⁰ a family friend with whom Aleksa would stay in Belgrade.¹¹ In two letters, Šantić writes about all the problems he encountered with his "wild" and "freakish" brother Jakov and asks him to take care of him while he stays in Belgrade.¹² Aleksa's loyal friend Milorad takes care of Jakov, but after less than two months, Milorad writes to Aleksa that he cannot restrain Jakov, who does everything on his own. Jakov Šantić, Aleksa's brother, was also a poet. However, unlike Aleksa, Jakov had an adventurous spirit, an untamed and rebellious nature, a bohemian nature that left this world at the age of 24. The archive also contains several of Jakov's handwritten poems, stories, and letters.¹³

In the letters sent to Mile Pavlović, between 1920 and 1923, it is clear how difficult Šantić's life was in terms of health, and especially material terms, writing that he did not have enough money even to come to Belgrade. In one letter, he even asked Pavlović to negotiate a free train ticket to Dalmatia for him, his sister, and his niece, because his niece Nadica needed a doctor's advice.

In the financial crisis, Šantić, among others, addressed the Committee of Kolo srpskih sestara in Banja Luka,¹⁴ which was founded to help Serbs in unliberated areas, but they responded to his requests that they have no money.

Also, a significant part of the material concerns the letters of Pera Šantić, Aleksa's brother, addressed to Milan Pavlović Krpa. Among these letters, in preserved letters, brother Pera, regularly and thoroughly informs Milorad Pavlović about Aleksa's condition before his death, which is extremely difficult.¹⁵

¹⁴ Ova pisma i dopisnice evidentirani su u inventarnoj knjizi arhiva od broja Ms 406 do broja Ms 416. Ova pisma i dopisnice kupila je Narodna biblioteka Bosne i Hercegovine (danas Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH) od Mile Pavlovića 1951. godine. Od otkupljenih dokumenata tu su još telegram Mili Pavloviću od Ljubice Šantić i djece, poslat iz Mostara u Beograd 16. 10. 1924. godine (Ms 417), u kojem saopštava da je "naš dragi tata Pero jutros preminuo". Od Mileta Pavlovića Narodna biblioteka BiH je u 1951. i 1952. godini otkupila još građe koja se nalazi evidentirana pod brojevima Ms 527–Ms 561, Ms 755–Ms 759, Ms 869 i Ms 871. Pored Mileta Pavlovića, arhivska građa vezana za život i djelo Alekse Šantića otkupljena je još od Perse Čorović 1951. godine (Ms 587–Ms 599), Radojke Petrašić (Ms 665–Ms 669), Branka Šantića 1952. godine (Ms 781–Ms 786) i Đure Vitkovića iz Sarajeva 1952. godine (Ms 898–Ms 901). Pismo pod brojem Ms 934 i jedna fotografija Ms 935 su nepoznatog porijekla, odnosno nije poznato na koji su način pripjeli u Biblioteku.

¹⁵ Pisma Alekse upućena Radojki evidentirana su kao Ms 667/1–4 i Ms 669/1–4 (ukupno osam pisama).

¹⁶ Pismo pod brojem Ms 783 Lazar Aničić šalje Peri Šantiću 1881. godine.

¹⁰ Milorad Pavlović Krpa or Mile Pavlović Krpa (1865–1957) was a great friend of Aleksa and his family. This is confirmed by the significant number of correspondences between Aleksa and between the Šantić family and Mile. Mile Pavlović was a Serbian writer, publicist, and national worker.

¹¹ These letters and letter cards are recorded in the archive's inventory book under numbers Ms 527–Ms 555, Ms 599/1–3.

¹² Letters under numbers Ms 527 and Ms 528.

¹³ They are under the numbers: Ms 561, Ms 587, Ms 759, and Ms 869.

¹⁴ The letter is under a temporary inventory number PB 69.

¹⁵ These letters and letter cards are recorded in the inventory book of the archive from the number Ms 406–Ms 416. These letters and letter cards were bought by the National Library of Bosnia and Herzegovina (today the National and University Library of Bosnia and Herzegovina) from Mile Pavlović in 1951. Among the purchased documents, there is also (Ms 417) a telegram to Mile Pavlović from Ljubica Šantić and children, sent from Mostar to Belgrade on Oc-

Upravo u pismu Pere upućenom ocu Risti Šantiću, iz Ljubljane 1881. godine, gdje su Pera i Aleksa boravili i školovali se za trgovački zanat, Pera javlja da Aleksa ide na kurs za učenje italijanskog jezika. U ovom pismu se Pera žali što otac ne odgovara na pisma.¹⁷

Značajan dio građe čini Aleksina korespondencija sa Jovom Šmitranom, urednikom lista *Zvono*, za kojeg se sumnjalo da je podržavao atentat na F. Ferdinanda, zbog čega biva interniran. Kako je poznavao češki jezik, prevodio je neke Šantićeve pjesme, a njihovo poznanstvo jača pojavom ilegalnih listova. Iz prepiske se vidi da Šmitran moli Šantića da prevede *Pesme roba* od Svatopluka Čeha na srpski jezik. U jednom pismu Šantić piše da je počeo prevoditi *Jutarnje pesme* od istog pisca. Također, u jednoj prepisci Šantić govori o socijalnoj situaciji pred kraj rata te kako se sprema objaviti knjigu socijalnih pjesama. Mnoga pisma govore i o Šantićevom lošem zdravstvenom stanju koje je pogoršano tokom rata.¹⁸

Arhiva sadrži i značajan broj fotografija na kojima se nalazi Aleksa sam ili zajedno sa porodicom i prijateljima. Ove fotografije su, pretpostavlja se, dio porodičnog arhiva jer su ih Biblioteci prodale Aleksina sestra i supruga Svetozara Ćorovića Persa Ćorović te Radojka Šantić, udata Petrašić.¹⁹

Treba napomenuti da ostavština Alekse Šantića u inventarnim knjigama nije hronološki zabilježena, već onako kako je pristizala u Biblioteku. Građa se ne nalazi na jednom mjestu, te nam je cilj da kroz izradu kataloga koji je u pripremi objedinimo, hronološki i detaljnije (p)opišemo i jasnije sistematiziramo ostavštinu Alekse Šantića koja se nalazi u Specijalnim zbirkama i ostalim fondovima NUBBiH. U cilju lakše dostupnosti i pristupa arhivu Alekse Šantića, digitalizirali smo sve dokumente iz njegove ostavštine.

Aleksa Šantić had a sickly nature, and many letters report on his state of health. But not only Aleksa, many members of the Šantić family got sick easily, so among the materials there are Aleksa's letters to his niece Radojka, who was treated in Vienna and Trieste. Radojka, with whom Aleksa had a close and protective relationship, is the daughter of Aleksa's youngest sister Staka. Radojka lost both parents at an early age, so Aleksa mostly took care of her. During the First World War, Šantić took Radojka into exile, when the police ordered him to leave Mostar and move to Konjic. In his letters to Radojka, Šantić is mostly interested in her state of health and behaviour. Since he considered her his child, one letter confirms that he sent her money to pay medical expenses and for her additional needs.¹⁶

Within the archive, it is important to mention a letter from Trieste written by Lazar Aničić, reporting on Aleksa's progress in learning and education.¹⁷ Aleksa's mother Mara Aničić was originally from Trieste, where her brothers Todor and Lazar lived. Thanks to the marriage of Risto and Mara, trade ties are established between the two families. In 1879, Pera and Aleksa travelled to Trieste, with the Aničić brothers, to study, with the goal of learning the trade, German and Italian languages, seeing the world, and becoming civilized. Lazar Aničić was responsible for Aleksa's education in Trieste. Of all the sciences, Aleksa showed a special preference for the Italian language. It is in Pera's letter addressed to father Risto Šantić, from Ljubljana in 1881, where Pera and Aleksa lived and studied trade, Pera reports that Aleksa is taking a course to learn the Italian language. In this letter, Pera complains that his father does not respond to letters.¹⁸

A significant part of the material is Aleksa's correspondence with Jova Šmitran, the editor of the periodical *Zvono*, who was suspected of supporting the assassination of F. Ferdinand, for which he is interned. Since he knew the Czech language, he trans-

¹⁷ Pismo pod brojem Ms 934.

¹⁸ Pod brojem Ms 898 nalazi se 31 jedinica koja se odnosi na korespondenciju sa Šmitranom, među kojima su i pjesme za objavljivanje u časopisu *Zvono* poput pjesama "Pesme zvona", "Podzemna pesma", "Na njivi" i "Pri kopanju".

¹⁹ Fotografije se nalaze pod brojevima: Ms 587, Ms 588, Ms 591, Ms 595, Ms 665, Ms 781 i Ms 935.

tober 16, 1924, in which she announces that "our dear dad Pero passed away this morning". In 1951 and 1952, the National Library of Bosnia and Herzegovina bought more material from Mile Pavlović, which is recorded under numbers (Ms 527–Ms 561, Ms 755–Ms 759, Ms 869 and Ms 871). In addition to Mile Pavlović, archival material related to the life and work of Aleksa Šantić was purchased from Persa Ćorović in 1951 (Ms 587–Ms 599), Radojka Petrašić (Ms 665–Ms 669), Branko Šantić in 1952 (Ms 781–Ms 786) and Đuro Vitković from Sarajevo in 1952 (Ms 898–Ms 901). Letter under number Ms 934 and one photograph Ms 935 are of unknown origin, i.e., it is not known how they arrived at the Library.

¹⁶ Aleksa's letters to Radojka were recorded from Ms 667/1–4 and Ms 669/1–4 (a total of eight letters).

¹⁷ Letter with number Ms 783, Lazar Aničić sends to Pera Šantić in 1881.

¹⁸ Letter with number Ms 934.

lated some of Šantić's poems, and their acquaintance grew stronger with the appearance of illegal periodicals. From the correspondence, it can be seen that Šmitran asks Šantić to translate *Písně otroka* (Poems of the Slave) by Svatopluk Čech in the Serbian language. In one letter, Šantić writes that he started translating *Jitřní písně* (Morning Poems) by the same writer. Also, in one correspondence, Šantić talks about the social situation before the end of the war and how he is preparing to publish a book of social poems. Many letters also talk about Šantić's poor health, which worsened during the war.¹⁹

The archive also contains a significant number of photos showing Aleksa alone or together with his family and friends. It is assumed that these photos are part of the family archive because they were sold

to the Library by Aleksa's sister and wife of Svetozar Ćorović – Persa Ćorović and Radojka Šantić, married Petrašić.²⁰

It should be noted that Aleksa Šantić's legacy is not recorded chronologically in the inventory books, but as it arrived at the Library. The materials are not located in one place, and the goal is to unify, chronologically and in more detail list, describe and more clearly systematize the legacy of Aleksa Šantić, which is in the Special Collections and other funds of the NULB&H, through the creation of a catalogue that is being prepared. In order to facilitate accessibility and access to the archive of Aleksa Šantić, all documents from his legacy are digitized.

¹⁹ Letter with number Ms 898. There are 31 items related to correspondence with Šmitran, among which are poems for publication in the journal *Zvono* such as "Pesme zvona" (Bell songs), "Podzemna pesma" (Underground song), "Na njivi" (In the field) and "Pri kopanju" (While digging)

²⁰ The photos are under the numbers: Ms 587, Ms 588, Ms 591, Ms 595, Ms 665, Ms 781, and Ms 935.

Bibliografija / Bibliography

- Bogdanović, M. (1979). *Kritički radovi Milana Bogdanovića*. Novi Sad – Beograd: Matica srpska – Institut za književnost i umetnost.
- Duraković, E. (1988). *Riječ i svijet: studije i eseji o bosanskohercegovačkim pjesnicima dvadesetog vijeka*. Sarajevo: Svjetlost.
- Đurić, V. (1963). *Aleksa Šantić*. Beograd: Rad.
- Konstantinović, R. (1983). *Biće i jezik: u iskustvu pesnika srpske kulture dvadesetog veka. Knj. 8*. Beograd – Novi Sad: Prosveta – Rad – Matica srpska.
- Lešić, J. (1990). *Aleksa Šantić: roman o pjesnikovom životu*. Sarajevo: “Veselin Masleša”.
- Milanović, B. (1988). Djelo Alekse Šantića. U: Šantić, A. *Izabrane pjesme*. (str. 5-37). Sarajevo: “Veselin Masleša”.
- Palavestra, P. (2013). *Istorija moderne srpske književnosti: zlatno doba: 1892–1918*. Službeni glasnik.
- Popović, P., & Slepčević, P. (1920). *O pedeset-godišnjici Alekse Šantića*. Beograd: Prosveta.
- Radulović, J. (1953). Aleksa Šantić. U: Šantić, A. *Pesme*. (str. 7-27). Beograd: Znanje.
- Skerlić, J. (1920). *Pisci i knjige. 4*. Beograd: Knjižarnica Gece Kona.
- Skerlić, J. (1962). *Romantizam, realizam: iz “Istorije nove srpske književnosti”*. Beograd: Kultura.
- Slijepčević, P. (1974). Aleksa Šantić. U: Šantić, A. *Pretprazničko veče: izabrane pesme* (str. 5-14). Beograd: Prosveta.
- Slijepčević, P. (1934). *Ogledi*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Šantić, A. (2008). *Sabrana dela*. Beograd – Gacko: “Filip Višnjić” – DOB [i. e. Društvo za očuvanje baštine].
- Šantić, A. (2004). Evening on the Isles. *Serbian studies*, 18(1), 133.
- Ujević, T. (1974). Pjesme Alekse Šantića. U: Šantić, A. *Pretprazničko veče: izabrane pesme*. (str. 95-98). Beograd: Prosveta.
- Ustamujić, E. (2015). Šantićevi poetski identiteti. U: *Zbornik radova / Naučni skup Slovo o Aleksi Šantiću, Antunu Branku Šimiću i Zuki Džumhuru, Mostar, 24. i 25. april 2014. godine* (str. 9-20). Mostar – Sarajevo: Fakultet humanističkih nauka Univerziteta “Džemal Bijedić” – Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu.

Konzervatorsko-restauratorski proces orijentalnog rukopisa *Aṭ-Ṭāriqa al-Muḥammadiyya*

Conservation-restoration treatment of oriental manuscripts *Aṭ-Ṭāriqa al-Muḥammadiyya*

Nejra Ljubuškić

Nacionalna i Univerzitetska Biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Bosna i Hercegovina / National and University Library of B&H, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
nejra.ljubuskic@nub.ba

Informacije o članku / Article Info

Primljen / Received 18. 9. 2023.

Prihvaćen / Accepted 9. 10. 2023.

Dostupan online / Available online: 10. 12. 2023.

Ključne reči / Keywords

konzervacija, restauracija, uvez, rukopisi, orijentalni rukopisi, *Aṭ-Ṭāriqa al-Muḥammadiyya*, Mesudija, Birgivi

conservation, restoration, binding, manuscripts, oriental manuscripts, *Aṭ-Ṭāriqa al-Muḥammadiyya*, Mesudija, Birgivi

Sažetak / Abstract

Rad predstavlja konzervatorsko-restauratorski postupak orijentalnog rukopisa na turskom jeziku, *Aṭ-Ṭāriqa al-Muḥammadiyya*. Rukopis je skladišten u biblioteci tekije Mesudija¹ koja posjeduje vrlo važnu staru i rijetku knjižnu građu među kojima posebno mjesto zauzimaju orijentalni rukopisi. Cilj restauracije je bio vraćanje funkcionalnosti uveza i očuvanja tekstova. Restauratorski tretmani su podrazumijevali: čišćenje listova mehaničkim i hemijskim putem, nadogradnju dijelova koji nedostaju japanskim papirom, ušivanje formi u knjižni blok, vez kapitalne trake te restauraciju izvornih korica. Izrađena je i konzervatorsko-restauratorska dokumentacija sa prijedlogom o rukovanju i preventivnoj konzervaciji rukopisa.

This paper represents the conservation-restoration process of the oriental manuscript in the Turkish language, *Aṭ-Ṭāriqa al-Muḥammadiyya*. The manuscript is stored in the library of the Tekke Mesudija² which has very important old and rare book materials, among which oriental manuscripts hold a special place. The goal of the restoration was to restore the functionality of the binding and preserve the texts. The restoration treatments included: mechanical and chemical cleaning of the pages, repairing a missing portion of a page with Japanese paper, sewing the forms into the bookblock, embroidering the endband, and restoring the original covers. Conservation-restoration documentation with a proposal on the handling and preventive conservation of manuscripts was also prepared.

¹ Mesudija je derviška tekija (hram) u Kačunima koja njeguje nakšibendijsku tradiciju u Bosni. Nazvana je po šejhu Mesudu Hadžimejliću i podijeljena je na više dijelova, među kojima značajnu ulogu ima i biblioteka sa fondom od preko deset hiljada naslova. (<https://www.mesudija.ba/>)

² Mesudija is a dervish tekke (temple) in Kačuni that nurtures the Naqshbandi tradition in Bosnia. It is named after Sheikh Mesud Hadžimejlić and is divided into several parts, among which the library with a collection of over ten thousand titles plays an important role. (<https://www.mesudija.ba/>)

Uvod

Sarajevo je pod vlašću Osmanskog carstva bilo jedno od najvećih kulturnih centara Evrope sa vrlo bogatim kulturnim i umjetničkim životom. Pored velikog broja osnovnih škola i medresa, postojale su biblioteke, koje su bile, kao i danas, kako riznice znanja, tako i čuvari kulturnog naslijeđa i historije. Knjiga je u Osmanskom carstvu igrala vrlo bitnu ulogu u prenošenju znanja i umjetničkog izražavanja, ali je također bila izrazit ukrasni predmet. Rukopisi su u potpunosti bili rijetki i skupocjeni artefakti kojima se pridavala posebna pažnja pri izradi,

Introduction

Under the rule of the Ottoman Empire, Sarajevo was one of the largest cultural centres of Europe with a very rich cultural and artistic life. In addition to a large number of elementary schools and madrasas, libraries existed then, as they are today, treasuries of knowledge and guardians of cultural heritage and history. Book in the Ottoman Empire played a very important role in the transmission of knowledge and artistic expression, but it was also a distinct decorative item. Manuscripts were entirely rare and precious artifacts that were given special

pisanju ili prepisivanju sve do očuvanja i deponovanja. Tehnika uveza se stoljećima razvijala, pa se od pisanja na papirusu napredovalo do vrhunske izrade kožnih korica, čemu svjedoče rukopisi skladišteni u bibliotekama, muzejima i privatnim kolekcijama širom Bosne i Hercegovine. Orijentalni rukopis *Aṭ-Ṭāriqa al-Muḥammadiyya*, prepisan 1181/1760. godine, dio je fonda biblioteke Mesudija u Kaćuni koja sadrži preko 10.000 vrlo rijetkih i vrijednih djela. Puni naziv rukopisa glasi *Eṭ-Ṭarīkatü 'l-Muḥammadiyye ve's-sîretü 'l-Aḥmediyye*,¹ a izvorni tekst potiče iz 16. stoljeća. Napisao ga je čuveni učenjak Muhammad b. Pir 'Ali al-Birgiwi ar-Rumi Taqiyyuddin² (929/1573) te predstavlja jedno od najčitanijih tesavvufskih djela koje govori o lijepom ponašanju i principima vjerskog života u skladu sa sunnetom poslanika Muhammeda a.s. i Kur'ana kao Svete knjige u islamu. Djelo ima značajnu socijalnu i historijsku vrijednost, a napisano je običnim, čitljivim, narodnim jezikom. Tekst rukopisa se sastoji od tri glavna dijela, od kojih svaki ima tri poglavlja, te je napisan u obliku pitanja sa odgovorima (Marti, 2013). Prije same restauracije izvršena je detaljna fotodokumentacija i evidencija djela.

¹ *Aṭ-Ṭāriqa al-Muḥammadiyya* je djelo o kojem se naširoko raspravljalo i koje do danas ima veliku pažnju. Sadržaj djela, ukratko, čine čvrsti vjerski stavovi i moralni principi Maturidija koji će u okviru perspektive hanefijske jurisprudencije dovesti svijest do pobožnosti. Ovo djelo je od Osmanskog carstva do danas dobilo veliko interesovanje i priznanje, kako u javnosti, tako i u naučnim i duhovnim krugovima. *Aṭ-Ṭāriqa al-Muḥammadiyya* napisano je u 16. vijeku. Dok se Birgivi Mehmed Efendi u svom radu uglavnom dotiče grešaka koje ljudi čine u pitanjima vjere i ibadeta, on također kritikuje iskrivljena uvjerenja nekih sufija koji imaju ekstremne stavove, suprotne sunijskim. Međutim, činjenica da on svoje stavove potkrepljuje pouzdanim sufijskim izvorima pokazuje da se suprotstavlja pogrešnim vjerovanjima i stavovima nekih nekih sufija, a ne sufizmu općenito. (Marti, 2011)

² Birgivi, takođe poznat kao Birgili, rođen je 929/1523. godine u Balikesiru. Njegovo pravo ime bilo je Taqiyyuddin Mehmed, postao je poznat i kao Birgivi Mehmed Efendi. Najznačajniji aspekt njegove naučne ličnosti je to što, pored prenošenja klasičnih pogleda i znanja, posebno u svojim radovima o etici i jurisprudenciji, pridaje poseban značaj religijskim, moralnim, društvenim i političkim pitanjima svog vremena i hrabro otkriva svoje lične stavove i kritike u vezi s njima. Za razliku od mnogih osmanskih učenjaka, Birgivi je kritičkim pristupom pratio društveni razvoj. Zapravo, Birgivi je jasno uvidio negativna društvena i moralna kretanja koja su mnogi kasniji osmanski učenjaci i državnici naveli kao inherentne razloge propadanja u koje je carstvo palo, a koji su se osjetili u različitim segmentima društva, posebno u elitnim grupama poput državnika, ulema i sufije, kao i opasne posljedice toga. Činjenicu da su njegovi radovi, posebno *Aṭ-Ṭāriqa al-Muḥammadiyya*, privlačili veliku pažnju u svakom periodu, treba ocijeniti kao rezultat njegovog naučnog oštromljalja, kao i njegove poštene, razborite, hrabre ličnosti i osjećaja odgovornosti naspram socijalnih problema. Birgivi se razrazio kugom tokom putovanja u Istanbul septembra 1573. godine i umro u dobi od pedeset i dvije godine. Sahrnjem je u Birgi, po kojoj je i dobio ime. (Yüksel, 1992)

attention when they were created, written, or copied until they were preserved and deposited. The book-binding technique developed over the centuries, from writing on papyrus to the high-quality production of leather covers, as evidenced by manuscripts stored in libraries, museums, and private collections throughout Bosnia and Herzegovina. The Oriental manuscript of *Aṭ-Ṭāriqa al-Muḥammadiyya* copied in 1181/1760 is part of the collection of the Mesudija library in Kaćuni, which contains over 10,000 very rare and valuable works. The full title of the manuscript is *Eṭ-Ṭarīkatü 'l-Muḥammadiyye ve's-sîretü 'l-Aḥmediyye*,¹ and the original text originates from the 16th century. It was written by a famous scholar Muhammad b. Pir 'Ali al-Birgiwi ar-Rumi Taqiyyuddin² (929/1573), represents one of the most read Tasawwuf (Sufi) works, which talks about good behavior and the principles of religious life in accordance with the sunnah of Prophet Muhammad, alayhi s-salām, and the Qur'an as the Holy Book in Islam. The work has significant social and historical value and is written in plain, readable, vernacular language. The manuscript text consists of three main parts; each of them has three chapters and is written in the form of questions with answers (Marti, 2013). Before the actual restoration, detailed photo documentation and a register of the work were carried out.

¹ *Aṭ-Ṭāriqa al-Muḥammadiyya* is a work that has been widely discussed and still captures a lot of attention. The content of the work, in short, consists of the firm religious views and moral principles of Maturidi, which, within the perspective of Hanafi jurisprudence, will lead consciousness to sanctity. This work has received great interest and recognition from the Ottoman Empire to the present, both in the public and in scientific and spiritual circles. *Aṭ-Ṭāriqa al-Muḥammadiyya* was written in the 16th century. Birgivi Mehmed Efendi in his work mainly touches on the mistakes that people make in matters of religion and ibadah (worship). He also criticizes the distorted beliefs of some Sufis who have extreme views, contrary to Sunnis. However, the fact that he supports his views with reliable Sufi sources shows that he is opposing the wrong beliefs and views of some ignorant Sufis, not Sufism in general. (Marti, 2011)

² Birgivi, also known as Birgili, was born 929/1523 in Balikesir. His real name was Taqī al-Dīn Muḥammad, he also became known as Birgivi Mehmed Efendi. The most significant aspect of his scientific personality is that, in addition to transmitting classical views and knowledge, especially in his works on ethics and jurisprudence, he gives special importance to the religious, moral, social, and political issues of his time and bravely reveals his personal views and criticisms regarding them. Unlike many Ottoman scholars, Birgivi followed social development with a critical approach. In fact, Birgivi clearly saw the negative social and moral trends that many later Ottoman scholars and statesmen cited as the inherent reasons for the decline into which the empire fell, and which were felt in different segments of society, especially in elite groups such as statements, ulamās, and Sufis, as well as the dangerous consequences of that. The fact that his works, especially *Aṭ-Ṭāriqa al-Muḥammadiyya*, attracted great attention in every period should be evaluated as a result of his scientific discernment, as well as his honest, prudent, courageous personality and sense of responsibility towards social problems. Birgivi contracted the plague during a trip to Istanbul in September 1573 and died at the age of fifty-two. He was buried in Birga, after which he was named. (Yüksel, 1992)

Opis stanja knjižnog bloka i uveza prije konzervatorskog postupka

Knjižni blok se sastoji od 270 listova, uvezanih u 27 formi po 10 listova. Papir je prethodno repariran lijepljenjem samoljepljivih bijelih traka na original. Na mnogim listovima su primjetni produkti insekata, dok su unutar formi pronađeni ostaci insekata. Na stranicama tuš je razmazan izvan margina i preko teksta. Papir je prije ispisa teksta impregniran, što se primijeti po izrazitom sjaju listova. Zbog loših uvjeta skladištenja i djelovanja vlage, papir je u početnom stanju degradacije. Dekoracija prisutna na koricama je izvedena kao slijepi (reljefni) tisak. Klasičnim kožnim koricama islamskog knjigovestva nedostaju preklop i klapna, te su zbog prethodne restauracije oštećene i ne odgovaraju knjižnom bloku. Forzec (predlist i zalist), čija je osnovna uloga povezivanje korica sa knjižnim blokom, potpuno nedostaje. Na hrptu na kojem je ostao zalijepljen organtin vidljivi su konci gdje je ušivena dvostruka kapitalna traka koja je oštećena. Na unutrašnjoj strani korica ispisana su dva reda teksta. Tekst je na turskom jeziku arapskim pismom (nesih), pisan dvjema vrstama tinte, crnom i crvenom. Tuš je osjetljiv na vodu, što je primjetno po razmazanim dijelovima margina i teksta.

Description of the condition of the bookblock and binding before the conservation procedure

The bookblock consists of 270 sheets of paper, bound in 27 forms of 10 sheets of paper each. The paper was previously repaired by gluing self-adhesive white strips to the original. Insect products are noticeable on many sheets of paper, while insect remains were found inside the forms. On the pages, the ink is smeared outside the margins and over the text. Before writing of the text, the paper is impregnated, which can be seen by the distinct shine of the sheets of paper. Due to poor storage conditions and the effect of moisture, the paper is in an initial state of degradation. The decoration present on the cover is made as embossing ("blindruck", blind stamping). The classic leather covers of Islamic bookbinding are missing the fore-edge flap and envelope flap, and due to the previous restoration, they are damaged and do not fit the bookblock. Endpapers, whose basic role is to connect the cover with the bookblock, are completely missing. On the spine, where the organtine stayed glued, threads are visible where the damaged double capital strip is sewn. Two lines of text are written on the inside of the cover. The text is in Turkish in the Arabic script (Naskh), written in two types of ink, black and red. The ink is sensitive to water, which is noticeable by smeared parts of the margins and text.

Slika 1. A), B) i C) Izgled rukopisa prije restauracije
Figure 1. A), B) and C) The appearance of the manuscript before the restoration

Konzervatorsko-restauratorski postupak na knjižnom bloku

Čišćenje knjižnog bloka

Proces restauracije započeo je numerisanjem stranica, a zatim rastavljanjem knjižnog bloka po formama. Potom se pristupilo mehaničkom čišćenju svake stranice rukopisa (margine, a zatim dijelovi između teksta) vulkaniziranom gumicom i gumicom u prahu (Holmes, 2015). Skalpelim su površinski očišćeni

Conservation-restoration treatment on bookblock

Cleaning the bookblock

The restoration process began with the numbering of the pages, and then with the disassembly of the bookblock by form. Afterward, the mechanical cleaning of each page of the manuscript (margins and then the parts between the texts) with a vulcanized smoke sponge and cleaning powder started

produkti insekata te skinute trake prethodne reparacije. Masne mrlje u uglu stranica nastale od čestog listanja rukopisa bez primjene rukavica uklonjene su električnom gumicom. Prilikom suhog čišćenja na pojedinim stranicama knjižnog bloka primijećeni su vodeni žigovi. Identificirani žig na početku rukopisa sadrži inicijale “IMC” (pojavljuje se još kao “IMG”) te potiče od papira pravljenog na osmanskim području na kojem su pisali kaligrafi iz 17. stoljeća (Kropf, 2015). Drugi identificirani vodeni žig se sastojao iz dva dijela – sidro i šestokraka zvijezda iznad sidra. Sidro je bilo čest motiv među italijanskim proizvođačima papira u 16. i 17. stoljeću. Sidro se moglo crtati iz jednog ili dva dijela, pri čemu su česti motivi iznad sidra bili zvijezda, list, cvijet, prsten i inicijali (Kropf, 2015). Nakon završenog mehaničkog čišćenja započeta je faza pranja papira. Prije samog pranja papira izvršeni su testovi vodorastvorivosti crne i crvene tinte prisutne na rukopisu, pri čemu je utvrđeno da su obje tinte vodorastvorive, pa se rastvor etanola i destilovane vode (3 : 1) pokazao kao najefikasnija metoda čišćenja. Pri pranju, stranice rukopisa su postavljene na tzv. upijač papir, kako bi se vlaga i prljavština iz stranica potpuno apsorbirala. Nakon što su vodene mrlje očišćene, pristupilo se obostranom čišćenju listova rastvorom metilceluloze u vodi (1 : 5) da bi papir postao čvršći i pri čemu se lanci celuloze produžavaju molekulama metilceluloze

(Holmes, 2015). Insect products were cleaned from the surface with scalpels, and the strips of the previous repair were removed. Grease stains in the corner of the pages caused by frequent flipping of the manuscript without using gloves were removed with an electric eraser. During dry cleaning, watermarks were noticed on some pages of the bookblock. The identified watermark at the beginning of the manuscript contains the initials “IMC” (also appears as “IMG”) and originates from the paper made in Ottoman areas on which calligraphers from the 17th century wrote (Kropf, 2015). Another identified watermark consisted of two parts – an anchor and a six-pointed star above the anchor. The anchor was a common motif among Italian paper makers in the 16th and 17th centuries. The anchor could be drawn from one or two parts, with frequent motifs above the anchor being a star, leaf, flower, ring, and initials (Kropf, 2015). After the mechanical cleaning was completed, the paper-washing phase began. Before washing the paper, water solubility tests of the black and red ink present on the manuscript were performed, and it was determined that both inks were water soluble, so a solution of ethanol and distilled water (3 : 1) proved to be the most effective cleaning method. When washing, the pages of the manuscript are placed on the so-called absorbent paper, to completely absorb moisture and dirt from the

A

B

C

Slika 2. A) Mehaničko čišćenje stranica; B) Vodeni žig – inicijali “IMC”; C) Mokro čišćenje stranica
Figure 2. A) Mechanical cleaning of pages; B) Watermark – Initials “IMC”; C) Wet cleaning of pages

ojačavajući vlakna (Mladićević et al., 2015; Ašler & Rakić-Mutak, 2015).

Restauracija papira

Nakon sušenja stranica pristupilo se ručnoj restauraciji zbog dijelova koji nedostaju – japanskim papirom. Japanski papir je najmanje invazivan materijal, pa se zbog svoje pH neutralnosti koristi pri restauraciji. Na rukopisu je primijenjen 22-gramski papir (*Kinugawa ivory, 22 g/m², 100% Kozu*), toniran oker žutom bojom koja je približna boji izvornog papira. Oker žuta je prirodni anorganski pigment koji se umjetno dobija taloženjem željeznih soli na kredu, pa se kalciniranjem dobija željeni ton. Za postizanje željene nijanse korištena je vrlo malena količina pigmenta, zbog njegove vrlo dobre postojanosti. Kao metoda restauracije papira korištena je ručna restauracija japanskim papirom (Mizumura et al., 2017; Masuda, 2016). Japanski papir ima izvanrednu elastičnost, mehaničku otpornost i stabilnost zbog svojih dugih vlakana, te tretiran metilcelulozom ili škrobom daje papiru stabilnost i otpornost na toplotu i posljedice UV zračenja (Artal-Isbrand, 2018; Tkalčec et al., 2016). Pri restauraciji, vodenim kistom smo ocrtavali japanski papir tako da oblikom prati rub oštećenja na listu. Na ovaj način lijepljenjem japanskog na izvorni papir uklonjena je razlika u debljini dvaju vrsta papira (Kreigher-Hozo, 1991; Artal-Isbrand, 2018; Tkalčec et al., 2015).

Ušivanje knjižnog bloka

Ispresovani listovi su nakon sušenja i ravnanja u mehaničkoj knjigovezačkoj presi ručno obrezani, pri čemu je odstranjen samo višak dodanog japanskog papira, dok su dimenzije knjižnog bloka rukopisa ostale potpuno nepromijenjene. Listovi su zatim ponovo presloženi u forme prema numeraciji i šivani na tzv. *link-stitch* (lančani uvez) sa 4 faze

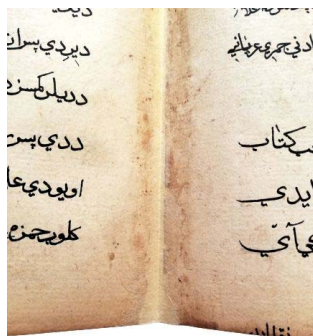
pages. After the water stains were cleaned, the paper sheets were cleaned on both sides with a solution of methylcellulose in water (1 : 5) to make the paper stronger whereby the cellulose chains are extended with methylcellulose molecules, strengthening the fibers (Mladićević et al., 2015; Ašler & Rakić-Mutak, 2015).

Paper restoration

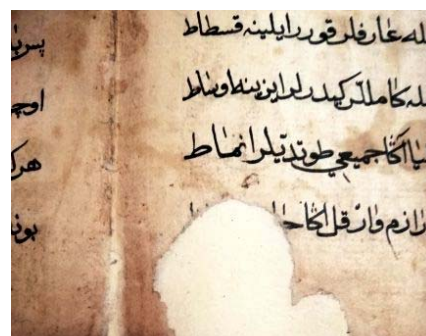
After drying the paper sheets, manual restoration began because of the missing parts with the use of Japanese paper. Japanese paper is the least invasive paper, therefore, due to its pH neutrality; it is used in restoration. The 22-gram paper was used on the manuscript (*Kinugawa ivory, 22 g/m², 100% Kozu*), tinted with ochre yellow, which is close to the colour of the original paper. Ochre yellow is a natural inorganic pigment that is obtained artificially by the deposition of iron salts on chalk, and then the desired tone is obtained by calcination. To achieve the desired shade, a very small amount of pigment was used, due to its very good durability. As a method of paper restoration, manual restoration with Japanese paper was used (Mizumura et al., 2017; Masuda, 2016). Japanese paper has extraordinary elasticity, mechanical resistance, and stability due to its long fibers, and treated with methylcellulose or starch, gives the paper stability and resistance to heat and the effects of UV radiation (Artal-Isbrand, 2018; Tkalčec et al., 2016). During the restoration, Japanese paper was outlined with a water brush so that the shape follows the edge of the damage on the sheet of paper. In this way, by gluing the Japanese paper on the original paper, the difference in the thickness of the two types of paper was removed (Kreigher-Hozo, 1991; Artal-Isbrand, 2018; Tkalčec et al., 2015).

A

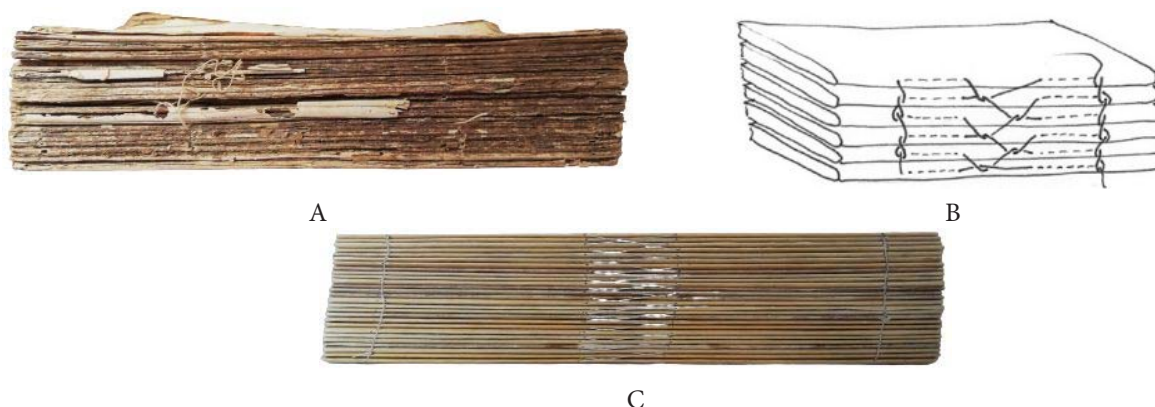

B

C

Slika 3. A) Izgled restaurirane stranice rukopisa; B) i C) Detalj restaurirane stranice
Figure 3. A) Layout of the restored manuscript page; B) and C) Detail of the restored page

Slika 4. A) Izgled knjižnog bloka prije restauracije; B) Shema link-stitch ušivanja (Scheper, 2018); C) Knjižni blok nakon restauracije formi i ušivanja

Figure 4. A) The appearance of the bookblock before the restoration; B) Scheme of link-stitch sewing (Scheper, 2018); C) Bookblock after form restoration and sewing

ušivanja. To je način koji osigurava ravan hrbat koji je bio ključni u islamskom i turskom knjigovestvu (Szirmai, 1999; Scheper, 2018).

Lančano ušivanje na 4 faze počelo je provlačenjem svilenog konca kroz prvu šivaću rupu, izlaskom na drugu, gdje konac pravi petlju oko konca prethodne forme, a zatim opet ulazi na treću šivaću rupu i kontinuirano na unutrašnjoj strani stranica prolazi sve do četvrte šivaće rupe. Konac se iz četvrte šivaće rupe izvuče i veže za konac prethodne forme. Pri nedostatku konca, novi konac je vezan u unutrašnjosti forme (nikada na hrptu) na stari konac (Szirmai, 1999; Scheper, 2018). Nakon što su forme ušivene, cijeli uvez je premazan škrobnim ljepilom i ostavljen da odstoji 24 sata. Zatim se na uvezani knjižni blok zalijepio komad knjigovezačkog organtina koji ima dvojaku ulogu – stabilizuje knjižni blok i ujedno je podloga za primarno šivanje ukrasne trake.

Predlist i zalist

Nakon ušivanja, pripremljen je forzec (predlist i zalist), koji je zalijepljen za knjižni blok. Osnovna funkcija forzeca je da spaja knjižni blok sa korica i pri tome štiti izravni kontakt korica i pisanog teksta. Papir koji je upotrijebljen kao forzec gramazom je bio veći od izvornog papira, te se smjer vlakana morao podudarati sa knjižnim blokom da bi se spriječilo savijanje korica (Hodžić, 2020).

Sewing a bookblock

The pressed sheets of paper, after drying and straightening in a mechanical bookbinding press, were trimmed by hand, whereby only the excess of added Japanese paper was removed, while the dimensions of the bookblock of the manuscript remained completely unchanged. The sheets were then folded again into forms, according to the numbering, and sewn with the so-called *link-stitch* with 4 phases of sewing. It is a way to ensure a straight spine that was crucial in Islamic and Turkish bookbinding (Szirmai, 1999; Scheper, 2018).

Link-stitch with 4 phases begins with broaching the silk thread through the first sewing hole, exiting to the second where the thread makes a loop around the thread of the previous form, and then again entering the third sewing hole and continuously on the inner side of the pages and goes all the way to the fourth sewing hole. The thread is pulled out of the fourth sewing hole and tied to the thread of the previous form. If there is no thread, the new thread is tied inside the form (never on the spine) to the old thread (Szirmai, 1999; Scheper, 2018). After the forms are sewn, the entire binding is coated with starch glue and left to rest for 24 hours. Then, a piece of bookbinding organtime was glued to the bound bookblock, which has a dual role – it stabilizes the bookblock and is also the base for the primary sewing of the decorative tape.

Endpapers

After sewing, endpapers (front page and back page) were prepared and glued to the bookblock. The basic function of the endpapers is to connect the bookblock with the cover and at the same time protect

Kapitalna / ukrasna traka

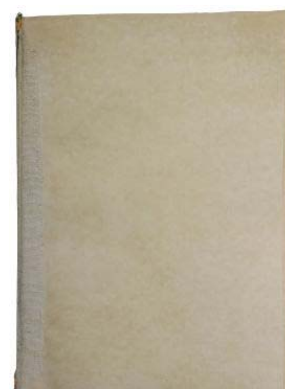
Kapitalna traka se sastoji od dva “slijepa” šivenja (primarnog i sekundarnog), te ukrasnog veza. Rukopisi koji kroz historiju nisu posjedovali sekundarni i ukrasni vez, neizostavno su imali primarno šivenje (Scheper, 2018). Sekundarno šivenje je suštinski priprema za ukrasno šivenje koje se veze preko tzv. *jastučića*. Jastučić je najčešće tanki komad trake od kože koji se lijepi na vrh hrbata knjižnog bloka.

A

B

C

Slika 5. A) Knjižni blok i hrbat prije lijepjenja predlista i zalista; B) i C) Knjižni blok i hrbat nakon što je predlist zalijepljen
Figure 5. A) Bookblock and spine before gluing the endpapers; B) and C) Bookblock and spine after the gluing of the endpapers

Prvi korak vezenja jeste da jedan od konaca sveže-mo za iglu, dok je drugi svezan na ostatak konca iz sekundarnog šivenja. Zatim se sa oba konca veze tzv. *cik-cak* vez koji je ponavljan sve dok *jastučić* nije bio potpuno prekriven koncem (Scheper, 2018; Szirmai, 1999).

Uvez

Korice rukopisa *Aṭ-Ṭāriqa al-Muḥammadiyya* su po izradi klasične korice ukrašene slijepim tiskom kojim nedostaju preklap i klapna. Rukopis slične tematike iz biblioteke tekije Mesudija koji datira iz istog perioda sadrži preklap i klapnu, pa se pretpostavlja da je prethodnom reparacijom preklap potpuno uklonjen. Koža korica rukopisa očišćena je destilovanom vodom i na taj način ujedno omekšana (Kite & Thomson, 2015). Unutrašnje strane korica su također očišćene, te je odstranjen papir koji je nekada imao funkciju forzeza. Nekoliko površinskih lakuna na koricama, koje su posljedica udarca rukopisa oštrim predmetom ili neprikladnim rukovanjem knjigom, popunjene su japanskim papirom. Nova koža koja je korištena za preklap i klapnu iste je vrste kao i izvorna – ručno štafvljena, crna, kozija koža. Kroz historiju kozija koža je korištena za najkvalitetnije radove, jer je bila iznimno izdržljiva, sjajna i dobro zrnasta, te se mogla bojiti (Pearson

the direct contact between the cover and the written text. The paper used as the endpapers were heavier than the original paper, and the direction of the fibers had to match the bookblock to prevent the cover from bending (Hodžić, 2020).

Endbands

Endbands consist of two “blind” stitches (primary and secondary endband sewing) and decorative embroidery sewing. Manuscripts that throughout histo-

ry did not have secondary endband sewing and decorative embroidery inevitably had a primary stitch. Manuscripts that throughout history did not have secondary and decorative embroidery inevitably had primary stitch (Scheper, 2018). The secondary stitch is essentially a preparation for decorative embroidery, which is connected through the so-called *endband core*. The endband core is usually a thin piece of leather tape that is glued to the top of the spine of the bookblock. The first step of embroidery is to tie one of the threads to the needle, while the other is tied to the rest of the thread from the secondary embroidery. Then both threads are sewed with a so-called *Islamic chevron endband pattern* which is repeated until the endband core is completely covered with thread (Scheper, 2018; Szirmai, 1999).

Binding

The cover of the *Aṭ-Ṭāriqa al-Muḥammadiyya* manuscript is a classical cover decorated with blind printing that lacks a fore-edge flap and envelope flap. A manuscript with a similar theme from the library of the Mesudija tekke dating from the same period contains a fore-edge flap and envelope flap, so it is assumed that the flap was completely removed during the previous repair. The leather cover of the

Slika 6. A) Primarno šivenje kapitalne trake; B) Sekundarno šivenje trake sa jastučićem; C) Završeno sekundarno šivenje i početak veza; D) Izvezena kapitalna traka

Figure 6. A) Primary embroidery of the endband; B) Secondary embroidery of the endband core; C) Finished secondary embroidery and beginning of sewing; D) Embroidered endband

et al., 2006; Hadžimejlić, 2011; Kite & Thomson, 2006). Ova vrsta kože je vrlo tanka (< 1 mm), tako da se razlike u debljini originalne i nove kože ne primjećuju. Korice su stajale do potpunog sušenja u knjigovezačkoj presi, a koža se impregnirala lanenim uljem. Laneno ulje se dobija ekstrakcijom sjemenki lana i predstavlja spoj tekućih i čvrstih glicerida oleinske, linolne i linoleinske masne kiseline. Koristi se za vraćanje fleksibilnosti i “hrani” suhu i ispucalu kožu, te se nanosi u više slojeva sve dok koža ne postane sjajna i glatka (Kreigher-Hozo, 1991; Ali-Hassan, 2016; Kite & Thomson, 2006). Korice su djelimično posjedovale već izgubljeni ukras koji je nastao slijepim tiskom geometrijskog motiva romba. Romb ispunjavaju minijature roze. Kod ove vrste uveza motivi se otiskuju na kožu korica reljefno i ostaju u boji kože korica (Hadžimejlić, 2011). Korice su prije postavljanja knjižnog bloka premazane želatinom kako bi dobile sjaj i glatkoću. Na završen rukopis ponovo je zalijepljen inventarni broj, te je priložen evidencijski karton.

manuscript was cleaned with distilled water and thus softened at the same time (Kite & Thomson, 2015). The inside covers were also cleaned, and the paper that once had the function of endpapers was removed. A few surface lacunae on the cover, which are the result of hitting the manuscript with a sharp object or improper handling of the book, have been filled with Japanese paper. The new leather used for the fore-edge flap and envelope flap is the same type as the original – hand-tanned, black, goat leather. Throughout history, goat skin was used for the highest quality works, because it was extremely durable, shiny and well-grained, and could be dyed. (Pearson et al., 2006; Hadžimejlić, 2011; Kite & Thomson, 2006). This type of skin is very thin (< 1 mm) so the differences in the thickness of the original and new skin are not noticeable. The covers were left to dry completely in a bookbinding press, and the leather was impregnated with linseed oil. Linseed oil is obtained by extracting flax seeds and is a combination of solid triglycerides of oleic, linoleic, and linoleic acid. It is used to restore flexibility and “nourish” dry and cracked skin, and it is applied in several layers until the skin becomes shiny and

Slika 7. A) Izgled forzeca; B) Restaurirani rukopis; C) Preklop i klapna rukopisa; D) Korice rukopisa nakon restauracije; E) Izgled kapitalne trake i hrpta nakon restauracije

Figure 7. A) Appearance of the endpapers; B) Restored manuscript; C) Fore-edge flap and envelope flap of the manuscript; D) Manuscript cover after restoration; E) Appearance of endband and spine after restoration

Zaključak

Očuvanjem kulturnohistorijskog naslijeđa svjedoči se i štiti identitet jednog naroda koji je postojao na nekom području, pa je knjiga ta koja prenosi njihova znanja i poruku iz prošlosti u budućnost. Konzervatorima i restauratorima, međutim, nije važan samo sadržaj knjige već i metode, tehnike i materijali koji su korišteni za njenu izradu, kao i historijat njenog nastanka. Zbog toga je sadržaj rukopisa digitalizovan, a knjižni blok i uvez restaurirani i konzervirani kako bi se očuvali za buduće naraštaje. Konzervatorsko-restauratorskim postupcima su uklonjene nečistoće, papir je ručno restauriran kako ne bi došlo do povećanja dimenzija listova i samim tim knjižnog bloka, te je papir toniran u boju originalnih listova. Korice rukopisa su restaurirane i

smooth. (Kreigher-Hozo, 1991; Ali-Hassan, 2016; Kite & Thomson, 2006). The cover partially possessed an already lost decoration that was created by a blind printing of a geometric rhombus motif. The rhombus is filled with miniature rosettes. With this type of binding, the motifs are printed on the leather of the cover in relief and remain in the colour of the leather of the cover (Hadžimejlić, 2011). Before placing the bookblock, the covers are coated with gelatine to give them shine and smoothness. The accession number was pasted on the completed manuscript again, and the record card was enclosed.

vraćena im je funkcionalnost, kao i estetska vrijednost. Restauracijom manuskripta se nastojao usporiti proces starenja i vratiti stabilnost i funkcionalnost. Prostor u kojem bi se skladištio rukopis trebao bi imati umjerenu sobnu temperaturu (16–20°C), relativnu vlažnost između 50 i 55%, te ograničeno vrijeme izloženosti ultraljubičastom (UV), infracrvenom (IC) zračenju ili vidljivoj svjetlosti (Krstić, 2000; Lazslo & Dragojević, 2010; Pilipović, 2004). Trajnom brigom, dobrim skladištenjem i pažljivim rukovanjem manuskripti bi se očuvali i zaštitili za buduće generacije.

Conclusion

By preserving the cultural and historical heritage, the identity of a people that existed in a certain area is witnessed and protected, so it is the book that transmits their knowledge and message from the past to the future. For conservators and restorers, however, not only the content of the book is important, but also the methods, techniques, and materials used for its creation, as well as the history of its creation. For this reason, the content of the manuscript was digitized, and the bookblock and binding were restored and conserved in order to preserve them for future generations. Impurities were removed by conservation-restoration procedures, and the paper was restored by hand in order not to increase the dimensions of the sheets of paper and thus the bookblock, and the paper was toned in the colour of the original sheets of paper. The covers of the manuscript have been restored and their functionality and aesthetic value have been restored. The restoration of the manuscript sought to slow down the aging process and restore stability and functionality. The space where the manuscript would be stored should have a moderate room temperature (16–20°C), relative humidity between 50 and 55%, and limited time of exposure to ultraviolet light (UV), infrared (IC) radiation, or visible light (Krstić, 2000; Lazslo & Dragojević, 2010; Pilipović, 2004). With constant care, good storage, and careful handling, the manuscripts would be preserved and protected for future generations.

Bibliografija / Bibliography

- Ali Hassan, R. R. (2016). A preliminary study on using linseed oil emulsion in dressing archaeological leather. *Journal of Cultural Heritage* 21, 786-795. <https://doi.org/10.1016/j.culher.2015.10.001>.
- Artal-Isbrand, P. (2018). So delicate yet so strong and versatile – the use of paper in objects conservation. *Journal of the American Institute for Conservation* 57(3), 112-126. <https://doi.org/10.1080/01971360.2018.1490134>.
- Ašler, L., & Rakić-Mutak, S. (2015). Konzervatorsko-restauratorski radovi na knjizi Povijest o djelima apostolskim iz Manastira Krupa. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 58(3/4), 235-252. <https://hrcak.srce.hr/156690>.
- Bloom, J., M. (200). *Paper before print: The history and impact of paper in the Islamic world*. Yale University Press. <http://hdl.handle.net/2027/heb.06496.0001.001>.
- Bloom, J. M. (2017). Papermaking: the historical diffusion of an ancient technique. U: Jöns, H., Meusburger, P., & Heffernan, M. (eds). *Mobilities of Knowledge*. Knowledge and Space, vol. 10 (str. 51-66). Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-44654-7_3.
- Bloom, J. M. (2005). Silk Road or Paper Road? *The Silk Road* 3(2), 21-26. http://www.silkroadfoundation.org/newsletter/vol3num2/5_bloom.php.
- Hadžimejlić, Ć. (2011). *Umjetnost islamskog knjigovestva*. Sarajevo: Sedam.
- Hodžić, R. (2020). Zbornik radova Prve međunarodne konferencije o zaštiti pisanog naslijeđa, Sarajevo 16. i 17. 9. 2019. *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* 27(41), 290-294. <https://anali-ghb.com/index.php/aghb/article/view/658>.
- Holmes, S. (2015). Back to the Basics: Surface Cleaning of Paper. *MAC Newsletter* 43(2), 27-29. <https://lib.dr.iastate.edu/macnewsletter/vol43/iss2/12>.
- Martí, H. (2011). et-Ṭarīkatü'l-Muḥammediyye, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/et-tarikatul-muhammediyye>.
- Kite, M., & Thomson, R. (2006). *Conservation of leather and related materials*. Elsevier. https://kupdf.net/download/conservation-of-leather-and-related-materials_59f939c7e2b6f5564238658c_pdf.
- Kreigher-Hozo, M. (1991). *Slikarstvo: metode slikanja i materijali*. Sarajevo: Svjetlost.
- Kropf, E. (2015, August 19). Watermark Wednesdays: Three hats. *University of Michigan Library. Library Blogs*. <https://apps.lib.umich.edu/blogs/beyond-reading-room/watermark-wednesdays-three-hats>.
- Krstić, D. (2000). *Mikrobiološka destrukcija spomenika kulture: Uvod u problem mikrobiološke destrukcije*. Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod. https://www.hrz.hr/images/stories/strucni_skupovi/zbornik_radova_mikrobiolo_ka_destrukcija_spomenika_kulture_hrz_seminar_2000.pdf.
- Lazslo, Ž., & Dragojević, A. (2010). *Priručnik preventivne zaštite umjetnina na papiru*. Zagreb: Crescat – Muzejski dokumentacijski centar – Hrvatski restauratorski zavod.
- Masuda, K. (2016). *World-wide Spread of Conservation Using Japanese Paper*. ICA International Congress. http://www.archives.go.jp/english/news/pdf/ica2016_04.pdf.
- Mizumura, M., Kubo, T., & Moriki, T. (2017). Japanese paper: History, development and use in Western paper conservation. U: *Adapt & Evolve 2015: East Asian Materials and Techniques in Western Conservation. Proceedings from the International Conference of the Icon Book & Paper Group, London 8–10 April 2015* (str. 43-59). London: The Institute of Conservation: 2017. https://mediateca.inah.gob.mx/islandora_74/islandora/object/articulo%3A23837.
- Mladićević, Ž., Lošić, T., & Kocić, K. (2015). Konzervacija i restauracija srednjovjekovnih ćirilskih rukopisa u konzervatorskom laboratoriju Narodne knjižnice Srbije. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 58(3/4), 101-118. https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=230918.
- Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine. (2011). *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*. Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine – Al-Furqan, Fondacija za islamsko naslijeđe.
- Preservation Division, Acquisitions and Bibliography Department. (2015). Japanese paper in action!!: Conservation treatments using “Washi” (1). *National Diet Library Newsletter* 203, 22-27. http://dl.ndl.go.jp/view/download/digidepo_11045360_po_NDLNewsletter203_20306.pdf?content-No=1&alternativeNo=.
- Pearson, D., Mumford, J., & Walker, A. (2003). *The Preservation Advisory Centre: Bookbindings*. The British Library. <https://www.bl.uk/britishlibrary/~media/bl/global/conservation/pdf-guides/bookbindings-preservation-guide.pdf>.
- Pilipović, D. (2004). *Konzerviranje i restauriranje papira 4. Grafički materijal: Uzroci oštećenja papira*. Ludbreg – Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod.
- Reinhardt, K., & Siva-Jothy, M. T. (2007). Biology of the bed bugs (Cimicidae). *Annual Review of Entomology* 52, 351-374. <https://doi.org/10.1146/annurev.ento.52.040306.133913>.
- Scheper, K. (2018). *The technique of Islamic bookbinding*. Brill.
- Szirmai, J. A. (1999). *The archaeology of medieval bookbinding*. Ashgate Publishing Company. <https://www.yumpu.com/en/document/view/30406301/>.

Uloga metapodataka u prezentaciji turbeta u digitalnom okruženju

The role of metadata in the presentation of türbe in digital environment

Lejla Hajdarpasić¹, Džeja Khattab², Senada Dizdar³

Filozofski fakultet, Univerzitet u Sarajevu, Katedra za informacijske nauke, Sarajevo, Bosna i Hercegovina / Faculty of Philosophy, University of Sarajevo, Department of Information Sciences Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

¹ lejla.hajdarpasic@ff.unsa.ba

² dzejla.khattab@ff.unsa.ba

³ senada.dizdar@ff.unsa.ba

Informacije o članku / Article Info

Primljen / Received 3. 8. 2023.

Prihvaćen / Accepted 18. 9. 2023.

Dostupan online / Available online: 10. 12. 2023.

Ključne reči / Keywords

metapodaci, Dublin Core, CIDOC Core Data Standard, VRA Core, turbeta, Omeka Classic, kulturni turizam, digitalna humanistika, Federacija Bosne i Hercegovine

metadata, Dublin Core, CIDOC Core Data Standard, VRA Core, türbe (turbe/tomb), Omeka Classic, cultural tourism, digital humanities, Federation of Bosnia and Herzegovina

Sažetak / Abstract

Savremene tehnologije omogućavaju prezentaciju raznolikih objekata pokretnog i nepokretnoga kulturnog naslijeđa u digitalnom okruženju na nove i kreativne načine, što je na međunarodnom nivou rezultiralo izgradnjom brojnih i raznovrsnih digitalnih zbirki koje su kreirale informacijske i druge ustanove. Budući da je vidljivost takvih zbirki u virtualnom prostoru ovisna o bogatstvu metapodataka dodijeljenih izvorima u zbirkama, očekivano je ove inicijative pratio i razvoj u domeni metapodataka. S tim u vezi, a s obzirom na to da do sada nije istražena uloga metapodataka u predstavljanju turbeta kao vrlo specifičnih objekata bosanskohercegovačkog nepokretnog kulturnog naslijeđa u online okruženju, cilj ovoga istraživanja je identificirati koji standardi metapodataka ili njihove kombinacije mogu biti korišteni za obradu turbeta u Omeka Classic okruženju, a na tom tragu, kreirati zbirku odabranog korpusa turbeta, dostupnu u otvorenom pristupu, pri čemu se korpus istraživanja odnosi na turbeta koja su proglašena nacionalnim spomenicima u Federaciji Bosne i Hercegovine. Rezultati istraživanja pokazuju da se unutar radnog prostora Omeka Classic platforme za objavljivanje sadržaja na webu, korištenjem predefiniраних polja metapodataka Dublin Core i VRA Core u kombinaciji, mogu zadovoljiti elementarne potrebe obrade korpusa, na pregledan, ujednačen i informativan način, ali se u tom pogledu donose i naznake budućeg razvoja zbirke u kontekstu njenog semantičkog bogaćenja.

Modern technologies enable the presentation of diverse movable and immovable cultural heritage objects in a digital environment in new and creative ways, which at the international level has resulted in the development of numerous and diverse digital collections created by information and other institutions. Since the visibility of such collections in the virtual environment depends on the wealth of metadata assigned to the sources in the collections, as expected, these initiatives were accompanied by development in the metadata domain. In this regard, and considering that the role of metadata in the presentation of turbe as very specific objects of the immovable cultural heritage of Bosnia and Herzegovina in the online environment has not been examined so far, the goal of this research is to identify which metadata standards or their combinations can be used for the description of turbe in Omeka Classic environment, and consequently to create a collection of the selected corpus of turbe, available in open access, whereby the corpus of research refers to turbe (türbe/tomb) that are named as national monuments in Federation of Bosnia and Herzegovina. The results of the research indicate that within the workspace of the Omeka Classic web publishing platform by using the predefined Dublin Core and VRA Core metadata fields in combination, the basic needs of corpus description can be met in a clear, uniform, and informative way, but in this regard, indications of the future development of the collection in the context of its semantic enrichment are also provided.

Uvod

Posljednjih desetljeća došlo je do evidentne ekspanzije na webu dostupnih informacija o kulturnoj baštini. Galerije, biblioteke, arhivi i muzeji kreirali su mnoge pojedinačne digitalne zbirke dostupne online, koje su okupljene na portalima poput Europeane, koji pružaju integrirani pristup informaciji o kulturnoj baštini agregacijom disperznih podataka. Obim digitalne informacije se neprestano povećava, što usložnjava upravljanje digitalnim informacijama različitog tipa, u različitim formatima, gdje su razvijeni mnogobrojni alati koji pomažu pretraživosti i otkrivanju ovih informacija na globalnoj razini. "Metapodaci o kulturnoj baštini se ponajviše fokusiraju na deskriptivne informacije" (Riley, 2017: 5), pri čemu "metapodatkovni opis pojedinačnih izvora pomaže grupirati slične izvore na temelju korisničkih potreba" (Zeng & Qin, 2016: 10). Za potrebe pretraživanja i otkrivanja informacija o kulturnoj baštini unutar zajednica biblioteka, arhiva, muzeja i galerija, "metapodacima se upravlja pomoću standarda i dobrih praksi koje su razvijene i održavane unutar samih zajednica, s ciljem osiguravanja kvalitete, konzistentnosti i interoperabilnosti" (Gilliland, 2016: 2). "Standardi metapodataka osiguravaju smjernice za strukturu podataka, vrijednost podataka, sadržaj podataka i razmjenu podataka" (Zeng & Qin, 2016: 37), dakle, standardizacija osigurava razumljivost metapodataka, kako iz perspektive stvarnih korisnika, tako i iz aspekta softverskih aplikacija.

Za upravljanje informacijama o kulturnoj baštini, od 1990-ih do 2000-ih godina, razvijen je niz standarda koji definiraju strukturu podataka (engl. *standards for metadata structures, data structure standards, metadata element sets, schemas*), poput primjerice Categories for the Description of Works of Art (CDWA), Dublin Core Metadata Element Set (DCMES ili DC) ili Visual Resources Association Core Categories (VRA Core). Set metapodatkovnih elemenata sadrži skupinu elemenata koji se koriste za opis izvora specifičnog tipa, ili za određenu namjenu, a kao rezultat nastanka mnogobrojnih shema, povećan je i broj projekata koji su rezultirali izgradnjom mnogobrojnih digitalnih zbirki. Komunikacija kulturne baštine u digitalnom obliku jeste dinamično područje koje se kreće ka globalnom informacijskom okruženju integriranog pristupa i koje otvara nove mogućnosti za istraživanje, te je preduvjet demokratskog pristupa izvorima baštine. Opremanjem digitalnih objekata odgovarajućim metapodacima, u digitalnom predstavljanju pokretne ili nepokretne kulturne baštine, povećava se dakle

Introduction

In recent decades, on the web, there has been an evident expansion of available information about cultural heritage. Galleries, libraries, archives, and museums have created many individual digital collections available online, which are gathered on portals such as Europeana and give integrated access to information about cultural heritage by aggregation of dispersible data. The volume of digital information is constantly increasing, which complicates the management of digital information of different types, in different formats, where numerous tools have been developed that help the searchability and discovery of this information on a global scale. "Cultural heritage metadata focuses heavily on descriptive information" (Riley, 2017: 5), whereby "the metadata description of individual sources helps group similar sources based on user needs" (Zeng & Qin, 2016: 10). For the purposes of searching and discovering information about cultural heritage within the communities of libraries, archives, museums, and galleries, "metadata is frequently governed by community-developed and community-fostered standards and best practices in order to ensure quality, consistency, and interoperability" (Gilliland, 2016: 2). "Metadata standards provide guidelines for data structure, data value, data content, and data exchange" (Zeng & Qin, 2016: 37), therefore standardization ensures metadata comprehension, from the perspective of the user, as well as from the aspect of software applications.

For cultural heritage information management, from the 1990s to the 2000s, sets of standards have been developed that define the structure of data (standards for metadata structures, data structure standards, metadata element sets, schemas), such as Categories for the Description of Works of Art (CDWA), Dublin Core Metadata Element Set (DCMES or DC) or Visual Resources Association Core Categories (VRA Core). The metadata element set contains a group of elements that are used for source description of a specific type, but also for the specific purpose, and as a result of many scheme occurrences, the number of projects that resulted in the construction of numerous digital collections also increased. Cultural heritage communication in the digital form is a dynamic area that is moving towards a global information environment of integrated access that opens new possibilities for research and is the precondition for democratic access to the sources of heritage.

Providing digital objects with appropriate metadata

pristupačnost i omogućava lakše pretraživanje objekata baštine, a preliminarnim istraživanjem (Hajdarpašić, Dizdar & Khattab, 2019) utvrđeno je kako do sada, na našim prostorima, nije istražena uloga metapodataka u predstavljanju turbeta u online okruženju, kao značajnog i specifičnog segmenta bh. nepokretnog kulturnog naslijeđa.

Prema Čengić (2009: 84) turbe potiče od arapske riječi *turab*, što znači “zemlja”, “prah”, “prašina” – “natkriveni mezar, monumentalna memorijalna grobnica, mauzolej: sepulkralna tradicija euroazijskog dijela islamskih populacija”, a Bušatlić (2001: 205) slično pojašnjava da “riječ *turbetun* znači grob, grobnica, groblje, mauzolej. Naš arabizam *turbe* (u nekim krajevima Bosne i Hercegovine sačuvan u varijanti *tulbe*) označava građevinu nad mezarom umrlog koja može biti od različitog materijala, različitog oblika i izvedbe.”

Naglašavajući da “turbeta ili mauzoleji podizani su nad grobovima paša, šehova i nekih drugih istaknutijih ili imućnijih osoba”, pri čemu “neka su gradili pojedinci sami za sebe, druga su opet podizali nasljednici ili štovatelji pokojnika”, Bejtić donosi podjelu tri osnovna tipa turbeta u Bosni i Hercegovini “kupolasti zatvoreni, kupolasti otvoreni i obični, drveni tip” (Bejtić 1952: 289).¹

U postojećoj literaturi o turbetima prisutne su slične podjele ovih važnih spomenika kulture; tako Namečak (1939: 80) govori o “tri vrste turbeta: a) ozida-

in the digital representation of movable or immovable cultural heritage, therefore, accessibility is increasing and enables easier search for heritage objects, preliminary research (Hajdarpašić, Dizdar & Khattab, 2019) determined that the role of metadata in the presentation of turbes (türbes) in the online environment, as a significant and specific segment of BH immovable cultural heritage, has not been investigated so far in our region.

According to Čengić (2009: 84) turbe (türbe) comes from the Arabian word *turab* which means “soil”, “ash”, “dust” – “covered grave, monumental memorial tomb, mausoleum: the sepulchral tradition of the Eurasian part of Islamic populations” and Bušatlić (2001: 205) similarly clarifies that “word *turbetun* means grave, tomb, cemetery, mausoleum. Our Arabism *turbe* (in some parts of Bosnia and Herzegovina preserved in variable *tulbe*) signifies construction above the grave of the deceased that can be made of different materials, different shapes, and realization.”

Emphasizing that “turbes or mausoleums were built above graves of Pashas, Sheikhs, and some other more prominent or wealthy persons”, whereby “some were built by individuals for themselves, others were built by heirs or devotees of the deceased”, Bejtić divides three basic types of türbes in Bosnia and Herzegovina: “closed dome, opened dome, and ordinary wooden type” (Bejtić, 1952: 289).¹

¹ Kako autor pojašnjava, “prvi tip ima u tlocrtnoj šemi uvijek pravilan ili približno pravilan oktagon, a zidan je redovito iz tesana i nežbukana kamena, mahom sedre ili sige. U okolnim zidovima su obično tri prozora s demirima, dva nasuprot jedan drugom, a naprama trećem je opet lijepim lukom nadsvođen ulaz u turbe, koji gotovo uvijek ima nadstrešnicu. Masivni i razmjerno dosta visoki zidovi prelaze u kamenu i olovom prekrivenu kupolicu obično preko trompa, ali tu i tamo preko pandantiva. Na sred srijede unutrašnjeg osmerokutnog prostora je grobnica (negdje jedna, a negdje i dvije), uvijek obilježena praznim drvenim sarkofagom ili kuburom. Ta kubura na gornjem dijelu ima oštri hrbat, a sva je presvučena zelenom čohom. Više uzgavlja je drveni ili kameni stalak i na njemu od naravnog materijala turban, što ga je pokojnik nosio.” (Bejtić, 1952: 289) Kao primjer ovoga tipa turbeta može se izdvojiti Turbe Gazi Husrev-bega u Sarajevu. “Drugi tip turbeta u tlocrtu ima najčešće čisti kvadrat. Takvo je turbe otvoreno sa svih strana, a kupolu nosi kolonada od četiri ili osam stupova, često s vrlo pomno obrađenim bazama, kapitelima i lukovima. Sve je od tesana kamena. Neka turbeta toga tipa, međutim, nemaju uopće one masivne, kamene kupole. Njen vanjski oblik tu samo imitira lagana žičana mreža, upeta u okolni zid. Unutrašnja je površina kod nekih takvih turbeta u razini same okoline, ili tek nešto uzdignutija, a kod drugih je opet tu visoki podij, a na njemu još i kameni oklop.” (Bejtić, 1952: 290) Kao primjer ovoga tipa turbeta može se izdvojiti Turbe Hadži Sinan-age i njegove supruge Sakine u Sarajevu. “Bosanska turbeta trećeg tipa posve su drugačije konstrukcije. U osnovici imaju kvadrat ili paralelogram, a građeni su od mješavine čerpiča, kamena i drveta. Kupole nemaju, nego su uvijek prekriveni daščanim krovom na četiri vode. To su zapravo vrlo jednostavne kućice, upravo kolibe, a podizao ih je najnužnijim sredstvima narod na grobovima derviša iz poštovanja prema takvim ljudima. Na sredini unutrašnjeg popođenog prostora je drveni kenotaf, kao i kod one prve vrste turbeta, a oko ovčije kožice, na kojima se neuki svijet molio i tražio pomoć posredstvom tih derviša.” (Bejtić, 1952: 291)

¹ As the author explains, “first type in the floor plan always has straight or approximately straight octagon and is built regularly from hewn and unplastering stone, mostly with tufa or speleothems. There are usually three windows in the surrounding walls with grilles over the windows, two opposite each other, and opposite the third is the entrance to the türbe with a beautiful arch, which almost always has a canopy. Massive and relatively high walls pass into a stone and lead-covered dome usually over squinch, but from time over pendentive. In the middle of the inner octagonal space is a tomb (somewhere one and sometimes two), always marked with an empty wooden sarcophagus or coffin. The coffin on the upper part has a sharp ridge, and it is all covered with a green cloth. Above the headboard is wooden or stone stand and on it a natural material turban, which the deceased wore.” (Bejtić, 1952: 289) As an example of this kind of türbe, Gazi Husrev-begovo turbe / Gazi Husrev-bey türbe in Sarajevo can be selected. “The second type of türbe in the floor plan mostly has straight square. This kind of türbe is opened from all sides, and the dome is carried by a colonnade of four or eight pillars, with often carefully refined bases, capitals, and arches. Everything is made of hewn stone. Some türbes of this type, however, do not have at all those massive, stone domes. Its exterior shape is mimicked by a light wire net, restrained in the surrounding wall. The interior surface in some of those türbes is at the level of surroundings, or just slightly higher, and in others, there is high stand, and also stone armor on it.” (Bejtić, 1952: 290) As an example of this kind of türbe, Turbe hadži Sinan-age i njegove supruge Sakine / Türbe Hadži Sinan-aga and his wife Sakina in Sarajevo can be selected. “Bosnian türbes of the third type have completely different constructions. In the base, they have a square or parallelogram and they are built from a mix of mudbrick, stone, and wood. They do not have a dome, and they are always covered with a wooden roof on the four-sided structure. These are actually very simple houses, actually, huts, and they were built with the most necessary means by the people on the graves of dervishes out of respect for such people. In the middle of the inner

nih i prekrivenih običnim krovom ili kupolama, b) na stupovima i prekrivenih i c) otkrivenih”, Hadžiosmanović i Memija (2008: 9) o formi otvorenog te zatvorenog turbeta, dok Bušatlić (2001: 205-206) slično razlikuje zatvorena turbeta, otvorena turbeta i jednostavne građevine,² dalje donoseći podjelu sarajevskih turbeta prema ličnostima kojima su turbeta podignuta, i to turbeta gazija, turbeta vakifa, turbeta istaknutih šejhova, dječija i ženska turbeta.

Širom Bosne i Hercegovine, većina turbeta se identificira po imenu pojedinca, s napomenom da “dok se većina turbeta podiže u sklopu džamija, kao značajne zadužbine preminulog, širom Balkana općenito, a posebno u Bosni i Hercegovini, turbeta se nalaze unutar ili izvan većih groblja” (Buturović, 2016: 75-76).

Kao značajne bosanskohercegovačke sepulkralne građevine, veliki broj turbeta u Bosni i Hercegovini predstavlja nacionalne spomenike; tako je u Federaciji Bosne i Hercegovine, u okviru graditeljske cjeline ili kao samostalne historijske građevine, ukupno 29 turbeta proglašeno nacionalnim spomenikom, od kojih se tri turbeta (Turbe Ajvaz-dede, Turbe šejha Juje i Turbe Ibrahim-dede) nalaze na Privremenoj listi nacionalnih spomenika,³ zaključno sa 2022. godinom. Kao korpus za istraživanje uloge metapodataka u prezentaciji ovih objekata kulturne baštine u digitalnom okruženju, odabrana su turbeta koja imaju oznaku nacionalnih

In the existing literature, similar divisions are present in these important monuments of culture, thus Name-tak (1939: 80) talks about “three kinds of türbe: a) walled and covered with ordinary roof or domes, b) on pillars and covered c) exposed”, Hadžiosmanović and Memija (2008: 9) talk about the shape of opened and closed türbe, while Bušatlić (2001: 205-206) similarly differs closed türbes, opened türbes and simple constructions,² bringing further division of Sarajevo türbes by figures for whom türbes were built, e.i. Ghazi türbes, Waqif türbes, türbes of prominent Sheikhs, children and women türbes.

All over Bosnia and Herzegovina, the majority of türbes are identified by the name of the individual with the note “that majority of türbes are built as a part of mosques, as the significant endowment of the deceased, throughout the Balkans in general, but especially in Bosnia and Herzegovina, where türbes are found in or out the greater cemeteries” (Buturović, 2016: 75-76).

As significant BH secular monumental structures, a large number of türbes in Bosnia and Herzegovina represent national monuments, in the Federation of Bosnia and Herzegovina, within the frame of the civil engineering entirety or as independent historical buildings, the total number of 29 türbes have been declared a national monument, from which three türbes (Türbe of Ajvaz-dede, Türbe of Sheikh Jujo and Türbe of Ibrahim-dede) are on the Provisional list of the national monuments,³ concluding

² Bušatlić (2001: 205-206) u vezi s ovom podjelom turbeta precizira da zatvorena turbeta “po svom prostornom uređenju slična su potkrovnim džamijama, ali nemaju kvadratni tlocrt već oktogonalnu osnovicu. Zidana su, kao i džamije, od kamenih klesanaca i pokrivena olovnom kupolom.” Kod otvorenih turbeta “su stubovi spojeni zidanim lukovima koji nose nizak osmostrani tambur s kupolom pokrivena olovom ili bakrom”. Konačno, “treći tip čine sasvim jednostavne građevine kvadratne osnove, zidane od drveta i ćerpiča sa krovom od šindre ili ćeremide, čija je strana prema ulici od razmaknutih letvica da se mogu vidjeti kubure u turbetu prilikom učenja Fatihe.”

³ Vidjeti: Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine. Privremena lista nacionalnih spomenika. http://kons.gov.ba/data/Novi%20dokumenti/Peticije/Privremena_lista_sa_donesenim_odlukama-11.11.2022.pdf. Također, vidjeti: Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika. Odluke o proglašenju dobara nacionalnim spomenicima. <http://aplikacija.kons.gov.ba/kon-s/public/nacionalnispomenici>. Kada je Privremena lista nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine u pitanju, prema čl. II Odluke Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika “Komisija će, u skladu sa čl. V i VII Aneksa 8 Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, da donese pojedinačnu odluku o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom za svako dobro upisano na Privremenu listu”, a prema čl. III “Do donošenja pojedinačnih odluka iz tačke II ove odluke, sva dobra upisana na Privremenu listu smatraće se nacionalnim spomenikom i uživati će zaštitu propisanu Zakonom o sprovođenju odluka Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika, uspostavljene prema Aneksu 8 Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (“Službene novine Federacije BiH”, br. 2/02 i 10/02, “Službeni glasnik Republike Srpske”, broj 9/02 i “Službeni glasnik Brčko Distrikta”, broj 2/02)” (Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine, 2002).

covered space is a wooden cenotaph, as with the first type of türbe, and all-around sheep skins, on which uneducated people prayed and asked for help through those dervishes.” (Bejtić, 1952: 291)

² In connection with this division of türbe Bušatlić (2001: 205-206) specifies that closed türbes “according to its spatial arrangement are similar to sub-domed mosques, but they do not have the square floor plan, but octagonal base. They are built as mosques with dressed stones and covered with lead.” With open türbes “pillars are connected by masonry arches that carry a low eight-sided tholobate with dome covered lead or copper.” Finally, “third type they form quite simple structures with a square base, masoned from wood and mudbrick with roof from shingles or with monk and nun roofing, whose side facing the street is made of spaced slats so that coffin in türbe can be seen during the prayer al-Fatiha.”

³ See: Provisional list of the national monuments. Commission for the preservation of national monuments of Bosnia and Herzegovina. http://kons.gov.ba/data/Novi%20dokumenti/Peticije/Privremena_lista_sa_donesenim_odlukama-11.11.2022.pdf. See, also: Decisions on the declaration of assets as national monuments. Commission for the preservation of national monuments of Bosnia and Herzegovina. <http://aplikacija.kons.gov.ba/kon-s/public/nacionalnispomenici>. When it comes to the Provisional List of National Monuments of Bosnia and Herzegovina, according to Art. II of Decision of the Commission for the Preservation of National Monuments “The Commission will, in accordance with Article V and VII of Annex 8 of the General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, make an individual decision on the declaration of a property as a national monument for each property entered on the Provisional List”, and according to Art. III “Until individual decisions from point II of this decision are made, all goods entered on the Provisional List will be considered a national monument and will enjoy the protection

spomenika u Federaciji Bosne i Hercegovine, a cilj istraživanja je identificirati koji standardi metapodataka ili njihove kombinacije mogu biti korišteni za obradu turbeta kao vrlo specifičnih fizičkih objekata bh. kulturne baštine u Omeka Classic okruženju, odnosno sistemu za upravljanje sadržajem, a na tom tragu, kreirati zbirku odabranih turbeta s područja Federacije Bosne i Hercegovine, koja će biti u otvorenom pristupu, čiji je akcent na jednostavnosti razumijevanja opisa i naziva polja, a koja je, usto, prema našim saznanjima, prva informativna, promotivna i edukativna zbirka te vrste u Bosni i Hercegovini.

Prikaz literature

Savremene tehnologije omogućavaju prezentaciju raznolikog nepokretnog kulturnog naslijeđa (ali i pokretnog kulturnog naslijeđa) u digitalnom okruženju na nove i kreativne načine, što je, na međunarodnom nivou, rezultiralo izgradnjom brojnih i raznovrsnih digitalnih zbirki koje su kreirale informacijske i druge ustanove. Budući da su opis i vidljivost zbirki u virtualnom prostoru ovisni o bogatstvu metapodataka dodijeljenih izvorima u zbirkama, očekivano je ove inicijative pratio i razvoj u domeni metapodataka, a posljedično tome što “ne postoji ‘one-size-fits-all’ shema metapodataka, kontrolirani rječnik ili standard koji definira sadržaj katalogizacije” (Baca, 2016). U trećem izdanju dokumenta pod nazivom *A Framework of Guidance for Building Good Digital Collections* iz 2007. godine, koji su kolaborativno izradili National Information Standards Organization (NISO) i Institute of Museum and Library Services, naglašava se kako “dobri” metapodaci zahtijevaju interoperabilnost, ponovnu upotrebljivost, konzistentnost, verifikaciju, dokumentaciju i podršku pravima intelektualnog vlasništva (NISO Framework Working Group, 2007: 1).

U ponudi postojećih standarda metapodataka, priručnika, smjernica i konceptualnih modela, a u domeni kulturnog naslijeđa, Dublin Core (koji je dobio oznaku ISO 15836: 2009), kao jedna od međunarodno najzastupljenijih, odnosno najpopularnijih shema metapodataka,⁴ korištena u različitim projektima, donosi 15 Dublin Core elemenata za opis bilo koje vrste građe: Title, Subject, Description, Source, Language, Relation, Coverage, Creator, Publisher, Contributor, Rights, Date, Type, Format, Identifier, pri čemu je pobrojane

with 2022. As a corpus for researching the role of metadata in the presentation of these cultural heritage objects in a digital environment, türbes that have the designation of national monuments in the Federation of Bosnia and Herzegovina were selected and the aim of the research is to identify what metadata standards or their combinations for türbes processing as very specific physical objects of BH cultural heritage in Omeka Classic environment i.e. what system for content management can be used and, on that track, will create a collection of selected türbes from the territory of the Federation of Bosnia and Herzegovina, which will be in the open access, and whose emphasis is on the simplicity of understanding description and name of the field, which, according to our knowledge, is the first informative, promotional and educational collection of its kind in Bosnia and Herzegovina,

Review of literature

Modern technologies enable the presentation of diverse immovable cultural heritage (but also movable cultural heritage) in the digital environment in new and creative ways, which has, at the international level, resulted in the construction of many and diverse digital collections that were created by information and other institutions. Since the description and visibility of collections in the virtual space depend on metadata richness assigned to the sources in collections, as expected, these initiatives were accompanied by developments in the domain of metadata, and consequently, why “metadata scheme ‘one-size-fits-all’, a controlled vocabulary or standard that defines the content of the cataloging, doesn’t exist” (Baca, 2016). The third edition of the document “A Framework of Guidance for Building Good Digital Collections” from 2007, created by the National Information Standards Organization (NISO) in collaboration with the Institute of Museum and Library Services, emphasized how “good” metadata now demand interoperability, reusability, persistence, verification, documentation, and support for intellectual property rights (NISO Framework Working Group, 2007: 1).

In the offer of existing metadata standards, manuals, guidelines, and conceptual models, and in the do-

⁴ Vidjeti: DCMI Community Groups. <https://www.dublincore.org/groups/>.

prescribed by the Law on the Implementation of Decisions of the Commission for the Protection of National Monuments, established according to Annex 8 of the General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina (‘Official newspaper of the Federation BiH’, No. 2/02 i 10/02, ‘Official Herald of the Republika Srpska’, No. 9/02 and ‘Official Herald of Brčko District’, No 2/02).” (Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine, 2002)

elemente Dublin Corea moguće proširiti sa DC proširenim skupom elemenata metapodataka.⁵

Vizualizacija kulturne baštine najčešće se bavi opisom i dostupnošću reprodukcija umjetničkih i arhitektonskih ostvarenja. Visual Resources Association (VRA) razvila je metapodatkovni standard, čija je glavna odlika distinkcija između opisa djela kulturne baštine i njihovih reprezentacija. Za opis fotografija i objekata kulturne baštine koje fotografije reprezentiraju, dostupan je VRA Core⁶ (4.0 shema iz 2007. godine), pri čemu “djela vizualne kulture mogu uključivati objekte ili događaje kao što su slike, crteži, skulpture, djela arhitekture, fotografije, kao i knjige, dekorativna i izvedbena umjetnost”.⁷ Dok VRA Core održava istoimena zajednica, XML shemu i dokumentaciju održava Kongresna biblioteka u Washingtonu. VRA Core sadrži 19 elemenata opisa (work, collection, or image (id); agent; culturalContext; date (type); description; inscription; location (type); material (type); measurements (type, unit); relation (type, relids); rights (type); source; stateEdition (count, num, type); stylePeriod; subject; technique; textref; title (type); worktype) te dodatnih 9 atributa za kvalifikaciju (dataDate; extent; href; pref; refid; rules; source; vocab; xml:lang).⁸ Tako će u praksi isti VRA Core element biti iskorišten za opis djela, odnosno njegove fotografije, ali će element imati druge vrijednosti, poput primjerice različitog datuma nastanka ili podatka o agentu (Riley, 2017: 34).

Sa VRA Core u vezi, treba spomenuti i Categories for the Description of Works of Art (CDWA) koje donose upute za “katalogizaciju i opis umjetničkih djela, djela arhitekture, druge materijalne kulture, grupa i zbirke djela te srodnih slika/fotografija”⁹ kroz 540 kategorija i potkategorija informacija, od kojih su neke, pored pomenutih VRA Core, uključene u Cataloging Cultural Objects: A Guide to Describing Cultural Works and Their Images (CCO), priručnik koji je “dizajniran posebno za članove zajednica koje se bave opisom i dokumentiranjem umjetničkih djela, djela arhitekture, kulturnih artefakata i slika/fotografija koje se odnose na njih – za stručnjake muzejske dokumentacije, kustose vizualnih izvora,

main of cultural heritage, Dublin Core (received the designation ISO 15836: 2009), one of the most represented internationally. i.e. most popular scheme of metadata,⁴ used in various projects, brings 15 Dublin Core elements for the description of any kind of materials: Title, Subject, Description, Source, Language, Relation, Coverage, Creator, Publisher, Contributor, Rights, Date, Type, Format, Identifier, whereby all enumerated elements of Dublin Core can be expanded with DC expandible set of metadata elements.⁵

Visualization of cultural heritage is most often engaged with the description and availability of reproduction of artistic and architectural achievements. Visual Resources Association (VRA), developed a metadata standard in which the main characteristic is a distinction between the description of works of cultural heritage and its representations. For a description of photographs that represent objects of cultural heritage, VRA Core⁶ (4.0 scheme from 2007) is available, whereby “works of visual cultures can include objects or events such as images, drawings, sculptures, works of architecture, photographs, as well as books, decorative and performing arts”.⁷ While VRA Core is maintained by the community of the same name, XML schema and documentation are maintained by the Library of Congress in Washington. VRA Core has 19 elements descriptions (work, collection, or image (id); agent; culturalContext; date (type); description; inscription; location (type); material (type); measurements (type, unit); relation (type, relids); rights (type); source; stateEdition (count, num, type); stylePeriod; subject; technique; textref; title (type); worktype) and additional 9 attributes for qualifications (dataDate; extent; href; pref; refid; rules; source; vocab; xml:lang).⁸ In practice, all the same VRA Core elements will be used for work descriptions i.e. its photograph, but the elements will have different values, such as different dates of origin or data about the agent (Riley, 2017: 34).

Regarding VRA Core, it should mention Categories for the Description of Works of Art (CDWA) which bring guidelines for “cataloging and description of artistic works, works of architecture, other material

⁵ DCMI Metadata Terms. <https://www.dublincore.org/specifications/dublin-core/dcmi-terms/>.

⁶ VRA Core. <https://www.loc.gov/standards/vracore/>.

⁷ Vidjeti: An Introduction to VRA Core. https://www.loc.gov/standards/vracore/VRA_Core4_Intro.pdf.

⁸ VRA Core 4.0 Outline. https://www.loc.gov/standards/vracore/VRA_Core4_Outline.pdf.

⁹ Categories for the Description of Works of Art (CDWA). https://www.getty.edu/research/publications/electronic_publications/cdwa/introduction.html#general.

⁴ See: DCMI Community Groups. <https://www.dublincore.org/groups/>.

⁵ DCMI Metadata Terms. <https://www.dublincore.org/specifications/dublin-core/dcmi-terms/>.

⁶ VRA Core. <https://www.loc.gov/standards/vracore/>.

⁷ See: An Introduction to VRA Core. https://www.loc.gov/standards/vracore/VRA_Core4_Intro.pdf.

⁸ VRA Core 4.0 Outline. https://www.loc.gov/standards/vracore/VRA_Core4_Outline.pdf.

arhiviste, bibliotekare ili bilo koga ko dokumentira kulturne objekte i njihove slike/fotografije” (Baca et al., 2006: xii).

Ispred ICOM zajednice, ICOM/CIDOC Documentation Standards Group, razvijen je CIDOC object-oriented Conceptual Reference Model (sa oznakom ISO 21127) koji “predstavlja ‘ontologiju’ za informaciju o kulturnoj baštini tj. formalnim jezikom opisuje eksplicitne i implicitne koncepte i odnose relevantne za dokumentaciju kulturne baštine. Primarna uloga CIDOC CRM-a je da posluži kao osnova za posredovanje informacija o kulturnoj baštini i time osigura semantičko ‘ljepilo’ potrebno za transformaciju današnjih različitih, lokaliziranih informacijskih izvora u koherentan i vrijedan globalni izvor”,¹⁰ pri čemu, u okviru predviđenog opsega CIDOC CRM-a, pod pojmom “dostupni dokumentirani i materijalni dokazi” zapravo “smatraju se sve vrste prikupljene i izložene građe od strane muzeja i srodnih institucija, kako ih definira ICOM, i drugih zbirki, in-situ objekata, lokaliteta, spomenika i nematerijalne baštine koji se odnose na područja kao što su društvena historija, etnografija, arheologija, likovna i primijenjena umjetnost, prirodna historija, historija nauke i tehnologija” (vidjeti: Bekiari et al., 2022: 10).

Istovremeni razvoj semantičkog weba omogućio je publiciranje povezanih podataka (engl. *Linked Data*) putem interneta, gdje “termin ‘povezani’ implicira kako se ‘stvari’ iz različitih izvora mogu povezati jedne sa drugima unutar mreže informacija, koje se zatim mogu jednostavno mašinski obraditi” (LIBER Linked Open Data Working Group, 2021: 2). Organizacije poput Kongresne biblioteke u Washingtonu ili CERL-a (The Consortium of European Research Libraries) već dijele odabrane informacije kao povezane podatke, dodjeljujući im otvorenu licencu, što su aktivnosti koje povezuju biblioteke sa recentnim trendovima u kontekstu osiguravanja pristupa informacijama. Kao ključne prednosti publiciranja otvorenih povezanih podataka unutar zajednice biblioteka, arhiva, muzeja i galerija, ističe se kako “LOD format čini podatke atraktivnijim i jednostavnijim za analizu, kombiniranje i integraciju” (LIBER Linked Open Data Working Group, 2021: 3).

Nepokretnom kulturnom naslijeđu pažnju posvećuju također ispred kreirane ICOM zajednice International Core Data Standard for Archaeological and Architectural Heritage, čija je posljednja verzija iz 2014. godine dostupna u formi nacrt, a koji je na-

of cultures, groups, and collections of works and related images/photographs”⁹ through 540 categories and subcategories, from which, besides mentioned VRA Core included in Cataloging Cultural Objects: A Guide to Describing Cultural Works and Their Images (CCO), manual which “has been designed especially for members of communities who work on description and who document artistic work, architectural work, cultural artifacts and images/photographs related to them – for museum documentation specialists, curators of visual resources, archivists, librarians or anyone who documents cultural objects and their images/photos” (Baca et al., 2006: xii).

In front of the ICOM community, ICOM/CIDOC Documentation Standards Group, CIDOC object-oriented Conceptual Reference Model (with designation ISO 21127) is developed and “represents ‘ontology’ for information about cultural heritage, i.e. with formal language, describes explicit and implicit concepts and relations relevant for documenting cultural heritage. The primary role of CIDOC CRM is to serve as the basis for mediating information about cultural heritage and thereby ensure the semantic ‘glue’ needed for the transformation of nowadays various, localized information sources into a coherent and valuable global source”,¹⁰ whereby, in the frame of the intended scope of CIDOC CRM, under the term “available documented and material evidence” in fact “consider all kinds of collected and exhibited material by museums and related institutions, as defined by ICOM, and other collections, in-situ objects, sites, monuments and intangible heritage related to areas such as social history, ethnography, archaeology, fine and applied arts, natural history, history of science and technologies” (see: Bekiari et al., 2022: 10).

Simultaneous development of the semantic web made possible publishing of Linked Data via the Internet, where “the term ‘linked’ implies, the ‘things’ from multiple resources can be linked to each other resulting in an interconnected web of information that can be easily machine-processable” (LIBER Linked Open Data Working Group, 2021: 2). Organisation as the Library of Congress in Washington or CERL (The Consortium of European Research Libraries) already share selected information

¹⁰ Vidjeti: CIDOC object-oriented Conceptual Reference Model (CRM). Short Intro. <https://www.cidoc-crm.org/node/202>.

⁹ Categories for the Description of Works of Art (CDWA). https://www.getty.edu/research/publications/electronic_publications/cdwa/introduction.html#general.

¹⁰ See: CIDOC object-oriented Conceptual Reference Model (CRM). Short Intro. <https://www.cidoc-crm.org/node/202>.

mijenjen kao vodič, te u njegovom okviru “određeni broj sekcija, podsekcija i polja su izborni, a ne obavezni, kako bi se različitim organizacijama omogućilo bilježenje do razine koja odgovara njihovim ciljevima i izvorima” (vidjeti: International Core Data Standard for Archaeological and Architectural Heritage, 2014: 10). Core Data Standard donosi sljedeće sekcije: Names and references of item or groups (mandatorno), Location (mandatorno), Type (mandatorno), Dating (mandatorno), Physical condition (izborno), Designation/protection status (izborno), Descriptions (izborno), Materials and techniques (izborno), Measurements (izborno), Persons and organisations (izborno).

Međunarodna naučna i stručna zajednica kontinuirano ulaže napore orijentirane ka pronalasku odgovarajućih rješenja za obradu objekata nepokretnog i pokretnog kulturnog naslijeđa (vidjeti npr. Riley, 2010), istovremeno pažnju posvećujući i pitanjima interoperabilnosti, posljedično donoseći i “intelektualno” mapiranje ovdje spomenutih i drugih standarda, ontologija (vidjeti: Baca et al., 2022), kao i shema za pobiranje, poput recimo CARARE sheme, koja je “aplikacijski profil temeljen na MIDAS Heritage i CIDOC CRM-u” (Ferne et al., 3) ili pak LIDO XML Harvesting Scheme, koja se “može koristiti za sve vrste objekata, npr. umjetnost, arhitekturu, kulturnu historiju, historiju tehnologije i prirodnu historiju”.¹¹ Takvo što je, kako je ranije pomenuto, dodatno osnažilo realizaciju brojnih projekata (ali i njihovu promociju), odnosno izgradnju zbirke različitih objekata baštine ispred zajednice arhivista, muzeologa i bibliotekara, te drugih zajednica – neke od tih zbirke okuplja Europeana i to od više od 4.000 različitih institucija.¹²

U Bosni i Hercegovini mali broj istraživanja je demonstrirao značaj metapodataka u izgradnji digitalnih zbirki. Vaska Sotirov Đukić je u svom projektu pod nazivom “Primjena novih tehnologija u rekonstrukciji kulturne baštine i identiteta Bosne i Hercegovine” (2016) ukazala na važnost metapodataka u predstavljanju digitalnih zbirki, a vizualizacijom i mapiranjem bosankohercegovačke kulturne baštine, u okviru upravljanja znanjem, bavili su se još Handžić i Dizdar (2016; 2017). Istraživanjem o ulozi metapodataka u identifikaciji i prezentaciji bh. nepokretnog kulturnog naslijeđa – turbeta – pokušava se dati doprinos bh. raspravama i istraživanjima u domeni metapodataka.

as linked data, granting it an open license, which are activities that connect libraries with recent trends in the context of providing access to information. As the key advantage of publishing open linked data in the community of libraries, archives, museums, and galleries, it is emphasized how “LOD format makes data more attractive and is easier to analyse, combine, and integrate” (LIBER Linked Open Data Working Group, 2021: 3).

Immobile cultural heritage is also given attention, in front of the ICOM community International Core Data Standard for Archaeological and Architectural Heritage was created, which latest version from 2014 is available in the form of a draft document and is intended as a guide, with the same “number of sets, subsets, and fields that are optional but no mandatory, to allow different organizations to describe to a level that suits their goals and resources” (see: International Core Data Standard for Archaeological and Architectural Heritage, 2014: 10). Core Data Standard brings the following sets: Names and references of items or groups (mandatory), Location (mandatory), Type (mandatory), Dating (mandatory), Physical condition (optional), Designation/protection status (optional), Descriptions (optional), Materials and techniques (optional), Measurements (optional), Persons and organizations (optional).

The international scientific and professional community continuously is making efforts oriented toward the discovery of suitable solutions for the processing of immovable and movable cultural heritage (see for example: Riley, 2010), while paying attention also to the questions of interoperability, consequently bringing “intellectual” mapping of the here-mentioned and other standards, ontologies (see: Baca et al., 2022), as well as a scheme for data harvesting, such as CARARE scheme, which is “application form based on MIDAS Heritage and CIDOC CRM” (Ferne et al., 3) or even LIDO XML Harvesting Schema that “can be used for all kind of objects, e.g. art, architecture, cultural history, history of technology or natural history”.¹¹ It has, as was already mentioned, additionally strengthened the implementation of numerous projects (but also their promotion) i.e. building collections of various heritage objects in front of the community of archivists, museologists, and librarians, and other communities, some of these collections are brought together by Europeana from more than 4,000 different institutions.¹²

¹¹ Vidjeti: What is LIDO (Lightweight Information Describing Objects). <https://cidoc.mini.icom.museum/working-groups/lido/lido-overview/about-lido/what-is-lido/>.

¹² Vidjeti: Europeana. About. <https://www.europeana.eu/en/about-us>.

¹¹ See: What is LIDO (Lightweight Information Describing Objects). <https://cidoc.mini.icom.museum/working-groups/lido/lido-overview/about-lido/what-is-lido/>.

¹² See: Europeana. About. <https://www.europeana.eu/en/about-us>.

Metode i istraživački korpus

Uspješno predstavljanje nepokretne kulturne baštine u digitalnom okruženju ovisi o bogatstvu dodijeljenih metapodataka objektima baštine, te se u ovom istraživanju, u kontekstu definiranja seta metapodataka neophodnih za identifikaciju turbeta, a tragom analize preporuka nacrtu CIDOC International Core Data Standard for Archaeological and Architectural Heritage, te podataka dobivenih konsultiranjem i detaljnom analizom postojeće dostupne literature o turbetima, prepoznalo šest osnovnih kategorija opisa ovog vrlo specifičnog predmetnog korpusa: I Identifikacija; II Lokacija; III Datacija; IV Pojedinci i organizacije vezani uz historiju turbeta; V Opis; VI Nematerijalna kulturna baština vezana uz turbe. U vezi sa navedenim kategorijama kao prijedlozima, tj. polazištima za osnovni opis turbeta, kao fizičkih objekata, dalje su se u Omeka Classic okruženju, koje je odabrano kao platforma za prezentaciju turbeta, odnosno kreiranje zbirke odabranih turbeta u otvorenom pristupu, identificirali Dublin Core i VRA Core kao standardi koji mogu biti korišteni za obradu turbeta u navedenom sistemu za upravljanje sadržajem, odnosno standardi koji odgovaraju potrebama opisa prirode objekata iz zbirke. Temeljni kriterij selekcije turbeta za uključivanje u zbirku bio je geografski – područje Federacije Bosne i Hercegovine; dodatno, u zbirku su uključena samo ona turbeta koja imaju oznaku nacionalnog spomenika, te je istraživanje obuhvatilo ukupno 29 turbeta iz Federacije Bosne i Hercegovine.

Rezultati

Odabir platforme za izradu predmetne zbirke vođen je zahtjevima da platforma treba biti ponuđena u otvorenom pristupu, fleksibilna, jednostavna za instalaciju i korištenje, sa pratećom dokumentacijom te ponuđenim standardom metapodataka, koji je po potrebi moguće modificirati. U setu postojećih rješenja, a tragom pomenutih kriterija, za potrebe ovoga istraživanja odabrana Omeka (Classic, verzija 3.0.3) omogućava ne samo izradu zbirki već i kreiranje izložbi objekata kulturnog naslijeđa. Također, “od svog prvog izdanja u februaru 2008., Omeka Classic se etablirala kao vodeća platforma otvorenog koda za publiciranje digitalnih zbirki na webu. Dodatno, softver je preuzet preko 500.000 puta i sistem je za upravljanje sadržajem na hiljade web stranica koje su razvile biblioteke, arhivi, muzeji, naučnici i korisnici entuzijasti”,¹³ a osim

In Bosnia and Herzegovina, a small number of research have demonstrated the importance of metadata in the construction of digital collections. Vaska Sotirov Đukić in her project titled Application of New Technologies in the Reconstruction of the Cultural Heritage and Identity of Bosnia and Herzegovina (2016) pointed out the importance of metadata in the presentation of digital collections, and visualization and mapping of BH cultural heritage, in the framework of knowledge management, have been addressed by Handžić and Dizdar (2016; 2017). By researching the role of metadata in the identification and presentation of BH immovable cultural heritage – türbes, an attempt is made to contribute to BH debates and research in the domain of metadata.

Methods and Research Corpus

Successful representation of immovable cultural heritage in the digital environment depends on the wealth of metadata assigned to heritage objects, and in this research, in the context of defining a set of metadata necessary for türbes identification, the context of defining the set of metadata necessary for türbes identification, and following the analysis of draft recommendations CIDOC International Core Data Standard for Archaeological and Architectural Heritage, as well as with data obtained by consulting and detailed analysis of existing available literature on türbes, six basic categories of description of this specific subject corpus is recognized: I Identification; II Location; III Dates; Individuals and organizations related to the history of turbes; V Description; VI Intangible cultural heritage related to turbes. In connection to the stated categories as suggestions, i.e. starting points for a basic description of turbe, as physical objects, further, in the Omeka Classic environment, which has been selected as a platform for türbe presentation, Dublin Core and VRA Core were identified as standards that can be used for cataloging of türbes in the mentioned system for content management, i.e., standards which match to the description needs of the nature of the object in the collection. The basic criterion for the selection of türbes for inclusion in the collection was geographical – the territory of the Federation of Bosnia and Herzegovina, additionally, only those türbes that have the designation of a national monument were included in the collection, so the research included a total of 29 türbes from the Federation of Bosnia and Herzegovina.

¹³ Vidjeti: Omeka. <https://omeka.org/about/project/>.

pomenutog, donosi dodatne brojne funkcionalnosti koje se pojavljuju u obliku različitih programskih dodataka, kojih za Omeka Classic ima oko 100.¹⁴

Omeka dolazi sa predefiniranim poljima metapodataka, koja se temelje na Dublin Coreu, i stoga su se u obradi turbeta, zbog interoperabilosti, kao i zahtjeva odabranog radnog okruženja te funkcionalnosti sučelja namijenjenog korisnicima, popunjavala najprije polja DC-a Title i Identifier. Omeka, osim što nudi mogućnost dodavanja dodatnih polja opisa, daje mogućnost i ponavljanja polja opisa iz DC, što se s ciljem donošenja preglednijeg prikaza turbeta u Omeki iskoristilo, s akcentom na jednostavnom prikazu i razumijevanju metapodataka od strane raznolikih potencijalnih korisnika zbirke.

Međutim, turbeta su vrlo specifični objekti baštine, to su historijske građevine koje su nerijetko vakufi,¹⁵ a koji se prevashodno podižu zaslužnim pojedincima. Usto, to su objekti baštine o kojima, ponekad, jedine "izvore" informacija crpimo iz usmene predaje, što se istovremeno odnosi i na pojedince koji su sahranjeni u turbetima. Nadalje, neka turbeta iz predmetnog korpusa su demontirana (promijenila su lokaciju), brojna imaju natpise na nišanima, a podignuta su u periodu od 16. do 20. stoljeća (od perioda Osmanske uprave u Bosni i Hercegovini do perioda Kraljevine Jugoslavije).

Zbog brojnih različitih karakteristika turbeta, a samim tim i karakterističnih elemenata opisa, a

Results

The selection of platform for creating the subject collection was managed by requirements that the platform has to be offered in Open access, flexible, easy to install, and easy for use, with accompanying documentation, and offered metadata standards which can be modified if necessary. In sets of existing solutions, following the mentioned criteria, for the needs of this research selected Omeka (Classic, version 3.0.3), enables not only the creation of collections but also the creation of exhibitions from the objects of cultural heritage. Also, "from the first release in February 2008, Omeka Classic has established itself as a leading open source platform for publishing digital collections on the web. In addition, the software has been downloaded over 500.000 times, and the system for content management is at the thousands of web pages that have been developed by libraries, archives, museums, scientists and enthusiastic users",¹³ and apart mentioned, it brings additional numerous functionalities that appear in the form of various program plugins, which for Omeka Classic are around 100.¹⁴

Omeka comes in predefined fields of metadata which are based on Dublin Core, and therefore in the processing of türbes, because of interoperability, as well as the requirements of the selected work environment and the functionality of the interface intended for users, DC's fields Title and Identifier were filled at the beginning. Omeka, in addition to offering the option of adding additional description fields, gives the possibility of repeated description field from DC, which was used with the aim of bringing a more comprehensive presentation of the türbes in Omeka, with a focus on simple presentation and understanding of by diverse potential users of the collection. However, türbes are very specific

¹⁴ Ibid. Zbirke posvećene nepokretnoj ili pokretnoj kulturnoj baštini, osim što su ili fokusirane na opis stvarnog objekta baštine ili pak na njegove "digitalne manifestacije", te pored toga što koriste korpusom definirane neophodne standarde za obradu, temelje se nerijetko i na različitim "platformama", u setu kojih veliku popularnost, u oblasti digitalne humanistike, kako Toscano, Cobo i Herrera-Viedma (2022: 4) navode, imaju: "1. Sistemi za upravljanje sadržajem: MediaWiki; Drupal; BackdropCMS; WissKI; Mukurtu; Omeka Classic; Omeka S; AlchemyCMS; 2. Sistemi za upravljanje digitalnim objektima: Islandora; Arches; CollectiveAccess; 3. Virtualna okruženja za istraživanja sa podacima: ResearchSpace; Nodegoat; 4. Platforme za istraživanja na temelju crowdsourcing-a: Zooniverse; Pybossa; EnrichEuropeana; CrowdHeritage." Kao jedno od rješenja u kategoriji sistema za upravljanje sadržajima, Omeka, kao popularni radni prostor za pomenute projekte (vidjeti: Omeka Directory: <https://omeka.org/classic/directory/>) koji, prema zaključku autora, a temeljem komparativne analize pomenutih rješenja, pored Drupala, Pybossa te Nodegoata, spada u "najzanimljivije produkte u kontekstu digitalne humanistike", radno je okruženje koje karakterizira upravo "pristup stvaranju digitalnih zbirki sa standardnim metapodacima" (Ibid.: 12).

¹⁵ Vakuf (tur. *vakıf*, ar. *waqf*, od osnove *waqf* u značenju "zastati, zadržati") ima značenje zadužbine, zavještavanja, zaklade; lukrativne ustanove, objekta, zemlje, novca i drugih pokretnih i nepokretnih imovina zavještanih za podizanje, održavanje i funkcioniranje vjerskih i dobrotvornih ustanova (usp. Šabanović, 1964: 25-26). U Osmanskoj državi institucija zadužbine imala je važnu vjersku, obrazovnu, socijalnu i ekonomsku ulogu, koju su Osmanlije, uključujući i termin vakf (vakuf) kojim se ona imenuje, naslijedili od prethodnih islamskih država, zbog čega je vakuf već od početka postojanja Osmanske države mogao steći stabilan oblik koji će se nepromijenjen održati do početka 20. stoljeća (usp. Filan, 2013: 19).

¹³ See: Omeka. <https://omeka.org/about/project/>.

¹⁴ Ibid. Collections dedicated to immovable or movable cultural heritage, besides being focused on the description of the real object or its "digital manifestation" and besides the use of defined necessary standards for processing, are often based on various "platforms", in the set of which great popularity, in the field of digital humanities, as Toscano, Cobo and Herrera-Viedma (2022: 4) state, have: "1. Content management systems: MediaWiki; Drupal; BackdropCMS; WissKI; Mukurtu; Omeka Classic; Omeka S; AlchemyCMS; 2. Systems for managing digital assets: Islandora; Arches; CollectiveAccess; 3. A virtual research environment with data: ResearchSpace; Nodegoat; 4. Platforms for research based on crowdsourcing: Zooniverse; Pybossa; EnrichEuropeana; CrowdHeritage." As one of the solutions in the category of content management systems, Omeka, a popular workspace for mentioned projects (see: Omeka Directory: <https://omeka.org/classic/directory/>), which according to the author's conclusion, and based on the comparative analysis of the mentioned solutions, in addition to Drupal, Pybossa, and Nodegoat, falls under "most interesting products in the context of digital humanistic", is workspace characterized by "approach to the creation of digital collections with standard metadata" (Ibid.: 12).

tragom analize CIDOC Core Data Standard-a, te mapiranja DC i VRA Core-a (vidjeti: Baca et al., 2022), uz navedena polja DC-a (Title i Identifier), dalje su se u obradi ujednačeno popunjavala polja DC-a Subject, Temporal Coverage i References.

S ciljem rasterećenja polja Description te polja Subject u DC u obradi turbeta te zahtjeva za izradom zbirke u kojoj je moguće predstaviti i opisati turbeta kao fizičke objekte, ali i njihove digitalne reprodukcije u formi fotografija, dalje je korišten VRA Core za potrebe predstavljanja pomenutih specifičnosti korpusa na korisnicima razumljiv način.

Opis turbeta, nakon instalacije plugina VRA Core (verzija 1.2), obogaćen je sljedećim poljima iz VRA Core: Work Type (uključujući napomene), Cultural context (uključujući napomene), Location (uključujući napomene), Agent (uključujući napomene), Description, Material, Measurements, Inscriptions i Style Period. Dakle, pored pet korištenih DC polja, a zbog potpunijeg i preglednijeg predstavljanja predmetnog korpusa, vodeći računa i o pomenutoj funkcionalnosti sučelja namijenjenog korisnicima, uvršteno je devet polja iz VRA Corea. U konačnici, u predloženom modelu opisa, koji se bazira na DC i VRA Core standardima, te Omeka Classic okruženju, najbolje dokumentirana turbeta sadrže ukupno 22 polja opisa (uključujući polja napomena), od kojih se pojedina polja ponavljaju (Subject, Identifier).

U dokumentaciji VRA Core sheme ponuđene su dvije verzije, od kojih je jedna sa ograničenjima, a druga bez ograničenja, gdje su svi atributi nekontrolirani. Verzija sa ograničenjima proširuje shemu bez ograničenja, limitirajući vrijednosti mnogih atributa prema nabrojanim listama, te ograničavajući datume prema ISO 8601 formatu (Visual Resources Association, 2007). Prilikom obrade turbeta, slijedile su se preporuke sheme bez ograničenja.

Kreirana zbirka¹⁶ je dostupna u licenci 4.0. Creative Commons, zajedno sa pripadajućim fotografijama turbeta, geolokacijom i tagovima koji su se dodjeljivali zbog povećanja vidljivosti i pretraživosti izvora. U vezi s funkcionalnošću prikaza informacije o geolokaciji unutar korisničkog interfejsa, valja istaknuti kako je instalacija dodatka "Geolocation", u odnosu na predefinirano polje DC Extended pod nazivom Coverage, koje također omogućava prikaz mape, doprinijela boljem korisničkom

objects of heritage, they are historical buildings that are quite often waqfs (endowments),¹⁵ and which are primarily raised for deserving individuals. Besides, they are objects of heritage about which, sometimes, only "sources" of information we draw from the oral tradition, which also applies to individuals buried in türbes. Furthermore, some of the türbes from the subject corps were dismantled (the location has changed), many of them have inscriptions on the tombstones (*nišani*) and were built in the period from the 16th to the 20th century (from the period of the Ottoman administration in Bosnia and Herzegovina to the period of the Kingdom of Yugoslavia).

Due to the many different characteristics of türbes, and therefore characteristic elements of the description, and following the analysis of CIDOC Core Data Standard and mapping of the DC and VRA Core (see: Baca et al., 2022), in addition to the specified DC fields (Title and Identifier), the DC fields Subject, Temporal Coverage, and References were uniformly filled in during the processing.

With the aim of relieving Description and Subject fields in DC, in the processing of türbes, and requests for the creation of a collection in which it is possible to present and describe türbes as physical objects, but also their digital reproduction in the form of photographs, further, VRA Core was used for the purposes of presenting the mentioned specificities of the corpus in a way understandable to users.

Description of türbes, after installation of the VRA Core (version 1.2) plugin, it is enriched with the following fields from VRA Core: Work Type (including notes), Cultural context (including notes), Location (including notes), Agent (including notes), Description, Material, Measurements, Inscriptions and Style Period. Therefore, in addition to the five DC fields used, and due to a more complete and transparent presentation of the subject corpus, taking into account the aforementioned functionality of the user interface, nine fields from VRA Core have been included. Ultimately, in the proposed

¹⁶ Kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine: Turbeta u Federaciji Bosne i Hercegovine. <http://kin.ff.unsa.ba/turbeta/>. U formi poster izlaganja, zbirka Turbeta u Federaciji Bosne i Hercegovine je predstavljena na međunarodnoj konferenciji "Libraries in the Digital Age (LIDA)", u maju 2023. godine, u Osijeku u Republici Hrvatskoj.

¹⁵ Vakuf (Turkish: *vakıf*, Arabic: *waqf* from the stem *waqf* in meaning "to stop, to keep") has the meaning of endowment, bequest, foundation; lucrative institutions, buildings, land, money and other movable and immovable assets bequeathed for the establishment, maintenance, and functioning of religious and charitable institutions (Cf. Šabanović, 1964: 25-26). In the Ottoman state, the institution of the endowment has an important religious, educational, social, and economic role, which the Ottomans, including the term *waqf* (*waqf*) by which it is called, inherited from previous Islamic states, which is why the *waqf* was able to acquire a stable form from the beginning of the Ottoman state's existence, which would remain unchanged until the beginning of the 20th century (Cf. Filan, 2013: 19).

iskustvu u smislu jasnijeg i preciznijeg te vizualno atraktivnijeg prikaza mapiranja. Osim navedenoga, opis objekata u zbirci popraćen je referencama, što je rezultat najzahtjevnije ocijenjene faze izrade ove zbirke – prikupljanja i analize izvora o korpusu. Tokom obrade su konsultirani Getty kontrolirani rječnici Art & Architecture Thesaurus (AAT) i Getty Thesaurus of Geographic Names (TGN), ali i Wikidata.¹⁷

Za provjeru dostupnih te prikupljanje nedostajućih metapodataka, terenska istraživanja su bila neophodna i dragocjena, posebno s obzirom na činjenicu da su se turbeta iz zbirke tokom vremena mijenjale, a te promjene nerijetko nisu prisutne u postojećoj dostupnoj novijoj literaturi. Istraživačice su u periodu od oktobra 2022. do februara 2023. godine proputovale preko 1500 kilometara, posjetile i fotodokumentirale sva turbeta iz zbirke (vanjski izgled svih turbeta, i unutrašnjost – izuzev unutrašnjosti četiri turbeta, zbog opravdanih razloga), čije su fotografije integrirale unutar zbirke u formi datoteka, i to ukupno 151 fotografiju, u formi prilagođenoj webu, zbog ograničenja prostora pohrane za postavljanje sadržaja. Fotografije u datotekama su opisane korištenjem DC, gdje su ponuđeni osnovni metapodaci (Title, Identifier, Author, Date, Type, Rights), uz korištenje polja Relation iz VRA Core, radi uspostavljanja odnosa između objekta i njegove reprodukcije. Fotografije su također dostupne pod licencom 4.0. Creative Commons.

U zbirci “najmlađe” obrađeno turbe je Turbe Osmna Đikića (1936. godina), nakon kojeg slijedi Turbe Avde Sumbula i Behdžeta Mutevelića (1932. godina), dok najstarija turbeta datiraju iz 16. stoljeća (npr. Turbe u Prači, Turbe Gazi Husrev-bega, Turbe u Solunu), kojih je u zbirci ukupno sedam. Najveći broj turbeta iz korpusa datira iz 18. stoljeća, njih ima ukupno 10, iz 17. stoljeća u zbirci se nalaze dva turbeta, a iz 19. stoljeća ukupno šest turbeta, dok jedno turbe iz zbirke datira iz 19/20. stoljeća, te jedno iz 16/17. stoljeća. Zbirka sadrži osnovne prikupljene informacije o ukupno 13 otvorenih i 16 zatvorenih turbeta, a kada je zastupljenost turbeta po kantonima u Federaciji Bosne i Hercegovine u pitanju, iz zbirke se najveći broj turbeta nalazi u Sarajevu, Mostaru i Travniku, pri čemu se ukupno 12 turbeta iz zbirke nalazi uz džamije, pet turbeta na grobljanskim cjelinama, šest turbeta uz tekije, a šest turbeta samostalno. U zbirci nema nijedno žensko

description model, which is based on the DC and VRA Core standards, and the Omeka Classic environment, the best-documented türbes contain a total of 22 description fields (including note fields), of which some fields are repeated (Subject, Identifier).

In VRA Core scheme documentation, two versions are offered, one of which is with restrictions, and another version without restrictions, where all attributes are uncontrolled. Version with restriction expands scheme without restrictions, limiting values of many attributes according to itemized lists, and limiting dates according to ISO 8601 format (Visual Resources Association, 2007). When processing türbes, the recommendations of the scheme without restrictions were followed.

The created collection¹⁶ is available in 4.0. Creative Commons license, together with accompanying photograph of türbes, geolocation, and tags which were assigned to increase the visibility and searchability of sources. In connection to the functionality of displaying geolocation information within the user interface, it is important to emphasize that installation of the plugin “Geolocation”, in relation to the predefined DC Extended field named Coverage, which enables the display of maps, contributed to a better user experience in terms of a clearer and more precise, and visually more attractive mapping display. In addition to the above, the description of the objects in the collection is accompanied by references, which is the result of the most demanding evaluation of the collection’s construction stage – collection and analysis of sources on the corpus. During processing, Getty controlled dictionaries Art & Architecture Thesaurus (AAT) and Getty Thesaurus of Geographic Names (TGN) were consulted, but also Wikidata.¹⁷

To check available and to collect missing metadata, field research was necessary and valuable, especially given the fact that türbes from the collection have changed over time, which changes are often not present in the available recent literature. From October 2022 to February 2023, researchers have traveled over 1,500 kilometers, visited and photo-documented all the türbes from the collection

¹⁷ Art & Architecture Thesaurus® Online. <https://www.getty.edu/research/tools/vocabularies/aat/>; Getty Thesaurus of Geographic Names® Online. <https://www.getty.edu/research/tools/vocabularies/tgn/>; Wikidata. https://www.wikidata.org/wiki/Wikidata:Main_Page.

¹⁶ Kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine: Turbeta u Federaciji Bosne i Hercegovine (Cultural heritage of Bosnia and Herzegovina: Türbes in the Federation of Bosnia and Herzegovina). <http://kin.ff.unsa.ba/turbeta/>. In the form of a poster presentation, the Türbes collection in the Federation of Bosnia and Herzegovina was presented at an international conference “Libraries in the Digital Age (LIDA)”, in May 2023, Osijek, Republic Croatia.

¹⁷ Art & Architecture Thesaurus® Online. <https://www.getty.edu/research/tools/vocabularies/aat/>; Getty Thesaurus of Geographic Names® Online. <https://www.getty.edu/research/tools/vocabularies/tgn/>; Wikidata. https://www.wikidata.org/wiki/Wikidata:Main_Page.

samostalno turbe, ali su u četiri dvostruka turbeta iz zbirke, sahranjene Sakina, supruga Hadži Sinan-age (Sarajevo), zatim supruga Mehmed-age Krehe (Mostar) kojoj se ne zna ime, zatim, u Turbetu u Prači, sahranjena je supruga Husein-paše, kojoj se također ne zna ime, te je u turbetu u Travniku sahranjena Ajiša-hanuma, supruga Mehmed-efendije. Usto, u trostrukim turbetima se nalaze i dva dječija mezara i/ili sarkofaga, i to u Prači i u Travniku.

Trenutno, ukupan broj dodijeljenih metapodataka u zbirci u dokumentima iznosi preko 560, a u datotekama je pak dodijeljeno preko 1200 metapodataka, dok je navigacija kroz zbirku moguća na više načina, pretraživanjem mape, svakog dokumenta ponosob ili pak pretraživanjem pojedinih polja opisa, datoteka ili tagova, kojih ima preko 380.

Diskusija

Dosljednu obradu turbeta, kombinacijom DC i VRA Core standarda, pratilo je nekoliko izazova. Kao prvi treba izdvojiti neujednačeno korištenje imena pojedina vezanih za historiju turbeta ili samih naziva turbeta u službenoj dokumentaciji, kao i postojećoj literaturi, što je iziskivalo navođenje napomena za sve pronađene oblike imena pojedina vezanih uz historiju turbeta te različite nazive turbeta u dokumentaciji. Sljedeći izazov je bio određivanje godine podizanja turbeta, zbog čega se opredijelilo za navođenje stoljeća u kojem je turbe podignuto, osim u rijetkim slučajevima gdje je relevantna i pouzdana dokumentacija donosila informaciju o godini izgradnje turbeta, što se navodilo, uz ostala dostupna pojašnjenja (npr. Turbe Osmana Đikića). Također, u procesu obrade većine turbeta konsultirala se literatura, ponekada stara i preko stotinu godina, kao i sačuvane vakufname, tj. njihovi prijevodi, te putopisi, koji su postali neizostavnim informacijskim izvorima za popunjavanje nedostajućih podataka tokom obrade, s čim u vezi valja naglasiti kako postoji nesrazmjer u smislu bogatstva podataka koji su bili dostupni u literaturi, u zavisnosti od interesa istraživača ili značaja turbeta, što se reflektiralo i na popunjenost pojedinih polja opisa.

Važna odlika ove kulturnohistorijske baštine Bosne i Hercegovine ogleda se u tome što je čak 12 turbeta iz zbirke, u okviru graditeljske cjeline ili samostalno, zadužbina ili vakuf. S obzirom na značaj institucije vakufa, u opisu, uz navođenja tipa objekta (Worktype) u VRA Core, u formi napomena, donosile su se informacije o vakufskom statusu graditeljske cjeline i/ili turbeta, pored informacija o njihovom statusu nacionalnog spomenika. S druge

(exterior view of all türbes, and interior – except the interior of four türbes because of valid reasons) which photographs are integrated into the collection in the form of files, a total of 151 photos, and in a web-adapted form, due to storage space limitations for uploading content. Photographs in files are described by use of DC, where elementary metadata are offered (Title, Identifier, Author, Date, Type, Rights), with the use of the field Relation from VRA Core, for implementation of relation between object and its reproduction. Photographs are also available under 4.0. Creative Commons license.

In the collection “youngest” processed turbe is Turbe Osmana Đikića / Türbe of Osman Đikić (1936), follows Turbe Avde Sumbula i Behdžeta Mutevelića / Türbe of Avdo Sumbul and Behdžet Mutevelić (1932), while the oldest türbes date from 16th century (eg. Turbe u Prači / Türbe in Prača, Turbe Gazi Husrev-bega / Türbe of Gazi Husrev-bey, Turbe u Solunu / Türbe in Solun), of which there are a total of seven in the collection. The biggest number of türbes in the corpus dates from the 18th century, there are 10 of them in total, from the 17th century in the collection are two türbes, and from the 19th century in total six türbes, while one türbe from the collection dates from 19th–20th century, and one from 16th–17th century. The collection contains general, collected information about 13 open and 16 closed türbes in total, and when it comes to the presence of türbes in the Cantons of the Federation of Bosnia and Herzegovina, from the collection, the biggest number of türbes are in Sarajevo, Mostar and Travnik, where 12 türbes from the collection in total are located next to mosques, five of türbes on grave entities, six türbes next to tekke, and six türbes independently. In the collection, there is no independent woman türbe, but in the four double türbes from the collection are buried Sakina, Hadži Sinan-agma's wife (Sarajevo), then the wife of Mehmed-agma Kreho (Mostar), whose name is unknown, then, in the Türbe in Prača, wife of Husein-Pasha is buried, whose name is also unknown, and in the türbe in Travnik, Ajiša Khanum, wife of Mehmed Effendi, is buried. In addition, in triple türbes, there are two children's graves and/or sarcophagi, in Prača and in Travnik.

At the moment, the total number of assigned metadata in the collection is over 560, and in the files, over 1200 metadata is assigned, while navigation through the collection is possible in several ways, by searching the folder, each document individually, or by searching individual description fields, files or tags, that are more than 380.

strane, podaci o pojedincima koji su podizali turbeta, vakifima, navodili su se u polju Agent, sa preciziranjem uloge agenta u napomenama, ne u elementu Role (preporuka VRA Core dokumentacije), a s obzirom na nejasan prikaz tog elementa na objavljenj stranici unutar sučelja namijenjenog korisnicima zbirke (slični problemi prikaza uočeni su i u polju Location).

Navođenje ovih podataka, korištenjem pomenuta dva načina, uz zadržavanje funkcionalnosti prikaza, bilo je moguće primjenom VRA Core standarda.

Specifičnost turbeta kao objekata nepokretnog kulturnog naslijeđa Bosne i Hercegovine ogleda se i u tome što se uz njih nerijetko vežu i različiti elementi nematerijalne kulturne baštine, poput usmene predaje (priča, legendi), a jednako tako i narodnih običaja, kao i događaja.¹⁸ U korpusu se za 19 turbeta veže usmena predaja iz koje “saznajemo” kada je turbe nastalo ili ko je u turbetu sahranjen, pa se, u odsustvu historijskih izvora, obrada takvih turbeta temeljila na sačuvanoj usmenoj predaji. Prikupljanje takvih podataka bilo je zahtjevno, posebno jer su pojedine zabilježene predaje nerijetko u znaku proturječnosti, pri čemu su se u obradi, u polju Description, nastojali ponuditi različiti oblici predaje (npr. za Turbe Ajvaz-dede).

Izbjegavajući da se u pomenutom polju Description, tragom mapiranja shema metapodataka, navode i natpisi na nišanima ili drugi natpisi na turbetima, prednost se u navođenju takvih podataka dala polju Inscription iz VRA Core,¹⁹ dok se za navođenje podataka o lokaciji turbeta također odlučilo za VRA Core, s obzirom na potrebu da se donesu odgovarajuće napomene o onim turbetima koja su tokom svog postojanja mijenjala lokaciju, odnosno bivala demontirana, te dodatne napomene o lokaciji turbeta, u sklopu graditeljske ili neke druge cjeline.

Discussion

Consistent processing of türbes, with a combination of DC and VR Core standards, several challenges followed. The first thing that should be highlighted is the uneven use of the names of individuals related to the history of türbes or the names of türbes themselves in the official documentation, as well as in the existing literature, which required the provision of notes for all found forms of the names of individuals related to the history of türbes and different names of türbes in the documentation. The following challenge was defining the year of the türbe construction, which is why it was decided to indicate the century in which the türbe was built, except in rare cases where relevant and reliable documentation provided information about the year of the türbe's construction, which was stated, along with other available explanations (eg. Turbe Osmana Đikića / Türbe of Osman Đikić). Also, in the process of processing of the most türbes, literature was consulted, sometimes older than one hundred years, as well as preserved waqfiyyas i.e. their translations, and travelogues which became essential information sources for filling in missing data during processing, in connection with which it should be emphasized that there is a disproportion in terms of the richness of data that was available in the literature, depending on the interest of the researcher or the significance of the türbe, which was also reflected in the filling of individual description fields.

Important characteristics of the cultural and historical heritage of Bosnia and Herzegovina are reflected in the fact that there are as many as 12 türbes from the collection, within the building complex or independently, endowment or waqf. With regard to the importance of the institution of waqf, in the description, with the indication of the type of object (Worktype) in VRA Core, in the form of notes, information was provided about the waqf status of the building complex and/or türbe, in addition to information about their status as a national monument. On the other hand, data about individuals who have been building türbes, waqifs, were added in the field Agent, specifying the role of the agent in the notes, not in the element Role (recommendation of the VRA Core documentation), considering the unclear presentation of that element on the published page within the interface intended for users of the collection (similar problems of the display were observed in the field Location).

Specifying this data, using the mentioned two methods, while maintaining the functionality of the

¹⁸ U prijevodu dokumenata o sarajevskim evlijama i njihovim grobovima, nepoznatog autora, pod naslovom “Nekoliko poimeničnih navoda turbeta i časnih grobova poštovanih šejhova, časnihotvora te glasovite uleme dobrih ljudi pokopanih u gradu Sarajevu, koji se smatraju evlijama, a čiji su grobovi mjesta hodočašća na koja se ide na murad” čiji prijevod donosi Bejtić, smatrajući da “je nastao negdje poslije 1832. godine” (Bejtić, 1981: 112), pojavljuju se i neki pojedinci vezani uz historiju turbeta iz zbirke, i to:

Turbe znamenitog Gazi Husrev-bega, dohotvora, pred njegovom časnom džamijom. U dobrom stanju. Mjesto hodočašća (ziyāretgāh). (Bejtić, 1981: 113)

Turbe emira Murad-vojvode, oslobođenog roba gore imenovanog. U dobrom stanju. (Bejtić, 1981: 113)

Turbe Jusuf-paše, na groblju zvanom Ali Ufak. Znamenito i očuvano mjesto hodočašća. (Bejtić, 1981: 113)

Dobrotvor divan-katib Hajdar-efendija. Turbe mu je u dobrom stanju. Ispred [njegove] časne džamije. Glasovito. (Bejtić, 1981: 114)

¹⁹ Svi natpisi u zbirci, na nišanima i/ili turbetima, preuzimani su od Mujezinović, 1998.

Pobliže informacije o kulturnom kontekstu, periodu u kojem su podizana turbeta i sl., ali i o materijalima izgradnje i dimenzijama turbeta također su se donosile u predefinisanim poljima iz VRA Core, dok su se u polju Subject iz DC navodili normativni podaci na ujednačen način, u smislu redoslijeda navođenja ovih elemenata.

Rečenim su se nastojale prezentirati navedene informacije na korisniku pregledan i razumljiv način, rasterećenjem polja Subject i Description iz DC.

Nadalje, instalacijom plugina Item Relations omogućeno je uspostavljanje odnosa među pojedinim digitalnim objektima, što je bilo potrebno definirati među turbetima koja se dovode u vezu na temelju agenta u ulozi vakifa. Primjerice, uspostavljena je relacija između Turbeta Ajvaz-dede i Turbeta Hasana Kafije Pruščaka, koji je podigao Turbe Ajvaz-dede. Ovaj plugin Omeke Classic slijedi RDF model za definiranje odnosa među digitalnim objektima, što podrazumijeva formu tripleta kao temeljne strukture RDF-a.²⁰ Radi efikasne mašinske obrade tripleta, potrebno je nedvosmisleno identificirati dijelove trojke korištenjem URI-ja, što će dalje omogućiti pretraživanje teksta i pobiranje informacija prema načelima semantičkog weba.

Uza sve navedene izazove u obradi turbeta, ali i evidentirane probleme u vezi sa funkcionalnim prikazom zbirke (redoslijed i način prikaza elemenata opisa), kombinacijom DC i VRA Core standarda, za koje se u Omeke Classic okruženju nude predefinisana polja opisa, moguće je zadovoljiti elementarne zahtjeve obrade korpusa, na pregledan, ujednačen i informativan način, uz nužno iskorištavanje napomena uz pojedina polja opisa iz VRA Core, koje dodatno doprinose potrebama opisa i razumijevanju ovih specifičnih objekata bh. baštine.

S tim u vezi, nastala digitalna zbirka doprinos je i rješavanju praktičnih problema kreiranja zbirke, odnosno načina na koji je standarde moguće implementirati u praksi, iz perspektive mogućnosti Omeke softvera za upravljanje digitalnom zbirkom, kao i mogućnosti Dublin Core i VRA Core seta metapodataka u katalogizaciji izvora – turbeta.

Kao, prema našem saznanju, prva zbirka metapodataka o bosanskohercegovačkim turbetima, koja je dostupna u otvorenom pristupu, zbirka Turbeta u Federaciji Bosne i Hercegovine može predstavljati polazište za popularizaciju turbeta kao značajnih objekata bosanskohercegovačkog nepokretnog kulturnog naslijeđa. Naredni korak u istraživanju

display, was possible by applying the VRA Core standard.

The specificity of türbes as objects of the immovable cultural heritage of Bosnia and Herzegovina is also reflected in the fact that they are often associated with various elements of intangible cultural heritage, such as oral tradition (stories, legends), as well as folk customs and events.¹⁸ In the corpus for 19 türbes, an oral tradition is associated with 19 türbes from which we “find out” when the türbe was created or who was buried in the türbe, so in the absence of historical sources, the processing of such türbes was based on the preserved oral tradition. Collection of such data was demanding, especially because some of the recorded traditions are often contradicted, while in the processing, in the field Description, different forms of oral traditions were tried to be offered (e.g. for Türbe of Ajvaz-dede).

As a result of the mapping of the metadata schemes, in the mentioned field Description, avoiding adding inscriptions on the gravestones or other inscriptions on türbes, priority was given to add such data in the field Inscription of VRA Core,¹⁹ while for providing data on the location of the türbe, it was also decided to use the VRA Core, with regard to the need to make appropriate notes about those türbes that changed their location during their existence, i.e. were dismantled, and additional notes about the location of türbes, as part of a construction or some other entity.

More detailed information about the cultural context, the period in which the türbes were built, etc., as well as the construction materials and dimensions of türbes were also provided in predefined fields from VRA Core, while in the Subject field from the DC, authority data were stated in a uniform manner, in terms of the order in which these elements are stated.

¹⁸ In the translation of documents about Sarajevo awliya and their graves, by an unknown author under the title “A few mentions by name of the türbes and honorable graves of respected sheikhs, honorable benefactors and famous ulama of good people buried in the city of Sarajevo, who are considered to be awliyas, and whose graves are places of pilgrimage to which one goes to pray for a wish” whose translation Bejtović brings, considering that “it was created sometime after 1832” (Bejtović, 1981:112), a few individuals are also appearing, related to the history of türbes from the collection:

Türbe of the famous Gazi Husrev-bey, benefactor, in front of his venerable mosque. In good condition. A place of pilgrimage (ziyāretgāh). (Bejtović, 1981:113)

Türbe of emir Murad-vojvoda (Emir Murad-Duke), the freed slave named above. In good condition. (Bejtović, 1981: 113)

Türbe of Jusuf-pasha, in the cemetery called Ali Ufak. A famous and preserved place of pilgrimage. (Bejtović, 1981: 113)

Benefactor divan-katib (katib scribe) of Imperial divan) Hajdar-Effendi. Türbe is in good condition. In front of [his] venerable mosque. Famous. (Bejtović, 1981: 114)

¹⁹ All inscriptions in the collection, on tomb stones and/or türbes, were taken from Mujezinović, 1998.

korpusa može se prepoznati u dodatnom ispitivanju mogućnosti uspostavljanja semantičkih relacija među objektima. U tom smislu je potrebno istražiti funkcionalnost platforme Omeka Semantic kao nove generacije, koja je orijentirana publiciranju otvorenih povezanih podataka i integraciji digitalnih zbirki nastalih ispred biblioteka, arhiva, muzeja i galerija, sa drugim izvorima dostupnim online,²¹ uz iskorištavanje preporuka CIDOC CRM-a, te pratiti razvoj plugina za dato radno okruženje.

Zaključak

Mnogo toga se posljednjih desetljeća promijenilo u vezi sa turbetima koja su bila predmet ovoga istraživanja, ali i na lokaciji na kojoj su podignuta (Čelebija je primjerice na Buni zatekao "raznovrsne", "zlatne i krasne" ribe te "mnogo surih orlova" (Čelebi, 1967: 454), prirodno bogatstvo kakvom danas, nažalost, ne možemo svjedočiti). Neki od ovih spomenika kulture su silom prilika demontirani, kod drugih su pak natpisi sa nišana i/ili turbeta nestali, brojni su, tokom svog postojanja, bili oštećeni, što zbog "zuba vremena", prirodnih nepogoda (npr. Turbe Hadži Sinan-age i njegove supruge Sakine), ali i gnusnih otuđenja dijelova turbeta (metala poput željeza, bakra i sl., kao npr. turbeta na Alifakovcu), pa su određene bilješke ranijih istraživača predmetnog i povezanog korpusa bile dragocjene (Mujezinović, Hasandedić itd.) u istraživanju korpusa.

Većina turbeta iz zbirke su svakako obnovljena, ili je pak planiran proces obnove (npr. turbeta u Solunu i Prači), što povoljno utječe kako na zaštitu, tako i promociju turbeta kao nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine. Kulturno mapiranje postaje relevantno i za različite jedinice uprave u ispunjavanju njihove uloge zaštite i promocije kulturnog naslijeđa koje je pod njihovom upravnom jurisdikcijom. Rezultati mapiranja doprinose procesima zaštite kulturnog naslijeđa, potiču izgradnju angažiranih zajednica korisnika te pružaju podršku podučavanju o kulturnoj baštini.

Osmanski period u Bosni i Hercegovini, kao jedan od progresivnijih perioda bosanskohercegovačke historije, koji je trajao gotovo pet stoljeća, oblikovao je kulturni život građana primarno pod utjecajem islama, koji će biti jedna od monoteističkih religija koje će, uz kršćanstvo i judaizam, te sekularizam i komunizam tokom moderne historije, nastaviti oblikovati bosanskohercegovačko društvo kroz različite socijalne i historijske implikacije. Nastala

With the above, an effort was made to present the above information to the user in a clear and comprehensible way, by relieving the Subject and Description fields from the DC.

Furthermore, by installing the plugin Item Relations, it was possible to establish a relationship between individual digital objects, which was necessary to define among the türbes that are brought into connection on the basis of the agent in the role of waqif. For instance, the relationship between Türbe of Ajvaz-dedo and Türbe of Hasan Kafi Pruščak, who built Türbe of Ajvaz-dedo, was established. This Omeka Classic plugin follows the RDF model for defining relationships between digital objects, which implies the triplet form as the basic structure of RDF.²⁰ For the efficient machine processing of triplets, it is necessary to unambiguously identify the parts of the triplet using URIs, which will further enable text searching and information gathering according to the principles of the Semantic Web.

In addition to all the challenges in the processing of türbes, as well as recorded problems related to the functional display of the collection (order and display of description elements), the combination of DC and VRA Core standards, for which predefined description fields are offered in the Omeka Classic environment, is possible to satisfy elementary requirements of corpus processing, in a reviewed, uniform and informative manner, with the necessary use of notes in addition to individual fields of description from the VRA Core, which additionally contribute to the needs of description and understanding of these specific objects of BH heritage.

In this regard, the resulting digital collection is also a contribution to solving the practical problems of creating collections, i.e. the way in which standards can be implemented in practice, from the perspective of the capabilities of the Omeka software for managing digital collections, as well as the capabilities of the Dublin Core and VRA Core metadata sets in cataloging of sources – türbes.

As, to our knowledge, the first collection of metadata on BH türbes, which is available in open access, the collection of türbes in the Federation of Bosnia and Herzegovina can represent a starting point for the popularization of türbes as significant objects of the immovable cultural heritage of Bosnia and Herzegovina. The next step in corpus research can be recognized in the additional examination of the possibility of establishing semantic relations between

²¹ Vidjeti: Omeka S. <https://omeka.org/sl/>.

²⁰ See: Omeka Classic User Manual. Plugins. Item Relations. <https://omeka.org/classic/docs/Plugins/ItemRelations/>.

zbirka turbeta u Federaciji Bosne i Hercegovine doprinos je dodatnoj popularizaciji ovoga značajnog bosanskohercegovačkog nepokretnog kulturnog naslijeđa u digitalnom okruženju. Jedan od motiva za iniciranje ovoga istraživanja leži i u činjenici da u Bosni i Hercegovini ne postoji veliki broj dostupnih zbirki kreiranih ispred zajednica biblioteka, arhiva, muzeja i galerija, unatoč bogatstvu bosanskohercegovačke baštine. Zbirka donosi pronađene osnovne informacije o turbetima, predstavljene na ujednačen način, kombinacijom DC i VRA Core metapodatkovne sheme, koja je omogućila kreiranje jedinstvenog sučelja koje integrira osnovna karakteristična polja opisa, identificirana tokom ovoga istraživanja, a sadržajima zbirke različiti korisnici, turisti, informacijski stručnjaci, sudionici osnovnog, srednjeg i visokoškolskog obrazovanja, te drugi zainteresirani korisnici mogu pristupiti bilo kada, sa bilo kojeg mjesta ili uređaja.

Izjava o finansiranju

Ovo istraživanje realizirano je u okviru projekta pod naslovom *Uloga metapodataka u mapiranju i povećanju vidljivosti nepokretnog kulturnog naslijeđa u FBiH: na primjeru turbeta*, koji je finansiralo Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke 2022. godine.

Posveta i zahvalnica

Ovo istraživanje istraživačice posvećuju dragoj prof. dr. Lamiji Hadžisomanović (1931–2016), koja je ulagala velike napore orijentirane ka donošenju popisa svih turbeta u Bosni i Hercegovine, kao omaž našoj Profesorici i uz izraze zahvalnosti na njenom naučnom radu, kojem smo željele dati i svoj doprinos kroz izradu zbirke odabranih turbeta, odnosno njihovu identifikaciju i prezentaciju u digitalnom okruženju.

Istraživačice se svesrdno zahvaljuju svim pojedincima iz Sarajeva, sela Solun kod Olova, Tuzle, Prače, Prusca, Bihaća, Mostara, Travnika, Fojnice, Vukeljića i Oglavka koji su odvojili svoje dragocjeno vrijeme za razgovor o turbetima predstavljanim u zbirci.

objects. In this sense, it is necessary to investigate the functionality of the Omeka Semantic platform as a new generation, which is oriented towards the publishing open linked data and the integration of digital collections created in libraries, archives, museums, and galleries, with other sources available online,²¹ using the recommendations of CIDOC CRM, and following the development of the plugin for the given working environment.

Conclusion

A lot has changed in recent decades in relation to the türbes that were the subject of this research, but also in the location where they were built (Çelebi found, for instance, on Buna, “various”, “golden and beautiful” fish and “many golden eagles” (Çelebi, 1967: 454), natural wealth which, unfortunately, we cannot witness today). Some of these cultural monuments were dismantled by force of circumstances, in others the inscriptions from the tombstones and/or türbe have disappeared, many were damaged during their existence due to “the ravages of time”, natural disasters (e.g. Türbe of Hadži Sinan-aga and his wife Sakina) but also the heinous theft of parts of the türbe (metals such as iron, copper, etc., such as türbe on Alifakovac), so certain notes of earlier researchers of the subject and related corpus were precious (Mujezinović, Hasandedić, etc.) in corpus research.

Most of the türbes from the collection have certainly been restored, or a restoration process is planned (e.g. türbets in Solun and Prača), which has a favorable effect on both the protection and promotion of türbes as national monuments of Bosnia and Herzegovina. Cultural mapping becomes relevant for different administrative units in fulfilling their role of protection and promotion of cultural heritage under their administrative jurisdiction. Mapping results contribute to the processes of cultural heritage protection, encourage the building of engaged communities of users, and provide support for teaching about cultural heritage.

The Ottoman period in Bosnia and Herzegovina, as one of the more progressive periods of BH history, which lasted almost five centuries, shaped the cultural life of the citizens primarily under the influence of Islam, which will be one of the monotheistic religions that, along with Christianity and Judaism, and secularism and communism during modern history, continue to shape BH society through var-

²¹ See: Omeka S. <https://omeka.org/s/>.

ious social and historical implications. The resulting collection of türbes in the Federation of Bosnia and Herzegovina is a contribution to the additional popularization of this significant BH immovable cultural heritage in the digital environment. One of the motives for initiating this research lies in the fact that in Bosnia and Herzegovina, there is not a large number of available collections created in the communities of libraries, archives, museums, and galleries, despite the richness of Bosnian heritage. The collection brings found basic information about türbes, presented in a uniform way, by a combination of DC and VRA Core metadata schema, which enabled the creation of a unique interface that integrates the basic characteristic fields of description, identified during this research, and the contents of the collection different users, tourists, information experts, participants in primary, secondary and higher education, as well as other interested users can access at any time, from any place or device.

Financing Statement

This research was carried out within the framework of the project under the title *Uloga metapodataka u mapiranju i povećanju vidljivosti nepokretnog kulturnog naslijeđa u FBiH: na primjeru turbeta / The role of metadata in mapping and increasing the visibility of immovable cultural heritage in FBiH: on the example of türbes*, which was financed by the Federal Ministry of Education and Science, in 2022.

Dedication and thanks

The researchers dedicate this research to dear Prof. Dr. Lamiya Hadžisomanović (1931–2016), who made great efforts to list all the türbes in Bosnia and Herzegovina, and as a tribute to our Professor and with expressions of gratitude for her scientific work, we wanted to give our contribution through the creation of the collection selected türbes, i.e. their identification and presentation in a digital environment.

The researchers wholeheartedly thank all individuals from Sarajevo, the village Solun near Olovo, Tuzla, Prača, Prusac, Bihać, Mostar, Travnik, Fojnica, Vukeljić and Oglavak who took their precious time to talk about the türbes presented in the collection.

Bibliografija / Bibliography

- An Introduction to VRA Core. https://www.loc.gov/standards/vracore/VRA_Core4_Intro.pdf.
- Art & Architecture Thesaurus® Online. <https://www.getty.edu/research/tools/vocabularies/aat/>.
- Baca, M. (2016). Practical Principles for Metadata Creation and Maintenance. U: Baca, M. (ed.). *Introduction to Metadata*. 3rd ed. Los Angeles: Getty P. <http://www.getty.edu/publications/intrometadata/practical-principles/>.
- Baca, M., Harpring, P., Lanzi, E., McRae, L., & Whiteside, A., Eds. (2006). *Cataloging cultural objects: A guide to describing cultural works and their images*. American Library Association: Chicago. https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/5506147/mod_resource/content/1/Cataloging_Cultural_Objects.pdf.
- Baca, M., Harpring, P., Ward, J., Beecroft, A., Clarke, S., da Silva, C., Eklund, J., Gilliland, A. J., O'Keefe, E., & Woodley, M. S. (eds). (2022). *Metadata Standards Crosswalk*. Revised 25 January 2022 by Patricia Harpring. The J. Paul Getty Trust. https://www.getty.edu/research/publications/electronic_publications/intrometadata/crosswalks.html.
- Bejtić, A. (1952). Spomenici osmanlijske arhitekture u Bosni i Hercegovini. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 3–4, 229–297.
- Bekiari, Ch., Bruseker, G., Canning, E., Doerr, M., Michon, P., Ore, C.-E., Stead, S., & Velios, A. (eds). (2022). *Volume A: Definition of the CIDOC Conceptual Reference Model. Version 7.2.2*. CIDOC CRM Special Interest Group. https://www.cidoc-crm.org/sites/default/files/cidoc_crm_version_7.2.2%5B23%20Nov%5D%5BTRACK%20CHANGES%5D.pdf.
- Bušatlić, I. (2001). Sarajevska turbeta. U: Ramić, J. (ur.). *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu* 7, 205–228.
- Buturović, A. (2016). *Carved in Stone, Etched in Memory: Death, Tombstones and Commemoration in Bosnian Islam since c.1500*. London – New York: Routledge.
- Categories for the Description of Works of Art (CDWA). https://www.getty.edu/research/publications/electronic_publications/cdwa/introduction.html#general.
- CIDOC object-oriented Conceptual Reference Model (CRM). Short Intro. <https://www.cidoc-crm.org/node/202>.
- Čelebi, E. (1967). *Putopis: odlomci o jugoslavenskim zemljama*. Sarajevo: Svjetlost.
- Čengić, N. (2009). *Likovni fenomen hadži Sinanove tekije i njegova konzervacija*. Sarajevo: Sarajevo Publishing.
- DCMI Community Groups. <https://www.dublincore.org/groups/>.
- DCMI Metadata Terms. <https://www.dublincore.org/specifications/dublin-core/dcmi-terms/>.
- Europeana. About. <https://www.europeana.eu/en/about-us>.
- Fernie, K., Gavrilić, D., & Angelis, S. *The CARARE metadata schema, v.2.0*. With contributions from Andrea D'Andrea, Franc Zakrajsek, Paola Ronzino, Anestis Koutsoudis and Christodoulos Chamzas. https://pro.carare.eu/documents/8/the_carare_metadata_schema2.pdf.
- Filan, K. (2013). Žena i institucija vakufa u osmanskoj Bosni. U: Begović, N. (ur.). *Vakufi u Bosni i Hercegovini: Zbornik radova* (str. 119–143). Sarajevo: Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, Vakufska direkcija.
- Getty Thesaurus of Geographic Names® Online. <https://www.getty.edu/research/tools/vocabularies/tgn>.
- Gilliland, A. J. (2016). Setting the Stage. U: Baca, M. (ed.). *Introduction to Metadata: Pathways to Digital Information* (str. 1–19). Los Angeles: Getty. https://www.getty.edu/research/publications/electronic_publications/intrometadata/setting.pdf.
- Hadžiosmanović, L., & Memija, E. (2008). *Antologija tariha Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Connectum.
- Hajdarpašić, L., Dizdar, S., & Khattab, Dž. (2019). Mapping of Turbe in Bosnia and Herzegovina. U: Handžić, M. (ed.). *Eurographics Workshop on Graphics and Cultural Heritage, GCH 2019: special session on Visual Approaches for Digital Humanities*. Sarajevo: Sarajevo School of Science and Technology.
- Hajdarpašić, L., Khattab, Dž., & Dizdar, S. (2023). Digital collection of turbe named as national monuments in Federation of Bosnia and Herzegovina (poster izlaganje). *Libraries in Digital Age (LIDA)*. Osijek, Republika Hrvatska.
- Handžić, M., & Dizdar, S. (2016). Knowledge Management Meets Humanities: A Case Study of Diplomatic Correspondence Visualisation. U: *IFKAD 2016 11TH International Forum on Knowledge Asset Dynamics* (str. 1445–1457).
- Handžić, M., & Dizdar, S. (2017). Picturing the Past: A Case of Knowledge Management Application in Archaeology. U: *Proceedings of the 12th International Forum on Knowledge Asset Dynamics – Knowledge Management in the 21st Century: Resilience, Creativity and Co-creation (IFKAD 2017)*, 7–9 June, St. Petersburg, Russia (str. 1251–1261).
- International Core Data Standard for Archaeological and Architectural Heritage. (2014). *Working draft. CIDOC Archaeological Sites Working*

- Group, CIPA Core Dana Standard Tsk Group. CIDOC. Version 04. Str. 10. <https://cidoc-data.org/aswg-international-core-data-standard-for-archaeological-and-architectural-heritage>.
- Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine (Predsjedavajući Komisije Dubravko Lovrenović). (2002). Odluka o Privremenoj listi nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine. Odluka broj 01-94/02, 03. septembra 2002. godine. Sarajevo. <http://kons.gov.ba/Content/Read/odluka-o-privremenoj-listi>.
- Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine. (2000). Privremena lista nacionalnih spomenika. http://kons.gov.ba/data/Novi%20dokumenti/Peticije/Privremena_lista_sa_donesenim_odlukama-11.11.2022.pdf.
- Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika. Odluke o proglašenju dobara nacionalnim spomenicima. <http://aplikacija.kons.gov.ba/kons/public/nacionalnispomenici>.
- LIBER Linked Open Data (LOD) Working Group. (2021). *Best Practices for Library Linked Open Data (LOD) Publication*. <https://libereurope.eu/wp-content/uploads/2021/02/LOD-Guidelines-FINAL-Feb-2021.pdf>.
- Mujezinović, M. (1998). *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*. Knj. 1, 2 i 3. Sarajevo: Sarajevo-Publishing.
- Nametak, A. (1939). Islamski kulturni spomenici u Bosni i Hercegovini. *Glasnik Islamske zajednice* 3, 77-90.
- NISO Framework Working Group [with support from the Institute of Museum and Library Services] (2007). *A Framework of Guidance for Building Good Digital Collections*. 3rd edition. Baltimore, MD: National Information Standards Organization. <https://www.niso.org/sites/default/files/2017-08/framework3.pdf>.
- Omeka Classic User Manual. Plugins. Item Relations. <https://omeka.org/classic/docs/Plugins/ItemRelations/>.
- Omeka S. <https://omeka.org/s/>.
- Omeka. <https://omeka.org/about/project/>.
- Riley, J. (2010). Seeing Standards: A visualization of the Metadata Universe. <https://jennriley.com/metadatamap/>.
- Riley, J. (2017). *Understanding Metadata: What is metadata, and what is it for?*. National Information Standards Organization (NISO). <http://groups.niso.org/higherlogic/ws/public/download/17446/Understanding%20Metadata.pdf>.
- Sotirov-Đukić, V. (2016). *Primjena novih tehnologija u rekonstrukciji kulturne baštine i identiteta Bosne i Hercegovine: magistarski rad*. Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Šabanović, H. (1964). *Turski izvori za istoriju Beograda*. Knj. 1. Sv. 1. Beograd: Istorijski arhiv.
- Toscano, M., Cobo, M. J., & Herrera-Viedma, E. (2022). Software solutions for web information systems in digital humanities: review, analysis and comparative study. *Profesional de la información* 31(2), 1-17. <https://doi.org/10.3145/epi.2022.mar.11>.
- Visual Resources Association (VRA). (2007). *VRA Core 4.0 Schemas – Restricted Version* (current version – released 04/09/2007). <https://www.loc.gov/standards/vracore/vra-strict-20171101.xsd>.
- VRA Core 4.0 Outline. https://www.loc.gov/standards/vracore/VRA_Core4_Outline.pdf.
- VRA Core. <https://www.loc.gov/standards/vracore/>.
- What is LIDO (Lightweight Information Describing Objects). <https://cidoc.mini.icom.museum/working-groups/lido/lido-overview/about-lido/what-is-lido/>.
- Wikidata. https://www.wikidata.org/wiki/Wikidata:Main_Page.
- Zeng, M. L., & Qin, J. (2016). *Metadata*. 2nd ed. London: Facet Publishing.

Spomenice Sveučilišta u Zagrebu u digitalnom okružju*

Monuments of the University of Zagreb in a digital environment

Tatijana Petrić¹, Velimir Veselinović²

Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska / University of Zagreb, Zagreb, Croatia

¹ tpetric@unizg.hr

² vveselinovic@unizg.hr

Informacije o članku / Article Info

Primljen / Received 20. 10. 2023.

Prihvaćen / Accepted 13. 11. 2023.

Dostupan online / Available online: 10. 12. 2023.

Gljučne riječi / Keywords

Sveučilište u Zagrebu, spomenici, digitalne platforme, UNIMARC u semantičkom webu

University of Zagreb, monuments, digital platforms, UNIMARC in the semantic web

Sažetak / Abstract

Autori u članku prikazuju povijesni slijed objave spomenica Sveučilišta u Zagrebu od 1875. do 2019. godine, njihov sadržaj i značaj za povijest, kulturu i znanost. Metodom okupljanja digitalnih objekata putem normativnih zapisa iz formata UNIMARC i semantičkog weba koji je u mogućnostima platforme Vizbi.UNIZG, prikazat će i bibliografsku obradu digitalnih objekata spomenica Sveučilišta i njegovih sastavnica, prema vrstama građe u digitalnoj platformi Vizbi.UNIZG, i mogućnosti format UNIMARC na kojem su opisane. Analizirat će se korisničko sučelje i prikaz okupljenih spomenica, sastavnica, vrsta građe, autora i korporativnih tijela odgovornih za stvaranje spomenica. Ukazat će se na prednosti digitalnog okružja u prezentaciji građe, osiguranju dostupnosti. U raspravi će se razmotriti značaj odabranog modela kroz teorijske analize formata UNIMARC i povezanih podataka.

In the article, the authors present the historical sequence of the publication of the monuments of the University of Zagreb from 1875 to 2019, their content, and their significance for history, culture, and science. Using the method of gathering digital objects through normative records from the UNIMARC format and the semantic web, which is within the capabilities of the Vizbi.UNIZG platform, will also show the bibliographic processing of digital objects of the University's monuments and its components, according to the types of materials in the digital platform Vizbi.UNIZG, and the possibility of the UNIMARC format on to whom they are described. The user interface and presentation of the collected monuments, components, types of materials, authors, and corporate bodies responsible for the creation of monuments will be analyzed. The advantages of the digital environment in the presentation of materials, ensuring availability will be pointed out. The discussion will consider the significance of the selected model through theoretical analysis of the UNIMARC format and related data.

Uvod

Sveučilište u Zagrebu najstarije je, najveće i u akademskom i istraživačkom smislu vodeće sveučilište u Republici Hrvatskoj. Kao takvo, ono ima posebnu ulogu i odgovornost u očuvanju i unaprjeđenju nacionalnoga intelektualnoga, znanstvenoga i kulturnoga naslijeđa te u jačanju međunarodne prepoznatljivosti i atraktivnosti hrvatskoga visokog obrazovanja i znanosti, te je jedan od ciljeva Sveučilišta osigurati razvoj u skladu sa potrebama društva. Informacijsko-komunikacijske tehnologije temelj su ekonomije i društva 21. stoljeća, one nam omogućavaju prijenos i uporabu svih vrsta informacija i govori se o digitalnoj transformaciji. Knjižnice

Introduction

The University of Zagreb is the oldest, largest in the academic and in the research sense, a leading university in the Republic of Croatia. As such, it has a special role and responsibility in preserving and improving the national intellectual, scientific, and cultural heritage and in strengthening the international recognition and attractiveness of Croatian higher education and science. One of the goals of the University is to ensure the development in accordance with the needs of society. Information and communication technologies are the basis of the economy and society of the 21st century, they enable us to transfer and use all kinds of informa-

* Članak je nastao u sklopu znanstvenoga projekta "Povijesno-kulturna baština Sveučilišta u Zagrebu u 19. i 20. stoljeću" koji financira i provodi Sveučilište u Zagrebu.

* The article was created as part of the scientific project "Historical and cultural heritage of the University of Zagreb in the 19th and 20th centuries", which is financed and implemented by the University of Zagreb.

aktivno sudjeluju u tom procesu i njihova je društvena zadaća osigurati prijenos i pristup znanju, korištenje dostupnih izvora. Kroz sve vrste digitalnih zbirki knjižnice aktivno podržavaju inicijativu otvorene znanosti, otvaranjem zbirke znanstvenicima, studentima i građanima. Na putu prema otvorenoj znanosti i otvorenom pristupu, digitalizirana građa želi se dati na uvid istraživačima, studentima, učenicima i široj javnosti. Digitalizacijom se izvorna i osjetljiva građa istovremeno štiti od čestog korištenja i izlaganja neodgovarajućim mikroklimatskim uvjetima, dok se digitalizirani sadržaj okuplja, štiti, pohranjuje i osigurava se dostupnost, čime se daje potpora znanstvenoj komunikaciji. Odgovarajući na zahtjeve suvremenog umreženog društva Sveučilište u Zagrebu 2020. godine pokrenulo je projekt Virtualne zbirke Sveučilišta u Zagrebu skraćenog naziva Vizbi.UNIZG, u suradnji sa sastavnicama Sveučilišta (Petrić, 2021: 28).

Sveučilište i njegove sastavnice u knjižnicama i arhivima posjeduju spomenice koje se odnose na Sveučilište u cjelini ili na fakultet/akademije ponaosob. Kada govorimo o spomenicama, jedna od definicija je da su to spomen publikacije u obliku zbirke eseja, bibliografija, znanstvenih ili drugih priloga koji često sadrže rezultate istraživanja, izdane u čast neke osobe, ustanove ili društva, obično u povodu proslave obljetnice (Mazić et al., 2023). Prigodne spomenice objavljivalo je Sveučilište i njegove sastavnice prilikom obilježavanja svojih obljetnica.

Od otvaranja modernoga Sveučilišta u Zagrebu 1874. godine do danas Sveučilište je objavilo brojne spomenice koje svojim sadržajem ne samo predstavljaju nezaobilazno vrelo za istraživanje povijesti institucije kao što je sveučilište nego su i nezaobilazno štivo za širi krug čitateljstva koje se želi upoznati s navedenom temom. S obzirom na to da su pojedini naslovi teško dostupni, dio spomenica Sveučilišta i njegovih sastavnica digitaliziran je, bibliografski obrađen i pohranjen na portal Vizbi.UNIZG. Cilj je ovoga članka prikazati način okupljanja građe koja su spomenice i model osiguranja pristupa široj javnosti, a pri tome se ne zanemaruje ni cilj zaštite najstarijih primjeraka spomenica.

Metoda

Analogne spomenice će se narativnom analizom kao kvalitativnom metodom opisati te će se na taj način ukazati na njihovu strukturu i ulogu spomenica (narativa) kao žanra. Prikazat će se kronološki slijed objave spomenica, kratki sadržaj i njihov značaj.

Libraries actively participate in this process and their social task is to ensure the transfer and access to knowledge, and the use of available resources. Through all types of digital collections, libraries actively support the initiative of open science, by opening collections to scientists, students, and citizens. On the way to open science and open access, digitized material needs to be made available to researchers, students, pupils, and the general public. Digitization simultaneously protects original and sensitive materials from frequent use and exposure to inappropriate microclimatic conditions, while digitized content is collected, protected, stored, and made available, which gives support to scientific communication. Responding to the demands of the modern networked society, the University of Zagreb in 2020 launched the project Virtual Collection of the University of Zagreb, with the abridged name Vizbi.UNIZG, in cooperation with the University's components (Petrić, 2021: 28).

The University and its components in the libraries and archives possess monuments that refer to the University as a whole or to individual faculties/academies. When we talk about monuments, one of the definitions is that they are commemorative publications in the form of a collection of essays, bibliographies, scientific or other contributions that often contain research results, issued in honor of a person, institution, or society, usually on the occasion of an anniversary celebration (Mazić et al., 2023). Commemorative monuments were published by the University and its components on the occasion of marking their anniversaries.

From the opening of the modern University of Zagreb in 1874 to the present day, the University has published numerous monuments, the content of which is not only an indispensable source for researching the history of an institution such as the university but also indispensable reading for a wider circle of readers who want to familiarize themselves with the mentioned topic. Given that some titles are difficult to access, part of the University's monuments and their components have been digitized, bibliographically processed, and stored on the Vizbi.UNIZG portal. The aim of this article is to show the method of gathering materials that are monuments and the model of ensuring access to the general public, while also not neglecting the goal of protecting the oldest examples of monuments.

Metodom okupljanja digitalnih objekata putem normativnih zapisa iz formata UNIMARC i semantičkog weba koji je u mogućnostima platforme Vizbi.UNIZG, prikazat će se bibliografska obrada digitalnih objekata spomenica Sveučilišta i njegovih sastavnica prema vrstama građe u digitalnoj platformi Vizbi.UNIZG i mogućnosti formata UNIMARC na kojem su opisane. Analizirat će se korisničko sučelje i prikaz okupljenih spomenica, sastavnica, vrsta građe, autora i korporativnih tijela odgovornih za stvaranje spomenica. Ukazat će se na prednosti digitalnog okruženja u prezentaciji građe, osiguranju dostupnosti. U raspravi će se razmotriti značaj odabranog modela kroz teorijske analize formata UNIMARC i povezanih podataka.

Spomenice u analognom formatu

Prva knjiga koju je moderno Sveučilište u Zagrebu objavilo bila je upravo spomenica. Njezin naslov glasio je *Spomenica na svetčano otvaranje Kralj. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu, prvoga hrvatskoga, dana 19. listopada 1874.* Spomenica je objavljena 1875. godine, a tiskala ju je Tiskarna Dragutina Albrechta. U njoj su na 203 stranice prikazani i dokumentirani saborski naponi u prvome redu biskupa Josipa Jurja Strossmayera od 1861. godine o potrebi da se u Zagrebu otvori moderno sveučilište, njegovi zakonski članci, kao i tijek svečanoga otvorenja s govorima na proslavi, poslanicama i čestitkama (*Spomenica*, 1875). Kada govorimo o likovnoj opremi spomenice, ona je odražavala suhoparnu strogost utemeljiteljskog historizma. Na najreprezentativniji primjercima prve spomenice reljefno je utisnut historistički ukras pojačan zlatotiskom.

Godine 1900. objavljena je *Spomenica o 25-godišnjem postojanju Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu* na 216 stranica koju je tiskala Kraljevska zemaljska tiskara. Akademski senat u knjizi je prikazao uređenje i razvoj Sveučilišta, njegovih fakulteta: Bogoslovnog, Pravoslovnog i državoslovnog, Mudroslovnog te Medicinskoga, koji je bio još u osnivanju jer je za njega bilo potrebno osigurati financijska sredstva, znanstvenih zavoda i zbirke, sveučilišne knjižnice, zaklada te zaposlenika. Spomenica donosi i brojne statističke podatke o sveučilišnim nastavnicima, kao i o upisanim studentima za razdoblje od ak. 1874./1875. do 1898./1899. god. u različitim kategorijama, tekst o akademskim društvima te zakone o ustroju i uređenju Sveučilišta iz 1874. i 1894. godine. Kao zanimljivost u spomenici može se navesti da je u onom dijelu u kojem

Methods

Analogous monuments will be described through narrative analysis as a qualitative method, and in that way, their structure and role as monuments (narratives) as a genre will be pointed out. The chronological sequence of the publication of the monuments, their brief content, and their significance will be presented.

Using the method of gathering digital objects through authority records from the UNIMARC format and the semantic web, which is within the capabilities of the Vizbi.UNIZG platform, the bibliographic processing of digital objects of the University's monuments and its components will be shown, according to the types of materials in the digital platform Vizbi.UNIZG, and the capabilities of the UNIMARC format on whom they are described. The user interface and presentation of the collected monuments, components, types of materials, authors, and corporate bodies responsible for the creation of monuments will be analyzed. The advantages of the digital environment in the presentation of materials and ensuring availability will be pointed out. The discussion will consider the significance of the selected model through theoretical analysis of the UNIMARC format and related data.

Monuments in analog format

The first book published by the modern University of Zagreb was precisely the monument. Its title read *Spomenica na svetčano otvaranje Kralj. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu, prvoga hrvatskoga, dana 19. listopada 1874* (Monument to the ceremonial opening of the Royal University of Franz Joseph I in Zagreb, the first in Croatia, on October 19, 1874). The monument was published in 1875 and was printed by the Tiskara Dragutina Albrechta (Dragutin Albrecht Printing House). On 203 pages, it shows and documents the parliamentary efforts, first of all, of Bishop Josip Juraj Strossmayer from 1861 on the need to open a modern university in Zagreb, its legal articles, as well as the course of the ceremonial opening with speeches at the celebration, epistles and congratulations (*Spomenica*, 1875). When we talk about the artistic layout of the monument, it reflects the arid rigor of the founder's historicism. On the most representative examples of the first monument, the historic ornament reinforced with gold print is imprinted.

In 1900, a 216-page, *Spomenica o 25-godišnjem postojanju Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu*

se spominje povijesni nastanak modernoga Sveučilišta u potpunosti prešućena uloga biskupa Josipa Jurja Strossmayera, dok se naglašavala uloga kralja Franje Josipa I. te tadašnjih hrvatskih banova (Akademički senat Kr. Sveučilišta, 1900). Kada govorimo o likovnoj opremi spomenice, u njoj se očituje simbolička važnost zlatne zvijezde sa zrakama. U gornjemu dijelu prednje strane korica izduljeno je polje sa secesijskim okvirom u čijoj sredini blista zlatna zvijezda prosvjete, dok se na lijevoj strani polja savija hrastovo lišće, simbol snage i mudrosti, a na desnoj grančice lovorike, kao simbol slave koja ovjenčava znanje. Riječ je, dakle, o simbolima koji označavaju ključne vrijednosti Sveučilišta kao ustanove u čijim je rukama moć znanja i naobrazbe. Takvo simboličko kodiranje s odgovarajućom secesijskom likovnom opremom izvrsno odražava duh intelektualnog simbolizma kao obilježja vremena u kojemu spomenica izlazi na svjetlo dana. Prednja strana korica objavljena je u dvije različite boje, tako da postoje primjerci spomenice u crvenoj i zelenoj boji.

Najmanja spomenica objavljena je 1907. godine pod naslovom *Spomenica na sveučilišne svečanosti dne 18. 19. i 20. svibnja 1907.* Na 20 stranica prikazane su tri sveučilišne svečanosti: proslava uspostave nove sveučilišne zastave, 35. godišnjice Hrvatskoga akademskog potpornog društva i otkrića Strossmayerovog poprsja u sveučilišnoj auli (*Spomenica*, 1907). Tisak Milivoja Majcena bio je zadužen za tiskanje spomenice.

Nova spomenica objavljena je 1925. godine pod naslovom *Sveučilište Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu 1874–1924. Spomenica akademikoga senata.* Imala je 280 stranica, a tiskala ju je Zaklada Tiskare Narodnih novina. Riječ je o prvoj sveučilišnoj spomenici koja je imala redakciju koju je izvršio prof. dr. Dragutin Boranić sa Filozofskoga fakulteta, ujedno i koautor jednoga rada. Svojim sadržajem odgovarala bi današnjim zbornicima radovala. U njoj su bili zastupljeni različiti autori s temama od preteče Sveučilišta, preko njegovog nastanka i razvoja, povijesti svih njegovih fakulteta kojih je tada bilo pet (peti je bio Gospodarsko-šumarski) i sveučilišne knjižnice, do studentskog pitanja i statističkih pokazatelja. Najveći obol spomenici nesumnjivo je dao prof. dr. Vjekoslav Klaić sa Filozofskoga fakulteta jer je polovica teksta izašla iz pera tog renomiranog hrvatskoga povjesničara. Ostali autori bili su: prof. dr. Fran Barac, prof. dr. Milivoj Maurović, prof. dr. Marko Kostrenčić, prof. dr. Miroslav Čačković, prof. dr. Oton Frangeš, prof. dr. Antun Levaković, doc. dr. Franjo Fancev, Franjo Rešeta-

(Monument on the 25-year existence of the University of Franz Joseph I in Zagreb) was published, printed by the Kraljevska zemaljska tiskara (Royal National Printing House). In the book, the Academic Senate presented the organization and development of the University, and its faculties: Theology, Law and Politics, Philosophy and Medicine, which was still in the process of being founded because it was necessary to secure financial resources, scientific institutes, and collections, university library, foundations and employees. The monument also provides numerous statistical data on university teachers as well as on enrolled students for the period from the academic year 1874/1875 until 1898/1899 in different categories, then the text on academic societies and the laws on the organization and administration of the University from 1874 and 1894. As an interesting point in the monument, it can be stated that in the part where the historical origin of the modern University is mentioned, the role of Bishop Josip Juraj Strossmayer was completely withheld, while the role of King Franz Joseph I and the bans of Croatia of that time were emphasized (Akademički senat Kr. Sveučilišta, 1900). When we talk about the artistic layout of the monument, the symbolic importance of the golden star with rays is manifested in it. In the upper part of the front of the cover, there is an elongated field with an Art Nouveau frame in the middle of which shines a golden star of enlightenment, while on the left side of the field oak leaves bend, a symbol of strength, and wisdom, and on the right side, laurel branches as a symbol of the glory that crowns knowledge. These are, therefore, symbols that denote the key values of the University as an institution in whose hands lies the power of knowledge and education. Such symbolic coding with appropriate art nouveau layout perfectly reflects the spirit of intellectual symbolism as a feature of the time in which the monument came to light. The front cover is published in two different colors, so there are copies of the monument in red and green.

The smallest monument was published in 1907 under the title *Spomenica na sveučilišne svečanosti dne 18. 19. i 20. svibnja 1907* (Monument to the university festivities on May 18, 19 and 20, 1907). Three university ceremonies are presented on 20 pages: the celebration of the establishment of the new university flag, the 35th anniversary of the Croatian Academic Support Society, and the unveiling of Strossmayer's bust in the university hall (*Spomenica*, 1907). Tisak Milivoja Majcena (Milivoj Majcen's printing) was in charge of printing the monument.

rić, doc. dr. Rudolf Signjar, dok je planove i slike koje pripadaju Medicinskome fakultetu prikupio i rasporedio prof. dr. Boris Zarnik. Radovi su pisani kronološki i faktografski. Predgovor je na latinskom jeziku napisao tadašnji rektor prof. dr. Stjepan Zimmermann. U odnosu na prethodnu spomenicu, ponovno je istaknuta važna uloga u sveučilišnoj kulturi sjećanja na biskupa Josipa Jurja Strossmayera, a u duhu novog vremena i nove države u kojoj su se našle hrvatske zemlje iz političkih je razloga prešućen podatak o dodjeli počasnih doktorata nadvojvodi Eugenu Habsburškome i generalu Svetozaru Borojeviću, dok se s druge strane naglašavala uloga kraljevske dinastije Karađorđević, pogotovo posjeta Sveučilištu 1920. godine od tadašnjeg prijestolonasljednika, kasnijeg kralja Aleksandra.

Najobimnija sveučilišna spomenica objavljena je 1929. godine pod naslovom *Godišnjak Sveučilišta Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu za školske godine 1924/25 – 1928/29*. Imala je 1.193 stranice, a tiskala ju je Nadbiskupska tiskara. Spomenica je pored izvještaja rektora sadržavala po prvi puta izvještaje dekana o radu fakulteta kojih je tada bilo sedam (novi su bili Veterinarski te Tehnički) u spomenutom razdoblju, kao i brojne znanstvene radove sveučilišnih profesora iz niza disciplina uz sažetke na stranim jezicima (*Godišnjak*, 1929). Sličnu praksu slijedila je spomenica iz 1933. godine naslovljena *Godišnjak Univerziteta Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu za školske godine 1929/30 – 1932/33* koju je uredio tadašnji rektor prof. dr. Albert Bazala. Imala je 238 stranice, a tiskala ju je Tiskara Braća Kralj. Izostavljeni su izvještaji dekana, a radi politike štednje smanjen je i broj znanstvenih radova. Spomenica je tako sadržavala izvještaj rektora Bazale, njegov govor “Vječni oganj” održan povodom 25. obljetnice Pučkoga sveučilišta, nekrologe, pet znanstvenih radova, bibliografiju objavljenih znanstvenih radova sveučilišnih profesora (Bazala, 1933). Nova spomenica objavljena je 1940. godine pod naslovom *Godišnjak Hrvatskoga sveučilišta u Zagrebu za školske godine 1933/34 – 1938/39*. Njezin urednik bio je dr. Vladimir Bazala, ujedno i glavni urednik časopisa *Alma mater Croatica*. Spomenicu koja je imala 365 stranica tiskala je Narodna tiskara Zagreb. Najzaslužnije za objavu bilo je Hrvatsko sveučilišno društvo. Sadržajno je prikazan razvoj Sveučilišta u posljednjih šest godina uz detaljan izvještaj o radu tadašnjeg rektora prof. dr. Andrije Živkovića te izvještaje dekana fakulteta uz bibliografije objavljenih radova. Važna napomena za ove tri spomenice jest da su objavljenje u formi serijske publikacije, godišnjaka, a u predgovorima se navo-

A new monument was published in 1925 under the title *Sveučilište Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu 1874–1924. Spomenica akademičkoga senata* (University of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Zagreb 1874–1924. Memorial of the academic senate). It had 280 pages and was printed by the Tisak Zaklade Tiskare Narodnih novina (Press of the Printing House Foundation of Narodne novine). It is the first university monument that had a redaction carried out by prof. Dragutin Boranić, PhD, from the Faculty of Philosophy, who is also a co-author of a paper. Its content would correspond to today's proceedings. It featured various authors with topics ranging from the forerunner of the University to its origin and development, the history of all its faculties, of which there were five at the time (the fifth was Economics and Forestry), the university library, student issues, and statistical indicators. The biggest contribution to the monument was undoubtedly given by prof. Vjekoslav Klaić, PhD, from the Faculty of Philosophy, because half of the text came from the pen of that renowned Croatian historian. Other authors were: prof. Fran Barac, PhD, prof. Milivoj Maurović, PhD, prof. Marko Kostrenčić, PhD, prof. Miroslav Čačković, PhD, prof. Oton Frangeš, PhD, prof. Antun Levaković, PhD, associate professor Franjo Fancev, Franjo Rešetarić, associate professor Rudolf Signjar, while prof. Boris Zarnik, PhD, collected and arranged plans and pictures belonging to the Faculty of Medicine. The papers are written chronologically and factually. The foreword was written factually in Latin by the rector at the time, prof. Stjepan Zimmermann, PhD. In relation to the previous monument, the important role in the university culture of the memory of Bishop Josip Juraj Strossmayer was highlighted again, and in the spirit of the new times and the new state in which the Croatian lands found themselves, the information about the awarding of honorary doctorates to Archduke Eugen of Habsburg and General Svetozar Borojević were kept silent for political reasons, while on the other hand, the role of the Karađorđević royal dynasty was emphasized, especially the visit to the University in 1920 by at that time, the heir to the throne, later King Aleksandar.

The most extensive university monument was published in 1929 under the title *Godišnjak Sveučilišta Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu za školske godine 1924/25 – 1928/29* (Yearbook of the University of the Kingdom of Yugoslavia in Zagreb for the school years 1924/25 – 1928/29). It had 1,193 pages, and it was printed by Tisak Nadbiskupske tiskare (Print of Archbishop's Printing House). In addition to the

di kako su nastavci prethodnih spomenica. Prema naslovnim stranicama ovih triju godišnjaka korisnik ne bi mogao uočiti kako je riječ o spomenici.

Godine 1969. Sveučilište je svečano proslavilo 300. obljetnicu utemeljenja. Za organizaciju proslave osnovano je nekoliko komisija. Jedna od njih bila je Komisija za izradu spomenice koja je imala osam članova te je djelovala i kao redakcijski odbor. Za njezinog predsjednika izabran je profesor povijesti na Filozofskom fakultetu prof. dr. sc. Jaroslav Šidak, koji je bio i glavni urednik Spomenice. Ostali članovi bili su: prof. dr. sc. Davorin Bazjanac (Fakultet strojarstva i brodogradnje), prof. dr. sc. Josip Brčić (Poljoprivredni fakultet), prof. dr. sc. Zoran Bujas (Filozofski fakultet), prof. dr. sc. Branimir Gušić (Medicinski fakultet), prof. dr. sc. Ante Lui (Prirodoslovno-matematički fakultet), prof. dr. sc. Vilko Niče (Arhitektonski fakultet) i prof. dr. sc. Nikola Tintić (Pravni fakultet). Spomenica je objavljena u dva sveska, od kojih je prvi objavljen uoči same proslave, dok je drugi objavljen 1970. godine. Njezin naslov glasio je *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu I. i II.* Za tisak je bio zadužen Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Spomenica je donijela dotad najdetaljnije analize i na suvremen znanstveni način problematizira tri stoljeća sveučilišne povijesti donoseći i brojne statističke podatke, kao i odabrano arhivsko gradivo. Autor uvodnog teksta u spomenici bio je tadašnji rektor prof. dr. sc. Ivan Supek (Šidak, 1969).

S obzirom na to da je dvosveščana spomenica iz 1969. godine bilo prilično obimna (preko 1.300 stranica) te namijenjena u prvome redu za znanstvenu zajednicu, Sveučilište je 1979. i 1987. godine objavilo knjigu jednostavnog naslova: *Sveučilište u Zagrebu*. Namjera knjiga bila je širem krugu čitateljstva pružiti sažeti i pristupačan tekst o povijesnom razvoju Sveučilišta. Autor priloga u obje knjige na navedenu temu bio je prof. dr. sc. Hodimir Širotković s Pravnoga fakulteta koji je zapravo napisao rezime znanstvenih radova objavljenih u prvome svesku spomenice iz 1969. godine u kojoj je također bio jedan od autora radova. U knjigama su bili uvršteni i radovi o položaju Sveučilišta za vrijeme socijalističke Jugoslavije čiji su autori bili dr. sc. Anto Milušić (1979.) ujedno i glavni urednik *Sveučilišnog vjesnika*, te tadašnji glavni tajnik Sveučilišta Marijan Perković (1987.). Pored toga u knjizi iz 1987. godine Zdravko Buzaljko donio je informacije o sastavnicama Sveučilišta. Predgovore su napisali tadašnji rektori: prof. dr. sc. Drago Grdenić (1979.) te prof. dr. sc. Vladimir Stipetić (1987.),

rector's report, the monument contained for the first time the dean's reports on the work of the faculty, of which there were seven at the time (the new ones were Veterinary and Engineering) in the mentioned period, as well as numerous scientific works of university professors from a number of disciplines with summaries in foreign languages (*Godišnjak*, 1929). A similar practice was followed by the monument from 1933 titled *Godišnjak Univerziteta Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu za školske godine 1929/30 – 1932/33* (Yearbook of the University of the Kingdom of Yugoslavia in Zagreb for the school years 1929/30 – 1932/33) edited by rector at that time, prof. Albert Bazala, PhD. It had 238 pages and was printed in Tiskara Braća Kralj (Printing House Brothers Kralj). The dean's reports were excluded, and due to the austerity policy, the number of scientific papers was also reduced. The memorial thus contained the report of rector Bazala, his speech "Eternal Fire" held on the occasion of the 25th anniversary of the People's University, obituaries, five scientific papers, a bibliography of published scientific papers by university professors (Bazala, 1933). A new monument was published in 1940 under the title *Godišnjak Hrvatskoga sveučilišta u Zagrebu za školske godine 1933/34 – 1938/39* (Yearbook of the Croatian University in Zagreb for the school years 1933/34 – 1938/39). Its editor was Vladimir Bazala, PhD, also the editor-in-chief of the journal *Alma mater Croatica*. The monument, with 365 pages, was printed by Tisak Narodne tiskare Zagreb (Print of the People's Printing House Zagreb). The Croatian University Association was indebted to the publishing. The development of the University in the last six years is presented in detail, along with a detailed report on the work of the at that time, rector prof. Andrija Živković, PhD, and the reports of the dean of the faculties along with bibliographies of published works. An important note for these three monuments is that they are published in the form of a serial publication, yearbook, and in the forewords, it is stated that they are continuations of the previous monuments. According to the title pages of these three Yearbooks, the user would not be able to notice that it is a monument.

In 1969, the University inaugurated the 300th anniversary of its foundation. Several commissions were established to organize the celebration. One of them was the commission for creating the monument, which had eight members and also acted as an editorial board. A professor of history at the Faculty of Philosophy was elected as its president, Professor Dr. Sc. Jaroslav Šidak, who was also the editor-in-chief of monument. The other members were: Professor

dok su knjige uredili Davor Delić i Slavko Goldstein (1979.) te prof. dr. sc. Smiljko Sokol (1987.). Vrijednost tih knjiga očitala se u tome da su, pored izdanja na hrvatskome jeziku, objavljena i ona na engleskome i ruskome jeziku, čime se dobilo na međunarodnoj vidljivosti.

Važno mjesto u povijesti Sveučilišta pripada i zgradi u kojoj se ono nalazi od 1882. godine. O tome su objavljene dvije znanstvene uredničke knjige. Prva je objavljena 1999. godine povodom 115. obljetnice dodjeljivanja zgrade Sveučilištu pod naslovom *Zgrada Sveučilišta u Zagrebu* čiji je glavni urednik bio dr. sc. Tomislav Premerl iz Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža. Knjiga je objavljena u ediciji Bibliotheca Universitatis Zagrabensis. Predgovor knjizi napisao je tadašnji rektor prof. dr. sc. Marijan Šunjić (Premerl, 1999). Druga knjiga objavljena je 2010. godine pod naslovom *Zgrada Sveučilišta u Zagrebu: postojanost i mijene*, koju je uredila dr. sc. Snješka Knežević s Instituta za povijest umjetnosti. Povod za objavu knjige bilo je 150 godina od postanka zgrade. U knjizi je kroz 13 radova, na 386 stranica prikazana povijest i arhitektura zgrade, kao i umjetnička baština koja se nalazi u njoj. Knjiga je objavljena u ediciji Sveučilište i grad koju je uređivao tadašnji prorektor prof. dr. sc. Bojan Baletić (Knežević, 2010). Obje knjige tiskala je Sveučilišna tiskara.

Posljednja spomenica objavljena je 2019. godine, kada je Sveučilište svečano obilježilo 350. obljetnicu utemeljenja. Njezin naslov glasio je *Sveučilište u Zagrebu 350 godina 1669. – 2019*. Uredila ju je prof. dr. sc. Mirjana Polić Bobić s Filozofskoga fakulteta. Spomenica na kojoj se radilo dvije godine predstavljena je 17. prosinca 2019. godine u auli Sveučilišta u Zagrebu. Radilo se o kruni proslave čime je ujedno i završeno obilježavanje toga velikog jubileja. Predgovor knjizi napisao je tadašnji rektor prof. dr. sc. Damir Boras. Kroz 20 poglavlja, na 669 stranica u esejskim radovima prikazana je povijest Sveučilišta, njegovih sastavnica, podružnica, razvoja, knjižnice, baštine, studentskih aktivnosti, međunarodne suradnje, športa, rektora, počasnih doktora, insignije te odijevanja profesora i studenata Sveučilišta u Zagrebu (Polić Bobić, 2019). Knjigu je tiskala Sveučilišna tiskara.

Spomenice u digitalnom formatu

Portal Vizbi.UNIZG je na sustavu Indigo tvrtke ArchivPro koji je omogućio stvaranje pojedinih baza, digitalnih objekata i metapodataka, istovremeno stvarajući zajednički sustav prikaza kroz pojedine

Dr. Sc. Davorin Bazjanac (Faculty of Mechanical Engineering and Naval Architecture), Professor Dr. Sc. Josip Brčić (Faculty of Agriculture), Professor Dr. Sc. Zoran Bujas (Faculty of Philosophy), Professor Dr. Sc. Branimir Gušić (Medical faculty), Professor Dr. Sc. Ante Lui (Faculty of Mathematics and Natural Science), Professor Dr. Sc. Vilko Niče (Faculty of Architecture), and Professor Dr. Sc. Nikola Tintić (Law faculty). The monument was published in two volumes, the first of which was published on the eve of the celebration itself, while the second was published in 1970. Its title read *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu I. i II* (Monument on the occasion of the celebration of the 300th anniversary of the University of Zagreb I and II). For the printing Tisak Izdavačkog zavoda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (Print of the Publishing House of the Yugoslav Academy of Sciences and Arts) was in charge. The monument brought the most detailed analysis up to that point and problematizes three centuries of university history in a modern scientific way, bringing numerous statistical data as well as selected archival material. The author of the introductory text in the monument was from that time rector, Professor Dr. Sc. Ivan Šuppek (Šidak, 1969).

Given that the two-volume memorial from 1969 was quite extensive (over 1,300 pages) and intended primarily for the scientific community, in 1979 and 1987, the University published a book with a simple title: *Sveučilište u Zagrebu* (University of Zagreb). The intention of the books was to provide a wider circle of readers with a concise and accessible text about the historical development of the University. The author of the contribution in both books on the mentioned topic was Professor Dr. Sc. Hodimir Sirotković from the Faculty of Law, who actually wrote a summary of the scientific papers published in the first volume of the Monument from 1969, in which he was also one of the authors of the works. The books also included papers on the position of the University during socialist Yugoslavia, the authors of which were Dr. Sc. Anto Milušić (1979), also, at that time, editor-in-chief of *Sveučilišni vjesnik* (University Herald) and General Secretary of the university, Marijan Perković (1987). In addition, in the book from 1987, Zdravko Buzaljković provided information about the components of the University. The forewords were written by at that time: Professor Dr. Sc. Drago Grdenić (1979) and Professor Dr. Sc. Vladimir Stipetić (1987), while books were edited by Davor Delić and Slavko Goldstein (1979) and Professor Dr. Sc. Smiljko Sokol

baze, virtualne zbirke, znanstvena područja, različite vrste građe i pretraživanje po naslovu djela ili imenu osobe / korporativnog tijela. U podlozi sustava Indigo za knjižnični opis koristi se format UNIMARC i ISBD, a u sustav je implementiran i ISAD (G) za višerazinski opis arhivskog gradiva. Današnja tehnologija semantičkog weba, koja se u posljednje vrijeme vrlo brzo razvija, omogućava istraživanje i tematsko povezivanje opisanih digitalnih objekata. Portal Vizbi.UNIZG na jednom mjestu omogućuje pristup podacima koji su fizički smješteni u knjižnicama, arhivima i muzejima sastavnica Sveučilišta, ali objedinjeni u virtualnom okruženju. U sustavu Indigo razlikujemo objekte (digitalni objekt), koncepte (osobe, korporativna tijela, obitelji, uloge, virtualne zbirke, vrste građe) i različite vrste metapodataka. "Ovakav detaljniji opis objekata i koncepta promatran kroz analogiju bibliografskih i normativnih zapisa korespondira sa standardnim metapodacima koje pronalazimo standardnim modelima za zapis podataka, no zbog proširenja koje nastaje kao posljedica uvođenja semantičkog meta-modela na raspolaganju imamo nove podatke i relacije na razini objekata i koncepta" (INDIGO, 2022).

Najstarije spomenice Sveučilišta u Zagrebu nalaze se u Arhivu Sveučilišta u Zagrebu. Spomenice sastavnica Sveučilišta nalaze se u njihovim knjižnicama.¹ Skenirane su 32 spomenice, pridodani metapodaci te su objavljene na portalu Vizbi.UNIZG (<https://unizg.eindigo.net>). Tri najstarije spomenice digitalizirale su Knjižnice grada Zagreba prije nego je Sveučilište započelo svoj projekt digitalizacije. Kako je već u opisu analognih spomenica istaknuto, spomenice se objavljuju kao dvije vrste građe: omeđena i neomeđena građa. Spomenica koja je objavljena 1969. godine bila je digitalizirana, metodom posebnih pdf za svaki rad, stoga je ta Spomenica koja je objavljena u dva toma višerazinski opisana s analitičkim opisima svakog posebnog članka u pdf formatu, što format UNIMARC omogućuje.

Kodirani podaci formata UNIMARC u *Oznaci zapisa* određuju koju vrstu građe opisujemo, a u ptg 105/106 поближе se opisuje sadržaj i oblik publikacije te oznaka za spomenicu koja ima indikator 0 ili 1 (slika 1). Pri ovome je važno napomenuti kako se ptg 105/106 nalaze u opisu omeđenih publikacija i u opisu donje razine serijske publikacije, tj. sveska časopisa. Na gornjoj razini cjelokupnog opisa serijske publikacije nije moguće primijeniti ptg 105/106. Donja razina opisa serijske publikacije,

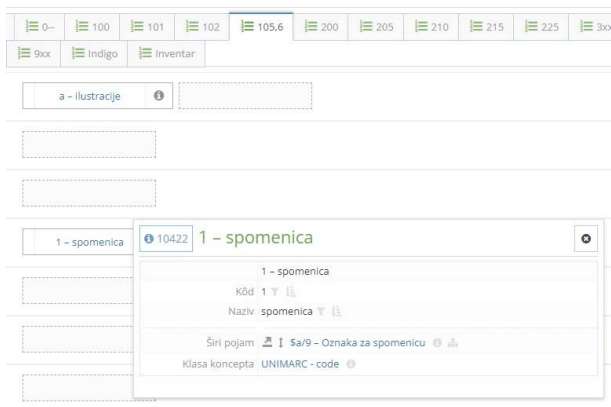
(1987). The value of these books can be seen in the fact that, in addition to the editions in Croatian, they were also published in English and Russian, which gave them international visibility.

An important place in the history of the University belongs to the building where it has been located since 1882. Two scientific editorial books were published about it. The first one was published in 1999 on the occasion of the 115th anniversary of the awarding of the building to the University under the title *Zgrada Sveučilišta u Zagrebu* (The building of the University of Zagreb) whose chief editor was Dr. Sc. Tomislav Premerl from Leksikografski zavod Miroslav Krleža (The Miroslav Krleža Institute of Lexicography). The book was published in an edition Bibliotheca Universitatis Zagrabiensis. The foreword to the book was written by the rector at that time, Professor Dr. Sc. Marijan Šunjić (Premerl, 1999). The second book was published in 2010 under the title *Zgrada Sveučilišta u Zagrebu: postojanost i mijene* (The building of the University of Zagreb: stability and change) which was edited by Dr. Sc. Snješka Knežević from Institut za povijest umjetnosti (Institute of art history). The occasion for the publication of the book was 150 years since the construction of the building. The book through 13 works on 386 pages presents the history and architecture of the building as well as the artistic heritage found therein. The book was published in the Edition University and the City, edited by vice-chancellor at the that time, Professor Dr. Sc. Bojan Baletić (Knežević, 2010). Both books were printed by the Sveučilišna tiskara (University Printing House).

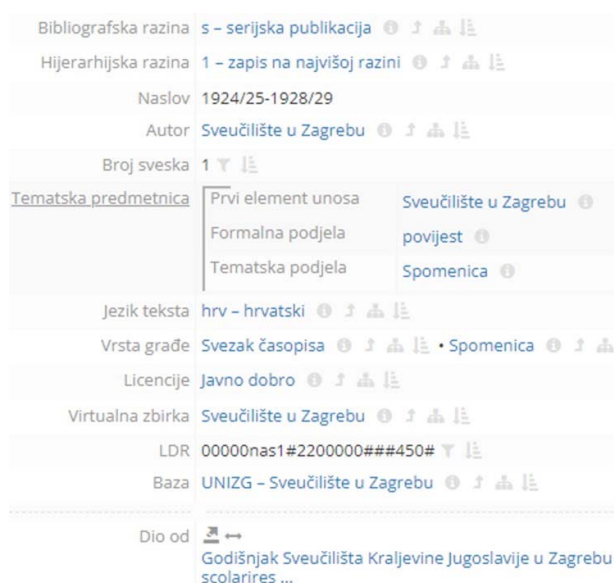
The last monument was published in 2019, when the University celebrated its 350th anniversary. Its title reads *Sveučilište u Zagrebu 350 godina 1669. – 2019*. (University of Zagreb 350 years 1669 – 2019). It was edited by Professor Dr. Sc. Mirjana Polić Bobić from the Faculty of Philosophy. The monument, which was worked on for two years, was presented on December 17, 2019, in the auditorium of the University of Zagreb. It was the crown of the celebration, which also ended the commemoration of that great jubilee. The foreword to the book was written by the rector at that time Professor Dr. Sc. Damir Boras. Through 20 chapters, on 669 pages of essays, the history of the University, its components, branches, development, library, heritage, student activities, international cooperation, sports, rectors, honorary doctorates, insignia, and clothing of professors and students of the University of Zagreb is presented (Polić Bobić, 2019). The book was printed by the Sveučilišna tiskara (University Printing House).

1 Sveučilište u Zagrebu nema centralnu sveučilišnu knjižnicu, već ima 39 fakultetskih knjižnica koje čine knjižnični sustav Sveučilišta.

svezak/godište/broj časopisa, može biti objavljen kao tematski broj posvećen osobi, događaju, temi, stoga ima kodirane podatke ptg 105. U slučaju spomenica koje su objavljene i kao serijske publikacije u *Godišnjaku* nije iz naslovne stranice vidljivo da se radi o spomenici, već iz predgovora, stoga u situacijama objave tematskih brojeva unutar serijske publikacije primjenjujemo ptg 606 za normiranu tematsku predmetnicu po kojoj će korisnik pronaći sadržaj koji mu treba (slika 2).

Slika 1. Kodirani podaci ptg 105/106 portala Vizbi.UNIZG

Slika 2. Metapodaci donje razine serijske publikacije s Tematskom predmetnicom

Iako su vrsta građe i pridodani metapodaci zadani u bibliografskim kodiranim podacima (objektima), sustav Indigo okuplja digitalne objekte putem koncepata u kojemu su već navedene: baze, vrste građe i virtualnih zbirke (teme, sastavnice, znanstvena područja itd.). Pri tome se iz formata UNIMARC preuzimaju ptg 7-- i 6-- za osobe, korporativna tijela i predmetne odrednice. Navedena mogućnost sustava Indigo prikazuje sve knjižnice Sveučilišta u Zagrebu koje su samostalne baze sustava, i svu građu, na

Monuments in digital format

Portal Vizbi.UNIZG is on the system of Indigo company ArhivPro which enabled the creation of individual databases, digital objects, and metadata, while simultaneously creating a common display system through individual databases, virtual collections, scientific areas, different types of materials and searching by the title of the work or the name of a person/corporate body. In the background of the Indigo system, the library description format UNIMARC and ISBD are used, and ISAD (G) is implemented in the system for multi-level descriptions of archival materials. Today's Semantic Web technology, which has been developing very rapidly lately, enables research and thematic linking of described digital objects. Portal Vizbi.UNIZG, in one place, provides access to data that are physically located in the libraries, archives, and museums of the University's components but unified in a virtual environment. In the Indigo system, objects (digital object), concepts (persons, corporate bodies, families, roles, virtual collections, types of materials), and different types of metadata are distinguished. "Such more detailed description of objects and concepts, viewed through the analogy of bibliographic and authority records, corresponds to the standard metadata that we find in standard models for the data record, but due to the expansion that occurs as a result of the introduction of the semantic meta-model, we have available new data and relations at the level of objects and concepts" (INDIGO, 2022).

The oldest monuments of the University of Zagreb are located in the Archives of the University of Zagreb. Monuments of the University's constituents can be found in their libraries.¹ 32 monuments were scanned, metadata was added, and published on the portal Vizbi.UNIZG (<https://unizg.eindigo.net>). The three oldest monuments were digitized by the City of Zagreb Libraries before the University started its digitization project. As already pointed out in the description of analog monuments, monuments are published as two types of material: non-serial work and serial work. The monument which was published in 1969 was digitized using the method of separate pdfs for each work, therefore the monument, which was published in two volumes, is described in multileveled descriptions with analytical descriptions of each separate article in pdf format, which the UNIMARC format enables.

¹ The University of Zagreb does not have a central university library, but has 39 faculty libraries that make up the University's library system.

jedinstvenom pretraživaču i sučelju. Koncept Vrsta građe okuplja različite vrste građe koje su i spomenice i različite baze knjižnica. Svaki bibliografski zapis ima više mogućnost prikaza / okupljanja putem semantičkog weba koji je u polju Indigo, kao što se vidi na slikama 3 i 4.

Pedeset godina farmaceutske nastave na

The screenshot shows a search interface with various filters. At the top, there are tabs for '0--', '100', '101', '102', '105,6', and '200'. Below these, there are tabs for '9xx', 'Indigo', and 'Inventar'. Further down, there are filters for 'Sveučilište u Zagrebu' and 'Biomedicinsko područje'. At the bottom, there are tabs for 'Knjižnično gradivo' and 'Knjiga', and a highlighted tab for 'Spomenica'.

Slika 3. Dodavanje virtualnih zbirki u polju Indigo

The screenshot shows a search results page for 'Spomenica'. It displays a list of publications with details such as 'Sveučilište Zagreb 350 objektivna : video / urednik i voditelj emisije Mijenko Šimpraga; rektor Damir Boras; novinar: Snježana Peleš, Marko Merčep', 'Zgrada Sveučilišta u Zagrebu : podstojnost i mijene / urednica Snježana Knežević; fotografije Damir Balaban, Bojan Baletić, Filip Beusan, Mladen Perulić', 'Spomenica fakultetskog savjeta : 1919.-1929.', 'Sveučilište u Zagrebu / urednici Davor Delić i Slavko Goldstein; fotografije Nenad Gatin', '25 godina Elektrotehničkog fakulteta u Zagrebu : 1956.-1981.', 'Sveučilište Kraljevine Srbije i Slovenije u Zagrebu 1874-1924. / (Ministarstva prosvjete Kraljevine Srbije, Hrvatske i Slovenije); Spomenica akademičkog senata ...', 'Spomenica na svetčano otvaranje kralj. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu, prvog hrvatskoga, dana 19. listopada 1874. / Sveučilište u Zagrebu', 'Zgrada Sveučilišta u Zagrebu / Tomislav Premier-Let al.', 'Pola stoljeća Studentskog centra u Zagrebu : (1957.-2007.) / Tomislav Corić', and 'Spomenica o 25-godišnjem postojanju Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu / (Akademik Senat) : 1874-1899'.

Slika 4. Okupljene različite vrste publikacija, različitih knjižnica u virtualnoj zbirci Spomenice

U procesu digitalizacije ne radimo tehnički postupak snimanja ako je neka knjižnica ili institucija taj postupak već napravila. Sustav Indigo omogućuje povezivanje podataka i digitalnih objekata drugih sustava upisivanjem url adrese, a to omogućuje i sustav UNIMARC u ptg 856. Stoga je ova metoda primijenjena i u našem slučaju digitalizacije spomenica koje su prije nas digitalizirale Knjižnice grada Zagreba – metapodaci su upisani u sustav Vizbi i povezani url adresom (slika 5).

The screenshot shows a search results page for 'Spomenica na svetčano otvaranje kralj. s'. It displays a list of publications with details such as 'Sveučilište Zagreb 350 objektivna : video / urednik i voditelj emisije Mijenko Šimpraga; rektor Damir Boras; novinar: Snježana Peleš, Marko Merčep', 'Zgrada Sveučilišta u Zagrebu : podstojnost i mijene / urednica Snježana Knežević; fotografije Damir Balaban, Bojan Baletić, Filip Beusan, Mladen Perulić', 'Spomenica fakultetskog savjeta : 1919.-1929.', 'Sveučilište u Zagrebu / urednici Davor Delić i Slavko Goldstein; fotografije Nenad Gatin', '25 godina Elektrotehničkog fakulteta u Zagrebu : 1956.-1981.', 'Sveučilište Kraljevine Srbije i Slovenije u Zagrebu 1874-1924. / (Ministarstva prosvjete Kraljevine Srbije, Hrvatske i Slovenije); Spomenica akademičkog senata ...', 'Spomenica na svetčano otvaranje kralj. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu, prvog hrvatskoga, dana 19. listopada 1874. / Sveučilište u Zagrebu', 'Zgrada Sveučilišta u Zagrebu / Tomislav Premier-Let al.', 'Pola stoljeća Studentskog centra u Zagrebu : (1957.-2007.) / Tomislav Corić', and 'Spomenica o 25-godišnjem postojanju Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu / (Akademik Senat) : 1874-1899'.

Slika 5. Dodavanje url adrese metapodacima Spomenice i povezivanje na digitalni objekt koji se nalazi u drugom sustavu

Encoded data in the UNIMARC format, in the Record mark, determine which type of material is described, and in ptg 105/106 the content and form of the publication are described in more detail, as well as the mark for the monument that has the indicator 0 or 1 (Figure 1). In this regard, it is important to note that ptg 105/106 are found in the description of serial works and in the description of the lower level of a serial publication, i.e., a journal volume. It is not possible to apply ptg 105/106 at the upper level of the general description of the serial publication. The lower level of description of a serial publication, volume/year/number of a journal can be published as a thematic number dedicated to a person, event, or topic, therefore it has coded data ptg 105. In the case of monuments that were also published as serial publications in *Godišnjak* (Yearbook), it is not evident from the title page that it is a monument, but from the preface, therefore, in situations where thematic numbers are published within the serial publication, we apply ptg 606 for a standardized topical subject, according to which the user will find the content that she/he needs (Figure 2).

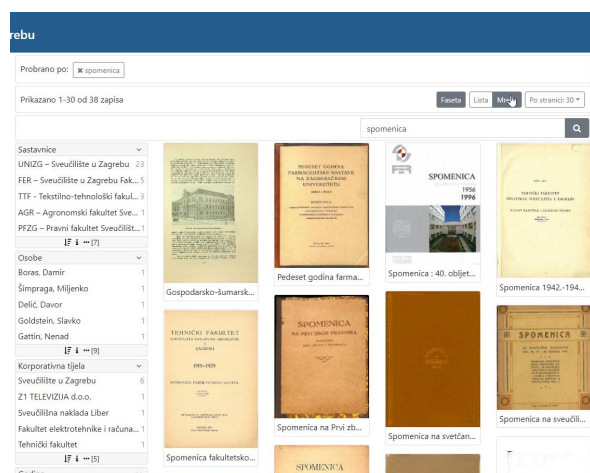
The screenshot shows a UNIMARC record for 'Spomenica'. It displays fields such as '1 - spomenica', '10422', '1 - spomenica', 'Kod 1', 'Naziv spomenica', 'Širi pojam', '1 5a/9 - Oznaka za spomenicu', and 'Klasa koncepta UNIMARC - code'.

Figure 1. Encoded data ptg 105/106 of portal Vizbi.UNIZG

The screenshot shows a UNIMARC record for 'Spomenica'. It displays fields such as 'Bibliografska razina s - serijska publikacija', 'Hijerarhijska razina 1 - zapis na najvišoj razini', 'Naslov 1924/25-1928/29', 'Autor Sveučilište u Zagrebu', 'Broj sveska 1', 'Tematska predmetnica', 'Prvi element unosa Sveučilište u Zagrebu', 'Formalna podjela povijest', 'Tematska podjela Spomenica', 'Jezik teksta hrv - hrvatski', 'Vrsta građe Svezak časopisa', 'Licencije Javno dobro', 'Virtualna zbirka Sveučilište u Zagrebu', 'Baza UNIZG - Sveučilište u Zagrebu', and 'Dio od Godišnjak Sveučilišta Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu'.

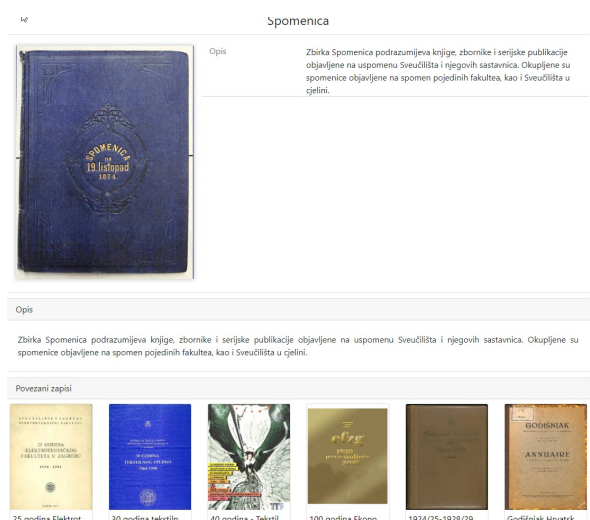
Figure 2. Metadata of the lower level of the serial publication with Topical subject

U vanjskom, korisničkom sučelju moguća je pretraga po punom tekstu, jer tekstualni digitalni objekti prolaze postupak OCR-a, što omogućuje prikaz po cjelovitom tekstu. Moguće je pretraživanje prema zapisima objekta (naslovi) i konceptima tematskoj predmetnici, autoru, korporativnom tijelu, virtualnoj zbirci. Pretragom zapisa upisom riječi "Spomenica" korisnik dobije odaziv na kojem su, uz digitalne objekte i fasete koje sadrže podatke sastavnice, osobe, korporativna tijela, godine, vrste građe i UDC oznaku. To korisniku omogućava precizniji odabir digitalnih objekata (slika 6).

Slika 6. Prikaz faseta i vanjskog sučelja pretragom zapisa *Spomenice*

Konačno, odabirom iz faseta vrste građe spomenice skraćuje se pretraga i korisnik dobije na uvid digitalne objekte i metapodatke digitaliziranih spomenica Sveučilišta i njegovih sastavnica. Metapodaci sadrže i podatke o korištenju, pristupu, vidljivo je u kojoj sastavnici se nalazi analogni primjerak spomenice, godine izdanja i odgovorne autore, urednike i korporativna tijela (slika 7).

Slika 7. Skupni prikaz zbirke *Spomenica* na korisničkom sučelju portala Vizbi.UNIZG

Although the type of material and the added meta-data are given in bibliographic coded data (objects), the Indigo system gathers digital objects through concepts in which they are already included: databases, types of material, and virtual collections (topics, components, scientific areas, etc.). In doing so, they are downloaded from the UNIMARC format ptg 7-- and 6-- for persons, corporative bodies, and topical subjects. The mentioned option of the Indigo system displays all libraries of the University of Zagreb, which are independent system databases, and all materials, on a single browser and interface. The concept Type of material brings together different types of material that are both monuments and different library bases. Each bibliographic record has more options to display/collect through the semantic web which is in the Indigo field as seen in Figures 3 and 4.

Pedeset godina farmaceutske nastave na

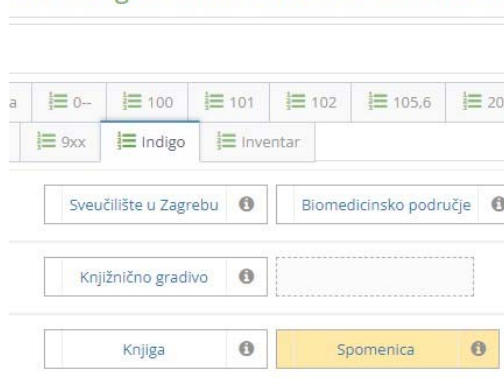

Figure 3. Adding virtual collections in the Indigo field

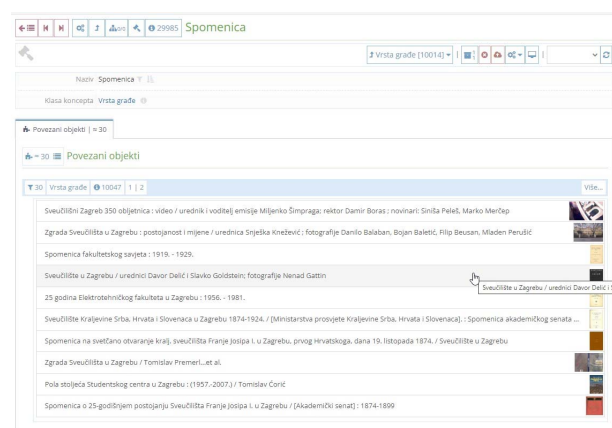

Figure 4. Different types of publications from different libraries gathered in the virtual collection of Monuments

In the digitization process, we do not perform the technical recording procedure if a library or institution has already done this procedure. The Indigo system enables the connection of data and digital objects of other systems by entering the URL address, and this is also enabled by the UNIMARC system in ptg 856. Therefore, this method was also

Rasprava

Knjižnice se u informacijskom društvu moraju brinuti o zaštiti kulturne i znanstvene baštine, ali i o njenoj dostupnosti. Kako bi osigurale bolju dostupnost, započele su koristiti nove tehnologije s postupcima poznatima pod zajedničkim nazivom digitalizacija knjižnične građe. Tehnički, postupak digitalizacije počiva na skeniranju knjiga, stranicu po stranicu, i stvaranju pretraživog teksta pomoću sustava OCR (Optical Character Recognition). Digitalizacija, međutim, nije samo tehnički posao, nego vrlo složen postupak, koji zahtijeva pažljivo planiranje i donošenje važnih odluka. Na prostoru Republike Hrvatske postoje dokumenti sa zacrtanim načelima, pravilima i preporukama kojih se potrebno pridržavati u postupku digitalizacije, *Smjernice za digitalizaciju kulturne baštine* i *Plan digitalizacije kulturne baštine*² ili *IFLA-ine smjernice za projekte digitalizacije za zbirke i građu iz javne domene*.

Prema IFLA-i platformu Vizbi.UNIZG možemo nazvati "suradnička digitalna knjižnica koja dopušta javnim i znanstvenim knjižnicama stvaranje mreže digitalnih informacija kao odgovor na potrebe informacijskoga društva. Sustavi svih dionika u suradničkoj digitalnoj knjižnici trebaju biti interoperabilni" (Lešić, 2007: 194). Prema definiciji IFLA-e, platforma ima poslanje podržati digitalizaciju, pristup i zaštitu kulturnog i znanstvenog nasljeđa, osigurati svim korisnicima pristup informacijskim izvorima, uz poštovanje prava intelektualnog vlasništva, stvoriti interoperabilne digitalne knjižnične sustave za promicanje otvorenih standarda i pristupa, promicati norme i najbolje prakse, povezati digitalne knjižnice s brzim istraživačkim i razvojnim mrežama, iskoristiti rastuće stapanje komunikacijskih medija i ulogu službenih ustanova za izradu i širenje digitalnog sadržaja (Lešić, 2007).

U poglavlju o sveučilišnim spomenicima u digitalnom obliku prikazala se mreža povezanih koncepata i digitalnih objekata te drugih institucija. Metodologiju mreže konstatira autorica Sarić navodeći kako se mreža razvija iz sveopćeg informacijskog prostora povezanih dokumenata prema prostoru u kojem su povezani dokumenti i podaci, a semantički web usmjeren je na upotrebljivost i pristupačnost podataka, gdje je interoperabilnost ključna. Citirana autorica dalje navodi kako se knjižnična zajednica u semantički oblak uključuje pomoću linked Date /

applied in our case of the digitization of monuments that were digitized by the Libraries of the City of Zagreb before us, the metadata was entered into the Vizbi system and linked by URL address (Figure 5).

Figure 5. Adding a URL address to the metadata of the Monument and linking it to a digital object located in another system

In the external, user interface, a full-text search is possible, because textual digital objects undergo the OCR process, which enables full-text display. It is possible to search by object records (titles) and concepts, topical subject, author, corporate body, and virtual collection. By searching the record by entering the word Monument, the user receives a response that shows, in addition to digital objects and facets that contain data of components, persons, corporate bodies, years, types of material, and the UDC mark. This enables the user to select digital objects more precisely (Figure 6).

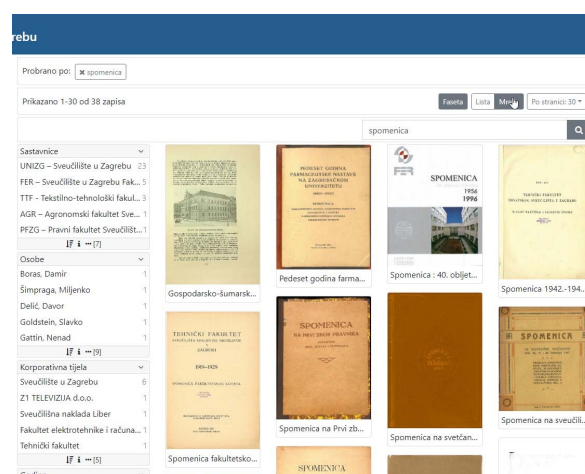

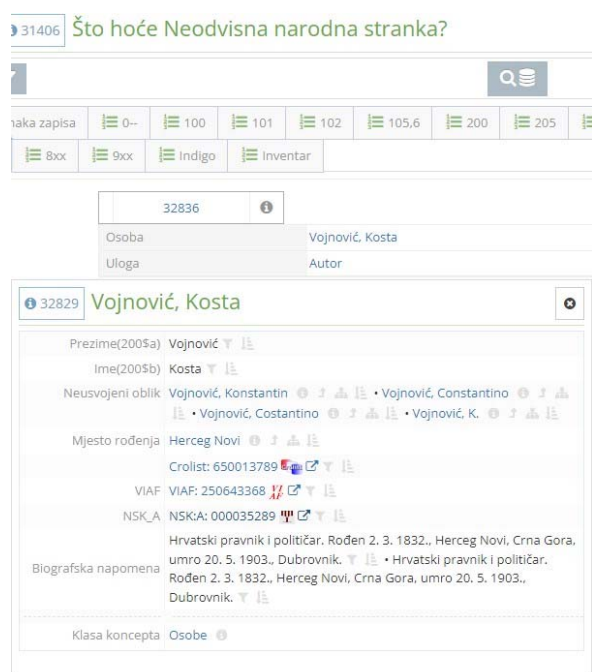
Figure 6. Display of facets and external interface by searching the records of the Monument

Finally, by selecting from the facet the type of monument material, the search is shortened and the user gets to see the digital objects and metadata of the digitized monuments of the University and its components. Metadata also contains information about the use and access, it is visible in which component the analog copy of the monument is located, the year of publication, and the responsible authors, editors, and corporate bodies (Figure 7).

² Navedene dokumente izdalo je Ministarstvo kulture i medija i nalaze se na mrežnoj stranici Ministarstva (Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske, 2023). Dokument je objavljen 2020., revidiran 2023. godine.

povezanih podataka koncepcije i razvojem onotologija. Stoga je razvijen i novi standard RDA (Resource Description and Access) za opis i pristup izvorima, oblikovan za digitalno okruženje. Također su pojedine knjižnice sa svojim knjižničnim podacima uspostavile vezu prema vanjskim skupovima, npr. VIAF (virtual International Authority File). Autorica Sarić zaključuje kako su otvoreni knjižnični podaci baza s kojom knjižnice mogu imati važnu ulogu u semantičkom webu (Sarić, 2012: 109-111).

U tekstu je navedeno kako se platforma Vizbi.UNIZG temelji na sustavu Indigu kojemu su u ovom slučaju format UNIMARC i standard ISBD u temelju. Također je važno napomenuti kako je sustav povezan s vanjskim skupovima VIAF i normativnom bazom Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (NSK), te izrađuje vlastiti TEzaurus.hr bazu imena, korporativnih tijela, obitelji, predmetnih odrednica i virtualnih zbirki (slika 8).

Slika 8. Normativna baza / koncept osoba, korporativno tijelo platforme Vizbi.UNIZG i veze s VIAF, NSK i Crolist

Mogućnosti formata UNIMARC u semantičkom webu i povezanim podacima metodom semantičkog modeliranja konverziju UNIMARC formata u RDF (Resource Description Framework) prikazali su autori Dunshir i Willer (2011) u radu *Unimarc and linked data*. Nadalje, sličan pristup primijenili su i autori Jelenković i Willer (2013) u radu *Kako do povezanih podataka iz UNIMARC zapisa*. Istom problematikom – mogućnošću integracije knjižničnih zapisa UNIMARC u okruženje povezanih podataka, odnosno semantičkog weba – bavi se skupina autora koji u svojem zaključku predlažu određene

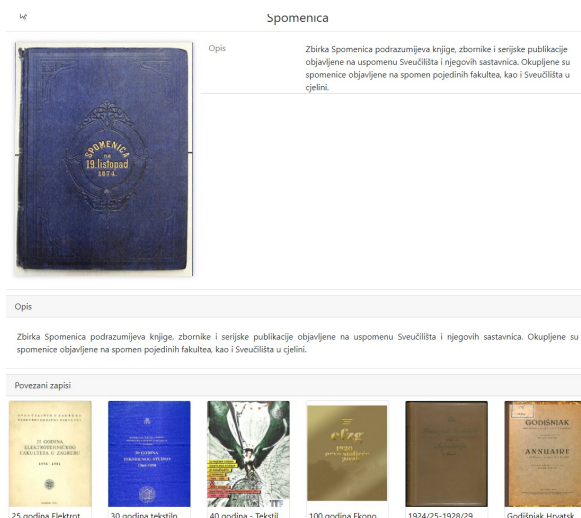

Figure 7. The collective view of the collection of Monuments on the user interface of the portal Vizbi.UNIZG

Discussion

In the information society, libraries must take care about the protection of cultural and scientific heritage, as well as its accessibility. In order to ensure better accessibility, they began to use new technologies with procedures known under the common name digitization of library materials. Technically, the digitization process relies on scanning books, page by page, and creating searchable text using an OCR system (Optical Character Recognition). Digitization, however, is not just a technical job, but a very complex process that requires careful planning and making important decisions. In the territory of the Republic of Croatia, there are documents with outlined principles, rules, and recommendations that must be followed in the digitization process, *Smjernice za digitalizaciju kulturne baštine* (Guidelines for the digitization of cultural heritage) and *Plan digitalizacije kulturne baštine*² (Plan for digitization of cultural heritage) or *IFLA-ine smjernice za projekte digitalizacije za zbirke i građu iz javne domene* (IFLA's Guidelines for Digitization Projects for collections and holdings in the public domain).

According to IFLA, we can call the platform Vizbi.UNIZG "collaborative digital library that allows public and scientific libraries to create a network of digital information in response to the needs of the information society. The systems of all participants in the collaborative digital library should be interoperable" (Lešćić, 2007: 194). Its mission is to support the digitization, access, and protection of

² The aforementioned documents were issued by the Ministry of Culture and Media and are available on the Ministry's website (Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske, 2023). Document was published in 2020, revised in 2023

smjernice, npr. objavljivanje autorskog kataloga, nacionalne bibliografije i predmetnog kataloga kako bi se knjižnični zapisi konvertirali u povezane podatke (Farko et al., 2014: 166).

Na slici 9 vidljivo je kako su ID objekta, ID koncepta osoba i ID konkretnog subjekta povezani odnosima unutar platforme, povezani podaci dokumenata i normative, i s vanjskim nacionalnim i značajnim normativnim bazama. Odnosno, svaki objekt ima URL u kojem je sadržan konkretni ID:

Naslov ID 31406; Url: <https://unizg.eindigo.net/admin/?object=info&id=31406>

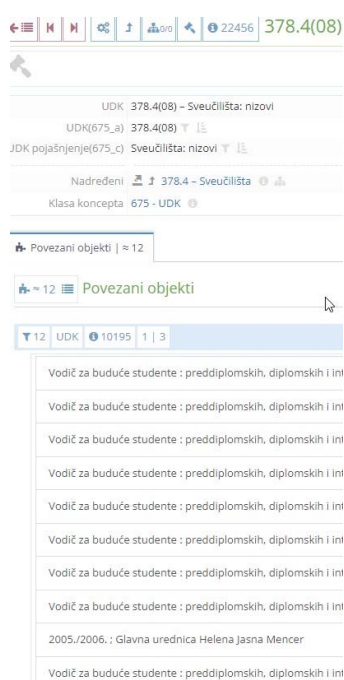
Osoba IME: ID 32829; Url: <https://unizg.eindigo.net/admin/?concept=info&id=32829>

Koncept autor: ID 32836; Url: <https://unizg.eindigo.net/admin/?concept=info&id=32836>

Koncept baza: ID 29810; Url: <https://unizg.eindigo.net/admin/?concept=info&id=29810>

pri čemu je evidentno kako svaki URL sadrži naziv url portala, nastavak opis objekta ili koncept i ID konkretnog opisa.

U sustav Indigo inkorporirana je UDC shema, koja je također dio online UDC baze pohranjene u NSK i osigurava povezanost sa svim digitalnim objektima. Na slici 10. prikazan je jedan od modela integracije UDC sheme u semantički web.

Slika 9. UDC kao klasa koncepta povezana s digitalnim objektima

cultural and scientific heritage, to ensure all users have access to information sources while respecting intellectual property rights, create interoperable digital library systems to promote open standards and access; promote norms and best practices, connect digital libraries with fast research and development networks, take advantage of the growing convergence of communication media and the role of official institutions for the creation and dissemination of digital content (Lešćić, 2007).

In the chapter on university monuments in digital form, a network of related concepts and digital objects, as well as other institutions, was presented. The methodology of the network is established by the author Sarić, stating that the network develops from the general information space of connected documents to the space where documents and data are connected, and the semantic web is focused on the usability and accessibility of data, where interoperability is the key. The cited author goes on to state how the library community is included in the semantic cloud by means of the linked data concept and the development of ontologies. Therefore, a new RDA (Resource Description and Access) standard was developed for the description and access to resources, designed for the digital environment. Some libraries have also established a connection with their library data to external sets, e.g., VIAF (Virtual International Authority File). Author Sarić concludes that open library data is the basis with which libraries can play an important role in the semantic web (Sarić, 2012: 109-111).

The text states that the Vizbi.UNIZG platform is based on the Indigo system, which in this case is based on the UNIMARC format and the ISBD standard. It is also important to note that the system is connected to the external collections of VIAF and the authority base of the National and University Library in Zagreb (NSK) and creates its own TEzaurus.hr database of names, corporate bodies, families, topical subjects, and virtual collections. (Figure 8).

Slika 10. Mjesto koje je povezano digitalnim objektima i geolocirano

Ne manje značajna za korisnika je i klasa mjesta, koja je u UNIMARC formatu u ptg 210, ali u povezanim su podacima svi digitalni objekti povezani, a navedeno je i mjesto (izdanja), kao i povezani koncepti (mjesto rođenja), koje se geolocira i na geografskoj karti (slika 10).

Iz navedenih primjera vidljivo je kako je sustav Indigo upotrebom formata UNIMARC nadišao većinu problema koje su konstatirali autori Farago, Bosančić i Badurna (2014: 164-166), te je format UNIMARC prilagođen za povezane podatke i semantički web.

Zaključak

Kroz ovaj kratak pregled može se zaključiti da je moderno Sveučilište u Zagrebu od svojega otvaranja do danas bilo svjesno svoje važne uloge u hrvatskome društvu. Objavljene spomenice to jasno dokumentiraju i kao gradivo imaju trajnu vrijednost i značaj za povijest, kulturu i znanost. S obzirom na to da su pojedini naslovi teško dostupni, Sveučilište je 2020. godine pokrenulo projekt Virtualne zbirke Sveučilišta u Zagrebu (Vizbi.UNIZG). Na portalu se mogu pronaći digitalizirana izdanja većeg broja naslova predstavljenih u ovome članku, čime je gra-

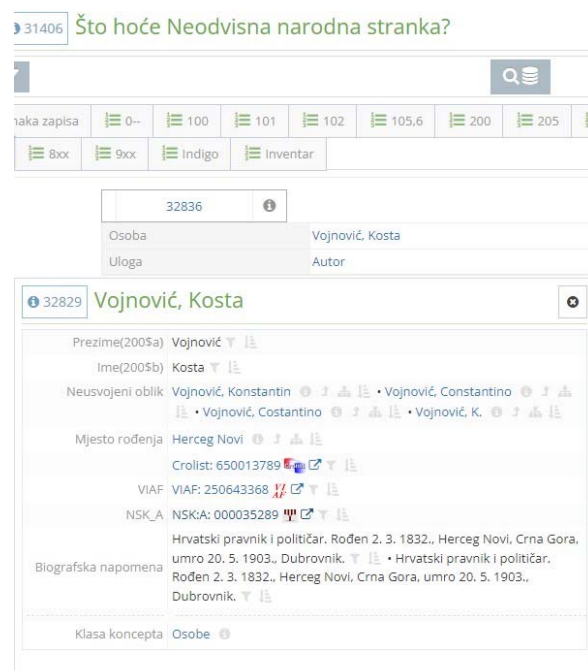

Figure 8. Authority database/person concept, corporate body of the Vizbi.UNIZG platform and connections with VIAF, NSK and Crolist

The possibilities of the UNIMARC format in the semantic web and linked data using the method of semantic modelling of the conversion of the UNIMARC format into RDF (Resource Description Framework) were presented by the authors Dunshir and Willer (2011) in the paper *Unimarc and linked data*. Furthermore, a similar approach was applied by the authors Jelenković and Willer (2013) in their paper *Kako do povezanih podataka iz UNIMARC zapisa* (How to get linked data from UNIMARC records). The same problem with the possibility of integrating UNIMARC library records into the linked data environment, i.e., the semantic web, is dealt with by a group of authors who, in their conclusion, propose certain guidelines, for example, the publication of the author catalogue, national bibliography and subject catalogue in order to convert library records into linked data (Farko et. al., 2014: 166).

Figure 9 shows how object ID, person concept ID, and concrete subject ID are connected by relationships within the platform, linked data of documents and authorities, and with external national and significant authority bases. That is, each object has a URL that contains a specific ID:

Title ID 31406; URL: <https://unizg.eindigo.net/admin/?object=info&id=31406>

Person NAME: ID 32829; URL: <https://unizg.eindigo.net/admin/?concept=info&id=32829>

Concept author: ID 32836; URL: <https://unizg.eindigo.net/admin/?concept=info&id=32836>

da postala dostupna široj javnosti. Također je jasno da odabran sustav Indigo, na kojem je format UNIMARC, koji je implementiran kao sustav povezanih podataka, interoperabilan i prema drugim vanjskim sustavima s ciljem stvaranja jedinstvenog imenskog prostora koji je povezan s nacionalnom bibliografijom. Takvi povezani podaci, osim jedinstvenog prikaza, daju mogućnost korisnicima za daljnja istraživanja i uključivanja u druge agregatorske platforme, npr. Znameniti hr., E-Kultura, Europeana.

Concept base: ID 29810; URL: <https://unizg.eindigo.net/admin/?concept=info&id=29810>

wherein it is evident that each URL contains the name of the URL portal, extension, description, object or concept, and the ID of the specific description.

In the Indigo system, the UDC scheme is incorporated, which is also a part of the online UDC database stored in the NSK (National and University Library in Zagreb), ensuring connectivity with all digital objects. Figure 10 shows one of the models of integration of the UDC scheme into the semantic web.

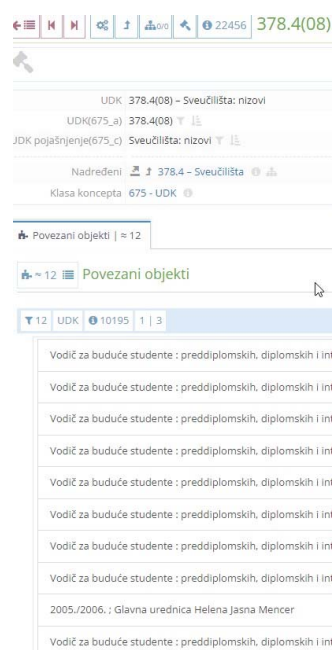

Figure 9. UDC as a concept class related to digital objects

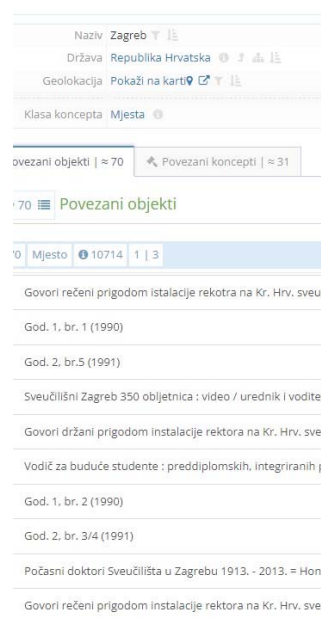

Figure 10. A place that is connected by digital objects and geolocated

No less important for the user is the class place, which in the UNIMARC format is in ptg 210, but in the linked data, all digital objects are linked and the specified place (issues), as well as related concepts (place of birth), which is also geolocated on geographical map (Figure 10).

From the above examples, it is evident that the Indigo system with the use of the UNIMARC format, overcame most of the problems noted by the authors Farago, Bosančić and Badurina (2014: 164-166), and the UNIMARC format is adapted for linked data and the Semantic Web.

Conclusion

Through this brief overview, it can be concluded that the modern University of Zagreb has been aware of its important role in Croatian society since its opening until today. The published monuments clearly document this and as material have a permanent value and significance for history, culture, and science. Given that some titles are difficult to

access, the University launched the project The University of Zagreb Virtual Collection in 2020 (Vizbi.UNIZG). On the portal, digitized editions of a large number of titles presented in this article can be found, which made the material available to the general public. It is also clear that the selected Indigo system, on which the UNIMARC format is implemented as a linked data system, is interoperable with other external systems with the aim of creating a unique namespace that is connected to the national bibliography. Such linked data, in addition to a unique display, give users the opportunity for further research and inclusion in other aggregator platforms, e.g., Znameniti.hr, E-Kultura, Europeana.

Bibliografija / Bibliography

- Akademski senat Kr. Sveučilišta. (1900). *Spomenica o 25-godišnjem postojanju Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu 1874–1899*. Zagreb: Tisak Kr. Zemaljske tiskare.
- Bazala, A. (1933). *Godišnjak Univerziteta Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu za školske godine 1929/30 – 1932/33*. Tiskara Braća Kralj.
- Delić, D., & Goldstein, S. (ur.). (1979). *Sveučilište u Zagrebu*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Sveučilišna naklada Liber.
- Dunsire, G., & Willer, M. (2011). UNIMARC and linked data. *IFLA Journals* 37(4), 314-326. <https://doi.org/10.1177/034003521143000>.
- Farago, F., Bosančić, B., & Badurina, B. (2014). Povezani podaci i UNIMARC: semantičko modeliranje knjižničnih zapisa u okruženju semantičkog weba. *Arhivi, knjižnice, muzeji* 17, 145-168.
- Godišnjak* (1929). *Godišnjak Sveučilišta Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu za školske godine 1924/25 – 1928/29*. Zagreb: Tisak Nadbiskupske tiskare.
- Godišnjak Hrvatskoga sveučilišta u Zagrebu za školske godine 1933/34 – 1938/39*. (1940). Zagreb: Narodna tiskara.
- INDIGO. (2022). Priručnik za korisnike. *ArhivPro*. <https://docs.eindigo.net/>.
- Jelenković, L., & Willer, M. (2013). Kako do povezanih podataka iz UNIMARC zapisa. U: Tomašević, N., & Despot, I. (ur.). *16. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture: zbornik radova* (str. 30-56). Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo.
- Knežević, S. (ur.). (2010). *Zgrada Sveučilišta u Zagrebu: postojanost i mijene*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Lešćić, J. (2007). IFLA/Unesco Manifest za digitalne knjižnice (2007). *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 55(2), 193-196.
- Mazić, G., Badovinac, B., Galvão, R., Zhlobinskaya, O., & Akbari-Daryan, S. (2023). UNIMARC Bibliographic Format Manual. Prepared by Permanent UNIMARC Committee (PUC). Online edition. Version: 1.0.0, 2023. <https://www.ifla.org/unimarc-updates/unimarc-bibliographic-format-manual-online-ed/>.
- Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske (2023). *Smjernice za digitalizaciju kulturne baštine*. <https://min-kulture.gov.hr/eu-kultura/izdvojena-lijeva/kulturne-djelatnosti-186/digitalizacija-kulturne-bastine-9828/smjernice-za-digitalizaciju-kulturne-bastine/15034>.
- Petrić, T. (2021). Vizbi. UNIZG – Virtualne zbirke Sveučilišta u Zagrebu. *@rhivi* 10, 28.
- Polić Bobić, M. (ur.). (2019). *Sveučilište u Zagrebu 350 godina 1669.–2019*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Premierl, T. (ur.). (1999). *Zgrada Sveučilišta u Zagrebu*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Sarić, I. (2012). Model povezivanja i interoperabilnost knjižničnih zapisa na semantičkom webu. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 56(1–2), 107-122.
- Sokol, S. (ur.). (1987). *Sveučilište u Zagrebu*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Spomenica*. (1875). *Spomenica na svetčano otvaranje Kralj. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu, prvoga hrvatskoga, dana 19. listopada 1874*. Zagreb: Tiskarna Dragutina Albrechta.
- Spomenica*. (1907). *Spomenica na sveučilišne svečanosti dne 18, 19. i 20. svibnja 1907*. Zagreb: Tisak Milovoja Majcena.
- Sveučilište. (1925). *Sveučilište Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu 1874–1924. Spomenica akademickoga senata*. [Zagreb] : [Ministarstvo prosvjete Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca].
- Šidak, J. (ur.). (1969). *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu. Sv. I. i II*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije.
- Vizbi. (2020). Virtualne zbirke Sveučilišta u Zagrebu. Sveučilište u Zagrebu. <https://unizg.eindigo.net/?pc=l&filter=302632&c=y>.

Uloga visokoškolskih knjižničara pri pružanju pomoći doktorandima u procesu traženja informacija*

The Role of Academic Librarians in Providing Assistance to Postgraduate Students in the Information-Seeking Process

Gordana Gašo

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Knjižnica, Osijek, Hrvatska / J. J. Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences, Library, Osijek, Croatia
ggaso@ffos.hr

Article Info / Informacije o članku

Primljen / Received 30. 9. 2023.

Prihvaćen / Accepted 23. 10. 2023.

Dostupan online / Available online: 10. 12. 2023.

Keywords / Ključne riječi

doktorandi, informacijsko ponašanje pri traženju informacija, visokoškolski knjižničari, *zone intervencije*

postgraduate students, information-seeking behaviour, academic librarians, zones of intervention

Abstract / Sažetak

U današnjem informacijskom okruženju, koje karakterizira dostupnost informacija, ali i informacijsko preopterećenje, predstavlja izazov uspješno se snalaziti kako u svakodnevnom životu tako i u obrazovnom okruženju. Zbog toga se može pretpostaviti da se i doktorandi, u takvom okruženju, susreću s različitim poteškoćama pri traženju i korištenju relevantnih informacija za znanstvenoistraživački rad, ali i tijekom poslijediplomskog studija općenito te da im je potrebna pomoć u tom dugotrajnom procesu. Cilj rada je dati pregled dosadašnjih spoznaja o tradicionalnoj, ali i izmijenjenoj ulozi visokoškolskih knjižničara u istraživačkom procesu doktoranada. Također, u radu će se pojasniti i koncept zona intervencije Carol Kuhlthau koji može poslužiti kao okvir pri poučavanju ove skupine korisnika. Svrha rada je potaknuti knjižničare na promišljanje o tome na koji način visokoškolske knjižnice trenutno pridonose obrazovnom iskustvu i istraživačkom radu doktoranada te ukazati na važnost prilagodbe i unaprjeđenja informacijskih i knjižničnih usluga, važnost suradnje visokoškolskih knjižničara i mentora (i/ili drugih profesora s poslijediplomskog studija) te aktivnog sudjelovanja visokoškolskih knjižničara u informacijskom opismenjavanju doktoranada.

In today's information environment, characterized by the availability of information and information overload, navigating successfully both in everyday life and in an educational setting poses a challenge. Given this, one can assume that postgraduate students, within such an environment, face various difficulties in seeking and using relevant information for scientific research, as well as throughout their postgraduate studies in general, requiring assistance in this prolonged process. The aim of this paper is to provide an overview of existing knowledge on the traditional and evolving role of academic librarians in the research process of postgraduate students. Additionally, this paper will clarify the concept of zones of intervention by Carol Kuhlthau, which can serve as a framework for instructing this user group. The purpose of this paper is to prompt librarians to reflect on how academic libraries currently contribute to the educational experience and research work of postgraduate students and to emphasize the importance of adapting and enhancing information and library services, the significance of collaboration between academic librarians and supervisors (and/or other postgraduate faculty members), and the active involvement of academic librarians in the information literacy of postgraduate students.

1. Uvod

Bez obzira potječu li iz unutarnjeg ili vanjskog okruženja, informacije pomažu osobi u premošćivanju praznine u znanju i u rješavanju poteškoća kako u svakodnevnom životu tako i u radnom okruženju.

1. Introduction

Regardless of whether they come from an internal or external environment, information helps individuals bridge gaps in knowledge and solve difficulties in both everyday life and the workplace. By seek-

* Rad je nastao na temelju disertacije pod nazivom *Informacijsko ponašanje studenata poslijediplomskih sveučilišnih studija pri znanstvenoistraživačkom radu*, pod mentorstvom prof. dr. sc. Sanjice Faletar i komentorstvom doc. dr. sc. Martine Dragije Ivanović, koja je obranjena na Sveučilištu u Zadru u rujnu 2023. godine.

* This paper is based on a dissertation titled *Information behavior of postgraduate students in scientific research*, under the mentorship of full professor Sanjica Faletar, PhD, and the commentary of assistant professor Martina Dragija Ivanović, PhD, and was defended at the University of Zadar in September 2023.

Traženjem i korištenjem informacija osoba mijenja svoje znanje, stvara nova znanja koja čine razliku u odnosu na postojeća. U današnjem informacijskom okruženju traženje informacija više nije vezano za fizičke prostore pa pristup informacijama rijetko predstavlja problem, ali je pitanje kako tražiti, pronaći, vrednovati i koristiti relevantne informacije.

Poslijediplomski studij zahtijeva mnogo samostalnog istraživačkog rada i tek tijekom tog procesa doktorandi postaju svjesni važnosti pronalaženja relevantnih informacijskih izvora (Petr Balog et al., 2018) koji uključuju i druge ljude, prije svega mentore i druge profesore s poslijediplomskog studija, ali i visokoškolske knjižničare, kolege i prijatelje, koji igraju važnu ulogu osobito na početku istraživačkog procesa (Catalano, 2013; George et al., 2006). Iako dosadašnja istraživanja pokazuju da doktorandi sve rjeđe posjećuju fizički prostor knjižnice, knjižnično osoblje može pridonijeti razvijanju njihovih vještina informacijske pismenosti te im pružiti nezamjenjivu podršku u istraživačkom procesu (Delaney & Bates, 2018; Drachen et al., 2011; Fleming-May & Yuro, 2009; Haglund & Olsson, 2008; Jamali & Nicholas, 2007; Petr Balog et al., 2018).

Doktorandi su specifična skupina korisnika (znanstvenici, mladi istraživači i studenti), izrazito heterogena s obzirom na velike razlike u dobi, iskustvu i vještinama kao i s različitim istraživačkim fokusom (Coverdale et al., 2011). Zbog toga ne čudi mišljenje nekih istraživača o percepciji doktoranda kao "akademskog pustinjaka" (Dunleavy, 2014) ili "usamljenog znanstvenika" (Pilbeam & Denyer, 2009) te prikaz poslijediplomskog studija kao "usamljenog putovanja" (Lee & Danby, 2012), kao i osjećaj izoliranosti karakterističan za iskustvo inherentno doktorandima jer su često prepušteni sami sebi, nudi im se manje institucijske podrške i očekuje se da budu "neovisni učenici" (Pilbeam & Denyer, 2009: 303).

Od doktoranada se, pored posjedovanja niza tradicionalnih vještina kao što su traženje i upravljanje velikom količinom znanja iz različitih izvora, kritičko razmišljanje i stvaranje novog znanja, izrada visokokvalitetnog znanstvenoistraživačkog rada, sve više očekuje i stjecanje vještina umrežavanja i timskog rada razvijanjem odnosa s kolegama kao i povezivanjem s drugim dionicima (Quality Assurance Agency for Higher Education, 2020).

Budući da je razvoj informacijske i komunikacijske tehnologije (IKT) u posljednjih 20-ak godina značajno promijenio sam znanstvenoistraživački proces

ing and using information, an individual changes their knowledge, creating new knowledge that differs from the existing one. In today's information environment, seeking information is no longer tied to physical spaces, so accessing information rarely presents a problem. However, the challenge lies in how to seek, find, evaluate, and use relevant information.

Postgraduate studies require a lot of independent research work. It's during this process that postgraduate students become aware of the importance of finding relevant information sources (Petr Balog et al., 2018). These sources include other people, primarily mentors and other professors from postgraduate studies, but also academic librarians, colleagues, and friends who play a crucial role, especially at the beginning of the research process (Catalano, 2013; George et al., 2006). While existing research indicates that postgraduate students are visiting the physical library spaces less frequently, library staff can contribute to developing their information literacy skills and provide invaluable support during the research process (Delaney & Bates, 2018; Drachen et al., 2011; Fleming-May & Yuro, 2009; Haglund & Olsson, 2008; Jamali & Nicholas, 2007; Petr Balog et al., 2018).

Postgraduate students are a specific user group (scientists, young researchers, and students), highly diverse in terms of age, experience, skills, and different research focuses (Coverdale et al., 2011). Hence, it's not surprising that some researchers perceive postgraduate students as "academic hermit" (Dunleavy, 2014) or "lone scholar" (Pilbeam & Denyer, 2009) and describe postgraduate studies as a "solo journey" (Lee & Danby, 2012). There's also a feeling of isolation characteristic of the experience inherent to postgraduate students, as they are often left to themselves, offered less institutional support, and expected to be "independent learners" (Pilbeam & Denyer, 2009: 303).

In addition to possessing a range of traditional skills such as seeking and managing a vast amount of knowledge from various sources, critical thinking, and creating new knowledge, producing high-quality scientific research work, postgraduate students are increasingly expected to acquire networking skills and teamwork by building relationships with colleagues and connecting with other stakeholders (Quality Assurance Agency for Higher Education, 2020).

Given that the development of information and communication technology (ICT) over the past 20 or so

i okruženje u kojem se taj proces odvija, doktorandi čine izazovnu skupinu korisnika kojoj bi visokoškolski knjižničari mogli pružiti potrebnu pomoć pri traženju relevantnih informacija za znanstvenoistraživački rad, kao i u razvijanju novih i unaprjeđenju postojećih vještina i kompetencija te time doprinijeli poboljšanju njezina iskustva tijekom poslijediplomskog studija i potaknuli produktivnost i kvalitetu njezina znanstvenoistraživačkog rada.

Naposlijetku, kako bi se moglo pomoći doktorandima u tom razvojno izazovnom razdoblju njihovog obrazovnog iskustva u radu se pojašnjava i koncept *zone intervencije* Carol Kuhlthau (2004), koji je autorica razvila po uzoru na koncept zone proksimalnog razvoja Lava Vygotskog, te njegova moguća primjena na praktičnoj razini.

2. Tradicionalna vs. nova uloga visokoškolskih knjižničara

Desetljećima su izgradnja i upravljanje zbirkama bili među ključnim ulogama visokoškolskih knjižnica (Grigas et al., 2016) koje su sastavni dio znanstveno-nastavne infrastrukture jer svojim fondovima, službama i uslugama pridonose razvoju znanosti i pomažu u promicanju odgojno-obrazovnog i znanstvenoistraživačkog rada na sveučilištima (Tadić, 1994: 15). Međutim, Grigas et al. (2016) u svom radu kritički preispituju ulogu knjižnice kao posrednika s obzirom na promjene u pristupu besplatno dostupnim informacijama, što je utjecalo na promjene u načinu korištenja informacija. Slično tome, Drachen et al. (2011) navode kako doktorandi nisu usredotočeni na to kako pronaći informacije ili kako njima upravljati, oni su zainteresirani za pronalaženje onoga što žele znati, odnosno sadržaj. Također, doktorandima nije važno je li sadržaj osigurala knjižnica ili do potrebnih informacija dolaze preko nekog drugog informacijskog izvora. Budući da su ograničeni vremenom, doktorandi razmatraju koje informacije koristiti i kako ih koristiti.

Brophy (2000) ističe da pitanje o kojem se dosta raspravlja jest hoće li knjižnične usluge, u nama prepoznatljivom obliku, biti tražene u novom tisućljeću i hoće li pristup relevantnim informacijama ostati kao jedan od razloga posjeta knjižnicama, s obzirom na to da dosadašnja istraživanja pokazuju da informacijske i komunikacijske tehnologije imaju značajan utjecaj na knjižnicu i informacijsku djelatnost (prema Grigas et al., 2016). Naši tradicionalni načini informacijskog ponašanja mijenjaju se pod utjecajem brzih promjena u infosferi (Floridi, 2014). Povećana konkurentnost drugih dobavljača

years has significantly altered the scientific research process and the environment in which it takes place, postgraduate students represent a challenging user group to which academic librarians could provide necessary assistance in seeking for relevant information for scientific research. They can also aid in developing new skills and enhancing existing competencies, thereby contributing to improving their experience during postgraduate studies and stimulating the productivity and quality of their scientific research work.

Lastly, to assist postgraduate students during this developmentally challenging period of their educational experience, this work clarifies the concept of the *zones of intervention* by Carol Kuhlthau (2004). She developed this based on Lev Vygotsky's concept of the zone of proximal development, and its potential application on a practical level is discussed.

2. Traditional vs. New Role of Academic Librarians

For decades, building and managing collections have been among the key roles of academic libraries (Grigas et al., 2016). They are an integral part of the research and teaching infrastructure since their collections, services, and features contribute to the development of science and aid in promoting educational and research activities in universities (Tadić, 1994: 15). However, Grigas et al. (2016) critically re-examine the role of the library as an intermediary due to changes in access to freely available information, which has influenced how information is utilized. Similarly, Drachen et al. (2011) mention that postgraduate students are not focused on how to find or manage information. Instead, they're interested in discovering what they want to know, i.e., the content. Moreover, it's irrelevant to postgraduate students whether a library provides the content or if they obtain the necessary information from another source. Time-constrained, they contemplate which information to use and how to use it.

Brophy (2000) emphasizes a debated issue: whether library services, in the form we recognize, will be in demand in the new millennium and whether access to relevant information will remain a reason for visiting libraries. This comes in light of existing studies indicating that information and communication technologies significantly impact libraries and the information industry (as per Grigas et al., 2016). Our traditional information behaviours are changing due to rapid shifts in the infosphere (Floridi, 2014). Increased competition from other informa-

informacija poput Googlea i Amazona, te smanjeno korištenje *online* knjižničkog kataloga, promjene u aktivnostima korisnika, njihov angažman i interakcija s knjižnicom i njezinom građom samo su neki od potencijalnih izazova za visokoškolsku knjižnicu (Delaney & Bates, 2015).

Dok su nekada knjižnice bile središnje mjesto za znanstvenike koji su tražili informacije i koristili različite alate za pretraživanje i pregledavanje (Ince et al., 2018), prema rezultatima dosadašnjih istraživanja doktorandi u potrazi za informacijama koje su im potrebne za znanstvenoistraživački rad sve rjeđe posjećuju fizički prostor knjižnice (Biaz et al., 2014; Drachen et al., 2011; Vezzosi, 2009).

Iako je velik broj znanstvenih istraživanja utvrdio da doktorandi za akademske svrhe preferiraju elektroničke časopise i baze podataka na koje je njihova knjižnica pretplaćena (British Library & JISC, 2012; Delaney & Bates, 2018; Drachen et al., 2011; Fleming-May & Yuro, 2009; Haglund & Olsson, 2008; Jamali & Nicholas, 2007; Sheeja, 2010; Vezzosi, 2009), neki nisu ni svjesni da im je upravo knjižnica omogućila pristup tim izvorima (Bøyum & Aabø, 2015; British Library & JISC, 2012; Haglund & Olsson, 2008; Petr Balog et al., 2018).

Zbog učestalog korištenja internetskih tražilica, društvenih medija te besplatno dostupnih cjelovitih tekstova znanstvenih radova postupno se smanjuje važnost i baza podataka, dostupnih putem institucijske ili nacionalne pretplate, te knjižničnih zbirki pa na taj način korisnici zaobilaze izravni kontakt s knjižničarem (Grigas et al., 2016; Ince et al., 2018; Jamali & Asadi, 2010; Rowlands et al., 2008).

Iako su knjižničari stručnjaci pri traženju i pronalaženju relevantnih informacija te korištenju informacijskih izvora, uključujući i nove tehnologije, većina je istraživanja utvrdila da se doktorandi i ostali studenti pri traženju relevantnih informacija o određenoj temi za pomoć obraćaju kolegama i/ili mentorima, a rjeđe knjižničarima (British Library & JISC, 2012; Delaney & Bates, 2018; Drachen et al., 2011; Haglund & Olsson, 2008; Petr Balog et al., 2018; Tomaszewski, 2012). Razlozi tome mogu biti različiti, bilo da smatraju da je njihovo istraživanje toliko specifično da knjižničar nema potrebno stručno znanje (Fleming-May & Yuro, 2009) ili ne znaju da im knjižničari mogu pomoći u pronalaženju građe i savjetovanju o temi istraživanja (Drachen et al., 2011) ili smatraju da im pomoć na poslijediplomskoj razini nije potrebna (Drachen et al., 2011) ili možda nisu svjesni da većina knjižničara ima diplomu iz predmetnog područja te da su vrlo obrazova-

tion providers, like Google and Amazon, combined with reduced usage of the online library catalogue, changes in user activities, their engagement, and interaction with the library and its materials, are just some of the potential challenges for academic libraries (Delaney & Bates, 2015).

While libraries were once the central place for researchers seeking information and utilizing various search and browsing tools (Ince et al., 2018), according to recent studies, postgraduate students increasingly rarely visit the physical library space when seeking for information needed for their research (Biaz et al., 2014; Drachen et al., 2011; Vezzosi, 2009).

Although many scientific studies have found that postgraduate students prefer electronic journals and databases to which their library subscribes for academic purposes (British Library & JISC, 2012; Delaney & Bates, 2018; Drachen et al., 2011; Fleming-May & Yuro, 2009; Haglund & Olsson, 2008; Jamali & Nicholas, 2007; Sheeja, 2010; Vezzosi, 2009), some are not even aware that it was their library that provided access to these sources (Bøyum & Aabø, 2015; British Library & JISC, 2012; Haglund & Olsson, 2008; Petr Balog et al., 2018).

Due to frequent use of internet search engines, social media, and freely available full-text scientific papers, the importance of databases available through institutional or national subscriptions and library collections is gradually diminishing. In this manner, users bypass direct contact with librarians (Grigas et al., 2016; Ince et al., 2018; Jamali & Asadi, 2010; Rowlands et al., 2008).

While librarians are experts in seeking for and finding relevant information and using information sources, including new technologies, most research has found that postgraduate and other students, when looking for relevant information on a particular topic, turn to colleagues and/or supervisors more often than to librarians (British Library & JISC, 2012; Delaney & Bates, 2018; Drachen et al., 2011; Haglund & Olsson, 2008; Petr Balog et al., 2018; Tomaszewski, 2012). The reasons might vary: either they believe their research is so specific that a librarian lacks the necessary expertise (Fleming-May & Yuro, 2009), they are unaware that librarians can assist in finding materials and advising on research topics (Drachen et al., 2011), they think they don't need help at the postgraduate level (Drachen et al., 2011), or perhaps they don't realize that most librarians have degrees in subject areas and are highly educated and skilled in finding in-

ni i vješti u pronalaženju informacija specifičnih za njihov predmet istraživanja (Tomaszewski, 2012) ili knjižničara ne smatraju relevantnom osobom od koje bi mogli potražiti pomoć (Ince et al., 2018).

Suprotno tome, pomoć knjižničara je bila potrebna kada se pojavi potreba za složenim pretraživanjima ili kad je istraživač nov u predmetnom području (Haglund & Ollsen, 2008), pri pronalaženju specifične građe ili građe koju je teško pronaći (Barrett, 2005; George et al., 2006; British Library & JISC, 2012), kada istraživački proces zahtijeva od njih rješavanje poteškoća kao što su citiranje, čimbenik odjeka ili smjernice za autore u časopisu, vezano uz inicijativu otvorenog pristupa i pohranu radova u institucijski repozitorij (Vezzosi, 2009) te pronalaženje i omogućavanje pristupa građi koja je inače nedostupna (Petr Balog et al., 2018).

S obzirom na njihove potrebe, doktorandima i poslijedoktorandima od informacijskih i knjižničnih usluga važan je pristup časopisima i bazama podataka, međuknjižnična posudba, dostava dokumenata, e-knjige, produženje posudbe i knjižnični prostor (Tomaszewski, 2012).

U svom pregledu literature, Catalano (2013) navodi da su studenti diplomskih studija i doktorandi konzultacije s knjižničarima ili kolegama svrstali na treće mjesto korisnih izvora, nakon pretraživanja interneta i konzultacija s mentorima ili drugim profesorima s poslijediplomskog studija.

Upravo zbog svega navedenoga, može se reći da visokoškolske knjižnice prolaze kroz razdoblje velikih promjena, prilagođavajući se novim zahtjevima kako bi dale potporu učenju i istraživanju te novim oblicima pružanja informacija (Brophy & Bawden, 2005; British Library & JISC, 2012; Petr Balog et al., 2018).

Budući da doktorandi nisu homogena skupina zbog različitog prijašnjeg obrazovnog iskustva, različitih razloga zbog kojih su upisali poslijediplomski studij, mnogi doktorandi možda nisu svjesni specijaliziranih alata, dok drugi imaju izvrsne vještine pronalaženja informacija i upravljanja. Naime, pretpostavlja se da doktorandima, koji ne upisuju poslijediplomski studij odmah nakon preddiplomskog ili diplomskog studija, koji se temelje na istraživanju, nedostaje stručno iskustvo u suočavanju sa složenim informacijskim okruženjem (Green & Macauley, 2007: 320). Jednako tako se često pretpostavlja da studenti diplomskog studija koji upisuju poslijediplomski studij posjeduju potrebne vještine za upravljanje informacijama i znanjem (Green, 2010). Spezi (2016: 102) navodi kako treba biti svjestan da

formation specific to their research topic (Tomaszewski, 2012), or they don't see librarians as relevant figures to seek assistance from (Ince et al., 2018).

Conversely, a librarian's help is needed when there's a requirement for complex searches or when a researcher is new to the subject area (Haglund & Ollson, 2008), finding specific materials or hard-to-find materials (Barrett, 2005; George et al., 2006; British Library & JISC, 2012), when the research process demands solutions to challenges like citation, impact factor, or guidelines for authors concerning the open-access initiative and storage of works in the institutional repository (Vezzosi, 2009), and locating and enabling access to otherwise inaccessible materials (Petr Balog et al., 2018).

Considering their needs, postgraduate students and postdoctoral scholars find access to journals and databases, interlibrary loans, document delivery, e-books, loan extensions, and library space crucial from information and library services (Tomaszewski, 2012).

In his literature review, Catalano (2013) notes that graduate and postgraduate students ranked consultations with librarians or colleagues as the third most useful source, following internet searches and consultations with supervisors or other postgraduate professors.

Because of all the reasons mentioned, it can be said that higher education libraries are undergoing a period of significant changes, adapting to new demands in order to support learning, research, and new modes of information delivery (Brophy & Bawden, 2005; British Library & JISC, 2012; Petr Balog et al., 2018).

Since postgraduate students are not a homogenous group due to varying prior educational experiences and different reasons for enrolling in postgraduate studies, many might be unaware of specialized tools, while others may have excellent skills in information retrieval and management. In fact, it's assumed that postgraduate students, who don't enrol in postgraduate studies immediately after their undergraduate or graduate studies and are focused on research, lack the professional experience to navigate a complex information environment (Green & Macauley, 2007: 320). Similarly, it's often presumed that graduate students who proceed to postgraduate studies possess the necessary skills for information and knowledge management (Green, 2010).

Spezi (2016: 102) points out that one should be aware that the same approach won't work for everyone since not all postgraduate students begin their

isti pristup ne može odgovarati svima jer svi doktorandi ne započinju studij s istom razinom vještina i znanja informacijske pismenosti, njihovo napredovanje tijekom poslijediplomskog studija može se odvijati različitim tempom, a konačno i njihov “način činjenja stvari” može biti rezultat kulture svojstvene njihovom znanstvenom području.

Poznavanje prirode doktorskog procesa omogućilo bi knjižnici uvid u mogućnosti pružanja usluga i pomoći. Primjerice, praćenje potreba korisnika knjižnice putem anketa i fokus grupa često daje knjižničarima nove perspektive i smjernice te je važno da uprava knjižnice posluša povratne informacije svojih korisnika i postupa u skladu s njima (Tomaszewski, 2012).

Velik dio interakcije knjižničar – istraživač usmjeren je na traženje informacija i citiranje izvora, temeljenih na nizu usluga koje knjižnica pruža. Međutim, rjeđe su usmjerene na razvoj i unaprjeđenje novih vještina i kompetencija kao što je vrednovanje, organiziranje, dijeljenje i razmjena informacija ili ključna pitanja kao što su pomoć tijekom istraživačkog procesa, upravljanje informacijama i arhiviranje (Allan, 2010).

Kako bi knjižničari razvili svoj odnos s doktorandima, autorice Delaney i Bates (2018) važnom smatraju interakciju na način da doktorandima osiguraju odgovarajući prostor, češćim informiranjem o knjižničkoj građi i uslugama, s više osobnog kontakta i sl.

Budući da mentori igraju ključnu ulogu u životu doktoranada, autorice Fleming-May i Yuro (2009) te Delaney i Bates (2018) smatraju da je jedan od najvažnijih čimbenika u poticanju doktoranada na traženje pomoći od knjižničara, njihova potvrda kompetentnosti knjižničara.

Na tom tragu, Auckland (2012) ističe kako je potrebno povećati ovlasti knjižničara kako bi imali veću ulogu u istraživačkom procesu i aktivno podržavali sve veće informacijske potrebe istraživača.

Jedan od važnijih zaključaka projekta autora Haglunda & Ollsona (2008) jest taj da knjižničari moraju “napustiti” knjižnične zgrade i raditi u istraživačkom okruženju te da istraživači kao korisnici visokoškolskih knjižnica imaju vrlo malo kontakta s knjižnicom i premalo znanja o vrijednostima knjižničarskih kompetencija te načinom na koji bi knjižničar mogao doprinijeti njihovom radu.

U tom smislu, koncept uklopljenog knjižničarstva, prema mišljenju nekih autora (Brower, 2011) čini se prikladnim za zadovoljavanje informacijskih potre-

studies with the same level of information literacy skills and knowledge. Their progression during postgraduate studies may vary in pace, and, ultimately, their “way of doing things” could be a result of the culture specific to their field of study.

Understanding the nature of the doctoral process would give libraries insight into potential services and assistance they could offer. For instance, monitoring the needs of library users through surveys and focus groups often provides librarians with new perspectives and guidelines. It’s essential for the library management to heed the feedback of its users and act accordingly (Tomaszewski, 2012).

A significant part of the librarian – researcher interaction is focused on information seeking and source citation, based on a range of services the library offers. However, interactions are less often directed towards the development and enhancement of new skills and competencies, such as evaluation, organization, sharing and exchanging information, or key issues like support during the research process, information management, and archiving (Allan, 2010).

To strengthen their relationship with postgraduate students, authors Delaney & Bates (2018) believe it’s essential to provide them with appropriate space, frequently inform them about library materials and services, and increase personal contact, among other things.

Since supervisors play a pivotal role in the lives of postgraduate students, authors Fleming-May & Yuro (2009) and Delaney & Bates (2018) believe that one of the most crucial factors in encouraging students to seek assistance from librarians is the mentor’s affirmation of the librarian’s competence.

In line with this, Auckland (2012) emphasizes the need to empower librarians, allowing them to have a more prominent role in the research process and actively support the growing information needs of researchers.

One of the significant conclusions from the project by Haglund & Ollson (2008) is that librarians must “leave” library buildings and work within research environments. They found that researchers, as users of academic libraries, have very minimal contact with the library and lack knowledge about the value of librarians’ competencies and how a librarian could contribute to their work.

In this regard, the concept of embedded librarianship seems suitable for meeting the information needs of this specific user group, according to some

ba ove specifične skupine korisnika. Naime, “koncept uklopljenog knjižničarstva stavlja knjižničara izvan tradicionalnog knjižničnoga konteksta te ga smješta u ‘mjesto događaja’ ili u situacije koje zahtijevaju blisku suradnju i povezanost s primarnom zajednicom” (Machala, 2015: 133). “Novi” knjižničari trebaju posjedovati i predmetno i istraživačko znanje (British Library & JISC, 2012) te biti partneri u učenju i istraživanju (Petr Balog et al., 2018).

Petraitytė (2014: 110) navodi da se velik broj autora bavi važnošću uloge knjižničara kao strateškog partnera i suradnika te opisuju ulogu visokoškolske knjižnice kao samoinicijativnog širitelja inovacija unutar matične ustanove, pozicionira ju kao predvodnicu u korištenju i primjeni informacijskih tehnologija na sveučilištu. Također, velik broj, navodi dalje autorica, raspravlja i o uslugama izdavaštva, čuvanja znanstvenih podataka i diseminacije koje preuzima visokoškolska knjižnica te ističe da je tradicionalno gledište o ulozi knjižnice kao pružatelja informacija još uvijek održivo.

3. Zone intervencije Carol Kuhlthau

Kuhlthau je nakon više od dva desetljeća istraživanja koje je počelo istraživanjem traženja informacija kod srednjoškolaca ranih 80-ih godina prošlog stoljeća razvila model procesa traženja informacija (engl. *information search¹ process* – ISP). Na razvoj njezina modela izravno je utjecala filozofija obrazovanja Johna Deweya, sociokulturne teorije kognitivnog razvoja Lava Vygotskog te kognitivne psihologije i teorije učenja Jeromea Brunera, a posebice ključna načela teorije osobnih konstrukta Georgea Kellya. Naime, prema Kuhlthau (1993; 2004), s obzirom na to da u području informacijskih i komunikacijskih znanosti nedostaje teorija koja bi u potpunosti objasnila traženje informacija iz perspektive korisnika, kako bismo razumjeli što korisnik doživljava, dobar okvir za promatranje ponašanja korisnika pri traženju informacija daje konstruktivistički pristup učenju. Također, kako bi objasnio ulogu informacija u procesu rješavanja problema osobe ili pronalaženja novih ideja, uključujući stvaranje hipoteza (Kuhlthau, 1993).

Od svoje konceptualizacije i razvoja, model ISP-a se koristio kao okvir i dijagnostički alat za razumijevanje iskustva osoba u različitim knjižničarskim i informacijskim okruženjima pri traženju informacija (Kuhlthau et al. 2008).

¹ Kuhlthau (2004) koristi pojam pretraživanje u značenju traženja informacija.

authors (Brower, 2011). Specifically, the “concept of embedded librarianship places the librarian outside the traditional library context and situates them at the ‘scene of action’ or in situations demanding close collaboration and connection with the primary community” (Machala, 2015: 133). These “new” librarians should possess both subject and research knowledge (British Library & JISC, 2012) and be partners in learning and research (Petr Balog et al., 2018).

Petraitytė (2014: 110) notes that many authors discuss the importance of the librarian’s role as a strategic partner and collaborator, describing the role of the academic library as a proactive disseminator of innovations within its institution. They position it as a leader in the use and application of information technologies at the university. Moreover, a large number, she further mentions, discuss publishing services, preservation of scientific data, and dissemination tasks undertaken by the academic library. She emphasizes that the traditional view of the library as an information provider remains viable.

3. Carol Kuhlthau’s Zones of Intervention

After more than two decades of research, which began with studying the information-seeking behavior of high school students in the early 1980s, Kuhlthau developed the model of the information search¹ process (ISP). The development of her model was directly influenced by the educational philosophy of John Dewey, the sociocultural theories of cognitive development by Lev Vygotsky, cognitive psychology and learning theories of Jerome Bruner, and especially the key principles of George Kelly’s personal construct theory. According to Kuhlthau (1993; 2004), given the lack of a theory in the field of information and communication sciences that would fully explain information seeking from a user’s perspective, a constructivist approach to learning provides a good framework for observing user behaviour in information seeking. This approach also explains the role of information in an individual’s problem-solving process or the discovery of new ideas, including the formation of hypotheses (Kuhlthau, 1993).

Since its conceptualization and development, the model of the ISP has been used as a framework and diagnostic tool to understand individuals’ experiences in various library and information environ-

¹ Kuhlthau (2004) uses the term ‘searching’ in the sense of information seeking.

Kuhlthau (2007) je otkrila da traženje informacija kod učenika uključuje konstruiranje koje se doživljava kao niz faza, a u svakoj fazi bilježila je osjećaje, misli i postupke koji su se mijenjali kako je traženje napredovalo. Naime, konstruiranjem značenja svaka osoba gradi svoje jedinstvene osobne svjetove, što uključuje cjelokupnu osobu koja razmišlja, osjeća i djeluje u dinamičnom procesu učenja (Fourie, 2013).

U procesu traženja informacija Kuhlthau je identificirala sedam faza (iniciranje ili uvođenje, odabiranje, eksploracija, formuliranje, prikupljanje, prezentiranje i vrednovanje²) (Kuhlthau, 2007; Kuhlthau et al., 2012; Kuhlthau et al., 2019).

Njezin model ISP-a, temeljen na longitudinalnim istraživanjima, pokazao je kako su informacijske potrebe u početnim fazama traženja informacija povezane s konceptom nesigurnosti koji prati osjećaj tjeskobe i zbunjenosti. Prema Kuhlthau (1994; 2004), pojačan osjećaj nesigurnosti ukazuje na potrebu za intervencijom posrednika u procesu istraživanja kako bi se studentu dale konkretne smjernice i pomoć.

Po uzoru na koncept zone proksimalnog razvoja Lava Vygotskog, koji je identificirao područja ili zone u kojima bi intervencija bila najkorisnija za učenika, Kuhlthau (1994: 63) je u okviru koncepta nesigurnosti u procesu traženja informacija i potrebe za više istraživačkih strategija, posebno u ranim fazama, razvila koncept *zone intervencije*. Autorica (2004: 129) *zonu intervencije* definira kao područje u kojem korisnik informacije može, uz savjet i pomoć, učiniti ono što ne može sam ili može uz poteškoće. Intervencija unutar ove zone omogućuje pojedincima napredak u izvršavanju njihovog zadatka, dok je intervencija izvan ove zone neučinkovita i nepotrebna, a korisnici je doživljavaju kao nametljivu ili prezahtjevnu.

Kuhlthau (1994; 2004) ističe da knjižničari ne trebaju biti uključeni u svaku fazu procesa traženja informacija svakog pojedinog studenta. Naprotiv,

ments when seeking information (Kuhlthau et al., 2008).

Kuhlthau (2007) found that information seeking in students involves construction, which was experienced as a series of stages. In each stage, she recorded the feelings, thoughts, and actions that changed as the search progressed. Through this construction of meaning, each individual builds their unique personal worlds, which involves the whole person thinking, feeling, and acting in a dynamic learning process (Fourie, 2013).

In the information search process, Kuhlthau identified seven stages (initiation, selection, exploration, formulation, collection, presentation, and assessment²) (Kuhlthau, 2007; Kuhlthau et al., 2012; Kuhlthau et al., 2019).

Her model of the ISP, based on longitudinal research, demonstrated that information needs in the early stages of information seeking are associated with a concept of uncertainty, accompanied by feelings of anxiety and confusion. According to Kuhlthau (1994; 2004), an increased sense of uncertainty indicates the need for intervention by a mediator in the research process to provide specific guidance and assistance to the student.

Drawing inspiration from Lev Vygotsky's notion of the zone of proximal development, which identified areas or zones where intervention would be most beneficial for a learner, Kuhlthau (1994: 63) developed the concept of the zone of intervention within the framework of uncertainty in the information search process and the need for more research strategies, especially in the early stages. Kuhlthau (2004: 129) defines the zone of intervention as an area in which an information user, with advice and assistance, can do what he or she cannot do alone or can do only with difficulty. Intervention within this zone enables users to progress in executing their task, while intervention outside of this zone is ineffective and unnecessary, with users perceiving it as intrusive or overly demanding.

² Ova faza se spominje u vrlo malom broju Kuhlthauinih radova (2007) i u hrvatskom prijevodu njezine knjige *Vodeno istraživačko učenje: učenje u 21. stoljeću* (Kuhlthau et al., 2019), a tek nešto detaljnije pojašnjava u knjizi *Guided inquiry design: a framework for inquiry in your school* (Kuhlthau et al., 2012), iako se i sama autorica kod grafičkog prikaza modela u kojem navodi i fazu vrednovanja poziva na drugo izdanje njezine knjige *Seeking meaning: a process approach to library and information services* (2004), gdje se navodi samo šest faza modela ISP-a. Također, od dostupnih radova drugih autora koji su proučavali model ISP-a s teorijskog ili istraživačkog aspekta, vrlo su rijetki oni koji navode fazu vrednovanja. Primjerice, Case & Given (2016) ju spominju u knjizi *Looking for information: a survey of research on information seeking, needs, and behavior* i Marchionini (1997) u knjizi *Information seeking in electronic environments*.

² This stage is mentioned in very few of Kuhlthau's works (2007) and in the Croatian translation of her book *Vodeno istraživačko učenje: učenje u 21. stoljeću* (Kuhlthau et al., 2019). It is elaborated slightly more in the book *Guided Inquiry Design: A Framework for Inquiry in Your School* (Kuhlthau et al., 2012). However, even the author herself, in the graphical representation of the model where she includes the assessment stage, refers to the second edition of her book *Seeking Meaning: A Process Approach to Library and Information Services* (2004), where only six stages of the model of the ISP are mentioned. Also, among available works by other authors who have studied the model of the ISP from theoretical or research perspectives, very few mention the assessment stage. For instance, Case & Given (2016) mention it in their book *Looking for Information: A Survey of Research on Information Seeking, Needs, and Behavior* and Marchionini (1997) in the book *Information Seeking in Electronic Environments*.

potrebno je utvrditi kada je korisno intervenirati, a kada je intervencija nepotrebna. Ključno je pitanje, smatra Kuhlthau (1994; 2004; Kuhlthau et al., 2019), koja intervencija i u kojoj fazi pomaže pojedincu u procesu traženja informacija.

Zone intervencije su tako usklađene s poučavanjem traženja informacija, bibliografskom podukom, informacijskom pismenošću (Kuhlthau, 1994; 2004; 2007), dizajnom sustava za traženje informacija (Kuhlthau, 2007) i digitalnim knjižnicama (Kuhlthau, 1997).

Knjižničari imaju, kako navodi Kuhlthau (1994: 57) dugu tradiciju pružanja usluga namijenjenih studentima pri pronalaženju informacija za istraživačke zadatke na raznim kolegijima i u različitim znanstvenim područjima. Knjižnične usluge predstavljaju svojevrzne intervencije radi poboljšanja pristupa i učenja. Intervencije se, kako pojašnjava autorica, odnose na one situacije u kojima knjižničari izravno stupaju u interakciju sa studentima tijekom njihovog procesa traženja informacija ili će to biti u skoroj budućnosti. Kada se govori o intervenciji u koju je uključen knjižničar, misli se, prije svega, na dvije osnovne knjižnične usluge, referentnu i bibliografsku poduku koje Kuhlthau (1994; 2004) redefinira kao medijaciju, odnosno posredovanje i poučavanje. Referentna poduka knjižničara kao posrednika, navodi Kuhlthau (1994), odnosi se na pomoć studentima pri pronalaženju i korištenju informacija i informacijskih izvora. Posredovanje se događa na različitim razinama, od jednostavnog odgovora na konkretno pitanje do sudjelovanja u studentovom procesu traženja informacija. Prema Kuhlthau (2004: 143), posredovanje u procesu traženja informacija proširuje tradicionalne uloge knjižničara od osobe koja pronalazi, identificira i savjetuje oko fizičkog pristupa do savjetovatelja (engl. *counselor*)³ oko intelektualnog pristupa kroz proces.

Za razliku od referentne poduke, bibliografska poduka se odnosi na poučavanje o korištenju alata za učenje, izvorima informacija i strategijama za pronalaženje i korištenje alata i izvora.

Naime, ideja o strategijama kao čimbenicima koji usmjeravaju traženje i pretraživanje informacija, sugerirajući nam pri tome koje su informacije važne

Kuhlthau (1994; 2004) emphasizes that librarians shouldn't be involved in every stage of the information search process for every student. On the contrary, it's essential to determine when it's beneficial to intervene and when intervention is unnecessary. The crucial question, according to Kuhlthau (1994; 2004; Kuhlthau et al., 2019), is which intervention and at which stage aids an individual in the information search process.

The *zone of intervention* are aligned with educating information seeking, bibliographic instruction, information literacy (Kuhlthau, 1994; 2004; 2007), information seeking system design (Kuhlthau, 2007), and digital libraries (Kuhlthau, 1997).

Librarians, as Kuhlthau (1994: 57) notes, have a long-standing tradition of providing services to students in finding information for research tasks across various courses and scientific fields. Library services act as specific interventions to enhance access and learning. As the author explains, interventions refer to those situations where librarians directly interact with students during their information search process or will do so in the near future. When speaking about librarian-involved intervention, it primarily refers to two basic library services, reference and bibliographic instruction, which Kuhlthau (1994; 2004) redefines as mediation and education. The reference instruction of librarians, as mediators, Kuhlthau (1994) describes, is about assisting students in finding and using information and information sources. This mediation occurs at various levels, from a simple answer to a specific question to participation in a student's information search process. According to Kuhlthau (2004: 143), mediation in the information search process extends the traditional roles of librarians from someone who locates, identifies, and advises on physical access to a counsellor providing guidance on intellectual access throughout the process.

In contrast to reference instruction, bibliographic instruction refers to teaching about the use of learning tools, information sources, and strategies for finding and utilizing tools and sources.

Indeed, the idea of strategies as factors that guide the information seeking and search process and suggest which information is essential and how to approach it (Hjørland, 2011), clarifies what strategic processes are involved, regardless of the type of information sources, whether it's interpersonal communication with other people, searching written sources, or the internet. Bibliographic instruction also occurs at different levels, from general in-

³ U radu se kao prijevod termina "counsellor" koristi termin "savjetovatelj". Naime, autorice Vizek Vidović & Žižak (2011: 97) kao pojašnjenje prijevoda termina navode sljedeće: "Engleski termin *counsellor* preveden je kao *savjetovatelj*, kako bi se razlikovao od engleskog termina *advisor* koji se u hrvatskom prevodi kao *savjetnik*. Te dvije uloge razlikuju se upravo na dimenziji utjecaja. Savjetovateljev utjecaj je pretežno nedirektivan dok je savjetnikov utjecaj pretežno direktivan."

te kako im pristupiti (Hjørland, 2011), pojašnjava o kojim se stratezijskim postupcima radi, bez obzira na to o kojim se informacijskim izvorima radi, bilo da se radi o interpersonalnoj komunikaciji s drugim ljudima ili pretraživanju pisanih izvora ili interneta. Bibliografska poduka se također odvija na različitim razinama, od općenitih uvodnih sesija te uputa o pronalaženju i tumačenju informacija do savjetovanja o određenom problemu (Kuhlthau, 1994: 57). Posrednici, “koji znaju prepoznati te kritične trenutke kad su vodstvo i smjernice presudni mogu osmisliti intervencije kako bi” korisnicima omogućili da “ostvare razumijevanje” (Kuhlthau et al., 2019: 74). Budući da studenti dolaze u knjižnicu s različitim vrstama informacijskih upita i zadataka, ali i s različitim razinama znanja i u različitim fazama procesa traženja informacija, prema Kuhlthau, intervencije se događaju u pet zona (Z1–Z5), kao što je prikazano u tablici 1.

troductory sessions and instructions on identifying and interpreting information to consultations about a specific problem (Kuhlthau, 1994: 57).

Intermediaries, “who can recognize those critical moments when leadership and guidance are crucial, can design interventions to” enable users to “achieve understanding” (Kuhlthau et al., 2019: 74). Since students come to the library with different types of information questions and tasks, and with varying levels of knowledge and at different stages of the information search process, interventions, according to Kuhlthau, occur in five zones (Z1–Z5), as shown in Table 1.

Tablica 1. Pregled zona intervencije i mogućih uloga knjižničara (Kuhlthau, 2004: 131)

Table 1. Overview the zone of intervention and possible roles of the librarian (Kuhlthau, 2004: 131)

Zone intervencije Zones of Intervention	Razine posredovanja Levels of Mediation	Razine poučavanja Levels of Education	Intervencije* Intervention
Z1	Organizator Organizer	Organizator Organizer	Organizacija samousluživanja (engl. <i>self-service</i>)
Z2	Lokator Locator	Predavač Lecturer	Pružanje jednog informacijskog izvora (engl. <i>single source</i>)
Z3	Identifikator Identifier	Instruktor Instructor	Pružanje više informacijskih izvora (engl. <i>group of sources</i>)
Z4	Savjetnik Advisor	Tutor Counselor	Instrukcijske sesije (engl. <i>sequence of sources</i>)
Z5	Savjetovatelj Counselor	Savjetovatelj Counselor	Procesna intervencija (engl. <i>process intervention</i>)

* U radu se za prijevod engleskih termina *levels of mediation*, *organizer*, *locator*, *identifier*, *lecturer*, *instructor*, *self-service*, *single source*, *group of sources*, *sequence of sources* i *process intervention* koristi prijevod autorice Dore Rubinić (2021: 41).

Autorica ih detaljno opisuje u svom radu “Students and the information search process: zones of intervention for librarians” (1994: 57-72) i u knjizi *Seeking meaning: a process approach to library and information services* (2004, pogl. 8). Prema navedenim izvorima, u prvoj zoni (Z1) problem se sam dijagnosticira, potreba za informacijama samostalno definira i proces traženja informacija se provodi samostalno. U svakoj od ostalih zona (Z2–Z5) korisnik se savjetuje s knjižničarem koji određuje zonu intervencije kroz razgovor kako bi se potaknulo razumijevanje problema ili zadatka. Te se osnovne informacije temelje na četiri kriterija: zahtjevi zadatka, osobni interes korisnika, vrijeme predviđeno za završetak i dostupnost informacija. Kroz razgovor se pokušava identificirati priroda cjelokupnog zadatka koji je potaknuo traženje informacija, odre-

The author provides a detailed description of these in her work, “Students and the Information Search Process: Zones of Intervention for Librarians” (1994: 57-72), and in the book *Seeking Meaning: A Process Approach to Library and Information Services* (2004, Chapter 8). According to these works, in the first zone (Z1), the problem is self-diagnosed, the need for information is self-determined, and the information search process is carried out independently. In each of the subsequent zones (Z2–Z5), the user consults with the librarian who determines the zone of intervention through a conversation to encourage understanding of the problem or task. This basic information is based on four criteria: task requirements, the user’s personal interest, the time allotted for completion, and the availability of information. Through the conversa-

đenu fazu procesa traženja koju osoba doživljava, aspekte cjelokupnog zadatka koji su od posebnog interesa za korisnika, informacije koje su lako dostupne i opseg i dubinu dostupnih informacija.

Knjižničar, nakon što prepozna koju vrstu poteškoće korisnik ima, utvrđuje koja je razina intervencije potrebna. Prema Kuhlthau, dvije su osnovne skupine poteškoća s kojima se korisnici susreću, poteškoće vezane uz informacijske izvore (engl. *source problem*) i poteškoće vezane uz proces traženja informacija (engl. *process problem*). Poteškoće vezane uz informacijske izvore mogu se riješiti pronalženjem određenog informacijskog izvora unutar dostupne knjižnične zbirke ili šireg informacijskog okruženja. Poteškoće vezane uz proces traženja informacija su, međutim, složenije i potrebno ih je rješavati holistički i kontinuirano. Kada se poteškoća identificira kao poteškoća vezana uz informacijske izvore, označena je intervencija od druge do četvrte zone (Z2–Z4). Za intervenciju u drugoj zoni (Z2) potreban je odgovarajući izvor. Treća zona intervencije (Z3) zahtijeva neke relevantne izvore, a četvrta zona (Z4) zahtijeva niz relevantnih izvora. Intervencije od druge do četvrte zone (Z2–Z4) usmjerene su na informacijski izvor i rješavaju jednostavne poteškoće. Međutim, kada se poteškoća identificira kao poteškoća vezana uz proces traženja informacija, označena je peta zona intervencije (Z5) koja zahtijeva dijalog između knjižničara i korisnika koji vodi eksploraciji, formuliranju, konstrukciji, učenju i primjeni u procesu traženja informacija. Rješenje poteškoće ili izvršenje zadatka koji pokreće traženje informacija predstavlja kraj intervencije.

S obzirom na vrstu poteškoća s kojima se korisnik susreće i faze procesa u kojoj se nalazi, koncept *zone intervencije* vodi do identificiranja razine posredovanja (engl. *levels of mediation*) i razine poučavanja (engl. *levels of education*). Referentne usluge mogu se razlikovati prema pet razina posredovanja. Najniža razina posredovanja je uloga knjižničara kao organizatora (engl. *organizer*) koji osigurava pristup informacijama za korisnikovo samostalno pretraživanje, ali bez izravne intervencije, što odgovara prvoj zoni intervencije (Z1). Druga razina posredovanja je knjižničar u ulozi lokatora (engl. *locator*), koji odgovara na drugu zonu intervencije (Z2), nudeći spremnu referentnu intervenciju od direktnih korištenja alata za pronalaženje izvora, npr. pretraživanje knjižničkog kataloga za korisnika. Treća razina posredovanja je knjižničar u ulozi identifikatora (engl. *identifier*), koji pruža standardnu referentnu intervenciju u trećoj zoni (Z3).

tion, an attempt is made to identify the nature of the entire task that prompted the search for information, the specific stage of the search processes the person is experiencing, aspects of the whole task that are of particular interest to the user, information that is readily available, and the range and depth of available information.

After recognizing the type of problem, the user is facing, the librarian determines the necessary level of intervention. According to Kuhlthau, there are two primary categories of problems users encounter: source problems and process problems. Source problem can be resolved by finding a specific information source within the available library collection or a broader information environment. However, problems associated with the information search process are more complex and require a holistic and continuous approach. When the problem is identified as a source problem, intervention is marked from the second to the fourth zone (Z2–Z4). An intervention in the second zone (Z2) requires an appropriate source. The third intervention zone (Z3) requires some relevant sources, and the fourth zone (Z4) demands a range of different relevant sources. Interventions from the second to the fourth zone (Z2–Z4) are focused on the information source and address simple problems. However, when the problem is identified as a process problem, the fifth zone of intervention (Z5) is indicated, which requires a dialogue between the librarian and the user, leading to exploration, formulation, construction, learning, and application in the information search process. Resolving the problem or completing the task that initiated the information seeking signals the end of the intervention.

Considering the type of problems, the user faces and the stage of the process they are in, the concept of the zone of the intervention leads to the identification of levels of mediation and levels of education. Reference services can vary according to five levels of mediation. The lowest level of mediation is the role of the librarian as an organizer, who provides access to information for the user's independent search (self-service search), but without direct intervention, corresponding to the first zone of intervention (Z1). The second level of mediation sees the librarian in the role of a locator, corresponding to the second zone of intervention (Z2), offering a ready reference intervention from direct use of tools for locating sources, for instance, searching the library catalogue for the user. The third level of mediation involves the librarian as an identifier, providing standard reference intervention in the

Knjižničar, na temelju informacija dobivenih tijekom informativnog razgovora s korisnikom, provodi predmetno pretraživanje, koje završava identifikacijom skupine relevantnih izvora koje nudi korisniku bez određenog redoslijeda. Posredovanje identifikatora je uspješno kada je tema ili problem istraživanja u fokusu i informacije su prikupljene da definiraju fokus. Na četvrtoj razini, knjižničar kao savjetnik (engl. *advisor*) savjetuje korisnika koje informacijske izvore koristiti te redoslijed njihova korištenja i organizira instrukcijske sesije u četvrtoj zoni (Z4). Knjižničari, s obzirom na razvoj usluga, pokrivaju od druge do četvrte zone (Z2–Z4). Na posljednjoj, petoj razini posredovanja knjižničar ima ulogu savjetovatelja te sudjeluje procesu traženja informacija u petoj zoni (Z5). Savjetovatelj pruža intervenciju prema obrascu (engl. *pattern intervention*). Savjetovatelj kroz razgovor s korisnikom dogovara pristup prilagođavajući ga tijekom procesa traženja informacija s obzirom na korisnikov zadatak u pojedinoj fazi, identificira relevantne informacije i načine korištenja. Njegov je pristup kreativan, dinamičan i jedinstven za svakog korisnika pojedinačno. Z5 je jedina razina koja nadilazi orijentaciju vezanu za izvor usmjeravajući konstruktivni proces učenja iz različitih izvora. Savjetovatelj pruža procesnu intervenciju. Holističko iskustvo učenja korisnika sastavni je dio posredovanja.

Razine posredovanja koje predlaže Kuhlthau (1994) uključuju organiziranje pristupa informacijama, podršku pri pronalaženju informacija, podršku u identifikiranju skupine relevantnih izvora preporučenih bez određenog redoslijeda, prijedloge o intervenciji prema obrascu, kao i savjetovanje da se ide dalje od orijentacije prema izvoru radi rješavanja procesa konstrukcije učenja iz različitih izvora.

Potom, na sličan način, Kuhlthau (1994; 2004) opisuje bibliografsku poduku na pet razina poučavanja koje su paralelne s onima posredovanja i također korespondiraju s pet zona intervencije. Na prvoj razini knjižničar ima ulogu organizatora koji priprema relevantne informacije za samostalno korištenje, ali ne sudjeluje izravno u poučavanju (Z1). Na drugoj razini reagirajući na intervenciju u drugoj zoni (Z2), knjižničar ima ulogu predavača (engl. *lecturer*) te u sklopu jednokratnog predavanja daje korisnicima osnovne informacije o knjižnici, njezinim uslugama i zbirkama. Takav se oblik grupnog poučavanja organizira npr. na početku semestra za veću skupinu studenata. Ova razina poučavanja nije povezana s konkretnim zadatkom koji je student dobio, već priprema studenta za buduće zadatke. Na trećoj razini knjižničar je u ulozi instruktora

third zone (Z3). The librarian, based on information obtained during a discussion with the user, conducts subject searches that end with the identification of a set of relevant sources offered to the user without a specific sequence. Identifier mediation is successful when the research topic or problem is in focus and information is gathered to define that focus. At the fourth level, the librarian, acting as an advisor, guides the user on which information sources to use and their sequence, and organizes instructional sessions in the fourth zone (Z4). With the evolution of services, librarians cover from the second to the fourth zones (Z2–Z4). At the final, fifth level of mediation, the librarian acts as a counsellor and participates in the information search process in the fifth zone (Z5). The counsellor provides pattern intervention. Through conversation with the user, the counsellor arranges an approach, adapting it during the information search process according to the user's task in a specific stage, identifying relevant information, and ways to use it. Their approach is creative, dynamic, and unique for each individual user. Z5 is the only level that surpasses source-oriented guidance by directing a constructive learning process from various sources. The counsellor provides a process intervention. The user's holistic learning experience is an integral part of the mediation.

The mediation levels proposed by Kuhlthau (1994) include organizing access to information, supporting information finding, assisting in identifying a set of relevant sources recommended without a specific order, proposing patterned intervention, and counselling to go beyond source orientation in resolving the process of constructing learning from different sources.

Similarly, Kuhlthau (1994; 2004) describes bibliographic instruction at five levels on education that parallel the mediation levels and also correspond to the five zones of intervention. At the first level, the librarian acts as an organizer, preparing relevant information for independent use, but not directly participating in instruction (Z1). At the second level, responding to the intervention in the second zone (Z2), the librarian plays the role of a lecturer, providing basic information about the library, its services, and collections within a one-off lecture. This form of group instruction is typically organized, for example, at the beginning of the semester for a large group of students. This level of education isn't related to a specific assignment the student has received, but it prepares the student for future tasks. At the third level, the librarian assumes the role of an instructor, with their intervention in the third

(engl. *instructor*), čija se intervencija u trećoj zoni (Z3) odnosi na poučavanje na primjeru jedne vrste informacijskog izvora. Ponuđene su različite sesije, neovisne jedna o drugoj, za rješavanje određenog problema vezanog uz predmetni zadatak kada za to postoji potreba. Četvrta razina poučavanja je uloga knjižničara kao tutora (engl. *tutor*), koji reagira na intervenciju u četvrtoj zoni (Z4), dajući upute kroz niz sesija na kojima savjetuje o tehnikama pronalazjenja i korištenja različitih informacijskih izvora i savjetuje o redoslijedu njihova korištenja kako bi se otkrio određeni problem ili zadatak (engl. *course-integrated instruction*). Na petoj razini poučavanja knjižničar je savjetovatelj koji reagira na intervenciju u petoj zoni (Z5) dajući tijekom procesa (engl. *process instruction*) naputke koji su povezani s korisnikovim problemom. Poučavanje na ovoj razini uključuje intervencije na razini korisnikova razmišljanja, postupaka i osjećaja. Na ovoj razini važni su ohrabrenje i podrška. Na ovoj razini se sjedinjuju uloge poučavatelja i posrednika u intervenciji procesa te se time razvija usluga vođenja (engl. *guidance*) koja je interaktivna. Takva vrsta intervencije je najvažnija jer knjižničar u ulozi savjetovatelja vodi korisnika kroz dinamičan proces konstruiranja značenja koji je jedinstven za svaku osobu. Savjetovatelj je uključen u sve faze osmišljavanja poučavanja, od postavljanja ciljeva, osmišljavanja metoda i aktivnosti, do utvrđivanja načina vrednovanja.

Kako bi odgovorili na intervencije od druge do četvrte zone (Z2–Z4), knjižničari su razvili složene usluge. Intervencija lokatora/predavača, identifikatora/instruktora i savjetnika/tutora dobro je uspostavljena i prilično učinkovita u mnogim slučajevima. Iako uvijek postoji prostor za poboljšanja i inovacije, knjižničari mogu biti zadovoljni uspješnim intervencijama u tim zonama. Međutim, potreban je razvoj procesne intervencije u petoj zoni (Z5). Iako pojam informacijskog savjetovatelja nije nov, identifikacija savjetovatelja kao pružatelja intervencije u konstruktivnom procesu traženja informacija inovativan je način gledanja na knjižnične usluge.

Uloga savjetovatelja u intervenciji u petoj zoni (Z5) čvrsto je utemeljena na konceptu nesigurnosti. Važan aspekt uloge savjetovatelja je stvaranje privlačnog okruženja za učenje. Na razini intervencije savjetovatelja koncept *zone intervencije* može se primijeniti u fazama procesa traženja informacija.

Utemeljene na Kuhlthauinim istraživanjima (2004: 134-143; Kuhlthau et al., 2019: 174-178), šest intervencijskih strategija koje nazivamo strategijama konstrukcije, a kojima se osoba može služiti kako bi

zone (Z3) focusing on education based on an example of a type of information source. Various sessions are offered, independent of one another, to address a specific issue related to a subject assignment when needed. The fourth level of education, responding to the intervention in the fourth zone (Z4), features the librarian as a tutor who guides the user through a course-integrated instruction advising on techniques to find and use various information sources and suggesting the order of their usage to address a particular issue or task. At the fifth level of education, the librarian acts as a counsellor, responding to the intervention in the fifth zone (Z5), offering process instruction associated with the user's problem. Education at this level involves interventions at the user's thinking, actions, and feelings level. Encouragement and support are vital at this level. Here, the roles of educator and mediator merge in process intervention, thereby developing an interactive guidance service. This kind of intervention is paramount because the librarian, acting as a counsellor, leads the user through a dynamic process of constructing meaning unique to each individual. The counsellor is involved in all stages of designing the instruction, from setting goals, devising methods and activities, to determining evaluation methods.

In order to address interventions from the second to the fourth zone (Z2–Z4), librarians have developed complex services. The interventions of the locator/lecturer, identifier/instructor, and counsellor/tutor are well-established and quite effective in many cases. While there is always room for improvement and innovation, librarians can be pleased with successful interventions in these zones. However, the development of process intervention in the fifth zone (Z5) is required. Although the concept of an information counsellor is not new, identifying the counsellor as a provider of intervention in the constructive process of information seeking is an innovative approach to library services.

The counsellor's role in the intervention in the fifth zone (Z5) is firmly based on the concept of uncertainty. An important aspect of the counsellor's role is creating an appealing learning environment. At the counsellor intervention level, the concept of the zone of intervention can be applied to the stages of the information search process.

Based on Kuhlthau's research (2004: 134-143; Kuhlthau et al., 2019: 174-178), the six intervention strategies that we refer to as construction strategies, which an individual can use to navigate the stages of the information search process, are: collabo-

svladala faze procesa traženja informacija, su: suradnja, razgovor, sastavljanje, odabiranje, skiciranje i nastavljajanje.⁴ Da bi se uspjelo s razinama posredovanja koje predlaže Kuhlthau (1994), potrebno je osigurati različite razine edukacije, kao i pozitivno ozračje za učenje u kojem se posredovanje i poučavanje mogu graditi oko navedenih strategija (Kuhlthau, 1994). Svrhe takvih *zona intervencije* u početku mogu biti poticanje interesa za traženje informacija kao načina za pronalaženje odgovora, proširenje informacijskih horizonata i podrška (i intervencija) u korištenju literature za pomoć u formuliranju problema istraživanja i sastavljanju izvješća o ishodima (Fourie, 2013: 178).

a) Suradnja

Proces traženja informacija ne treba se smatrati izoliranim, kompetitivnim pothvatom, nego suradničkim, u okviru istraživačke zajednice. Različiti ljudi mogu biti suradnici u individualnom procesu traženja informacija. Studenti najčešće navode da im razgovor s kolegama, u parovima ili u malim skupinama, u različitim fazama istraživačkog procesa omogućuje učenje jednih od drugih. Da bi ostvarili suradnju s kolegama, ne moraju nužno raditi na istom projektu, nego mogu biti uključeni u različite segmente istog projekta ili se baviti različitim temama. Naime, suradnja ublažava osjećaj izolacije tijekom istraživačkog procesa i omogućava studentima da pomažu jedni drugima u tom procesu. Suradničke strategije poput rasprave o idejama, delegiranja, umrežavanja i integriranja, produktivne su aktivnosti za traženje informacija i razvoj sposobnosti koje se cijene na radnom mjestu. Intervencije koje promiču suradnju u procesu traženja informacija razvijaju vještine i spoznaje koje se prenose i u druge situacije. Ova strategija omogućuje korisnicima da testiraju ideje i postavljaju pitanja u različitim fazama istraživačkog procesa. Učinkovita je, posebno u ranim fazama procesa, za intervenciju u petoj zoni (Z5).

b) Razgovor

Razgovor potiče studente da iz svoje perspektive opišu istraživački proces, dok ga savjetovatelji mogu pokrenuti pitanjima koje im se ideje čine važnim, s kojim se problemima susreću i sl. Također, omogućuje studentu izražavanje misli, identificiranje praznina i razjašnjavanje nedosljednosti tijekom procesa traženja, dok savjetovatelju pruža priliku

rating, conversing, composing, choosing, charting, and continuing. To succeed with the mediation levels proposed by Kuhlthau (1994), it is necessary to provide various levels of education, as well as a positive learning environment where mediation and education can be built around the mentioned strategies (Kuhlthau, 1994). The purposes of such zones of intervention may initially be to stimulate interest in information seeking as a way to find answers, expand informational horizons, and support (and intervene) in using literature to help in formulating research problems and compiling reports on outcomes (Fourie, 2013: 178).

a) Collaborating

The information search process should not be considered an isolated, competitive endeavour but rather a collaborative one within a research community. Various individuals can contribute to an individual's information search process. Students often note that conversing with peers, in pairs or small groups, at different stages of the research process allows them to learn from one another. To achieve collaboration with peers, they don't necessarily have to work on the same project; they might be involved in different segments of the same project or explore different topics. Indeed, collaboration alleviates feelings of isolation during the research process and allows students to assist each other in this endeavour. Collaborative strategies, such as discussions, delegating, networking, and integrating, are productive activities for information seeking and develop competences valued in the workplace. Interventions that promote collaboration in the information search process foster skills and insights that transfer to other situations. This strategy allows users to test ideas and pose questions at different research process stages. It is especially effective in the early stages of the process, for interventions in the fifth zone (Z5).

b) Conversing

Conversations encourage students to describe the research process from their perspective, while counsellors can initiate them with questions about what ideas they find important, challenges they're facing, etc. It also allows the student to express thoughts, identify gaps, and clarify inconsistencies during the search process. In turn, the counsellor gets an opportunity to recognize the emotions the student is experiencing at a particular stage and to recommend suitable strategies for work during various information search process stages. Through conversa-

⁴ Prijevod prema Kuhlthau et al. (2019: 174-178).

da prepozna osjećaje koje student doživljava u pojedinoj fazi te da preporuča odgovarajuće strategije za rad tijekom različitih faza procesa traženja informacija. Savjetovatelj razgovorom, već u ranoj fazi, kada student doživljava zbunjenost i nesigurnost, daje podršku i savjet kako nastaviti dalje. Također, trebalo bi predložiti kontinuiranu podršku koja bi mogla biti od pomoći te ponuditi zakazivanje sastanka radi savjetovanja tijekom cijelog procesa.

c) Sastavljanje

Sastavljanje, kao i razgovor, omogućuju studentu da se fokusira ili formulira svoju ideju. Potiče razmišljanje, a vođenje istraživačkog dnevnika izvrstan je način za unaprijeđivanje formulacije tijekom procesa. Savjetovatelji mogu preporučiti studentima da vode istraživačke dnevnike u koje bilježe ideje, pitanja i poveznice dok napreduju u procesu traženja informacija. Pisanje istraživačkog dnevnika detaljnije je od zapisivanja bilješki na kartice ili u bilježnicu. Istraživački dnevnik može se pokrenuti pri iniciranju istraživanja, odnosno na početku znanstvenoistraživačkog rada. Studente se upućuje da svaki dan ili svakih nekoliko dana izdvoje neko vrijeme za pisanje o svom problemu ili temi. Može ih se uputiti da, primjerice, u ranim fazama, kada odlučuju koju će temu odabrati, pojašne moguće izbore. Također, mogu zapisivati razgovore koje su vodili vezano uz temu koju su odabrali, reakcije na čitanja, kao i misli i pitanja o temi, poteškoće s kojima su se susreli, temu koja je potaknula novi pristup i sl. Glavni cilj dnevnika tijekom procesa traženja informacija je “da posluži kao alat za formuliranje misli i razvoj konstrukata” (Kuhlthau et al., 2019: 176). Ovi segmenti promiču razmišljanje, što može pomoći studentima da uspostave poveznice i tumače informacije koje su slučajno pronašli te uoče praznine koje trebaju dodatno istražiti. Kad se ti zapisi podijele sa savjetnikom, oni mogu biti temelj za dublje razumijevanje korisnikove potrebe za informacijama. Sastavljanje je obično rezultat procesa traženja informacija.

Intervencija u okviru sastavljanja primjenjuje pisanje u cijelom procesu kao sredstvo za poticanje konstrukcije ideja o problemu koji se razvija iz slučajno pronađenih informacija u opširnom procesu traženja informacija (Kuhlthau 1994; 2004: 141).

d) Odabiranje

Odabiranje omogućuje studentima “da nauče kako da preuzmu kontrolu nad vlastitim procesom traže-

tion, the counsellor, even at an early stage when the student feels confusion and uncertainty, provides support and advice on how to proceed. Continual support that might be helpful should also be proposed, along with offering to schedule sessions for counselling throughout the entire process.

c) Composing

Composing, like conversation, allows the student to focus or formulate their idea. It encourages thinking, and maintaining a research journal is an excellent way to enhance formulation throughout the process. Counsellors can recommend students to keep research journals where they jot down ideas, questions, and connections as they progress in the information search process. Writing a research journal is more detailed than just taking notes on cards or in a notebook. A research journal can be initiated at the beginning of research, specifically at the start of scientific research work. Students are advised to set aside time every day or every few days to write about their issue or topic. For example, in the early stages, when deciding on a topic to choose, they might elucidate potential choices. Additionally, they can record conversations related to their chosen topic, reactions to readings, as well as thoughts and questions about the subject, challenges they've encountered, or a topic that sparked a new approach, etc. The primary objective of the journal during the information search process is “to serve as a tool for formulating thoughts and developing constructs” (Kuhlthau et al., 2019: 176). These sections promote thinking, which can assist students in making connections and interpreting information they've stumbled upon, recognizing gaps that need further exploration. When these entries are shared with a counsellor, they can provide a basis for a deeper understanding of the user's information needs. Compilation is typically an outcome of the information search process.

Interventions within the compilation apply writing throughout the process as a means to encourage the construction of ideas about a problem evolving from serendipitously found information in the extensive information search process (Kuhlthau 1994; 2004: 141).

d) Choosing

Selection allows students “to learn how to take control of their own information search process” (Kuhlthau et al., 2019: 177). The information search

nja informacija” (Kuhlthau et al., 2019: 177). Proces traženja informacija uključuje aktivno sudjelovanje u donošenju odluka: odabir teme, odabir pitanja i ideja unutar teme, odabir izvora, odabir informacija iz izvora, odabir onoga što će se dodatno istražiti, što treba izostaviti te kada je dovoljno. Kriteriji vremena, zadatka, zanimanja i dostupnosti čine osnovu za donošenje odluka tijekom cijelog procesa. Te su odluke u svakoj fazi procesa traženja informacija ključne za određivanje smjera i opsega znanstvenoistraživačkog rada. Odabiri koji vode do formuliranja fokusa bitni su za utvrđivanje smjera traženja informacija. Jednom kad se fokus oblikuje, korisnik ima referentni okvir za donošenje odluke o tome što je najkorisnije, što je manje korisno, a što nije korisno. U aktivnom procesu donošenja odluka, umjesto pukog kopiranja i reproduciranja tuđeg teksta, studenti u procesu traženja informacija konstruiraju vlastite percepcije i spoznaje. Ovi su kriteriji posebno korisni u donošenju ključnih odluka kao što su odabir teme i formuliranje fokusa, što predstavlja prekretnicu procesa traženja informacija. Savjetovatelji mogu pomoći studentima da vide njihov opseg odabira u svakoj fazi procesa traženja informacija. Odabiri koji se donose tijekom procesa traženja informacija jedinstveni su za svaku osobu te vode ka inovacijama i kreativnosti, odnosno studenti imaju mogućnost odabrati ono što im je zanimljivo i čime se žele baviti u znanstvenoistraživačkom radu.

e) Skiciranje

Skiciranje omogućava studentima da vizualno prikažu veliku količinu informacija na kompaktan način te da vizualiziraju cjelokupni proces traženja i predvide što mogu očekivati u svakoj fazi procesa. Konceptualne mape služe “za povezivanje ideja i organizaciju informacija” (Kuhlthau et al., 2019: 178) kako traženje napreduje. Kronologije, dijagrami tijeka korisni su za vizualizaciju niza izvora koji su prikupljeni i upotrijebljeni tijekom procesa. Ankete provedene u intervalima također studentima pružaju mogućnost skiciranja vlastitog istraživanja i prate promjene u razumijevanju teme i procesa traženja. Intervencije u kojima se upotrebljava skiciranje pomažu studentima da na kreativan način prikažu uobičajene obrasce u procesu traženja informacija, za poticanje formuliranja i organiziranja ideja za prezentaciju.

f) Nastavljanje

Intervencije u kojima se upotrebljava nastavljanje pomažu studentima da odluče što je dovoljno da

process involves actively participating in making choices: choosing a topic, choosing questions and ideas within that topic, choosing sources, choosing information from those sources, choosing what needs further exploration, what should be omitted, and when to stop the process. The criteria of time, task, interest, and availability form the basis for making choices throughout the entire process. These decisions at every stage of the information search process are crucial in determining the direction and scope of the scientific research work. Choices leading to the formulation of focus are essential in determining the direction of information seeking. Once the focus is formed, the user has a reference frame for deciding what is most useful, what is less useful, and what is not useful. In the active making choices process, instead of merely copying and reproducing someone else’s text, students construct their own perceptions and insights in the information search process. These criteria are especially useful in making key decisions, such as topic selection and focus formulation, marking a turning point in the information search process. Counsellors can help students see the scope of their choices at each stage of the process. The selections made during the information search process are unique for each person, leading to innovations and creativity. In other words, students have the opportunity to choose what interests them and what they want to work on in scientific research.

e) Charting

Charting allows students to visually display a large amount of information compactly and visualize the entire search process, anticipating what to expect at every stage. Conceptual maps serve “to connect ideas and organize information” (Kuhlthau et al., 2019: 178) as the seeking progresses. Timelines and flowcharts are useful for visualizing a sequence of sources collected and used throughout the process. Surveys conducted at intervals also provide students with the opportunity to chart their own research and track changes in understanding the topic and the search process. Interventions employing charting help students creatively depict common patterns in the information search process and encourage the formulation and organization of ideas for presentation.

f) Continuing

Interventions that employ the concept of continuation assist students in deciding when they have enough to recognize an information need, explore

se prepozna informacijska potreba, istraži općenita tema, formulira određena tema, prikupe informacije, pripreme se za dijeljenje naučenog ili riješe problem te da postanu svjesni faza procesa u kojima će aktivno sudjelovati dulje vrijeme.

Strategije nastavljanja podržavaju studente tijekom procesa traženja informacija i usmjeravaju ih u korištenju informacija i konstruiranju osobnog razumijevanja u svakoj fazi procesa. Knjižničari i mentori kao savjetnici koji kontinuirano provode intervenciju mogu pomoći studentima da razmisle o tome gdje se nalaze u procesu traženja informacija i ponuditi savjete kako da nastave s određenim problemom s kojim se suočavaju. Nastavak je važan koncept za traženje smisla u okruženjima bogatim informacijama i osnovna je strategija za savjetnike koji interveniraju u petoj zoni (Z5).

4. Traženje informacija i zone intervencije

Drachen et al. (2011: 16) navode da na informacijsko ponašanje doktoranada utječe sadržaj, praktičnost i kontekst. Autori potom pojašnjavaju da doktorandi nisu fokusirani na to kako pronaći informacije ili kako ih koristiti, oni su zainteresirani za pronalaženje onoga što žele znati, a to je sadržaj i nije im važno je li sadržaj omogućila knjižnica ili neki drugi izvor. Budući da su u stisci s vremenom, kada je riječ o tome koje informacijske izvore koristiti i kako ih koristiti, doktorandi razmišljaju o tome što je za njih praktično. I na kraju, informacijsko ponašanje doktoranada pod velikim je utjecajem određenog konteksta u kojemu se nalaze, kao doktorandi ili osoblje određenih ustanova, kao stručnjaci u usponu vrlo specifičnih znanstvenih grana, kao jedni od kolega na poslijediplomskom studiju ili jedni od nastavnika, kao pojedinci, te bi dionici koji sudjeluju u tom procesu to trebali uzeti u obzir pri osmišljavanju podrške namijenjene doktorandima.

Kada je riječ o ulozi knjižničara u poučavanju doktoranada informacijskoj pismenosti, većina autora slaže se da je takvu poduku potrebno nuditi, ali tako da ona bude uistinu relevantna, prilagođena i integrirana u programe poslijediplomskih studija (Delaney & Bates, 2018; Drachen et al., 2011; Fleming-May & Yuro, 2009; Madden, 2014; Petr Balog et al., 2018).

Vremenski raspored knjižničnih intervencija knjižničara tijekom poslijediplomskog studija zasigurno je glavni čimbenik koji utječe na uspjeh.

Madden (2014) naglašava potrebu za fleksibilnošću pri organiziranju takvih oblika poučavanja jer dok-

a general topic, formulate a specific topic, gather information, prepare to share what they've learned, or solve a problem. They also help students become aware of the stages of the process in which they will actively participate for a prolonged period.

Continuation strategies support students throughout the information search process and guide them in using information and constructing personal understanding at each stage of the process. Librarians and supervisors, as advisors who consistently conduct interventions, can help students reflect on where they are in the information search process and offer advice on how to proceed with a particular challenge they face. Continuation is an essential concept for seeking meaning in information-rich environments and is a fundamental strategy for advisors intervening in the fifth zone (Z5).

4. Information Seeking and Zones of Intervention

Drachen et al. (2011, 16) state that the information behaviour of postgraduate students is influenced by content, practicality, and context. The authors further clarify that postgraduate students are not focused on how to find information or how to use it; they are interested in finding out what they want to know, which is the content. It doesn't matter to them whether the content is provided by a library or another source. As they are pressed for time, when considering which informational sources to use and how to use them, postgraduate students think about what's practical for them. Lastly, the information behaviour of postgraduate students is heavily influenced by the specific context they find themselves in, whether as postgraduate students, staff of certain institutions, emerging experts in very specific scientific fields, as a peer in postgraduate studies, as a teacher, or as individual. Stakeholders involved in this process should consider these different contexts when designing support for postgraduate students.

When it comes to the role of librarians in educating postgraduate students about information literacy, most authors agree that such instruction is necessary, but it should be genuinely relevant, tailored, and integrated into postgraduate programs (Delaney & Bates, 2018; Drachen et al., 2011; Fleming-May & Yuro, 2009; Madden, 2014; Petr Balog et al., 2018).

The timing of librarian interventions during postgraduate studies is undoubtedly a primary factor influencing success.

Madden (2014) emphasizes the need for flexibil-

torandima daje mogućnost da prisustvuju nekim dijelovima i u kasnijoj fazi s obzirom na to da ne prolaze svi doktorandi kroz različite faze istraživačkog procesa istom brzinom. Delaney & Bates (2018) su, kako bi identificirale potencijalne *zone intervencije* (Fleming-May & Yuro, 2009; Kuhlthau, 1994), istražile informacijske potrebe doktoranada te na koji način koriste knjižnicu i s kojim se poteškoćama u korištenju knjižničnih usluga susreću. Također, Gessner et al. (2011) istraživali su može li knjižnica utjecati na uspjeh doktoranada te su otkrili da doktorandi trebaju “zajednice podrške”.

Informacijska pismenost postala je jedna od temeljnih knjižničnih usluga zbog potrebe pretraživanja velike količine informacija i informacijskih izvora te njihovog vrednovanja. S obzirom na važnost poučavanja, prema rezultatima istraživanja autora Biaz et al. (2014), doktorandi su izrazili potrebu za podukom o načinu provođenja vlastitog istraživanja. Prije svega polovica doktoranada izrazila je potrebu za poučavanjem o strategijama pretraživanja informacija, i to većinom doktorandi na prvoj ili drugoj godini studija, ali i oni koji su u procesu pisanja disertacije. Zanimljiva je činjenica da, kako autori dalje navode, većina doktoranada tijekom preddiplomskog studija nikada nije prisustvovala radionicama o pretraživanju informacija koje su organizirali knjižničari, a polovica ih nije ni znala da se takav oblik poduke uopće organizira.

Većina doktoranada odabrala je individualne konzultacije (licem u lice) s knjižničarem jer se mogu organizirati i prilagoditi doktorandima u različitim fazama njihova poslijediplomskog studija (British Library & JISC, 2012; Delaney & Bates, 2018; Madden, 2014; Vezzosi, 2009). Iako, navodi Madden (2014), preferiraju poduku uživo, snimljeni videozapisi s uputama (npr. tutorijali) omogućavaju doktorandima da ponovno pogledaju sadržaj kada im to odgovara, a najkorisnijim se temama smatraju one koje su im pomogle prevladati najveće izazove tijekom prve godine, npr. pretraživanje i pronalaženje informacija, učinkovito korištenje interneta te vrednovanje informacija. Suprotno tome, prema autoricama Dowling & Wilson (2017), veći broj doktoranada je gledao videozapise s uputama na YouTubeu, dok ih je nekolicina navela prednost poučavanja putem individualnih konzultacija s knjižničarem, osobito pri poučavanju primjene određenog programa (softvera), ali i baza podataka. Nadalje, veći broj doktoranada istaknuo je korisnost poučavanja o znanstvenom stilu pisanja i razvijanju digitalnih istraživačkih vještina. Da doktorandi preferiraju *online* oblike poučavanja, zatim individualne

ity in organizing such instructional sessions, as it provides postgraduate students the opportunity to attend certain parts even in later stages, given that not all postgraduate students progress through the various stages of the research process at the same pace. Delaney & Bates (2018), to identify potential zones of intervention (Fleming-May & Yuro, 2009; Kuhlthau, 1994), investigated the information needs of postgraduate students, how they use the library, and the challenges they encounter in utilizing library services. Additionally, Gessner et al. (2011) explored whether a library can influence the success of postgraduate students and found that these students need “support communities”.

Information literacy has become a foundational library service due to the need to search a vast amount of information and evaluate various sources. Considering the importance of instruction, based on the research findings by Biaz et al. (2014), postgraduate students expressed a need for guidance on conducting their own research. Notably, half of the postgraduate students expressed a need for instruction on information search strategies, mostly those in their first or second year of study and those in the dissertation writing process. An interesting fact, as further noted by the authors, is that most postgraduate students never attended information search workshops organized by librarians during their undergraduate studies, and half of them were not even aware that such instruction was offered.

The majority of postgraduate students have chosen individual consultations (face-to-face) with librarians because these can be organized and tailored to students at various stages of their postgraduate studies (British Library & JISC, 2012; Delaney & Bates, 2018; Madden, 2014; Vezzosi, 2009). Though, as Madden (2014) notes, they prefer live instruction, recorded instructional videos (e.g., tutorials) allow students to revisit the content at their convenience. The most valuable topics are those that helped them overcome the biggest challenges during their first year, such as searching and finding information, effectively using the internet, and evaluating information. Conversely, according to Dowling & Wilson (2017), a larger number of postgraduate students watched instructional videos on YouTube, while a few mentioned the advantage of one-on-one librarian consultations, especially when learning about specific software applications and databases. Furthermore, a significant number of postgraduate students emphasized the usefulness of instruction on academic writing style and developing digital research skills. Delaney & Bates (2018) note that

sastanke s predmetnim knjižničarima i interaktivne oblike poduke o određenim vještinama navode autorice Delaney & Bates (2018).

5. Zaključak

Analizom istražene literature može se zaključiti da su razvoj informacijske i komunikacijske tehnologije te promjene u visokoškolskom obrazovanju značajno utjecali na visokoškolske knjižnice i njihovu djelatnost te da doktorandi rjeđe koriste fizički prostor knjižnice kao i pomoć knjižničara pri traženju relevantnih informacija. Prema tome, visokoškolski knjižničari trebaju uložiti dodatne napore i prilagoditi i unaprijediti knjižničarske i informacijske usluge namijenjene doktorandima kako bi zadovoljili stvarne potrebe ove skupine korisnika. Također, vrlo je važna suradnja knjižničara i mentora (i/ili drugih profesora s poslijediplomskog studija) kako bi doktorandima bila pružena potrebna pomoć pri traženju i korištenju relevantnih informacija za njihov znanstvenoistraživački rad.

Međutim, ono što je ključno je da visokoškolski knjižničari trebaju biti upoznati s prirodom doktorskog procesa jer bi im to omogućilo bolji uvid u mogućnosti pružanja knjižničnih i informacijskih usluga. Također, model ISP-a i *zone intervencije*, kao i moguće uloge knjižničara koje je predložila Carol Kuhlthau, mogli bi pomoći visokoškolskim knjižničarima ako ih reinterpreteraju i prilagode doktorandima s obzirom na njihove različite potrebe, ali i vještine i kompetencije, uzimajući pri tome u obzir njihovo holističko iskustvo (misli, osjećaje i postupke) u procesu traženja informacija.

postgraduate students prefer online instruction methods, individual meetings with subject librarians, and interactive lessons on specific skills.

5. Conclusion

From the analysis of the researched literature, it can be concluded that the development of information and communication technology, along with changes in higher education, have significantly influenced academic libraries and their operations. Postgraduate students are less frequently using the physical space of libraries and seeking assistance from librarians in finding relevant information. As a result, academic librarians should make additional efforts to adapt and enhance library and information services aimed at postgraduate students to meet the actual needs of this user group. Furthermore, collaboration between librarians and supervisors (and/or other postgraduate faculty members) is crucial to provide postgraduate students with the necessary assistance in seeking for and using relevant information for their scientific research.

However, what is essential is that academic librarians need to be familiar with the nature of the doctoral process, as this would give them a better insight into the possibilities of providing library and information services. Also, the model of the ISP and the zones of intervention, as well as the potential roles of librarians proposed by Carol Kuhlthau, could assist academic librarians if they reinterpret and adapt them for postgraduate students. This should consider their diverse needs, skills, and competencies, taking into account their holistic experience (thoughts, feelings, and actions) in the information search process.

Bibliografija / Bibliography

- Allan, B. (2010). *Supporting Research Students*. London, UK: Facet Publishing.
- Auckland, M. (2012). *Re-skilling for research: An investigation into the role and skills of subject and liaison librarians required to effectively support the evolving information needs of researchers*. London: Research Libraries UK. [http://www.rluk.ac.uk/files/RLUK Re-skilling.pdf](http://www.rluk.ac.uk/files/RLUK_Re-skilling.pdf).
- Barrett, A. (2005). The information-seeking habits of graduate student researchers in the humanities. *The journal of academic librarianship* 31(4), 324-331. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2005.04.005>.
- Biaz, A., Bennamara A., Khyati, A., & Talbi, M. (2014). Informational strategies and the use of information systems by doctoral students: a case study at the University of Hassan II Mohammedia, Casablanca. *Procedia – social and behavioral sciences* 116, 3598-3604. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.809>.
- Bøyum, I., & Aabø, S. (2015). The information practices of Business PhD students. *New Library World* 116(3/4), 187-200. DOI: <https://doi.org/10.1108/NLW-06-2014-0073>.
- British Library, & JISC. (2012). *Researchers of tomorrow: the research behaviour of generation Y doctoral students. Information services and use*. <http://www.jisc.ac.uk/media/documents/publications/reports/2012/Researchers-of-Tomorrow.pdf>.
- Brophy, J., & Bawden, D. (2005). Is Google enough? Comparison of an internet search engine with academic library resources. *Aslib proceedings* 57(6), 498-512. DOI: <https://doi.org/10.1108/00012530510634235>.
- Brower, M. (2011). A recent history of embedded librarianship: collaboration and partnership building with academics in learning and research environments. U: Kvenild, C., & Calkins, K. (ur.). *Embedded librarians: moving beyond one-shot instruction* (str. 3-16). Chicago: American Library Association
- Case, D. O., & Given, L. M. (2016). *Looking for information: a survey of research on information seeking, needs, and behavior*. 4. izd. Bingley: Emerald.
- Catalano, A. (2013). Patterns of graduate students' information seeking behavior: a meta-synthesis of the literature. *Journal of documentation* 69(2), 243-274. DOI: <https://doi.org/10.1108/00220411311300066>.
- Coverdale, A., Hill, L., & Sissons, T. (2011). Using social media in academic practice: a student-led training initiative. *Compass: the journal of learning and teaching at the University of Greenwich* 2(3), 37-45. DOI: <https://doi.org/10.21100/compass.v2i3.46>.
- Delaney, G., & Bates, J. (2015). Envisioning the Academic Library: A Reflection on Roles, Relevancy and Relationships. *New Review of Academic Librarianship* 21(1), 30-51. DOI: <https://doi.org/10.1080/13614533.2014.911194>.
- Delaney, G., & Bates, J. (2018). How can the university library better meet the information needs of research students? Experiences from Ulster University. *New review of academic librarianship* 24(1), 63-89. DOI: <https://doi.org/10.1080/13614533.2017.1384267>.
- Dowling, R., & Wilson, M. (2017). Digital doctorates? An exploratory study of PhD candidates' use of online tools. *Innovations in education and teaching international* 54(1), 76-86. DOI: <https://doi.org/10.1080/13614533.2014.911194>.
- Drachen, T. M., Larsen, A. V., Gullbekk, E., Westbye, H., & Lach, K. (2011). *Information behaviour and practices of PhD students*. https://www.researchgate.net/publication/248386407_Information_behaviour_and_practices_of_PhD_students.
- Dunleavy, P. (2014, Mart 1). Are you an academic hermit? Here's how to easily change, if you want to. *Writing for research*. <https://medium.com/advice-and-help-in-authoring-a-phd-or-non-fiction/are-you-anacademic-hermit-6d7ae5a0f16a#.dvl-032vay>.
- Fleming-May, R., & Yuro, L. (2009). From student to scholar: Social sciences PhD students' transformation. *Libraries and the academy* 9(2), 199-221. DOI: 10.1353/pla.0.0040.
- Floridi, L. (2014). *The fourth revolution: how the infosphere is reshaping human reality*. Oxford: Oxford University Press.
- Fourie, I. (2013). Twenty-first century librarians: time for zones of intervention and zones of proximal development?. *Library hi tech* 31(1), 171-181. DOI: <http://dx.doi.org/10.1108/07378831311304001>.
- George, C., Bright, A., Hurlbert, T., Linke, E. C., St. Clair, G., & Stein, J. (2006). Scholarly use of information: graduate students' information seeking behaviour. *Information research* 11(4), 272. <http://InformationR.net/ir/11-4/paper272.html>.
- Gessner, G. C., Jaggars, D. E., Rutner, J., & Tancheva, K. (2011). *Supporting humanities doctoral student success: a collaborative project between Cornell University Library and Columbia University Libraries*. Council on Library and Information Resources. <https://www.clir.org/pubs/ruminations/02cornellcolumbia/>.
- Green, R. (2010). Information illiteracy: examining our assumptions. *The journal of academic librarianship* 36(4), 313-319. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2010.05.005>.

- Green, R., & Macauley, P. (2007). Doctoral students' engagement with information: an American Australian perspective. *Libraries and the academy* 7(3), 317-332. DOI: 10.1353/pla.2007.0031.
- Grigas, V., Juzėnienė, S., & Veličkaitė, J. (2016). 'Just Google it' – the scope of freely available information sources for doctoral thesis writing. *Information Research* 22(1), 738. <https://informationr.net/ir/22-1/paper738.html>.
- Haglund, L., & Olsson, P. (2008). The impact on University libraries of changes in information behavior among academic researchers: A multiple case study. *The Journal of Academic Librarianship* 34(1), 52-59. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2007.11.010>.
- Hjørland, B. (2011). The importance of theories of knowledge: browsing as an example. *Journal of the American society for information science and technology* 62(3), 594-603. DOI: <https://doi.org/10.1002/asi.21480>.
- Ince, S. F., Hoadley, C. P., & Kirschner, P. A. (2018). A study of search practices in doctoral student scholarly workflows. U: Chirag S., Belkin, N. J., Byström, K., Huang, J., & Scholer, F. (ur.), *CHIIR '18: Proceedings of the 2018 conference on human information interaction & retrieval* (str. 245-248). New Brunswick. Association for Computing Machinery. DOI: <https://doi.org/10.1145/3176349.3176877>.
- Jamali, H. R., & Nicholas, N. (2007). Communication and information-seeking behavior of PhD students in physicists and astronomy. *Proceedings of the American society for information science and technology* 43(1), 1-18. DOI: <https://doi.org/10.1002/meet.14504301106>.
- Jamali, H. R., & Asadi, S. (2010). Google and the scholar: the role of Google in scientists' information seeking behaviour. *Online information review* 34(2), 282-294. DOI: <http://dx.doi.org/10.1108/14684521011036990>.
- Kuhlthau, C. C. (1993). A principle of uncertainty for information-seeking. *Journal of documentation* 49(4), 339-355.
- Kuhlthau, C. C. (1997). Learning in digital libraries: An information search process approach. *Library trends* 45(4), 708-725.
- Kuhlthau, C. C. (2004). *Seeking meaning: a process approach to library and information services*. Norwood, N. J.: Ablex Publishing.
- Kuhlthau, C. C. (2007). Reflections on the development of the model of the information search process (ISP): excerpts from the Lazerow lecture. *Bulletin of the American society for information science and technology* 33(5), 32-37. DOI: <https://doi.org/10.1002/bult.2007.1720330511>.
- Kuhlthau, C. C. (1994). Students and the information search process: zones of intervention for librarians. U: Godden, I. P. (ur.). *Advances in librarianship* (str. 57-72). New York: Academic Press. DOI: [https://doi.org/10.1108/S0065-2830\(1994\)0000018004](https://doi.org/10.1108/S0065-2830(1994)0000018004).
- Kuhlthau, C. C., Heinström, J., & Todd, R. J. (2008). The 'information search process' revisited: is the model still useful?. *Information research* 13(4), paper 355. <http://www.informationr.net/ir/13-4/paper355.html>.
- Kuhlthau, C. C., Maniotes, L. K., & Caspari, A. K. (2012). *Guided inquiry design: a framework for inquiry in your school*. Westport, CT: Libraries Unlimited.
- Kuhlthau, C. C., Maniotes, L. K., & Caspari, A. K. (2019). *Vođeno istraživačko učenje: učenje u 21. stoljeću*. Zagreb: Školska knjiga.
- Lee, A., & Danby, S. (2012). Preface. U: Lee, A., & Danby, S. (ur.). *Reshaping doctoral education international approaches and pedagogies* (str. XXIII-XXVII). Abingdon: Routledge.
- Machala, D. (2015). *Knjižničarske kompetencije: pogled na razvoj profesije*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada: Nacionalna i sveučilišna knjižnica.
- Madden, R. (2014). Information behaviour of humanities PhDs on an information literacy course. *Reference services review* 42(1), 90-107. DOI: <https://doi.org/10.1108/RSR-07-2013-0034>.
- Marchionini G. (1997). *Information seeking in electronic environments*. Cambridge: Cambridge university press.
- Petr Balog, K., Badurina, B., & Lisek, J. (2018). Information behavior of electrical engineering and computing doctoral students and their perception of the academic library's role: a case study in Croatia. *Libri* 68(1), 13-32. DOI: <https://doi.org/10.1515/libri-2017-0017>.
- Petraitytė, S. (2014). Framing of academic libraries? Roles in the strategic documents of universities: a map of factors and agents. In *Advances in Library Administration and Organization* 32, 107-146. DOI: [https://doi.org/10.1108/S0732-0671\(2014\)0000032002](https://doi.org/10.1108/S0732-0671(2014)0000032002).
- Pilbeam, C., & Denyer, D. (2009). Lone scholar or community member? The role of student networks in doctoral education in a UK management school. *Studies in higher education* 34(3), 301-318. DOI: <https://doi.org/10.1080/03075070802597077>.
- Quality assurance agency for higher education (QAA). (2020). *Characteristics statement – doctoral degree*. <https://www.qaa.ac.uk/the-quality-code/characteristics-statements/characteristics-statement-doctoral-degrees>.
- Rowlands, I., Nicholas, D., Williams, P., Huntington, P., Fieldhouse, M., Gunter, B., Withey, R., Jama-

- li, H. R., Dobrowolski, T., & Tenopir, C. (2008). The Google generation: the information behaviour of the researcher of the future. *Aslib Proceedings* 60(4), 290-310. DOI: <http://dx.doi.org/10.1108/00012530810887953>.
- Rubinić, D. (2021). *Pružanje pomoći studentima u procesu traženja informacija: modaliteti sudjelovanja knjižničara*. Doktorska disertacija. Sveučilište u Zadru. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:153337>.
- Sheeja, N. K. (2010). Science vs social science: A study of information-seeking behavior and user perceptions of academic researchers. *Library Review* 59(7), 522-531. DOI: <https://doi.org/10.1108/00242531011065118>.
- Spezi, V. (2016). Is information-seeking behavior of doctoral students changing?: a review of the literature (2010–2015). *New review of academic librarianship* 22(1), 78-106. DOI: <https://doi.org/10.1080/13614533.2015.1127831>.
- Tadić, K. (1994). *Rad u knjižnici*. Opatija: Naklada Benja
- Tomaszewski, R. (2012). Information needs and library services for doctoral students and postdoctoral scholars at Georgia State University. *Science & technology libraries* 31(4), 442-462. DOI: <https://doi.org/10.1080/0194262X.2012.730465>.
- Vezzosi, M. (2009). Doctoral students' information behaviour: An exploratory study at the University of Parma (Italy). *New library world* 110(1–2), 65–80. DOI: <https://doi.org/10.1108/03074800910928595>.
- Vizek Vidović, V., & Žižak, A. (2011). Uloga mentora u profesionalnom razvoju učitelja. U Vizek Vidović, V. (ur.). *Učitelji i njihovi mentori* (str. 97-151). Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.

Uredništvo društvenih mreža Zagrebačkog knjižničarskog društva Zagreb Library Association social media Editorial Board

Lorena Martinić¹, Ana Šafran Modrić², Nikolina Štrbac³

¹ Knjižnica Etnografskog muzeja, Zagreb, Hrvatska / Ethnographic Museum Library, Zagreb, Croatia

^{2,3} Knjižnice grada Zagreba / Zagreb City Libraries, Zagreb, Croatia

¹ lorena@emz.hr, ² ana.safran@kgz.hr, ³ nikolina.strbac@kgz.hr

Informacije o članku / Article Info

Primljen / Received 25. 8. 2023.

Prihvaćen / Accepted 30. 9. 2023.

Dostupan online / Available online: 10. 12. 2023.

Gljučne riječi / Keywords

društvene mreže, Zagrebačko knjižničarsko društvo, statistika, porast pratitelja, autorski sadržaj

social networks, Zagreb Library Association, statistics, follower growth, original content

Sažetak / Abstract

U ovom radu prikazat ćemo Uredništvo društvenih mreža Zagrebačkog knjižničarskog društva, kada je osnovano, kako funkcionira te izazove s kojima se susreće. Članak će prikazati društvene mreže koje Uredništvo koristi za promociju rada Društva, postojećih članova, ali i za privlačenje novih. Rad će objasniti kako Uredništvo bira sadržaj koji objavljuje i kako stvara vlastiti, originalni sadržaj. Detaljno će prezentirati sve autorske kategorije, aktualne i ugašene, besplatni online alat za uređivanje vizualnog identiteta koje Uredništvo koristi.

U drugom dijelu ovoga rada napraviti će se pregled i analiza aktivnosti na svakoj društvenoj mreži na kojoj ZKD ima aktivne profile (Facebook, Instagram, LinkedIn, Twitter (X),¹ YouTube, Pinterest, TikTok), odnosno usporedit će se sljedeći statistički podaci: broj pratitelja stranice (follow) i broj objava u svakoj godini, i to od početka 2020. do prve polovice tekuće godine. Cilj analize je saznavanje promjena navika pratitelja tijekom tog vremenskog perioda. Također, analizirat će se koliko na porast pratitelja na svakoj od društvenih mreža utječe broj objava i njihov sadržaj.

U zaključku, rad će ukazati na to da sadržaj nije dovoljan, važno je i koliko se često objavljuje. Pokazat će razlike u popularnosti i korištenju društvenih mreža, dinamiku objavljivanja sadržaja i odabir formata, za koje je Uredništvo zaključilo da je ponekad i važniji od sadržaja.

Napokon, pokazat će važnost vlastitog autorskog sadržaja koji ovo Uredništvo izdvađa od sadržaja društvenih mreža drugih udruga, knjižnica i bookblogera. Zahvaljujući kvalitetnim, inspirativnim sadržajima, atraktivnim vizualima najava i objavama i dobro osmišljenom rasporedu objavljivanja, Uredništvo je doseglo zavidnu brojku pratitelja s kojima ostvaruje redovitu interakciju.

In this paper, we will present the Editorial Board of Social Networks of the Zagreb Library Association (ZLA), when it was founded, how it functions, and the challenges it faces. The article will mention which social networks the Editorial Board uses to promote ZLA, and its members, but also to attract new ones. The paper will further explain how the Editorial Board chooses content to publish and how it creates its own, original content. It will present in detail all original categories, both ongoing and finished, and a free online visual editor used by the Editorial Board.

The second part of this paper will present the analysis of the activities on each social network where ZLA has active profiles (Facebook, Instagram, LinkedIn, Twitter (today X), YouTube, Pinterest, TikTok). These statistical data will be compared: page followers and number of posts in each year from the beginning of 2020 to the first half of the current year. It will also be analysed to what extent the number of posts and their content affects the followers' growth on each of the social networks.

In conclusion, the paper will argue that content is not enough, it is also important how often it is published. It will present differences in the popularity and usage of social networks, the dynamics of publishing, and the choice of format, which the Editorial Board thinks is sometimes more important than the content.

Finally, it will show the importance of its own, original content, which sets this Editorial Board apart from the content of social networks of other associations, libraries, and book bloggers. Thanks to high-quality and inspiring content, attractive visuals for announcements, and a well-thought-out publishing schedule, the Editorial Board has reached an enviable number of followers with whom it interacts regularly.

¹ U vrijeme pisanja ovoga rada, 30. lipnja 2023., Twitter još nije promijenio naziv. Od srpnja 2023. naziv te društvene mreže je X.

Zagrebačko knjižničarsko društvo

Zagrebačko knjižničarsko društvo (u daljnjem tekstu ZKD) najveće je regionalno knjižničarsko društvo u Republici Hrvatskoj. Ono okuplja knjižnične djelatnike iz svih vrsta knjižnica i svih razina obrazovanja koji djeluju na području Grada Zagreba i Zagrebačke županije s ciljem razvoja, promicanja i zaštite knjižničarske struke. ZKD potiče i širi zanimanje za knjižničnu građu, službe i usluge te razvoj i osnivanje knjižnica. Unapređivanjem knjižničnih službi omogućava slobodan, ravnomjeran i neograničen pristup informacijama i građi. Podjednaka važnost pridaje se organiziranju stručnih skupova, predavanja, savjetovanja, seminara i tribina koje za rezultat imaju stručno usavršavanje i osposobljavanje knjižničnih djelatnika. Djelovanje ZKD-a nije ograničeno samo na Grad Zagreb i Zagrebačku županiju već uključuje i suradnju s knjižničarskim i drugim srodnim društvima diljem Republike Hrvatske te inozemstvu. Stoga možemo reći da ZKD ima trojaku ulogu – obrazovnu, znanstvenu i istraživačku. (usp. ZKD, s. a.)

ZKD je društvo s bogatom poviješću. Djeluje od 1975. godine, a danas broji više od 500 članova, od kojih je više od 100 dio neke radne skupine (usp. Udiljak Buganovski, 2020: 9, 14). Rad u ZKD-u u potpunosti je volonterski, a moguće je uključiti se u rad uredništva stručnog časopisa *Novi uvez*, e-biltena *Bez uveza*, mrežnih stranica i društvenih mreža ZKD-a, radnu skupinu *Novi informacijski stručnjaci*, program edukacije *ZKD forum*, redakciju aplikacije *ZKD knjižničarske avantURE* i *ZKD bicikliste*.

Metodologija

U ovom će se radu prikazati statistički podaci svakog pojedinog profila po sljedećim parametrima: broj pratitelja stranice (*follow*) i broj objava u svakoj godini. Za potrebe ovoga rada podaci za analizu uzeti su u vremenskom periodu od siječnja 2020. do 30. lipnja 2023. godine. Potom će se ti podaci usporediti da se vidi kolika je bila aktivnost Uredništva krajem 2020. godine, dakle u prvoj godini djelovanja Uredništva, i na kraju lipnja 2023., kada Uredništvo djeluje već tri i pol godine.

Za usporedbu statističkih podataka u radu se koristi komparativna analiza koja omogućuje usporedbu podataka za svaku pojedinu društvenu mrežu u spomenutom razdoblju te pomaže u povezivanju tih podataka i predviđanjima za budući rad (Tkalac Verčić et al., 2010).

Zagreb Library Association

The Zagreb Library Association (further on: ZLA) is the biggest regional librarian association in Croatia. It gathers library professionals from different library types and educational backgrounds who work in the City of Zagreb and Zagreb County area with the goal to develop, encourage, and protect the interests of library professionals. ZLA encourages and promotes interest in books, library services, and activities as well as the founding of all types of libraries. With the advancement of library services libraries enable free, equal, and unlimited access to information and materials. The organization of professional conferences, lectures, panels, and seminars is of great importance as they result in the professional education and training of library professionals. ZLA does not only cover the Zagreb and Zagreb County area while developing their programs, but they also have a great collaboration with other library associations across Croatia and even outside its borders. We can say that ZLA fulfills three roles – educational, scientific, and explorative (cf. ZKD, s. a.).

ZLA is an association with a great history. It was founded in 1975 and today has more than 500 members of which more than a hundred have a role in a supervisory, governing, or editorial board within the association (cf. Udiljak Buganovski, 2020: 9, 14). All the work is voluntary, and members can join the editorial board of the professional Journal *Novi uvez* (New Binding), e-bulletin *Bez uveza* (Without Binding), web application *ZLA librarian's adventures*, web page, social media sites and platforms, become a member of the *Novi informacijski stručnjaci* (New information professionals), help organize the educational program *ZLA forum* or join the *ZKD biciklisti* (ZLA Cyclists).

Methodology

This paper will present statistical data of each social profile by the following parameters: page followers and the number of posts in each year. For the purposes of this paper, the data for analysis were taken from January 2020 to June 30, 2023. These data will then be compared to see how active the Editorial Board was at the end of 2020, i.e., when they were created, and at the end of June 2023, when the Editorial Board has been creating social content for three and a half years.

The paper uses a comparative analysis in order to compare data for each social network in said time period which helps to connect these data and make

Do podataka za analizu koja će uslijediti Uredništvo je došlo na sljedeće načine: koristilo je zapisnike mjesečnih sastanaka Uredništva te formulare u kojima mjesečno bilježi statistiku društvenih mreža. Formulare je Uredništvo samostalno kreiralo prema vlastitim potrebama, za praćenje promjena na profilima, kao što prikazuje slika 1. U njima se mjesečno bilježi broj pratitelja na svakom profilu, broj objava, objava s najvećim dosegom (*reach*) u mjesecu te broj i vrstu interakcije koju te objave izazovu kod naših pratitelja. Pored spomenutoga, za detaljniji uvid u statistiku pojedinih profila koriste se zadani alati pojedinih mreža: *Facebook* i *Instagram Insights*, *LinkedIn Analytics*, *Youtube Analytics*, *TikTok Analytics*, *Pinterest Analytics*.

Cilj je analize statistike profila društvenih mreža pratiti porast broja pratitelja (*follow*) na svakoj društvenoj mreži, kao i broj objava u godini dana. Ti će nam podaci omogućiti uvid u dinamiku obja-

predictions for future work (Tkalac Verčić et al., 2010).

The Editorial Board collected the data using following: records of monthly meetings of the Editorial Board and statistical forms. These forms were created by the Editorial Board tailored to its own needs, to monitor changes in profiles, as shown in Figure 1. They record number of followers on each profile, number of posts, posts with the highest reach for each month and number and type of interactions. For a more detailed insight into the statistics of individual profile, the default tools provided by social networks are used: Facebook and Instagram Insights, LinkedIn Analytics, YouTube Analytics, TikTok Analytics, Pinterest Analytics.

The goal of this analysis is to monitor follower growth on each social network, as well as the number of posts in a year period. This data will then give us an insight into the dynamics of posting on so-

Slika 1. Formular Uredništva za mjesečnu statistiku za Facebook profil
Figure 1. Editorial Board's statistical form for Facebook profile

Statistika društvenih mreža

za kolovoz 2023

* Označava obavezno pitanje

1. E-pošta *

2. Odaberite mrežu *

Označite samo jedan oval.

☐ Facebook *Prijedite na pitanje broj 3*
☐ Instagram *Prijedite na pitanje broj 13*
☐ LinkedIn *Prijedite na pitanje broj 25*
☐ Twitter *Prijedite na pitanje broj 39*
☐ YouTube *Prijedite na pitanje broj 52*
☐ Pinterest *Prijedite na pitanje broj 64*
☐ TikTok *Prijedite na pitanje broj 76*

Facebook

3. Broj pratitelja

4. Broj profila koje mi pratimo

5. Broj objava

6. Doseg (Page reach)

7. Objava s najvećim dosegom u mjesecu

8. Broj posjeta (Page and profile visits)

9. Broj svidanja i pratitelja (New likes and follows)

10. TOP 5 objava u mjesecu

11. Dodatne napomene (ako ih ima)

12. Screenshot ili dokument nečeg što želiš istaknuti, a nije pokriveno u:

Poslane datoteke:

Prijedite na pitanje broj 88

vljivanja na društvenim mrežama, zatim koja se društvena mreža najviše koristi, a koja najmanje, kako pratitelji reagiraju na sadržaj, jesu li skloni interakciji i na koji ju način iskazuju.

Uredništvo društvenih mreža ZKD-a

Društvene mreže Zagrebačkog knjižničarskog društva aktivne su od lipnja 2013. godine kada su na inicijativu tadašnjeg administratora mrežnih stranica Tomislava Silića, uz podršku predsjednice Katje Marković Mikulčić i urednice mrežnih stranica Ingeborg Rudmino, osnovani profili na društvenim mrežama Facebook, YouTube i Twitter, danas X (Ivanova, 2023) koje koristimo i danas (usp. Šimunović 2020: 47). Javni poziv za članove uredništva web stranice i društvenih mreža Zagrebačkog knjižničarskog društva objavljen je 28. studenog 2019. godine na mrežnim stranicama Zagrebačkog knjižničarskog društva (usp. ZKD, 2019). Konstituirajuća sjednica Uredništva održana je 17. siječnja 2020. godine u Gradskoj knjižnici u Zagrebu. Uz Mariju Šimunović, koja je do tada samostalno obnašala ulogu urednice društvenih mreža, sastanku je prisustvovalo devet knjižničara: Jagoda Ille, Ivana Kežić, Mihael Bily, Danijela Petaros Globan, Ana Šafran Modrić, Nikolina Štrbac, Lorena Martinić, Vesna Mravunac i Branka Bacinger. Od prvotnih deset članova, osam još uvijek aktivno sudjeluje u radu društvenih mreža, a u međuvremenu je broj članova porastao na 14. Odlučeno je da će se uz već postojeće profile na Facebooku, Twitteru i YouTubeu napraviti profili na društvenim mrežama Instagram, LinkedIn, Pinterest i TikTok.

Uredništvo se sastaje na mjesečnoj bazi, prve srijede u mjesecu, putem platforme Zoom. Tema sastanka je statistika društvenih mreža za prethodni mjesec te autorski sadržaji. Svaki autor predstavlja planove za svoju rubriku te se konzultira s ostatkom uredništva u slučaju nedoumica.

Suvremeni knjižničari, osim svojim strukovnim znanjima, moraju raspolagati nizom vještina, koje uključuju marketing i grafički dizajn. Imajući na umu važnost vizualnog identiteta, Uredništvo već od samih početaka koristi besplatan online grafički alat "Canva" za izradu sadržaja za društvene mreže. Olakotna okolnost bila je promjena logotipa Zagrebačkog knjižničarskog društva neposredno prije osnivanja Uredništva društvenih mreža (Novi uvez, 2019). Stoga je Uredništvo već od prve autorske objave koristilo novi logo i službenu plavu boju. Mnoge su rubrike tijekom godina doživjele osuvremenjivanje u sadržajnom, ali i grafičkom smislu. Odabrani su formati

cial networks, an answer to which social network is used the most and which the least, how followers react to the content, do they interact with it and how.

ZLA social media editorial board

ZLA has been active on social media since June 2013, when on the initiative of the then website administrator Tomislav Silić and with the support of former ZLA president Kaja Marković Mikulčić and website editor Ingeborg Rudmino, profiles on Facebook, YouTube, and Twitter¹ (Ivanova, 2023), that we still use today, were created. (cf. Šimunović, 2020: 47). A public invitation for members of the editorial boards for the website and social media networks was published on November 28, 2019, on the ZLA website (cf. ZKD, 2019). The constitutive meeting of the social media editorial board was held on January 17, 2020 at the Zagreb city library. Alongside Marija Šimunović, who was the only social media editor at the time, nine other librarians attended the meeting: Jagoda Ille, Ivana Kežić, Mihael Bily, Danijela Petaros Globan, Ana Šafran Modrić, Nikolina Štrbac, Lorena Martinić, Vesna Mravunac, and Branka Bacinger. From the first ten members of the editorial board eight still actively participate in the creation of social media content, while the total number of members has risen to fourteen over the years. It was decided that besides the already existing social media profiles on Facebook, Twitter (now X) and YouTube, the new editorial board should create profiles on Instagram, LinkedIn, Pinterest and TikTok.

The editorial board meets once a month, on the first Wednesday of the month, usually per Zoom. The agenda consists of the social media statistics for the prior month and original content. Every content creator presents their plans for the upcoming months and consults with the rest of the editorial board if some issue occurs.

Besides their professional knowledge, modern day librarians have to have a set of new skills outside their domain such as marketing and graphic design. Having the importance of visual identity in mind, the editorial board uses the free online graphic tool Canva to create their social media content. A mitigating circumstance was the change of the ZLA logotype just before the foundation of the social media editorial board (cf. Novi uvez, 2019). The new logo and

¹ At the time of writing this article, June 30, 2023, Twitter has not yet changed its name. From July 2023, the name of that social network is X.

koji bolje komuniciraju s publikom – videosadržaji i primarno vizualni formati u obliku kvadrata.

Autorski sadržaj Uredništva društvenih mreža

Uredništvo društvenih mreža ZKD-a je u prve dvije godine od svojega osnutka pokrenulo ukupno 12 rubrika, uglavnom autorskog sadržaja. S vremenom su se neke ugasile, a priključivanjem novih članova neke nove su pokrenute. Danas se redovito na društvenim mrežama ZKD-a objavljuje 14 rubrika, od toga njih 10 imaju mjesečni ritam izlaženja, dvije rubrike izlaze na dvotjednoj bazi, jedna izlazi fleksibilno prema potrebi, dok se podcast objavljuje četiri puta godišnje.

Kronološki pregled rubrika Uredništva društvenih mreža ZKD-a od 2020. do danas

Najdugovječnija rubrika na društvenim mrežama ZKD-a je *Knjižničarski putopis*, koji je imao nekoliko neformalnih izdanja i prije ovog sastava Uredništva (prva objava je iz listopada 2019. godine). Od početka 2020. sustavno izlazi pod ovim nazivom, a sredinom te godine dobio je i prepoznatljiv vizual. Rubriku uređuje Nikolina Štrbac, izlazi jednom mjesečno i, uz fotoprilogu koji su snimili kolege knjižničari koji su tu knjižnicu posjetili, nudi i kratki informativni prikaz knjižnice. Kako je općepoznata stvar da knjižničari, kao profesija, između ostalih profesionalnih deformacija imaju i tu da, gdje god odu, bilo to u susjedni grad, drugu državu ili kontinent, uvijek potraže knjižnicu da uđu, razgledaju, i obavezno slikaju, tako za ovu rubriku uvijek ima materijala na čekanju.

Među prvih pet rubrika, pokrenutih nakon oformljivanja Uredništva društvenih mreža u ovom sastavu, jest rubrika *Lica ZKD-a*, koju uređuje Ivana Kežić Pucketić. To je sadržaj koji izlazi na mjesečnoj bazi o zanimljivim pojedincima iz struke koji su ujedno i članovi Društva. Uz redovitu rubriku, nekoliko puta je izašao i specijal Zlatna lica ZKD-a posvećen članovima u mirovini.

Rubrika *Knjižnični tehnološki park / Tehnopark* izlazila je jednom mjesečno tijekom tri godine i uređivala ju je Jagoda Ille. Koncentrirala se uglavnom na STEM područja i kroz sadržaj ove rubrike pratili smo najnovije trendove u struci i naučili niz korisnih stvari, od onih bitnih sitnica kao kako odabrati dobru lozinku, zašto treba prekriti kameru dok je ne koristimo pa do uputa kako se koristi Zoom ili kako prepoznati *fake news* na internetu.

the official blue color were implemented in our content from the first social media post under the new editorial board. A lot of original content changed through time, having better substance and graphic designs. The formats are chosen to speak better to the public so they are mainly videos and pictures.

Author's content of the ZLA Editorial Board of Social Networks

In the first two years since its establishment, the Editorial Board of Social Networks of ZLA (ZLA EBSN) launched a total of twelve columns, mostly with author content. Over time, some have shut down, and with the addition of new members, new ones have been started. Today, fourteen columns are regularly published on ZLA's social networks, ten of which are published monthly, two columns are published on a biweekly basis, one is published flexibly as needed, while the podcast is published four times a year.

Chronological review of the columns of the ZLA EBSN from 2020 to today

The longest-running column on ZLA's social networks is the *Librarians Travelogue* which had several informal editions even before this assembly of the Editorial Board (the first publication was from October 2019). Since the beginning of 2020, it has been systematically released under this name, and in the middle of that year it also got a recognizable visual cover. The column is edited by Nikolina Štrbac, it is published once a month and, along with photo contributions taken by fellow librarians who have visited a library, it also offers a brief informative presentation of the library. It is a well-known fact that librarians as a profession have, among others, a professional deformation to look for a library to visit, look around and take photos of wherever they go, be it to a neighbouring city, another country or continent. This means there is always enough material just waiting to be published.

Among the first five columns launched after the formation of the EBSN in this assembly, is the *ZLA Faces*, column edited by Ivana Kežić Pucketić. It is published on a monthly basis, and it is about interesting individuals from the community who are also members of the ZLA. In addition to the regular column, a special *Golden Faces of ZLA* was published several times, dedicated to retired members.

The column *Technology Park* was published once a month for three years and was edited by Jagoda

Rubrika *Naše knjižnice* predstavlja šarolikost knjižnica unutar Zagreba i Zagrebačke županije pokazujući nam da je svaka pa i najmanja knjižnica po nečemu posebna. Ispočetka se rubrika zvala *Moja knjižnica*, a u ožujku 2021. mijenja ime. Rubriku je do travnja 2022. godine uređivala Vesna Mravunac, a nakon njenog odlaska iz Uredništva, uređivanje je preuzela Ana Šafran Modrić.

I posljednja od pet najstarijih rubrika, koja izlazi od početka 2020. godine, jest *Kod autora doma*. Urednica Danijela Petaros Globan nas fotografijama i tekstom vodi u rodne kuće, memorijalne centre i spomen-sobe hrvatskih autora, upoznaje s njihovom ostavštinom te pokazuje tko su ljudi koji se kriju iza hrvatskih književnih klasika. U sklopu rubrike objavljena su i 3 specijalna izdanja kada smo zavirili u stanove autora van Hrvatske: Ive Andrića u Travniku, Charlesa Darwina u Londonu te Victora Hugo u Parizu.

ZKDruškanje je podcast koji se objavljuje četiri puta godišnje i u kojem Mihael Bily razgovara s knjižničarima diljem Hrvatske o specifičnostima njihovog posla. To su zanimljivi razgovori u formi kratkih videa u čiju se realizaciju kasnije pridružila i Sanja Jurković.

U siječnju 2021. godine Uredništvu se pridružuje Lucija Klanac i pokreće rubriku *Jeste li znali?* kroz koju nas vraća u studentske klupe i svaki drugi četvrtak, prateći sadržaj iz Povijesti knjige autora Aleksandra Stipčevića, ponavlja najbitnije informacije o povijesti knjige i knjižnica koje bi svaki knjižničar trebao znati. Rubrika je ugašena odlaskom Lucije Klanac iz Uredništva u rujnu 2022. godine.

U isto vrijeme pokrenuta je i nova rubrika *Što je knjižničar bez knjižnice?* u kojoj se redovito prate i objavljuju oglasi za poslove knjižničara. U početku su rubriku uređivali Mihael Bily i Lorena Martinić zajedno, a kasnije, Loreninim prelaskom na mjesto urednice Društvenih mreža, zamjenjuje ju Ana Golubić. Ova rubrika nema zadani raspored, već joj je ritam izlaženja fleksibilan, a ovisi o objavama na stranicama Hrvatskog zavoda za zapošljavanje.

Kako je 2021. godina u Hrvatskoj na inicijativu Ministarstva kulture i medija, a u svrhu poticanja čitanja, bila proglašena Godinom čitanja, tako je Uredništvo tim povodom osmislilo i pokrenulo još dvije nove rubrike koje su se bavile preporukama za čitanje.

U rubrici *Daj pet za bolji svijet*, koja je i dalje aktivna, Danijela Petaros Globan prikuplja preporuke hrvatskih suvremenih književnika, u kojoj oni izdvoje pet njima dragih naslova uz objašnjenje zašto su im baš te knjige važne. Rubrika je prve dvije godine

Ille. It was concentrated mainly on STEM fields and through the content of this column we followed the latest trends in the profession and learned a number of useful things, from those essential little things such as choosing a good password, why you should cover the camera while not using it, and instructions on how to use Zoom or how to recognize fake news on the Internet.

The *Our Libraries* column presents a variety of libraries within Zagreb and Zagreb County, showing us that every library, even the smallest one, is special in some way. Initially, the column was called *My Library*, and in March 2021 it changed its name. The column was edited by Vesna Mravunac until April 2022, and after her departure from the Editorial Board, Ana Šafran Modrić took over the editing.

And the last of the five oldest columns, which has been published since the beginning of 2020, is *Visiting Authors*. Editor Danijela Petaros Globan, through photos and text, takes us to the birthplaces, memorial centers, and memorial rooms of Croatian authors, introduces us to their legacy, and shows who the people behind Croatian literary classics are. As part of the column, three special editions were published when we looked at the author's apartments outside of Croatia: Ivo Andrić in Travnik, Charles Darwin in London, and Victor Hugo in Paris.

ZLA hangouts is a podcast published four times a year in which Mihael Bily talks to librarians all over Croatia about the specifics of their work. These are interesting conversations in the form of short videos, and Sanja Jurković joined the production team in 2022.

In January 2021, Lucija Klanac joined the Editorial Board and started the column *Did you know?* which reminded us of our university time. Every other Thursday, following the content of the *History of the Book* by Aleksandar Stipčević, the column repeats the most important information about the history of books and libraries that every librarian should know. The column was closed with the departure of Lucija Klanac from the Editorial Board in September 2022.

At the same time, a new column, *Librarian Wanted*, is launched, in which librarian jobs are published. In the beginning, the column was edited by Mihael Bily and Lorena Martinić together, and later, when Lorena moved to the position of editor-in-chief, she was replaced by Ana Golubić. This column does not have a firm schedule, its publishing rhythm is flexible, and it depends on the announcements on the website of the Croatian Employment Service.

izlazila dva puta mjesečno, a od kraja prošle godine objavljuje se jednom mjesečno.

U drugoj rubrici, osmišljenoj istim povodom, pod nazivom *ZKD čitateljski klub*, pozivani su članovi i simpatizeri ZKD-a da preporuče tri naslova koja su im važna ili posebno draga te ih ukratko opišu. Rubriku je uređivala Lucija Klanac, preporuke su se prikupljale putem Google obrasca, a objavljivale su se svaki petak.

Kako je službeno završila Godina čitanja, tako je popularni Čitateljski klub ugašen, odnosno doživio je transformaciju u novu rubriku – *Čitateljski izazov* – u kojoj je Lucija nastavila prikupljati preporuke kolega, ali na nešto drugačiji način. Tema je zadana početkom mjeseca (npr. zbirka poezije), preporuka je mogla sadržavati neograničen broj znakova, a krajem mjeseca je objavljena jedna preporuka, odabrana slučajnim odabirom. Nažalost, odaziv kolega na ovu rubriku je bio prilično slab pa se nakon nekoliko mjeseci ona ugasila.

Uz nabrojane autorske rubrike, od početka rada ovog Uredništva redovito izlazi i rubrika koja prati *ZKD forum* – program edukacije i podrške knjižničarske zajednice za knjižničare iz svih vrsta knjižnica koji se nemaju priliku često sretati na istom mjestu i tako razmjenjivati iskustva. Temeljna ideja ZKD foruma je biti mjesto na kojem knjižničari mogu raspraviti probleme iz svakodnevnog rada, pratiti trendove u struci te nadopunjavati svoja stručna znanja. Predavači i panelisti su, osim knjižničara, i stručnjaci iz drugih područja, nastavnici s različitih fakulteta, kao i stručnjaci iz prakse. Prvi ZKD forum održan je 23. siječnja 2019. godine i, uz ljetne pauze i prilagodbu pandemijskim okolnostima, odvija se neprekidno do danas, jednom mjesečno, uvijek posljednje srijede u mjesecu. Stoga svaki mjesec imamo najavnu objavu s pozivom na sudjelovanje te objavu nakon održanog foruma.

Početak svake nove godine u Uredništvu donosi nove ideje koje rezultiraju novim rubrikama. Tako je bilo i u siječnju 2022., kada je Nikolina Štrbac pokrenula rubriku o knjižnicama na zanimljivim i neuobičajenim mjestima. Rubrika pod nazivom *Ne(obična) knjižnica* inspirirana je neočekivanim mjestima na kojima smo pronašli neformalne knjižnice kao npr. iglu knjižnica na skijalištu ili u telefonskim govornicama, ili pak police za knjige na aerodromima, u kafićima, hotelima, a u sklopu ove rubrike predstavili smo i projekt *Male slobodne knjižnice Hrvatske* (Knjižnica Prelog, 2023). S obzirom na to da je ovo rubrika ležernijeg sadržaja, raspoređena je u vikend objave, izlazila je jednom mjesečno, do kraja te godine.

As the year 2021 was declared *The Year of Reading* in Croatia on the initiative of the Ministry of Culture and Media, and for the purpose of encouraging reading, the Editorial Board designed and launched two new columns addressing reading recommendations.

In the *Gimme Five for a Better World* column, which is still active, Danijela Petaros Globan collects the recommendations of contemporary Croatian writers, in which they single out five titles they love and explain why those particular books are important to them. The column was published twice a month for the first two years, and since the end of last year, it has been published once a month.

In another column, created for the same occasion, called the *ZLA BookClub*, members and supporters of ZLA were invited to recommend three titles that are important or especially dear to them and briefly describe them. The column was edited by Lucija Klanac, recommendations were collected via Google Forms, and published every Friday.

As *The Year of Reading* officially ended, the popular ZLA BookClub underwent a transformation into a new *Reader's Challenge* column, in which Lucija continued to collect recommendations from her colleagues, but in a slightly different manner. The topic was set at the beginning of the month (e.g., poetry collection), the recommendation could contain an unlimited number of characters, and at the end of the month one recommendation was published, chosen by random selection. Unfortunately, the response of colleagues to this column was rather weak, so after a few months it was shut down.

In addition to the listed authors' columns, since the beginning of this Editorial Board, a column supporting the *ZLA forum* has been published – an educational program of the library community for librarians from all types of libraries who do not have the opportunity to meet often in the same place and thus exchange experiences. The basic idea of the ZLA forum is to be a place where librarians can discuss problems from their daily work, monitor trends in the profession, and expand their professional knowledge. Panelists include librarians as well as lecturers and teachers from different faculties and experts from other fields. The first ZLA forum was held on January 23, 2019, and with summer breaks, and adaptation to pandemic circumstances, it takes place continuously until today, always on the last Wednesday of the month. Therefore, every month we have an announcement with an invitation to participate and an announcement after the ZLA forum. The beginning of each new year in the ZLA EBSN

U svibnju 2022. godine, nakon javnog poziva, u Uredništvo je primljeno pet novih članica i pokrenute su tri nove rubrike.

Prva među novima je krenula *Klikom do usavršavanja* koju uređuje Elena Palčić. Rubrika izlazi svaki drugi ponedjeljak i na jednom mjestu okuplja popis dostupnih radionica, webinar, skupova, konferencija i tečaja za knjižničare. Za svaki se sadržaj daje kratak opis, datum i vrijeme održavanja, a za skupove i konferencije podsjeća na rok prijave. Namjera je rubrike potaknuti što veći broj knjižničara na edukacije i stalno stručno usavršavanje.

Zatim rubrika *Je l' se piše kaj o tome?* koju uređuje Ivana Končić, koja prati stručnu literaturu i odabire zanimljive, nedavno objavljene članke autora koji su članovi ZKD-a. Cilj je rubrike pratitelje potaknuti na čitanje znanstvenih i stručnih radova i dodatno proučavanje tematike koja ih zanima, a otvorenost pristupa omogućava im upravo to. Članci su predstavljeni u videoformi uz kraći sadržaj i link na puni tekst. U sklopu rubrike se, kao specijal, objavljuje i vijest o izlasku novog broja glasila ZKD-a *Novi uvez*, elektroničkog časopisa u kojemu se objavljuju radovi članova Zagrebačkoga knjižničarskog društva i ostalih zainteresiranih autora.

Rubriku *Nepoznato o poznatima* uređuje Ana Kužnar i bavi se zanimljivostima iz života i rada hrvatskih autora. Specifičnost joj je kviz u obliku Instagram priča kroz koji pratitelji mogu provjeriti svoje znanje. Odgovore na pitanja iz kviza moguće je iščitati u samoj rubrici. Kvizovima na Instagram pričama želi se potaknuti interakcija između pratitelja i društvenih mreža Zagrebačkog knjižničarskog društva, ali i motivirati pratitelje na aktivno čitanje rubrike.

Početkom 2023. godine opet dolazi do novih promjena u sadržaju na društvenim mrežama ZKD-a; rubrike Tehnopark i Ne(obične) knjižnice su se ugasile, a pokrenute su čak četiri nove rubrike, osmišljene i pažljivo pripremane od stalnih članova Uredništva društvenih mreža ZKD-a.

U siječnju je krenula *Knjigomanija*, zabavna rubrika koja u mozaičnoj formi svaki mjesec donosi novu temu, inspiriranu knjigama, baš onako kako knjižničari i svi ljubitelji knjiga vole. Sve fotografije bira i uređuje Nikolina Štrbac, a preuzima ih s Pinteresta ZKD-a na kojem se okupljaju razne ideje vezane uz knjigu, čitanje i knjižničarstvo. Sam vizual rubrike također prati dizajn Pinteresta, pa su fotografije složene u mozaik, na prepoznatljivoj ZKD plavoj podlozi. Svojim ležernim sadržajem spada u vikend rubrike.

brings new ideas that result in new columns. This was also the case in January 2022, when Nikolina Štrbac started a column about libraries in interesting and unusual places. The column called *Non(ordinary) library* was inspired by places where informal libraries could be found, such as a library igloo on ski slopes or a library in telephone booths, or bookshelves at airports, cafes, hotels. As part of this column, we also presented a project *Small free libraries of Croatia* (Knjižnica Prelog, 2023). Since this is a column with more casual content, it was published on the weekends, once a month until the end of that year.

In May 2022, after a public call, five new members were admitted to the Editorial Board and three new columns were launched.

The first column that started was *It takes one click*, edited by Elena Palčić. The column is published every other Monday and gathers in one place a list of available workshops, webinars, gatherings, conferences and courses for librarians. For each content, a brief description, date and time of the event is provided, and for meetings and conferences, a reminder of the registration deadline. The intention of the column is to encourage as many librarians as possible to receive education and continuous professional development.

After that the column *Anybody on this?*, edited by Ivana Končić, who monitors professional literature and selects interesting, recently published articles by authors of ZLA members, started. The goal of the column is to encourage readers to read scientific and professional papers and to study additional topics that interest them, and open access enables them to do just that. The articles are presented in video form with short content and a link to the full text. As a special feature of the columns, it also publishes news about the release of a new issue of the ZLA newsletter *New Binding*, an electronic magazine in which the works of members of the Zagreb Library Association and other interested authors are published.

The *Unknown about the known authors* section is edited by Ana Kužnar and deals with interesting things from the life and work of Croatian authors. Its specificity is a quiz in the form of Instagram stories through which followers can test their knowledge. The answers to the quiz questions can be read in the section itself. Quizzes on Instagram stories are intended to encourage interaction between followers and social networks of the Zagreb Library Association, but also to motivate followers to actively read the section.

Još zabave povezane s knjigama donijela nam je rubrika *NIS BINGO* koju osmišljava radna skupina Novi informacijski stručnjaci (NIS) pokrenuta 2021. godine po uzoru na svjetske i regionalne grupe IFLA-ine New Professionals Special Interest Group. NIS ZKD-a okuplja knjižničare iz različitih knjižnica, različitih uloga i godina staža, kao i studente završnih godina bibliotekarstva. U rubrici se svaki mjesec predstavi kategorija za “(ne)svakidašnje (ne)preporuke” i pozivaju se pratitelji Facebook i Instagram profila Zagrebačkog knjižničarskog društva da se priključe izazovu te podijele naslovnice koja odgovara mjesečnom zadatku. Mjesečnu kategoriju predstavlja avatar u obliku knjige te se otvaraju vratašca u godišnjem pregledu. Svaki avatar ima vlastiti dizajn i osobnost povezanu s temom kojoj pripada, koja se dodatno naglašava u pregledu rezultata izazova. Odgovori se skupljaju javno u komentarima, ali i anonimno u privatnim porukama povezanim sa spomenutim profilima ZKD-a. Rezultati su prikazani u drugoj objavi u obliku vrcavih kolaža koji se mijenjaju ovisno o temi te stavljaju avatar u kontekst.

Sanja Jurković pokrenula je rubriku *Kulturna šetnja* koja nas svaki drugi ponedjeljak obavještava o zabavnim kulturnim događanjima kao što su predstavljanja knjiga, razne radionice, predavanja, čitateljski klubovi, festivali i slična zbivanja na području grada Zagreba i okolice. Vizual je primarni kalendarski prikaz događanja za naredna dva tjedna, uz koji se za svaki događaj navodi kratak opis, vrijeme i mjesto održavanja.

Što je knjižničar izvan knjižnice? rubrika je koju je osmislila i uređuje je Jagoda Ille. Zamišljena je kao platforma za predstavljanje zanimljivih poslova, hobija i drugih aktivnosti kojima se u svoje slobodno vrijeme bave zagrebački knjižničari (npr. alpinizam, vatrogastvo, ples, dobrovoljno darivanje krvi i slično). Rubriku objavljujemo u obliku kratkih filmskih zapisa sastavljenih kombiniranjem videosnimka i fotografija, duljine oko jedne minute. U tekstu koji se ispisuje preko vizualnog sadržaja nudimo kratke informacije o kolegi/ci: ime, trenutno radno mjesto, od kad se bavi time što predstavljamo, što ga/ju je motiviralo ili gdje je to naučio/la raditi te druge zanimljivosti u dogovoru s osobom koju predstavljamo.

I na kraju, naša najmlađa rubrika, pokrenuta u ožujku 2023. godine, jest *Književni Zagreb*, koju uređuje Ivana Kežić Pucketić. Rubrika izlazi svakog prvog vikenda u mjesecu, funkcionira kao fotopitalica: uz fotografiju zagrebačkih lokacija traži se da pratitelji u komentarima pokušaju otkriti iz kojeg književ-

At the beginning of 2023, there were new changes in the content on the social networks of ZLA; the Tehnopark and Un(ordinary) libraries columns were shut down, and four new columns were launched, which were designed and carefully prepared by permanent members of the ZLA Editorial Board.

In January, *Bookmania* started a fun column that brings a new theme in mosaic form each month, inspired by books, just the way librarians and all book lovers like it. All photos are selected and edited by Nikolina Štrbac and are downloaded from ZLA's Pinterest profile, where various ideas related to books, reading, and librarianship are gathered. The visual of the column itself also follows the design of Pinterest, so the photos are arranged in a mosaic, on a recognizable ZLA blue background. With its casual content, it belongs in the weekend section.

More book-related fun was brought to us by the *NIS Bingo* column, designed by the *New Information Professionals* (NIS) working group launched in 2021, modeled on the global and regional groups of IFLA's New Professionals Special Interest Group. NIS ZLA brings together librarians from different libraries, different roles and years of experience, as well as students in their final year of librarianship. In the column, a category for “(un)usual (un)recommendations” is presented every month, and ZLA followers are invited to join the challenge on Facebook and Instagram and share the cover that corresponds to the monthly task. The monthly category is represented by an avatar in the form of a book, and the doors are opened in the annual review. Each mascot has its own design and personality associated with the theme it belongs to, which is further highlighted in the challenge results overview. Answers are collected publicly in the comments, but also anonymously in private messages connected to the mentioned ZLA profiles. The results are presented in another post in the form of wiggly photo collages that change depending on the topic and put the avatar in context.

Sanja Jurković started the *Culture Walks* column, which informs us every other Monday about fun cultural events such as book presentations, various workshops, lectures, reading clubs, festivals, and similar events in the city of Zagreb and its surroundings. The visual is the primary calendar display of events for the next two weeks, along with a brief description, time, and venue for each event.

What is a librarian outside the library is a column designed and edited by Jagoda Ille. Conceived as a platform for presenting interesting jobs, hobbies,

nog djela je objavljena lokacija. Točan odgovor se objavljuje sutradan.

U najavi imamo dvije nove rubrike za početak iduće godine.

Knjigorama je osmišljena kao igra pogađanja u kojoj se predstavlja neka knjižnica putem slike i zanimljivosti i pozivaju se pratitelji da pogode o kojoj je knjižnici riječ. Objava s točnim odgovorom ide drugi dan, a rubriku će uređivati Lucija Prusac.

Druga najavljena rubrika je za sada bez imena, ali s definiranom temom o online dostupnoj, besplatnoj literaturi vezanoj uz knjižničarstvo i srodne struke, a urednice će biti Jagoda Ille i Ana Kužnar.

Vjerujemo da će u skorijoj budućnosti naš kreativni tim sigurno pronaći inspiracije za još novih rubrika, a dosadašnje vizuale prikazuju slika 2 i slika 3.

and other activities that Zagreb librarians engage in in their free time (e.g. mountaineering, firefighting, dancing, voluntary blood donation, etc.). The column is published in the form of short film recordings composed by combining videos and photos, about one minute in length. In the text that is written over the visual content, brief information about the colleague is offered: name, current position, how long they have been doing what is being presented, what motivated them or where they learned to do it, and other interesting facts in agreement with the person we are presenting.

And finally, our youngest column, launched in March 2023, is *Literary Zagreb*, edited by Ivana Kežić Pucketić. The column is published every first weekend of the month, it works like a photo quiz: along with a photo of Zagreb locations, followers are asked to try to find out in the comments from which literary work the location was published. The correct answer is published the next day.

There are two new columns announced to start at the beginning of the next year.

Bookorama is designed as a guessing game in which a library is presented through a picture and interesting facts, and followers are invited to guess which library it is. The publication with the correct answer will be published another day, and the column will be edited by Lucija Prusac.

The second announced column is currently without a name, but with a defined topic about online available, free literature related to librarianship and related professions, and the editors will be Jagoda Ille and Ana Kužnar.

We believe that in the near future our creative team will certainly find inspiration for more interesting content for new columns. Visuals for our original content, both current and finished, are shown in Figure 2 and Figure 3.

Autorski sadržaji Uredništva

Slika 2. Prikaz vizuala autorskih sadržaja (1. dio)

Autorski sadržaji Uredništva

Slika 3. Prikaz vizuala autorskih sadržaja (2. dio)

Statistika društvenih mreža

Kako je ranije u ovom radu spomenuto, ZKD za promociju svojih aktivnosti i sadržaja koristi sedam društvenih mreža: Facebook, Instagram, LinkedIn, Twitter, YouTube, Pinterest i TikTok. Objavljivanje sadržaja na različitim društvenim mrežama korisnicima omogućuje izbor kako žele primati sadržaj i informacije te omogućuje i porast broja novih pratitelja.

U ovom će poglavlju biti prikazan pregled aktivnosti na svakoj društvenoj mreži po sljedećim parametrima: broj pratitelja stranice (*follow*) i broj objava u svakoj godini. Potom će uslijediti tekstualni opis o objavama s najvećim dosegom (*reach*) radi detaljnije analize objava Uredništva, kako bi se dodatno objasnili motivi kreiranja pojedinih kategorija autorskih sadržaja. Za potrebe ovoga rada podaci za analizu uzeti su u vremenskom periodu od siječnja 2020. do 30. lipnja 2023. godine. Dobiveni rezultati istraživanja prezentirani su grafičkim prikazima kako bi se dobio njihov bolji pregled i izveo precizniji zaključak o vođenju društvenih mreža.

Cilj je analize statistike profila društvenih mreža pratiti porast broja pratitelja (*follow*) pojedinog profila na svakoj društvenoj mreži, kao i broj objava

Autorski sadržaji Uredništva

Figure 2. Visual display of original content (part 1)

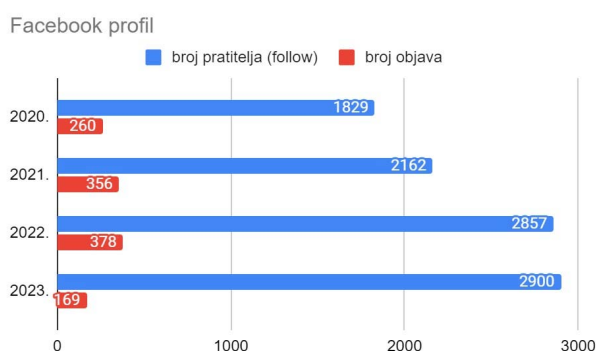

Autorski sadržaji Uredništva

Figure 3. Visual display of original content (part 2)

u godini dana. Ti će nam podaci potom omogućiti uvid u dinamiku objavljivanja na društvenim mrežama, zatim koja se društvena mreža najviše koristi, a koja najmanje, kako pratitelji reagiraju na sadržaj: na temu objava, na format objava (slikovni, video ili tekstualni), jesu li skloni interakciji sa sadržajem te na koji ju način iskazuju: opcije komentiraj, *like* i *share*.

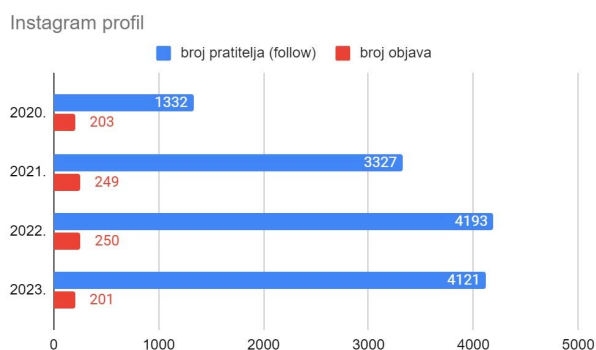
Facebook

Slika 4. Broj pratitelja i broj objava na Facebook profilu ZKD-a

Od siječnja 2020., kada je Uredništvo društvenih mreža započelo s radom i preuzelo postojeći Facebook profil ZKD-a, pa do lipnja 2023., Facebook profil narastao je za 1.071 pratitelja (*follow*), kao što prikazuje slika 4. Godišnje Uredništvo kreira i objavi više od 350 objava. Kada je Uredništvo 2020. godine započelo s radom i tek istraživalo smjer u kojem će se razvijati, objavljeno je neznatno manje objava u odnosu na naredne godine, 2021. i 2022., kada Uredništvo već ima stabilne autorske sadržaje i uhodan ritam objavljivanja.

Instagram

Slika 5. Broj pratitelja i broj objava na Instagram profilu ZKD-a

Slika 5. prikazuje da je Instagram profil doživio najveći rast u broju pratitelja, porast za 2.789 u naznačenom vremenskom razdoblju. Instagram je, naime, na ljestvici najkorištenijih društvenih mreža

Statistics on ZLA's social networks

As mentioned earlier, ZLA uses seven social networks: Facebook, Instagram, LinkedIn, Twitter, YouTube, Pinterest and TikTok to promote its activities and content. Posting content on different social networks allows users to choose how they want to receive content and information, but also invites new followers to join our community.

In this part, an overview of the activities on each social network will be presented by the following parameters: page followers and number of posts created in each year. This will be followed by a textual description of posts with the greatest reach for more detailed analysis in order to explain how it affects creating the Editorial Board's original content. For the purposes of this paper, the analyzed data were limited to the time period from January 2020 to June 30, 2023. The obtained research results are presented graphically in order to get a better overview and draw a more precise conclusion about running social networks.

The goal of this analysis is to monitor follower growth on each social network, as well as the number of posts in a one-year period. This data will then give us an insight into the dynamics of posting on social networks, an answer to which social network is used the most and which the least, furthermore how followers react to the content: regarding topics, format (image, video, or text), do they interact with the content and how: using comment, like or share options.

Facebook

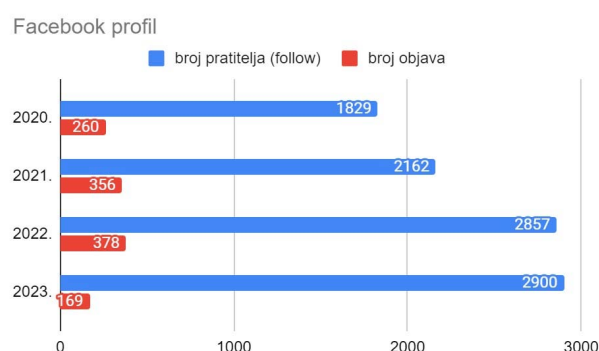
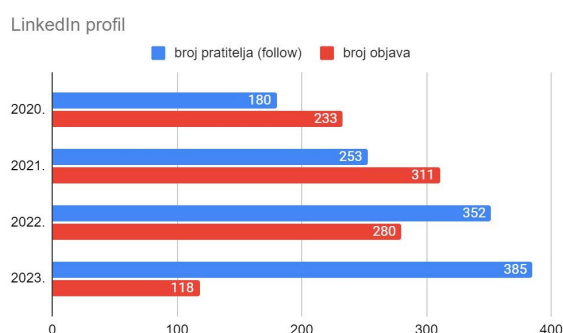

Figure 4. Number of followers and number of posts on ZLA's Facebook profile

From January 2020, when the Editorial Board of Social Networks was founded and took over the existing ZLA Facebook profile, until June 2023, the Facebook profile grew by 1,071 followers, as shown in Figure 4. The Editorial Board creates and publishes more than 350 posts annually. When

u svijetu na 4. mjestu, a prethode mu WhatsApp, YouTube i Facebook, koji još uvijek drži uvjerljivo prvo mjesto (Dean, 2023). U slučaju pratitelja ZKD-a, na ovoj platformi konzumacija sadržaja i interakcija s njim uključuje pregledavanje objava i pregledavanje *Instagram Storiesa* te njihovo *lajkanje*. Iako ZKD ima više pratitelja na Instagram profilu nego na Facebook profilu, Uredništvo je uvidjelo da korisnici drugačije konzumiraju sadržaj na te dvije mreže: na Facebooku će radije pročitati opsežniju tekstualnu objavu, a na Instagramu radije pregledavaju fotografije i kraće videozapise.

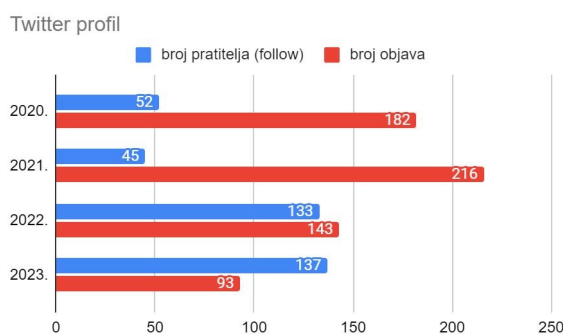
LinkedIn

Slika 6. Broj pratitelja i broj objava na LinkedIn profilu ZKD-a

LinkedIn je društvena mreža koja je specifična u odnosu na ostale jer okuplja stručnu zajednicu. Uredništvo je jako zadovoljno porastom broja pratitelja i na ovoj platformi – ostvaren je porast od 205 pratitelja, kao što se vidi na slici 6. Što se broja objava tiče, on se od 2022. godine smanjio jer je Uredništvo odlučilo objavljivati samo strukovno orijentirane objave na ovoj mreži kako bi profil bio usklađen s tipom društvene mreže i sadržajem koji njeni korisnici preferiraju. Naime, prednost se želi dati profesionalnom sadržaju, dok se sadržaj zabavnog karaktera radije objavljuje na profilima drugih društvenih mreža.

Twitter

Slika 7. Broj pratitelja i broj objava na Twitter profilu ZKD-a

the Editorial Board began their work in 2020 and was still discovering in which direction to develop, slightly fewer posts were published compared to the following years, 2021 and 2022, when the content categories were well-established and posting-frequency organized.

Instagram

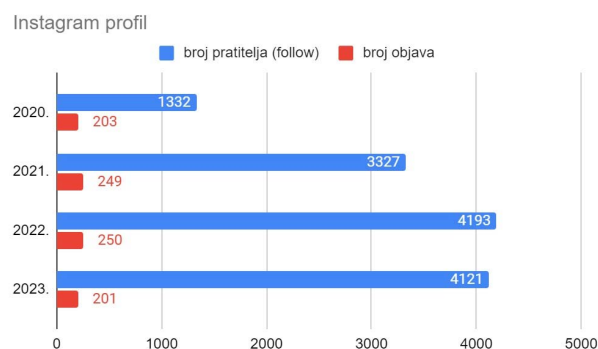

Figure 5. Number of followers and number of posts on ZLA's Instagram profile

Figure 5 shows that Instagram profile experienced the biggest follower growth, an increase of 2,789 followers in the indicated time period. Namely, Instagram is the fourth most used social network in the world, preceded by WhatsApp, YouTube, and Facebook, which still holds first place (Dean, 2023). Regarding ZLA followers, interacting with content on this platform includes scrolling through posts, watching Instagram Stories, and liking them. Although ZLA has more followers on Instagram than on Facebook, the Editorial Board realized that users consume content differently on these two networks: on Facebook, they are more likely to read an extensive textual post, and on Instagram, they prefer to scroll through photos and shorter videos.

LinkedIn

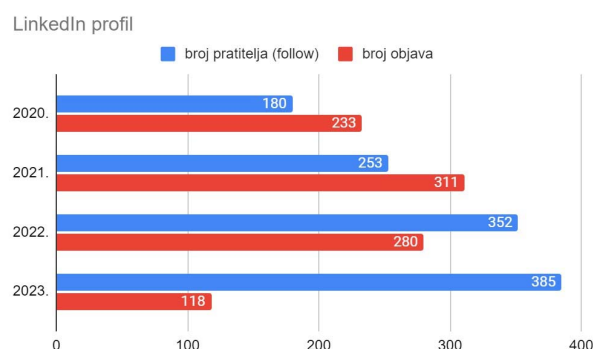

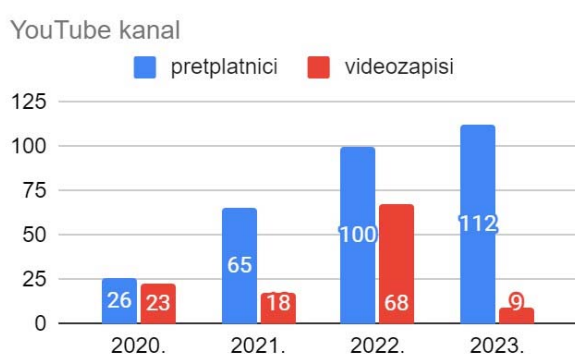
Figure 6. Number of followers and number of posts on ZLA's LinkedIn profile

Twitter profil je u tri i pol godine narastao za 85 novih pratitelja, što prikazuje slika 7. Potrebno je spomenuti da je, u usporedbi s drugim društvenim mrežama, na ovoj mreži Uredništvo primijetilo najmanje interakcija pratitelja sa sadržajem u vidu *lajkanja* objava. Stoga je Uredništvo na sastanku u lipnju 2022. godine odlučilo sadržaj objavljivati na engleskome jeziku (u početku su objave bile samo na hrvatskome, a potom na hrvatskom i engleskom jeziku). Odluka je proizašla iz činjenice da Twitter zajednica mahom koristi engleski jezik i objave na hrvatskome na takvoj platformi ne mogu doći do izražaja niti do većeg broja korisnika jer ih malo tko razumije.

Ovakvom je odlukom Uredništvo pokušalo utjecati na bolju posjećenost profila i veću vidljivost objava.

YouTube

Sadržaji u videoformatu svim su korisnicima, kako društvenih mreža, tako i aplikacija, u novije vrijeme atraktivniji i zanimljiviji. Brzo se gledaju, ne zahtijevaju pretjerani angažman ni napor... Globalno postoji trend sve veće konzumacije videosadržaja, potom audio, slijedi ga slikovni, a tek onda tekstualni: ljudi diljem svijeta tjedno utroše 17 sati na gledanje videozapisa i veća je vjerojatnost, čak 52 %, da će sadržaj podijeliti ako je u videoformatu (Bump, 2023).

Slika 8. Broj pratitelja i broj objava na YouTube profilu ZKD-a

YouTube kanal ZKD-a je u promatranom periodu porastao za 86 pretplatnika i broji ukupno 112 videozapisa, što se vidi na slici 8. Na njemu korisnici mogu pregledati cjelovite snimke ZKD foruma, poslušati i pogledati snimke *podcast* kanala *ZKDruškanje*, prezentacije kolega sa stručnih skupova, manifestacije poput Noći knjige, video predstavljanje slikovnice "Mala sirena i dječak Roko" književnice Rosie Kugli i još mnoge druge.

LinkedIn is a specific social network that gathers the professional community. The Editorial Board is very satisfied with the follower growth on this platform as well – an increase of 205 followers was achieved, as shown in Figure 6. As for the number of posts, it has slightly decreased since 2022 because the Editorial Board decided to publish only professionally oriented posts in order to make this profile more attractive to our colleagues. Namely, priority is given to business content, while entertaining posts are published on other social networks.

Twitter

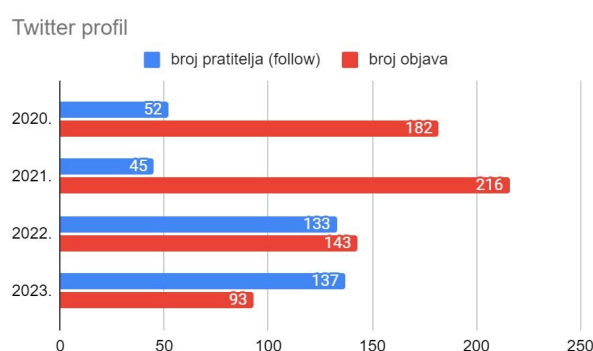

Figure 7. Number of followers and number of posts on ZLA's Twitter profile

Twitter profile grew by 85 new followers in three and a half years, as shown in Figure 7. Compared to other social networks, the Editorial Board noticed the least interaction on this network. Therefore, in June 2022, the Editorial Board decided to publish content only in English (initially the posts were in Croatian, then simultaneously in Croatian and English). The decision arose from the fact that the Twitter community mostly uses English so posts in Croatian wouldn't be visible enough and Twitter users wouldn't understand them.

With this decision, the Editorial Board tried to boost this profile and its visibility.

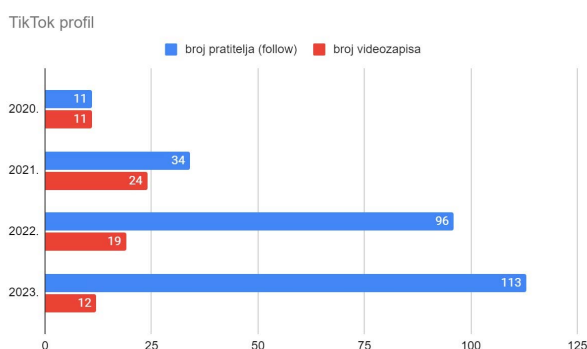
YouTube

During the last decade, video content has been more attractive and interesting to all users of both social networks and mobile applications. Users can consume them quickly; they do not require excessive engagement or effort. Globally, there is a trend of increased video content consumption, followed by audio, photos, and then text: people around the world spend 17 hours a week watching videos and are 52% more likely to share videos rather than text or photos (Bump, 2023).

TikTok

TikTok je nešto mlađa društvena mreža koja postoji od 2016. godine. Demografska slika njezinih korisnika ukazuje na to da ih je najviše u dobi između 16 i 24 godina starosti (Wikipedia, 2022).

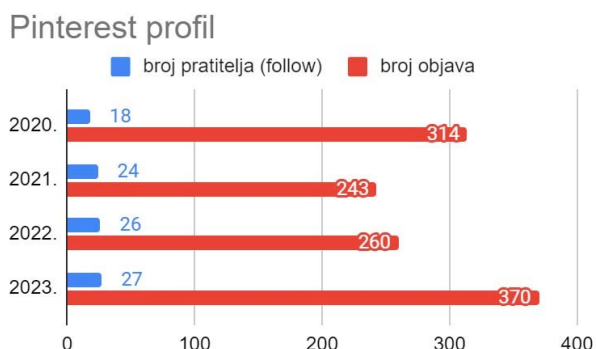
Iako je daleko najpopularniji i najkorišteniji među mlađom publikom, prate ga i koriste korisnici različite životne dobi, a ZKD-ov profil je u tri i pol godine i na ovom kanalu narastao za 102 nova pratitelja, što prikazuje slika 9.

Slika 9. Broj pratitelja i broj objava na TikTok profilu ZKD-a

Iako i YouTube kanal i TikTok služe za objavljivanje videozapisa, na TikToku je trajanje videomaterijala ograničeno na 60 sekundi, s time da je prije bilo i kraće – objava je mogla trajati 15 sekundi (Birney, 2023). Zbog toga, Uredništvo na YouTube kanalu objavljuje duže videozapise (prijenose ZKD foruma, stručnih skupova, manifestacije, ...), a na TikToku prednost daje kraćim objavama informativnog i zabavnog karaktera.

Pinterest

Slika 10. Broj pratitelja i broj objava na Pinterest profilu ZKD-a

Na Pinterestu Uredništvo je svoje objave grupiralo tematski u virtualne ploče (*boards*) u kojima objavljeni fotosadržaji vode do mrežnih stranica ZKD-a ili objava na drugim društvenim mrežama, a slika 10. prikazuje dinamiku objava na tom profilu.

YouTube kanal

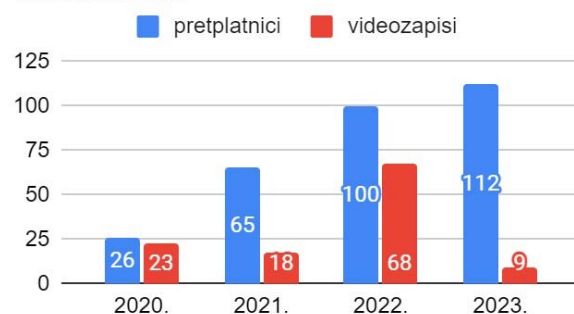

Figure 8. Number of followers and number of posts on ZLA's YouTube profile

ZLA's YouTube channel grew by 86 subscribers in the analyzed period and has a total of 112 published videos, as shown in Figure 8. On the channel, users can access complete ZLA forum recordings, listen and watch the podcast channel ZLA hangouts, watch presentations held at conferences, watch the video book presentation "Mala sirena i dječak Roko" presented by writer Rosie Kugli, and many others.

TikTok

TikTok is a somewhat younger social network that has existed since 2016. The demographic picture of its users indicates that most of them are between 16 and 24 years old. (Wikipedia, 2022).

Although it is by far the most used among younger audiences, followers are of all ages, and ZLA's profile has grown by 102 new followers in three and a half years, as shown in Figure 9.

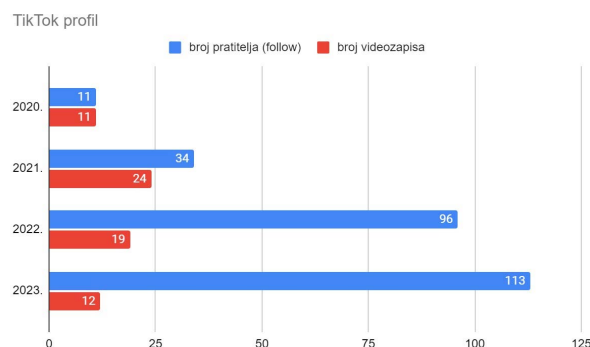

Figure 9. Number of followers and number of posts on ZLA's TikTok profile

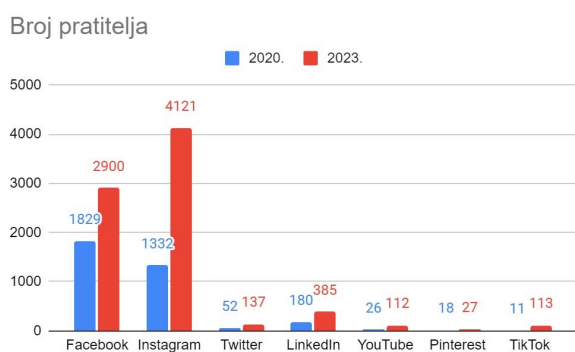
Although both YouTube channel and TikTok are used for publishing videos, on TikTok the video duration is limited to 60 seconds, considering that earlier it was even shorter – posts could last only 15 seconds (Birney, 2023). Because of these technical differences, the Editorial Board publishes longer

Pinterest je mreža zamišljena kao tematski vizualni pretraživač i korisnici na njoj traže inspiracije, te je u tu svrhu Uredništvo i koristi – kao inspirativnu ploču knjižnica za posjetiti, knjiga za pročitati (zahvaljujući preporukama naših suradnika i pratitelja), knjigom inspiriranih predmeta (nakita, odjeće, skulptura) i sl.

Nakon svega izloženog, skrenuli bismo pozornost na objave s najvećim dosegom (*reach*). Naime, Uredništvo u svojim statističkim obrascima svaki mjesec bilježi i koje objave ostvaruju najznačajniju interakciju s pratiteljima. Tako se pokazalo da su objave o književnim preporukama za čitanje, kolegama koji su članovi Društva, ZKD forumi, zahvale pratiteljima na podršci, objave o slobodnim radnim mjestima za knjižničare, webinar, edukacije i stručni radovi vrsta sadržaja koje pratitelji ZKD-a rado čitaju, *lajkaju* i dijele. Također, iz podataka o doseg, Uredništvo dobiva uvid u aktualnost teme koju pojedina objava prikazuje. Tako može odlučiti je li nešto pratiteljima zanimljivo ili nije, a ako nije, potrebno je razmisliti hoće li se nastaviti objavljivati sadržaj kojemu pratitelji ne iskazuju interes te može li se to negativno odraziti na cijeli profil.

Rezultati

Zahvaljujući kontinuiranom prikupljanju podataka u mjesečnim zapisnicima sastanaka i statističkim formularima, Uredništvo ima uvid u širok spektar podataka o zastupljenosti društvenih mreža te interesu za sadržaj koji objavljuje, kao što je prikazano na slici 11. Ti podaci omogućuju višestruke analize sadržaja, već prema potrebama i područjima koja se žele istaknuti i/ili detaljnije pratiti.

Slika 11. Broj pratitelja po društvenim mrežama

Ovdje opisana analiza sadržaja ukazuje na to da je najkorištenija mreža Facebook, a slijedi ga Instagram, dok je Pinterest najmanje korišten. Valja spomenuti da, iako je na Instagram profilu broj pratitelja

videos on its YouTube channel (ZLA forums, conferences, events, etc.), and on TikTok preference is given to shorter, informative, and entertaining posts.

Pinterest

Pinterest profil

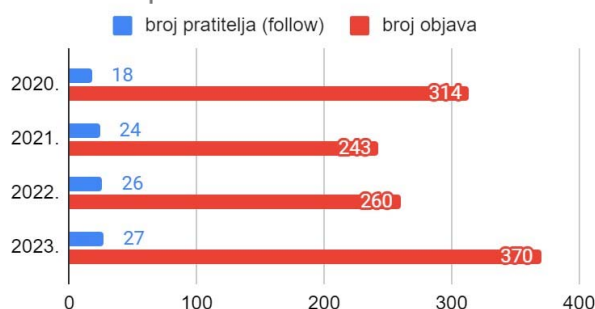

Figure 10. Number of followers and number of posts on ZLA's Pinterest profile

On Pinterest, the Editorial Board has grouped its content thematically into virtual boards in which published photo content leads to ZLA websites and to original posts on other social networks, and Figure 10 illustrates how often posts are published.

Pinterest is a network conceived as a thematic visual search engine and followers use it to look for inspiration. The Editorial Board is also using it for this purpose – as an inspirational board for libraries to visit, books to read (thanks to our followers and their book recommendations), book-inspired objects such as jewelry, clothes, sculptures, etc.

After everything is presented, we would like to draw attention to the posts with the greatest reach. The Editorial Board records monthly statistical data regarding posts with the most interactions with followers. It turns out that book recommendations, informative posts about ZLA members, ZLA forums, general thanks to followers for their support, posts about job openings for librarians, webinars, education, and professional papers are sort of content that ZLA followers like to read, and would hit like and share buttons. Also, from the reach data, the Editorial Board gets an insight into the importance of topics: whether it's interesting to followers or not, and if not, should they continue to publish such content or could it have a negative impact on the entire profile?

Results

Thanks to the continuous data collection via monthly reports and statistical forms, the Editorial Board has insight into a wide range of data about ZLA social

značajno veći u odnosu na Facebook profil (skoro duplo), više objava i interakcija Uredništvo ostvaruje na Facebook profilu i zato ga smatra svojim primarnim kanalom za komunikaciju s pratiteljima.

Što se angažmana pratitelja ZKD-a tiče, najviše ga iskazuju korištenjem opcija *like* i *share*, a nešto rjeđe komentiranjem. Ipak, opciju komentiranja koriste u slučaju objava koje pratitelje potiču da napišu na primjer svoje književne preporuke, bilo dobre, bilo loše.

Format objava na koje pratitelji najbolje reagiraju su fotografije te videozapisi, potom tekstualne objave, te je uočeno da korisnici profilima najčešće pristupaju sa svojih mobilnih uređaja, a značajno manje sa stolnih računala.

Zaključak

Kao što je u radu spomenuto, ovo je Uredništvo društvenih mreža Zagrebačkog knjižničarskog društva kreirano kako bi se povećala vidljivost samoga Društva i njegovog djelovanja unutar knjižničarske zajednice, ali i šire javnosti, prvenstveno na društvenim mrežama. Uz to, aktivan rad Uredništva na svim društvenim mrežama ima za cilj poticanje i razvijanje čitalačkih navika, promicanje posjeta knjižnici i popularizaciju knjižničkih programa te povezivanje knjižničarske zajednice.

Uredništvo je od početka svjesno da je potrebno biti prisutan na svim većim društvenim mrežama (Facebooku, Instagramu, Twitteru, LinkedInu, Youtubeu, Pinterestu i TikToku) kako bi se povećala mreža pratitelja i sadržaji doprili do postojećih, ali i novih članova.

Uredništvo je s vremenom istraživalo i mijenjalo stil rada: od početnog dijeljenja informacija o događajima i novosti zanimljivih knjižničarskoj zajednici, do kreiranja originalnog autorskog sadržaja. Taj se sadržaj pokazao neophodan za širenje i privlačenje pratitelja, ali i članova Društva. Sadržaji se objavljuju u obliku kolumni koje pokrivaju različite teme, a svrha mu je poticati i podupirati suradnju s kolegama i pratiteljima. Potrebno je napomenuti da je za objave na društvenim mrežama presudan vizualni efekt, kao i format koji će pratitelje potaknuti na interakciju: na čitanje, dijeljenje i komentiranje.

Za obradu sakupljenih podataka korištena je komparativna analiza sadržaja. Naime, ona je nabolje poslužila za prikaz rasta svih društvenih profila: prikupljeni su statistički podaci sa svakog profila, uspoređeno je koliko se objava kreira godišnje, porast broja pratitelja od početka djelovanja Uredništva

profile usage and interest displayed by its followers for its content, as shown in Figure 11. This data enables multiple content analysis, according to needs and areas that want to be highlighted and/or further researched.

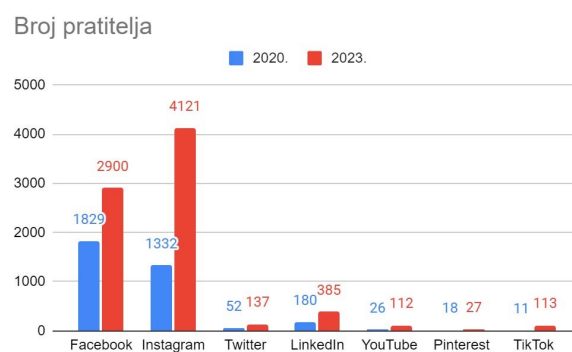

Figure 11. Followers on each social profile

The content analysis presented here indicates that the most used network is Facebook, followed by Instagram, while the least used is Pinterest. It should be mentioned that although the ZLA Instagram profile has much more followers compared to the Facebook profile (almost double), the Editorial Board creates more posts and is achieving much more interactions on its Facebook profile. Therefore, the latter is chosen to be the primary channel for communication with followers.

Regarding the ZLA followers' engagement, they mostly express it by using the like and share options, rather than commenting on posts. However, they are going to comment when posts about, for example, book recommendations are published as well as other engaging posts such as little quizzes about an author's life, comparing books to movies or similar trivia.

The format of posts to which followers respond best are photos and videos, followed by text posts, and it has been noted that users most often access social profiles using their mobile devices rather than desktop computers.

Conclusion

As mentioned in this paper, this Editorial Board was created in order to increase the visibility of ZLA and its activities within the library community, as well as in the wider public, primarily on social networks. In addition, much of the active work of the Editorial Board on all social networks aims to encourage and develop reading habits, promote library visits, popularize library programs, and connect library community.

do tekuće godine, zbog čega su podaci i ograničeni na period od 2020. do 2023. godine. Praćenjem aktivnosti svojih pratitelja, Uredništvo je uočilo da je učestalost objavljivanja (*postanja*) jednom do dva puta dnevno dobra dinamika da pratitelji budu aktivni, ali ne i pretrpani novim objavama.

Zahvaljujući spomenutim podacima, Uredništvo može kreiranjem autorskog sadržaja svoje profile razvijati u različitim smjerovima, adekvatno preferencijama korisnika pojedine mreže. Odabirući format koji je na pojedinoj mreži najbolje vidljiv, treba imati na umu na kojoj mreži dati prednost fotografijama, na kojoj videozapisima, a na kojoj je moguće uspješno objavljivati duže tekstualne objave.

Ovaj prikaz načina i organizacije rada Uredništva društvenih mreža ZKD-a može poslužiti kao primjer uspješne suradnje entuzijastičnih knjižničara raznih specijalnosti, a izneseni zaključci pokazuju koliko je kvaliteta vlastitog originalnog sadržaja izdvojila ovo Uredništvo i profile Društva od profila ostalih udruga, knjižnica i *bookblogera*. Zaključno bismo rekli da kvalitetan sadržaj i dobro osmišljen raspored objavljivanja može ostvariti zavidnu brojku pratitelja i interakcija.

Since its foundation, the Editorial Board has been aware that it is necessary to advertise on all social networks (Facebook, Instagram, Twitter, LinkedIn, Youtube, Pinterest, and TikTok) in order to increase the network of followers and publish content that will reach existing and new members.

Over time, the Editorial Board researched and changed its working style from the initial sharing of information about events and news interesting to the library community, to the creation of its original content. This content proved to be necessary for attracting followers, as well as members to the ZLA. Posts are published in the form of columns covering different topics, and their purpose is to encourage and support cooperation with colleagues and followers. It should be noted that for posts on social networks, the visual dimension is crucial, as well as the format that will encourage followers to interact: to read, share, and comment.

Comparative content analysis was used for this data processing. It served best to show growth in all social profiles: statistical data from each profile was collected, the number of posts created per year, the increase in followers' growth since the Editorial Board was founded to the current year, hence the comparison between 2020 and 2023. By monitoring followers, the Editorial Board noticed that the frequency of posting once or twice a day is a good dynamic for followers to be active, but not overwhelmed with new posts.

Thanks to the aforementioned data, the Editorial Board can keep developing its profiles in different directions by creating original content, bearing in mind user's preferences for a particular network. When choosing the format to be most visible on a particular network, one should keep in mind on which social network the priority should be given to photos, on which to videos, and on which longer text posts can be successfully placed.

This description of work and organization in the ZLA Social Network Editorial Board can serve as an example of successful cooperation between enthusiastic librarians of various specialties. The conclusions presented in this paper illustrated how much the quality of its own original content sets this Editorial Board and ZLA profiles apart from other profiles of associations, libraries, and book bloggers. Finally, quality content and a well-designed publishing schedule can achieve an enviable follower's growth and interactions.

Bibliografija / Bibliography

- Birney, A. (2023, October 17). What is the maximum length for a TikTok video in 2023?. *Android authority*. <https://www.androidauthority.com/how-long-are-tiktok-videos-3163309/> (20. 7. 2023)
- Bump, P. (2023, April 3). How Video Consumption is Changing in 2023. *Hubspot*. <https://blog.hubspot.com/marketing/how-video-consumption-is-changing>. (20. 7. 2023)
- Dean, B. (2023, March 27). Instagram Demographic Statistics: How Many People Use Instagram in 2023?. *Backlinko*. <https://backlinko.com/instagram-users>. (20. 7. 2023)
- Ille, J., Jurković, S., & Štrbac, N. (2023). Nove rubrike na društvenim mrežama ZKD-a. *Bez uveza* 3(1). <https://sites.google.com/view/bez-uveza/arhiva-brojeva/god-3-br-12023/zkd-nove-rubrike-na-dru%C5%A1tvenim-mre%C5%BEama?authuser=0>.
- Ivanova, I. (2023, July 31). Twitter is now X. Here's what that means. *CBS news*. <https://www.cbsnews.com/news/twitter-rebrand-x-name-change-elon-musk-what-it-means/>. (1. 8. 2023)
- Končić, I., Kužnar, A., & Palčić, E. (2022). Nove rubrike na društvenim mrežama ZKD-a. *Bez uveza* 2(4). <https://sites.google.com/view/bez-uveza/arhiva-brojeva/god-2-br-4-2022/nove-rubrike-na-dru%C5%A1tvenim-mre%C5%BEama-zkd-a?authuser=0>.
- Knjižnica Prelog. (2023). Male slobodne knjižnice Hrvatske. *Padlet*. <https://padlet.com/knjiznicaprelog/male-slobodne-knji-nice-hrvatske-97p5v8c1m4vq2jnj>
- Martinić, L., Šafran Modrić, A., & Štrbac, N. (2022). ZLA Social Media Editorial Board: creating content and connecting librarians through digital platforms. U: *VICLIS 2022 Virtual International Conference on Library and Information Science*. Online 25. 10. 2022.
- Novi uvez. (2019). Odabran novi logotip Zagrebačkog knjižničarskog društva. *Novi uvez* 17(31), 14-15. https://zkd.hr/wp-content/uploads/2019/06/novi_uvez_31.pdf.
- Šimunović, M. (2020). *Spomenica Zagrebačkog knjižničarskog društva: 45 godina*. Zagreb: Zagrebačko knjižničarsko društvo.
- Tkalac Verčić, A., Sinčić Ćorić, D., & Pološki Vokić, N. (2010). *Priručnik za metodologiju istraživačkog rada: kako osmisлити, provesti i opisati znanstveno i stručno istraživanje*. Zagreb: M.E.P.
- Udiljak Buganovski, Z. (2020). *Povijest Zagrebačkog knjižničarskog društva*. Zagreb: Zagrebačko knjižničarsko društvo.
- Wikipedia (2022). *TikTok*. <https://en.wikipedia.org/wiki/TikTok>. (20. 7. 2023)
- ZKD. (2019, studeni 28). Javni poziv za članove uredništva web stranice i društvenih mreža Zagrebačkog knjižničarskog društva. *Zagrebačko knjižničarsko društvo*. <https://zkd.hr/novosti/javni-poziv-3/>.
- ZKD (s. a.). O društvu. *Zagrebačko knjižničarsko društvo*. <https://zkd.hr/o-društvu/>.
- Žugaj, M., & Martinić, L. (2023). NIS bingo – usudimo se (ne) pročitati. *Bez uveza* 3(1). <https://sites.google.com/view/bez-uveza/arhiva-brojeva/god-3-br-12023/nis-bingo-usudimo-se-ne-pro%C4%8Ditati?authuser=0>.

Uloga Sveučilišne knjižnice Rijeka u promicanju otvorene znanosti The role of the University of Rijeka Library in the promotion of open science

Ivana Dorotić Malić¹, Branka Turk², Jana Krišković Baždarić³

Sveučilište u Rijeci, Sveučilišna knjižnica Rijeka, Rijeka, Hrvatska / University of Rijeka, University of Rijeka Library, Rijeka, Croatia

¹ ivana.dorotic@uniri.hr, ² branka.turk@svkri.uniri.hr, ³ jana.kriskovic@svkri.uniri.hr

Informacije o članku / Article Info

Primljen / Received 30. 9. 2023.

Prihvaćen / Accepted 27. 10. 2023.

Dostupan online / Available online: 10. 12. 2023.

Ključne riječi / Keywords

otvorena znanost, politika otvorene znanosti, visokoškolska knjižnica, europski projekti, Sveučilišna knjižnica Rijeka, Sveučilište u Rijeci

open science, academic library, open science policy, European projects, University of Rijeka Library, University of Rijeka

Sažetak / Abstract

U ovom radu analizira se pojam otvorene znanosti i uloga Sveučilišne knjižnice Rijeka u kontekstu preduvjeta implementacije otvorene znanosti u praksi, podizanja svijesti te provođenja znanosti na otvoren i suradnički način.

Podržavajući napredak znanosti i širenje znanja u korist društva, temeljeći svoj razvoj i usmjerenje na relevantnim nacionalnim i dokumentima Europske Unije, te čvrsto podupirući stav da znanstvene informacije i istraživački podaci koji su proizvod znanstvenih aktivnosti financiranih javnim sredstvima moraju imati otvoreni pristup, Sveučilište u Rijeci je u rujnu 2021. godine usvojilo Politiku otvorene znanosti Sveučilišta u Rijeci. Kako bi se aktivno uključila u provođenje Politike otvorene znanosti, Sveučilišna knjižnica Rijeka osnovala je Centar za otvorenu znanost i upravljanje znanstvenim informacijama. Centar za otvorenu znanost kontinuirano radi na podizanju razine svijesti i znanja dionika znanstvene djelatnosti Sveučilišta u Rijeci o značaju otvorenih znanstvenih informacija i istraživačkih podataka kao ključnom ishodu istraživanja.

Cilj ovog članka je na primjeru studije slučaja, Sveučilišne knjižnice Rijeka, prikazati ulogu visokoškolske knjižnice kao važnog dionika u pružanju potpore otvaranju cjelokupnog istraživačkog procesa i provođenju praksi otvorene znanosti. Članak daje cjeloviti pregled aktivnosti koje je Sveučilišna knjižnica Rijeka zajedno sa Sveučilištem u Rijeci poduzela za ostvarivanje preduvjeta za postizanje otvorenosti znanstvenih istraživanja aktivnim uključivanjem svih dionika znanstvene djelatnosti.

Ovakav prikaz dobre prakse može poslužiti drugim visokoškolskim i sveučilišnim knjižnicama kao primjer na koje sve načine mogu poduprijeti otvorenu znanost u sredini u kojoj djeluju.

This paper analyses the concept of open science and the role of the University of Rijeka Library in the context of preconditions to implement open science in practice, raising awareness, and conducting scientific research in an open and collaborative way.

Promoting advances in science and the dissemination of knowledge for the benefit of society, with development and focus based on relevant national and European Union documents, and strongly supporting the view that scientific information and research data produced in the course of publicly funded scientific activities must have open access, the University of Rijeka adopted the Open Science Policy of the University of Rijeka in September 2021. In order to get actively involved in the implementation of the Open Science Policy, the University of Rijeka Library has established the Centre for Open Science and Management of Scientific Information. The Open Science Centre continuously works on raising awareness and strengthening the knowledge of the University's research stakeholders about the significance of open scientific information and research data as the key research outcome.

Based on a case study of the University of Rijeka Library, the objective of this paper is to present the role of an academic library as an important stakeholder in providing support to open up the entire research process and implementation of open science practices. The article gives a comprehensive overview of the activities carried out by the University of Rijeka Library together with the University of Rijeka to achieve openness of scientific research through the active inclusion of all research stakeholders.

This kind of presentation of good practice may serve other academic and university libraries as an example of different ways in which they can foster open science in the environment in which they are active.

1. Uvod

U ovom radu analizira se sadržaj otvorene znanosti i uloga Sveučilišne knjižnice Rijeka¹ u promicanju i provođenju znanosti na otvoren i suradnički način.

Otvorena znanost je krovni pojam za niz aktivnosti kojima je cilj dijeljenje svih rezultata, metoda i alata znanstvenog istraživanja te kao takav podrazumijeva otvoreni pristup publikacijama, otvorene istraživačke podatke, softver otvorenog koda, otvorenu suradnju, otvorenu kolegijalnu recenziju, otvorene bilježnice, otvorene obrazovne resurse, otvorene monografije i građansku znanost (Bueno de la Fuente, s. a.). Otvorena znanost je praksa znanosti na takav način da drugi mogu surađivati i pridonositi, gdje su istraživački podaci, laboratorijske bilješke i drugi istraživački procesi besplatno dostupni, pod uvjetima koji omogućuju ponovnu upotrebu, redistribuciju i reprodukciju istraživanja i temeljnih podataka i metoda (FOSTER, s. a.). Na taj način otvorena znanost predstavlja otvaranje cjelokupnog istraživačkog procesa, odnosno provođenje znanosti na otvoren i suradnički način s ciljem da se “znanstveno znanje” (UNESCO, 2023) učini otvoreno dostupnim, pristupačnim i ponovno upotrebljivim za sve te da se poveća znanstvena suradnja i razmjena informacija za dobrobit znanosti i društva.

2. Otvorena znanost

Kako bi se otvorena znanost mogla implementirati u svakodnevne procese znanstvene zajednice, potrebno je ispuniti određene preduvjete: donijeti politike o otvorenoj znanosti na svim razinama, razviti odgovarajuću infrastrukturu i osigurati potrebne mehanizme kontrole i provjere (Macan, 2021). Osim navedenog, potrebna je i promjena uobičajenog ponašanja u provođenju praksi otvorene znanosti kako bi došlo do promjene kulture, za što je neophodno uvođenje poticaja i nagrađivanja provođenja praksi otvorene znanosti te podizanje razine svijesti kako bi promjena ponašanja postala vidljiva te potaknula širenje u zajednici (Nosek, 2019). Od spomenutih preduvjeta, u Hrvatskoj imamo zadovoljen tek jedan preduvjet, a to je razvijena infrastruktura za otvorenu znanost kroz sustav repozitorija Dabar – Digitalni akademski arhivi i repozitoriji (u daljnjem tekstu: Dabar). Dabar je hrvatska nacionalna infrastruktura digitalnih repozitorija koja visokoškolskim i istraživačkim ustanovama omogućuje uspostavljanje pouzdanih i interoperabilnih

¹ Sveučilišna Knjižnica Rijeka je visokoškolska knjižnica kojoj je osnivač Sveučilište u Rijeci.

1. Introduction

This paper analyses the concept of open science and the role of the University of Rijeka Library¹ in promoting and conducting scientific research in an open and collaborative way.

Open science is an umbrella term for various movements aimed at sharing any kind of output, methods, and tools of scientific research, implying as such open access to publications, open research data, open source software, open collaboration, open peer review, open notebooks, open educational resources, open monographs, and citizen science (Bueno de la Fuente, s. a.). Open science is the practice of science in such a way that others can collaborate and contribute, where research data, lab notes, and other research processes are freely available, under terms that enable the reuse, redistribution, and reproduction of the research and its underlying data and methods (FOSTER, s. a.). Open science thus represents opening up the entire research process, i.e., conducting scientific research in an open and collaborative way aiming to make “scientific knowledge” (UNESCO, 2023) openly available, accessible and reusable for everyone, and to increase scientific collaboration and sharing of information for the benefit of science and society.

2. Open Science

In order for open science to be implemented into everyday processes of the scientific community, some preconditions have to be met: adopt open science policies at all levels, develop appropriate infrastructure, and provide the required mechanisms of checks and verifications (Macan, 2021). Furthermore, the standard behaviour in implementing open science practices also needs to change in order for the culture to change, which requires the introduction of incentives and rewards for implementing open science practices and awareness raising for the change in behaviour to become visible and foster its sharing within the community (Nosek, 2019). Among the above preconditions, only one precondition has been fulfilled in Croatia: open science infrastructure developed through the Digital Academic Archives and Repositories (hereinafter: DABAR). DABAR is the Croatian national infrastructure of digital repositories that makes it possible for higher education and research institutions to establish reliable and interoperable institutional repositories, fostering at the same

¹ The University of Rijeka Library is an academic library founded by the University of Rijeka

institucijskih repozitorija, te ujedno promiče i slijedi načela otvorenog pristupa (Celjak et al., 2017). Sustav repozitorija Dabar izgrađen je 2015. godine suradnjom Sveučilišnog računskog centra Srce² iz Zagreba s partnerskim ustanovama iz akademske i istraživačke zajednice. Od 2015. godine do danas uspostavljeno je preko 170 repozitorija. Uglavnom je riječ o institucijskim repozitorijima gdje ustanove pohranjuju rezultate rada svojih djelatnika i studenata, a postoje i tzv. zbirni repozitoriji poput Nacionalnog repozitorija završnih radova (ZIR) i Nacionalnog repozitorija disertacija i znanstvenih magistrskih radova (DR). Isto tako postoje i repozitoriji četiriju sveučilišta (Sveučilišta u Zagrebu, Sveučilišta u Rijeci, Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku i Sveučilišta u Splitu) koji prikazuju sadržaje institucijskih repozitorija svojih sastavnica. U repozitorij se mogu pohranjivati završni i diplomski radovi studenata, disertacije, znanstveni i stručni radovi, knjige, obrazovni sadržaji, istraživački podaci, slike, video i audiozapisi, prezentacije, digitalizirana građa te ostale vrste dokumenata (izvještaji, studije, tehničke dokumentacije, planovi upravljanja istraživačkim podacima...). Omogućeno je i središnje pretraživanje svih repozitorija na način da korisnici na jednom mjestu mogu pretraživati sve digitalne objekte pohranjene u bilo kojem repozitoriju u Dabru te preuzeti datoteke objekata iz izvornog repozitorija. Repozitoriji u Dabru omogućuju trajnu pohranu i otvoreni pristup uz *Creative Commons*³ licencije. Objektima se dodjeljuje jedinstveni trajni identifikator *urn:nbn*,⁴ omogućene su napredne mogućnosti pretraživanja, metapodaci se diseminiraju u druge sustave, repozitoriji su *OpenAIRE*⁵ kompatibilni, omogućuju objavu u skladu s *FAIR*⁶ načelima te su usklađeni s tehničkim specifikacijama *EOSC-a* (*European Open Science Cloud*)⁷. Ukupno je u Dabru pohranjeno preko 230.000 objekata, od čega je više od 49 % u otvorenom pristupu.

² Srce je središte razmjene internetskog prometa u Hrvatskoj i središte za obrazovanje i podršku u primjeni informacijskih i komunikacijskih tehnologija

³ Creative Commons je sustav licencija koji omogućuje otvoreni pristup autorskim djelima.

⁴ Uniform Resource Name: National Bibliography Number – osigurava jedinstveno i trajno identificiranje digitalne (izvorno digitalne i digitalizirane) građe bez obzira na mjesto njihove pohrane.

⁵ Open Access Infrastructure for Research in Europe je H2020 projekt Europske komisije koji promiče provedbu otvorenog pristupa znanstvenim publikacijama i istraživačkim podacima i gradi europsku znanstvenoistraživačku infrastrukturu za pohranu, pronalaženje i ponovno korištenje rezultata istraživanja.

⁶ FAIR je akronim četiri osnovna načela na kojima se temelji dijeljenje istraživačkih podataka – pronalaženje (engl. *Findable*), dostupnost (engl. *Accessible*), interoperabilnost (engl. *Interoperable*) te ponovna upotrebljivost (engl. *Reusable*).

⁷ Europski oblak za otvorenu znanost

time the open access principles (Celjak et al., 2017). The DABAR repository system was built in 2015 through the collaboration between the Srce² University Computing Centre from Zagreb and partner institutions from the academic and research communities. Since 2015, more than 170 repositories have been established. These are mostly institutional repositories where institutions store the results of the work of their employees and students. There are also aggregated repositories such as the Croatian Digital Theses Repository (ZIR) and the Croatian Digital Dissertations Repository (DR). There are also repositories of four universities (University of Zagreb, University of Rijeka, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, and University of Split) that present the contents of the institutional repositories of their constituents. The repository can store students' bachelor's and master's theses, dissertations, scientific and professional papers, books, educational content, research data, images, video and audio files, presentations, digitalized materials, and other types of documents (reports, studies, technical documentation, research data management plans, etc.). It is possible to make a central search of all the repositories in such a way that users can in one place search all digital objects stored in any repository in DABAR and can download object files from the original repository. The DABAR repositories facilitate permanent storage and open access with *Creative Commons*³ licenses. Objects are assigned a unique permanent identifier *urn:nbn*,⁴ advanced search options are enabled, metadata is disseminated into other systems, the repositories are *OpenAIRE*⁵ compatible, they enable publication in accordance with the *FAIR*⁶ principles, and are harmonised with the technical specifications of the *EOSC* (European Open Science Cloud).⁷ DABAR stores more than 230,000 objects, more than 49% of them in open access.

In addition to infrastructure, one of the preconditions to implement open science is the adoption of

² Srce is the central Internet exchange point in Croatia and the centre for education and support in the area of ICT application.

³ Creative Commons is a system of licenses enabling open access to copyrighted work.

⁴ Uniform Resource Name: National Bibliography Number – enables unique and persistent identification of digital (originally digital and digitized) collections regardless of their place of storage.

⁵ Open Access Infrastructure for Research in Europe is a European Commission's H2020 project promoting the application of open access to scientific publications and research data and building the European science and research infrastructure to store, find, and reuse research results.

⁶ FAIR is an acronym of the four basic principles on which the sharing of research data is based – Findable, Accessible, Interoperable, and Reusable.

⁷ European Open Science Cloud

Osim infrastrukture, jedan od preduvjeta za implementaciju otvorene znanosti je i donošenje politika o otvorenoj znanosti na svim razinama. Europska komisija svakako podržava provođenje znanstvenog procesa koji je usmjeren na širenje znanja čim ono postane dostupno korištenjem digitalne tehnologije te očekuje od istraživača da dijele znanje i podatke što je ranije moguće u procesu istraživanja sa svim relevantnim akterima jer to pomaže u širenju najnovijih saznanja (European Commission, s. a.). Sukladno spomenutom, u Hrvatskoj je stupio na snagu novi Zakon o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti koji spominje otvorenu znanost pod naslovom *osnovna načela visokog obrazovanja, znanstvene i umjetničke djelatnosti*. Zakon također spominje obvezu visokog učilišta na objavu diplomskog rada, te objavu doktorskog rada na nacionalnom repozitoriju, odnosno repozitoriju visokog učilišta (Hrvatski sabor, 2022b). Isto tako Izmjene i dopune Zakona o pravu na pristup informacijama koje su stupile na snagu 2022. godine podupiru dostupnost istraživačkih podataka donošenjem politike otvorenog pristupa i akcijskih planova, kako bi se osiguralo da sve istraživačke organizacije i organizacije koje financiraju istraživanja provode politiku otvorenog stavljanja na raspolaganje istraživačkih podataka financiranih javnim sredstvima, u skladu s načelom zadane otvorenosti i koji su pronalazivi, dostupni, interoperabilni i ponovno uporabljivi, uzimajući u obzir pitanja koja se odnose na privatnost, zaštitu osobnih podataka, povjerljivost, nacionalnu sigurnost, legitimne komercijalne interese poput poslovnih tajni te prava intelektualnog vlasništva trećih osoba u skladu s načelom “otvoreni koliko je to moguće, zatvoreni koliko je to potrebno” (Hrvatski sabor, 2022a).

U Hrvatskoj na nacionalnoj razini zasad ne postoji politika o otvorenoj znanosti, no postoje inicijative za njezino usvajanje. Na 5. sjednici Vijeća Inicijative za HR-OOZ⁸ održanoj 24. travnja 2023. godine članovi Vijeća Inicijative usvojili su prijedlog Hrvatskog plana za otvorenu znanost. Prijedlog Hrvatskog plana za otvorenu znanost povezuje načela i prednosti otvorene znanosti s napretkom hrvatske znanosti i društva u cjelini. Definirano je deset glavnih ciljeva Plana otvorene znanosti u tri poglavlja pod naslovima “Otvorena znanost kao osnovni model provođenja znanosti”, “Otvoreni pristup rezultatima znanstvenog istraživanja” i “Otvorene istraživačke infrastrukture” i dodatno se opisuju željena stanja te razrađuju specifični ciljevi i niz provedbe-

open science policies at all levels. The European Commission supports the implementation of a scientific process that focuses on the dissemination of knowledge as soon as it is available using digital technology and expects researchers to share knowledge and data as early as possible in the research process with all relevant actors as it helps diffuse the latest knowledge (European Commission, s. a.). In accordance with that, the new Higher Education and Scientific Activity Act has come into force in Croatia that refers to open science under the title *Basic Principles of Higher Education and Scientific and Artistic Activity*. The Act also mentions the obligation of a higher education institution to publish a graduation thesis and a doctoral thesis in the national repository or the repository of a higher education institution (Hrvatski sabor, 2022b). Likewise, the Amendments to the Act on the Right of Access to Information that came into effect in 2022 support the availability of research data by adopting open access policies and action plans in order to make sure that all research and research-financing organisations implement the policy of making openly available the research data financed with public funds, in accordance with the principle of default openness, and which is findable, accessible, interoperable, and reusable, taking into account the issues that refer to privacy, personal data protection, confidentiality, national security, legitimate commercial interests such as business secrets, and intellectual property right of third parties in accordance with the “as open as possible and as closed as necessary” principle (Hrvatski sabor, 2022a).

At the national level in Croatia, there is so far no open science policy, but there are initiatives for its adoption. At the 5th meeting of the Board of the Croatian Open Science Cloud Initiative (HR-OOZ)⁸ held on 24 April 2023, the members of the Initiative’s Board adopted a proposal of the Croatian Open Science Plan. The proposal of the Croatian Open Science Plan links the principles and advantages of open science with the advancement of Croatian science and society as a whole. Ten basic goals of the Open Science Plan are defined in three chapters under the titles “Open Science as the Basic Model of Implementing Scientific Research”, “Open Access to Results of Scientific Research”, and “Open Research Infrastructures”, additionally describing the desired state and elaborating specific objectives and a number of implementing activities (Srce, 2023). The proposal is planned to be presented to the Min-

⁸ Inicijativa za Hrvatski oblak za otvorenu znanost

⁸ Croatian Open Science Cloud Initiative

nih aktivnosti (Srce, 2023). U narednom razdoblju planirano je predstavljanje navedenog prijedloga Ministarstvu znanosti i obrazovanja⁹ te se očekuje njegovo usvajanje i stupanje na snagu. Osim navedene inicijative na nacionalnoj razini, postoje inicijative i na sveučilišnim razinama te je tako formalno usvojena Politika otvorene znanosti Sveučilišta u Rijeci, Politika otvorene znanosti Sveučilišta u Splitu i Deklaracija o primjeni načela otvorene znanosti na Sveučilištu u Zadru.

Jedan od preduvjeta za implementaciju otvorene znanosti je i osiguravanje mehanizama kontrole i provjere sukladnosti prakse s politikama otvorene znanosti (Macan, 2021), no takvi mehanizmi kontrole na nacionalnoj razini ne postoje. Osim navedenog, važno pitanje je i vrednovanje provođenja praksi otvorene znanosti. U Hrvatskoj je na snazi Pravilnik o uvjetima za izbor u znanstvena zvanja iz 2017. godine koji ne spominje pojam otvorena znanost. Stupanjem na snagu novog Zakona o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti u prosincu 2022. propisano je između ostalog i da će se donijeti Nacionalni kriteriji za izbor na znanstveno-nastavno, umjetničko-nastavno, znanstveno i nastavno radno mjesto na sveučilištu i znanstvenom institutu te dodatni kriteriji utvrđeni općim aktom visokog učilišta i znanstvenog instituta. Kako do trenutka pisanja ovog članka oni još nisu objavljeni, možemo se samo nadati da će donijeti promjene koje će svakako utjecati na obvezu provođenja i vrednovanja sadržaja pojma otvorene znanosti.

Da bi otvorena znanost zaživjela u praksi, potrebna je i promjena načina razmišljanja i uobičajenog ponašanja u znanosti, a da bi to postigli, osim gore navedenih preduvjeta, potrebno je i podizanje razine svijesti svih dionika istraživačkog procesa o važnosti otvorenih znanstvenih informacija. Često knjižnice preuzimaju vodeću ulogu u poticanju kulture otvorenosti u znanstvenoistraživačkoj zajednici (Tzanova, 2020). Većina inicijativa za otvorenu znanost i u Hrvatskoj dolazi iz zajednica koje pružaju potporu istraživačkom procesu, a to su knjižničarska zajednica i računski centar. Tu se značajno ističu Sveučilišni računski centar Srce, Centar za znanstvene informacije Instituta Ruđer Bošković, Nacionalna i sveučilišna knjižnica te neke visokoskolske knjižnice u Zagrebu, kao i sveučilišne knjižnice u Rijeci i Splitu.

U ovom radu prikazano je, na primjeru Sveučilišne knjižnice Rijeka, kojim se sve aktivnostima viso-

istry of Science and Education⁹ in the coming period, with its adoption and entry into effect expected. In addition to this initiative at the national level, there are also initiatives at the university level. As such, the Open Science Policy of the University of Rijeka, the Open Science Policy of the University of Split, and the Declaration on the Application of Open Science Principles at the University of Zadar have been formally adopted.

One of the preconditions to implement open science is to provide mechanisms to check and verify whether practice complies with open science policies (Macan, 2021), but there are no such control mechanisms at the national level. In addition, an important issue is evaluating the implementation of open science practices. The 2017 Ordinance on conditions of appointment to scientific ranks is in effect in Croatia, without referring to the concept of open science. The new Higher Education and Scientific Activity Act that came into effect in December 2022 specifies among other things that the national criteria will be adopted for the appointment to scientific teaching, artistic teaching, scientific, and teaching positions at a university and a scientific institute, and additional criteria defined by a general act of the university and the scientific institute. Since by the time of writing this paper the criteria haven't been disclosed yet, we can only hope that they will bring change which will definitely have an impact on the obligation to implement and evaluate the concept of open science.

In order for open science to materialise in practice, the mindset and standard behaviour in science have to change. In order to achieve that, in addition to the preconditions mentioned above it is also necessary to raise the awareness of all research stakeholders about the importance of open scientific information. It often happens that libraries assume a leading role in fostering a culture of openness in the scientific research community (Tzanova, 2020). Even the majority of open science initiatives in Croatia come from communities that support the research process – the library community and the computing centre. The Srce University Computing Centre, the Scientific Information Centre of the Ruđer Bošković Institute, the National and University Library, and some academic libraries in Zagreb, as well as university libraries in Rijeka and Split stand out in that regard.

Exemplified by the University of Rijeka Library, this paper presents what kind of activities an aca-

⁹ Ministarstvo znanosti i obrazovanja je nadležno za donošenje Hrvatskog plana za otvorenu znanost.

⁹ The Ministry of Science and Education is in charge of adopting the Croatian Open Science Plan.

koškolska ili sveučilišna knjižnica može uključiti u promicanje otvorene znanosti u zajednici u kojoj djeluje.

3. Otvorena znanost na Sveučilištu u Rijeci

Sveučilište u Rijeci¹⁰ je od prosinca 2019. godine dio Mreže mladih sveučilišta za budućnost Europe – Young Universities for the Future of Europe (YUFE). YUFE pruža snažno strateško partnerstvo devet mladih, istraživački usmjerenih sveučilišta iz niza europskih država i dva neakademska partnera. Cilj je mreže YUFE uspostavljanje modela mladog, usmjerenog na studente, neelitnog, otvorenog i uključivog Europskog Sveučilišta (YUFE, 2023).

Kao dio aktivnosti za postizanje ciljeva mreže YUFE, Sveučilište u Rijeci je prepoznalo važnost usvajanja Politike otvorene znanosti te je “podržavajući napredak znanosti i širenje znanja u korist društva, temeljeći svoj razvoj i usmjerenje na relevantnim nacionalnim i dokumentima Europske Unije te čvrsto podupirući stav da znanstvene informacije i istraživački podaci koji su proizvod znanstvenih aktivnosti financiranih javnim sredstvima moraju imati otvoreni pristup” (UNIRI, 2021), na 58. sjednici Senata¹¹ Sveučilišta u Rijeci održanoj 21. rujna 2021. godine usvojilo Politiku otvorene znanosti Sveučilišta u Rijeci (u daljnjem tekstu: Politika otvorene znanosti). Kako bi svi dionici znanstvene djelatnosti Sveučilišta bili upućeni u provedbu Politike, donesene su i Upute za provedbu Politike otvorene znanosti. Kao aktivan doprinos Politici otvorene znanosti, u studenome iste godine potpisana je Deklaracija iz San Francisca o vrednovanju znanstvenog rada (DORA) koju je ispred Sveučilišta u Rijeci potpisala aktualna rektorica Sveučilišta u Rijeci.

Na taj način Sveučilište u Rijeci postalo je prvo hrvatsko sveučilište koje je usvojilo Politiku otvorene znanosti i potpisalo Deklaraciju DORA te time dalo na značaju da prepoznaje aktualne izazove Europske unije u sustavnom poticanju istraživačke izvrsnosti te podupire stav da europska znanost mora biti temeljena na zajedničkoj kulturi upravljanja znanstvenim podacima kao ključnim ishodima

demic or university library can get involved in fostering open science in the community in which it is active.

3. Open science at the University of Rijeka

Since December 2019, the University of Rijeka¹⁰ has been part of the alliance of Young Universities for the Future of Europe (YUFE). YUFE provides a strong strategic partnership of nine young research-intensive universities from a number of European countries and two non-academic partners. The objective of YUFE is to establish a model of a young, student-centered, non-elitist, open, and inclusive European university (YUFE, 2023).

As part of the activities to achieve the objectives of YUFE, the University of Rijeka has identified the importance of adopting the Open Science Policy. At the 58th meeting of the University of Rijeka Senate¹¹ held on 21 September 2021, “promoting advances in science and the dissemination of knowledge for the benefit of society, with development and focus based on relevant national and European Union documents, and strongly supporting the view that scientific information and research data produced in the course of publicly financed scientific activities financed must have open access” (UNIRI, 2021), it adopted the Open Science Policy (OSP) of the University of Rijeka. In order for all the University’s research stakeholders to be familiar with the implementation of the OSP, Instructions for Implementation of OSP have also been adopted. As an active contribution to the OSP, the Declaration on Research Assessment (DORA) was signed in November 2021. On behalf of the University of Rijeka, the DORA was signed by its current madam Rector.

The University of Rijeka has thus become the first Croatian university to adopt the Open Science Policy and sign the DORA, thus demonstrating that it recognizes the European Union’s current challenges in systematic promotion of research excellence and that it supports the view that European science ought to be based on a common culture of scientific data management as the key outcome of research activities, which should be optimally used for the well-being and development of the community (UNIRI, 2019).

¹⁰ Sveučilište u Rijeci osnovano je 1973. godine, a danas je to Sveučilište budućnosti otvoreno svima – otvoreno stranim studentima, nastavnome osoblju, istraživačima, ali i suvremenim trendovima u visokome školstvu.

¹¹ Sveučilišni Senat je izborno stručno i poslovodno tijelo sveučilišta koje se bira tako da budu zastupljene znanstveno-nastavne i umjetničko-nastavne sastavnice sveučilišta, različita područja znanosti i umjetnosti i predstavnici studenata preddiplomskih, diplomskih i poslijediplomskih studija.

¹⁰ The University of Rijeka was founded in 1973. Today, it is a university of the future open to all – open to international students, teaching staff, researchers, but also to contemporary higher education trends.

¹¹ The University Senate is an elected professional and managerial body whose members represent different scientific-educational and artistic-educational constituents, diverse scientific and artistic areas, and student representatives at the undergraduate, graduate, and postgraduate levels.

istraživačkih aktivnosti koje valja optimalno koristiti za dobrobit i razvoj zajednice (UNIRI, 2019).

3.1. Centar za otvorenu znanost i upravljanje znanstvenim informacijama

Kako bi se aktivno uključila u provođenje Politike otvorene znanosti, Sveučilišna knjižnica Rijeka ustrojila je Centar za otvorenu znanost i upravljanje znanstvenim informacijama – COZ (u daljnjem tekstu: Centar za otvorenu znanost, COZ). Centar za otvorenu znanost (COZ) ustrojstvena je jedinica posebne namjene, osnovan u rujnu 2021. godine, u svrhu obavljanja znanstvenih i visokostručnih poslova u sklopu djelatnosti Sveučilišne knjižnice. Kako proizlazi i iz samog naziva, COZ ima dvojaku ulogu: pružanje potpore provođenju Politike otvorene znanosti te praćenje znanstvene produktivnosti Sveučilišta u Rijeci. U okviru pružanja potpore provođenju Politike otvorene znanosti provode se brojne aktivnosti usmjerene na edukaciju i podizanje svijesti o važnosti otvorene znanosti, a tim COZ-a sudjeluje i u europskim projektima o otvorenoj znanosti u koje je uključeno Sveučilište te je aktivno uključen i u kreiranje dokumenata vezanih uz otvorenu znanost.

Iako je formalno osnovan u jesen 2021., aktivnosti COZ-a započele su nekoliko mjeseci ranije uspostavljanjem tima od četiri djelatnice Sveučilišne knjižnice koji je, na zahtjev uprave Sveučilišta, izradio *nacrt* Politike otvorene znanosti Sveučilišta u Rijeci. Za izradu nacrt Politike korišten je predložak OpenAIRE-a “Model Policy on Open Science for Research Performing Organisations (RPOs)”, koji je prilagođen lokalnoj situaciji i potrebama Sveučilišta.

Nacrt Politike usklađen je s relevantnim dokumentima Europske unije o otvorenoj znanosti te obuhvaća sve bitne dijelove otvorene znanosti, definira obaveze i odgovornosti svih dionika znanstvene djelatnosti te daje preporuke za provođenje praksi otvorene znanosti. Nakon što je nacrt Politike otvorene znanosti prošao reviziju uprave Sveučilišta, uz minimalne izmjene usvojen je na sjednici Senata u rujnu 2021. godine. Sukladno Politici otvorene znanosti i kako ne bi sve ostalo na deklarativnoj razini, tim COZ-a izradio je i *prijedlog* Odluke o obvezi pohrane i objave znanstvenih, stručnih i popularnih radova te istraživačkih podataka u institucijski repozitorij Sveučilišta i sastavnica Sveučilišta u Rijeci. Sveučilište u Rijeci, čvrsto podupirući stav da znanstvene informacije i istraživački podaci koji su proizvod znanstvenih aktivnosti financiranih jav-

3.1. Centre for Open Science and Management of Scientific Information

In order to get actively involved in the implementation of the Open Science Policy, the University of Rijeka Library has established the Centre for Open Science and Scientific Information Management (hereinafter: Open Science Centre, OSC). The Open Science Centre (OSC) is a special-purpose organisational unit established in September 2021 in order to perform scientific and highly professional activities within the University Library affairs. As suggested by its name, the OSC has a twofold role: providing support in the implementation of the OSP and monitoring the scientific productivity of the University of Rijeka. As part of providing support in the implementation of the OSP, numerous activities are implemented that are focused on education and raising awareness about the importance of open science. The OSC team also takes part in European open science projects in which the University is included and is actively included in the creation of documents related to open science.

Although formally established in the autumn of 2021, the OSC's activities started a few months earlier by establishing a team of four female employees of the University Library who, at the request of the University's Management, prepared a *draft* Open Science Policy of the University of Rijeka. The draft OSP was prepared using OpenAIRE template “Model Policy on Open Science for Research Performing Organisations (RPOs)” which was adapted to the local circumstances and the University's needs.

The draft OSP complies with the relevant EU documents on open science covers all essential parts of open science, defines the duties and responsibilities of all research stakeholders, and gives recommendations to implement open science practices. Once the draft Open Science Policy was reviewed by the University Management, it was with minimum adjustments adopted at the Senate meeting in September 2021. In accordance with the OSP and in order for things not to remain at a declarative level, the OSC team also prepared a *draft* Decision on the obligation to store and publish scientific, professional, and popular papers and research data in the institutional repository of the University of Rijeka and its constituents. Strongly supporting the view that scientific information and research data produced in the course of publicly financed scientific activities must have open access, the University of Rijeka adopted the draft Decision at the 66th Senate

nim sredstvima moraju imati otvoreni pristup, usvojilo je prijedlog ove Odluke na 66. sjednici Senata održanoj 22. ožujka 2022. te je time Odluka postala obvezna na svim sastavnicama Sveučilišta u Rijeci.¹² Kako bi se dionicima znanstvene djelatnosti (znanstveno i nastavno osoblje, suradnici, studenti i drugi sudionici procesa u sustavu znanosti i visokog obrazovanja) olakšalo provođenje praksi otvorene znanosti, tim COZ-a izradio je i Upute za provedbu Politike otvorene znanosti Sveučilišta u Rijeci, koje su također usvojene na 66. sjednici Senata u ožujku 2022. kao prateći dokument Odluke o obvezi pohrane radova u repozitorije. U uputama se navodi kako je važno omogućiti samoarhiviranje u svim institucijskim repozitorijima sastavnica Sveučilišta za sve vrste radova te se daje uputa autorima kako provjeriti koju verziju rada i pod kojim uvjetima pohraniti u repozitorij. Prateći dokument uz Upute je i obrazac Izjave o javnoj objavi obranjenog ocjen-skog rada koji je potrebno ugraditi kao dio ugovora o studiranju ili kao samostalni dokument za studente koji nisu potpisali ugovor o studiranju.

Centar za otvorenu znanost kontinuirano radi na podizanju razine svijesti i znanja dionika znanstvene djelatnosti Sveučilišta o značaju otvorenih znanstvenih informacija i istraživačkih podataka kao ključnom ishodu istraživanja. U tom smislu provode se edukacije kroz razne radionice i obrazovne programe za razvoj vještina za provođenje praksi otvorene znanosti. Dva puta godišnje provodi se program cjeloživotnog učenja Informacijski alati za istraživače¹³ koji obuhvaća teme objavljivanja radova u otvorenom pristupu putem časopisa i u repozitoriju, autorsko-pravna pitanja za autore i istraživače, odabir relevantnog časopisa, predatorski časopisi, plagiranje, znanstvena čestitost i sl.

COZ aktivno sudjeluje i u aktivnostima Hrvatskog Research Data Alliance (RDA) čvora u okviru kojeg pruža potporu istraživačima u upravljanju istraživačkim podacima. Hrvatski Research Data Alliance (RDA) čvor uspostavljen je u Sveučilišnom računskom centru Srce u partnerstvu sa sveučilišnim knjižnicama iz Rijeke, Splita i Osijeka te Nacionalnom i sveučilišnom knjižnicom iz Zagreba. Jedan od ciljeva hrvatskog RDA čvora je i izgradnja mreže tzv. *data stewarda*¹⁴ koja se oslanja na ured-

meeting held on 22 March 2022, with the Decision thus becoming binding for all constituents of the University of Rijeka.¹² In order to facilitate the implementation of open science practices to research stakeholders (scientific and teaching staff, associates, students, and other participants in the system of science and higher education), the OSC team has also prepared Instructions for the Implementation of Open Science Policy of the University of Rijeka, which were also adopted at the 66th Senate meeting in March 2022 as a supporting document to the Decision on the obligation to store papers in repositories. The Instructions state that it is important to enable self-archiving in all institutional repositories of the University's constituents for all types of papers, instructing authors how to check what version of their paper and under what conditions to store in the repository. The Instructions are supported by a template of Statement on the publication of the defended assessed thesis that needs to be integrated as part of a study contract or as a separate document for students who didn't sign the study contract.

The Open Science Centre continuously works on raising awareness and strengthening the knowledge of the University's research stakeholders about the significance of open scientific information and research data as the key research outcome. In that regard, education is implemented through various workshops and educational programmes to develop skills to implement open science practices. The lifelong learning programme Information Tools for Researchers¹³ implemented twice a year includes topics such as the publication of papers in open access through journals and in the repository, copyright issues for authors and researchers, the selection of relevant journals, predatory journals, plagiarism, scientific integrity, etc.

The OSC also takes an active part in the activities of the Croatian Research Data Alliance (RDA) node, within which it provides support to researchers in research data management. The Croatian Research Data Alliance (RDA) node is established at the Srce University Computing Centre in partnership with the university libraries in Rijeka, Split, and Osijek, and the National and University Library in Zagreb. One of the objectives of the Croatian RDA node is to build a network of *data stewards*¹⁴ that relies on

¹² Sastavnice Sveučilišta djeluju kao sastavnice za obavljanje djelatnosti visokog obrazovanja, znanstvene, odnosno umjetničke i stručne djelatnosti s pravnom osobnosti i bez pravne osobnosti.

¹³ Program cjeloživotnog učenja Informacijski alati za istraživače provodi Sveučilišna knjižnica Rijeka.

¹⁴ Podupiru istraživače u upravljanju istraživačkim podacima, uključujući otvoreni pristup u skladu s principima FAIR.

¹² The University constituents act as constituents to perform higher education, scientific or artistic and professional activity with legal personality and without legal personality.

¹³ The lifelong learning programme "Information Tools for Researchers" is implemented by the University of Rijeka Library.

¹⁴ Support researchers with their research data management, including advocating for open and FAIR data

nike institucijskih repozitorija – knjižničare, i to u svrhu promoviranja otvorenog dijeljenja podataka u skladu s načelima FAIR te pružanja podrške istraživačima u upravljanju istraživačkim podacima.

U okviru aktivnosti hrvatskog RDA čvora, zajedničkom suradnjom djelatnika Srca te knjižničara iz gore spomenutih knjižnica objavljen je priručnik *Istraživački podaci – što s njima?: priručnik o upravljanju istraživačkim podacima*, objavljen je i online tečaj “Upravljanje istraživačkim podacima”, a održano je i nekoliko webinar na ovu temu.

Kroz aktivnosti nacionalnog RDA čvora ojačane su kompetencije tima COZ za pružanje podrške u upravljanju istraživačkim podacima što je prepoznato i od strane samog Sveučilišta.

Na poziv uprave Sveučilišta, a povodom objavljenog natječaja “Istraživački projekti IP 2022-10” Hrvatske zaklade za znanost, COZ je, u suradnji sa Sveučilišnim računskim centrom Srce iz Zagreba održao radionicu “Plan upravljanja istraživačkim podacima – kako ispuniti obrazac HRZZ?” koja je zabilježila iznimnu posjećenost i odaziv zainteresiranih istraživača.

Osim za autore i istraživače, COZ održava i radionice za knjižničare sastavnica Sveučilišta u Rijeci te na taj način ostvaruje povezivanje svih sastavnica Sveučilišta u provedbi aktivnosti za postizanje ciljeva Politike otvorene znanosti.

Kao dio aktivnosti, s ciljem podizanja svijesti i informiranja dionika znanstvene djelatnosti o aktualnostima u području otvorene znanosti, COZ redovito organizira i Open Science Café – kratke online susrete s raznim gostima i temama vezanim uz otvorenu znanost. Open Science Café odvija se putem platforme MS Teams u trajanju od jedan sat, a dosad su obrađene teme poput odabir relevantnog časopisa u otvorenom pristupu, predatorski časopisi, objava radova u repozitoriju Dabar, licencije i autorsko-pravna pitanja, otvorena recenzija, otvorena znanost iz perspektive istraživača, usluge Srca za istraživače, a predstavljena je i sama Politika otvorene znanosti Sveučilišta u Rijeci.

U skladu s očekivanim ishodima ustrojavanja COZ-a te u okviru aktivnosti potpore provođenja Politike otvorene znanosti, a kako bi cjelokupna zajednica na jednom mjestu imala dostupne sve relevantne informacije i novosti vezano uz otvorenu znanost, izrađena je i mrežna stranica knjižnice o otvorenoj znanosti: Otvorena znanost Uniri.¹⁵

the editors of institutional repositories – librarians, in order to promote open sharing of data in accordance with the FAIR principles and to provide support to researchers in research data management.

Within activities of the Croatian RDA node, through collaboration between the Srce employees and librarians from the above-mentioned libraries, the manual “How to Manage Research Data” has been published as well as online course “Research Data Management”, and several webinars on this topic have been held.

The activities of the national RDA node have strengthened the competencies of the OSC team to provide support in research data management, which has been recognized by the University itself.

At the invitation of the Senate Management, as a reaction to the call “Research Projects IP 2022-10” of the Croatian Science Foundation, the OSC has, in cooperation with the Srce University Computing Centre from Zagreb, held a workshop “Research Data Management Plan – How to fill in the form of the Croatian Science Foundation?”, with exceptional turnout and response from interested researchers.

Apart from authors and researchers, the OSC also holds workshops for the librarians of the University of Rijeka constituents, thus linking all the University constituents in the implementation of activities to achieve the objectives of the Open Science Policy.

As part of its activities, in order to raise awareness and inform research stakeholders about current issues in the field of open science, the OSC regularly organizes Open Science Café – short online events with various guests and topics related to open science. Open Science Café takes place via MS Teams for one hour, with the topics discussed so far including the selection of the relevant open access journal, predatory journals, publication of papers in the DABAR repository, licenses and copyright issues, open review, open science from the researcher’s perspective, Srce services for researchers, presenting the Open Science Policy of the University of Rijeka as well.

In accordance with the expected outputs of establishing the OSC and within activities of supporting the implementation of the Open Science Policy, in order for the entire community to have all relevant information and news related to open science available in one place, a library website on open science has been developed: Open Science Uniri.¹⁵

¹⁵ <https://otvorenaznanostuniri.svkri.hr/>

¹⁵ <https://otvorenaznanostuniri.svkri.hr/>

3.2. Projekti otvorene znanosti na Sveučilištu u Rijeci

Sveučilište u Rijeci dio je dviju mreža sveučilišta, već spomenute mreže YUFE te mreže YERUN.¹⁶ YERUN je mreža mladih europskih istraživačkih sveučilišta koju čini 17 sveučilišta usmjerenih na istraživanje. U okviru ovih alijansi, Sveučilište u Rijeci sudjeluje u međunarodnim projektima, a Centar za otvorenu znanost aktivno sudjeluje u dijelu koji se odnosi na segment otvorene znanosti zajedno sa Sveučilištem u Rijeci.

3.2.1. YUFERING i Full Open Science pilot projekt

Mreža YUFE projektom YUFERING prihvaća izazov Europske komisije u promicanju praksi otvorene znanosti, društvenog angažmana, poticanja cirkulacije mozгова i znanja te jačanje akademsko-poslovne suradnje tako što učinkovito pridonosi pilotiranju potrebnih transformacija za poboljšanje i usklađivanje uvjeta za istraživanje i inovacije u Europi. Paketi projekta YUFERING obuhvaćaju između ostalog i paket otvorena znanost – uspostavljanje novog normalnog, koji uključuje izradu zajedničke YUFE Politike otvorene znanosti, testiranje indikatora za otvorenu znanost kroz provedbu *Full Open Science* pilota, te stvaranje zajedničkih edukacija za znanstvenike o otvorenoj znanosti. Trajanje projekta predviđeno je za razdoblje od 1. siječnja 2021. do 31. prosinca 2023.

U okviru projekta YUFERING, Centar za otvorenu znanost aktivno je sudjelovao u pilot projektu FOS – Full Open Science, koji je za cilj imao promovirati otvorenu znanost kao “kulturnu promjenu” u partnerskim institucijama i potaknuti istraživače da u potpunosti usvoje prakse otvorene znanosti tijekom životnog ciklusa istraživanja. Cilj poziva bio je potaknuti najmanje 30 istraživačkih timova na razini mreže YUFE da se posvete publikacijama otvorenog pristupa, otvorenim FAIR istraživačkim podacima, građanskoj znanosti itd. Istraživački timovi nisu bili obvezni u potpunosti se baviti praksama otvorene znanosti na početku poziva, ali su tijekom razdoblja navedenog u pozivu morali postići određene mjerljive rezultate kako bi dobili YUFE oznaku FOS-a. Poziv FOS-a upućen je istraživačkim timovima, a ne pojedincima, no individualna predanost otvorenoj znanosti bila je ključna za cijelu istraživačku skupinu. Cilj oznake FOS je osnažiti timove kao uzore i ambasadore otvorene znanosti

3.2. Open science projects at the University of Rijeka

The University of Rijeka is part of two university networks, the already mentioned YUFE and the YERUN¹⁶ network. YERUN is a network of 17 young European research universities focused on research. Within these alliances, the University of Rijeka takes part in international projects, with the Open Science Centre actively participating in the part related to open science together with the University of Rijeka.

3.2.1. YUFERING and Full Open Science pilot project

With the YUFERING project, the YUFE association accepts the European Commission's challenge in promoting open science practices, societal engagement, the fostering of brain and knowledge circulation, and strengthening of academia-business collaboration by effectively contributing to pilot the needed transformations to improve and harmonise the conditions for research and innovation in Europe. The YUFERING project packages include among other things the Open Science package – establishing the new normal, which includes the development of the joint YUFE Open Science Policy, testing the open science indicators through the implementation of the *Full Open Science* pilot project, and creating joint trainings on open science for scientists. The project is expected to be implemented in the period 1 January 2021 – 31 December 2023.

Within the YUFERING project, the Open Science Centre has actively participated in the Full Open Science (FOS) pilot project the aim of which was to promote open science as the “cultural change” in the partner institutions and to encourage researchers to fully adopt open science practices throughout the life cycle of research. The goal of the call was to encourage at least 30 research teams at the YUFE level to commit to open-access publications, open FAIR research data, citizen science, etc. Research teams weren't required to fully engage in open science practices at the beginning of the call, but during the period stated by the call they had to achieve certain measurable results to get a YUFE FOS label. The FOS call was sent out to research teams, not to individuals, but the individual commitment to open science was key for the entire research group. The purpose of the FOS label was to empower the teams as role models and ambassadors with their institutions and therefore foster open science among their colleagues.

¹⁶ Young European Research Universities Network

¹⁶ Young European Research Universities Network

unutar svojih institucija i poticati otvorenu znanost među kolegama.

Ciljevi pilot projekta FOS:

- poticanje praktičnog pristupa otvorene znanosti od strane istraživača,
- povećanje broja publikacija, podataka i obrazovnih izvora u otvorenom pristupu, kao i promicanje prakse angažmana zajednice,
- povezivanje istraživača s knjižnicama i infrastrukturom otvorene znanosti na sveučilištima YUFE,
- angažiranje istraživača jačanjem predanosti tima otvorenoj znanosti.

Kriteriji su bili podijeljeni na obvezne i dodatne kriterije. Od obveznih kriterija svaki član tima morao je imati ORCID broj i barem 60% svojih objavljenih radova dostupnih u otvorenom pristupu. Također, svaki tim bio je obavezan izabrati i ispuniti tri od ponuđenih dvanaest dodatnih kriterija koji su se odnosili na doktorske disertacije u otvorenom pristupu, otvorene istraživačke podatke, FAIR načela, preregistraciju, otvorene softvere/kodove, otvorene recenzije, otvoreno dijeljenje obrazovnih materijala, provođenje aktivnosti građanske znanosti, organiziranje i sudjelovanje u događajima koji se tiču otvorene znanosti.

Centar za otvorenu znanost Sveučilišne knjižnice imao je višestruku ulogu u pilot projektu FOS:

- organizacija poziva i koordinacija istraživačkih timova,
- edukacija istraživačkih timova,
- monitoring nad ispunjavanjem kriterija,
- promocija istraživačkih timova.

Centar za otvorenu znanost koordinirao je istraživačke timove od samog poziva do završetka projekta (od 1. svibnja 2022. do 30. lipnja 2023.). Prvotno, na projekt se prijavilo deset istraživačkih timova sa Sveučilišta u Rijeci, no kriterije je naposljetku ispunilo njih pet. Centar za otvorenu znanost bio je poveznica između istraživačkih timova i projektnog tima radnog paketa YUFERING u sklopu kojeg se provodio pilot projekt FOS.

Centar je tijekom projekta organizirao online događaje pod zajedničkim imenom Open Science Café koji su svojim temama podupirali rad timova (Otvorena znanost iz perspektive istraživača, Otvorena recenzija, Primjena Politike otvorene znanosti – kako objaviti rad u repozitoriju Dabar) i druge edukacije za potrebe članova i voditelja timova, kao i brojna individualna savjetovanja na temu korištenja repozitorija, časopisa u otvorenom pristupu,

Objectives of the FOS pilot project:

- Foster a hands-on approach to open science by researchers
- Increase the number of publications, data, and educational resources in open access, as well as to promote practices of community engagement and outreach
- Liaise researchers with libraries and open science infrastructures at YUFE universities
- Get researchers engaged by strengthening the commitment of their teams to open science

The criteria were divided into compulsory and optional. Among the compulsory criteria, each team member had to have an ORCID number and at least 60% of the publications available in open access. Furthermore, each team had to select and meet three of the offered twelve additional criteria concerning PhD theses in open access, open research data, FAIR principles, pre-registration, open software/codes, open peer review, sharing open educational resources, citizen science, organizing and participating in open science events.

The University Library Open Science Centre had a multifold role in the FOS pilot project:

- Organizing the call and coordinating research teams
- Educating research teams
- Monitoring the fulfilment of criteria
- Promoting research teams

The Open Science Centre coordinated research teams from the very beginning of the call until the project completion (1 May 2022 – 30 June 2023). Initially, ten research teams from the University of Rijeka had applied, but the criteria were eventually fulfilled by five of them. The Open Science Centre was a link between the research teams and the project team of the YUFERING work package within which the FOS pilot project was implemented.

In the course of the project, the Centre organized online events jointly called Open Science Café with their topics supporting teams' work (Open science from researcher's perspective; Open review; Application of Open Science Policy – How to publish in the DABAR repository), and other educational events for the needs of team members and leads, as well as numerous individual consultations on the use of the repository and journals in open access and the storage obligation in accordance with the Decision on the obligation to store papers in the repository.

The Centre also monitored the fulfilment of the criteria. It made checks in the repository and databases

obveze pohrane sukladno Odluci o obvezi pohrane radova u repozitorij.

Centar je vršio i monitoring nad ispunjavanjem kriterija. Vršio je provjere u repozitoriju i bazama podataka u kojima su voditelji i članovi istraživačkih timova imali pohranjene radove kako bi se mogao ustanoviti krajnji postotak radova u otvorenom pristupu. Također, vršio se monitoring nad dodatnim kriterijima.

Po završetku projekta, pet istraživačkih timova sa Sveučilišta u Rijeci ispunilo je kriterije i dobilo oznaku FOS tima. Centar za otvorenu znanost na svojim je mrežnim stranicama izradio posebnu podstranicu posvećenu ovom projektu i sjajnim rezultatima istraživačkih timova. Za potrebe promotivnog videa voditelji istraživačkih timova kratko su intervjuirani i prenijeli su svoja iskustva i preporuke o prakticiranju otvorene znanosti ostalim istraživačima Sveučilišta u Rijeci, čime je Centar za otvorenu znanost ovaj projekt priveo kraju.

3.2.2. DIOSI

U okviru mreže YUFE odvijao se i projekt DIOSI (Developing and Implementing hands-on training on Open Science and Open Innovation for Early Career Researchers) koji je završen 31. prosinca 2022. godine. DIOSI je promovirao cjeloviti koncept doktorskog obrazovanja, od razvoja novog zajedničkog doktorskog obrazovnog programa, preko pružanja obuke o otvorenoj znanosti i otvorenim inovacijama i poduzetništvu za doktorande i istraživače u ranoj karijeri, do mjerenja utjecaja takvog osposobljavanja stvaranjem okvira za praćenje utjecaja i ishoda učenja.

Članice Centra za otvorenu znanost aktivno su sudjelovale u projektu DIOSI u radnom paketu 4: Otvoreni znanstveni trening. Pohađale su dva trodnevna treninga u razmaku od nekoliko mjeseci. Prvi trening odnosio se na otvoreni pristup: Train-the-trainer “Open Science and Open Access Publishing”, a drugi na istraživačke podatke: Train-the-Trainer “FAIR Research Data”. Po završetku treninga, članice COZ-a postale su edukatorice u međunarodnoj mreži edukatora otvorene znanosti. Kao rezultat projekta na Sveučilištu su održale trening otvorene znanosti pod nazivom “DIOSI trening za istraživače u ranoj fazi karijere: otvorena znanost” studentima doktorskih studija i mladim istraživačima. Održivost projekta očituje se u činjenici o planiranom uspostavljanju edukacija o otvorenoj znanosti i njezinim aspektima za studente doktorskih studija

in which research team leaders and members had their papers stored in order to identify the final percentage of papers in open access. Monitoring over the additional criteria was also done.

Upon project completion, five research teams from the University of Rijeka fulfilled the criteria and obtained the FOS team label. The Open Science Centre developed a special subpage at its web page dedicated to this project and excellent results of the research teams. For the needs of a promotional video, the research team leaders were briefly interviewed and transferred their experience and recommendations on practicing open science to other researchers at the University of Rijeka, with the Open Science Centre thus bringing this project to completion.

3.2.2. DIOSI

The YUFE association also included the DIOSI (Developing and Implementing Hands-on Training on Open Science and Open Innovation for Early Career Researchers) project which was completed on 31 December 2022. DIOSI promoted a full-cycle concept of doctoral training, from the development of a new joint model for doctoral education – through the provision of training on open science and open innovation and entrepreneurship for doctoral candidates and early career researchers – to measuring the impact of such training by creating an impact and graduate tracking framework.

The female members of the Open Science Centre participated actively in the DIOSI project under work package 4: Open Science Training. They attended two three-day trainings several months apart. The first training had to do with open access: Train-the-trainer “Open Science and Open Access Publishing”, and the second one with research data: Train-the-Trainer “FAIR Research Data”. Once the trainings were completed, the female members of the OPC became educators in the international network of open science educators. As a project result, they conducted an open science training at the University under the title “DIOSI Training for Early Career Researchers: Open Science” for doctoral candidates and early career researchers. The project’s sustainability is reflected in the fact about planned establishment of educational events about open science and its aspects for doctoral candidates and early career researchers as a long-term result of participation in the DIOSI project, organized by the Open Science Centre.

i istraživače u ranoj fazi karijere kao dugoročni rezultat sudjelovanja u projektu DIOSI u organizaciji Centra za otvorenu znanost.

Europska izvršna agencija za istraživanje (engl. European Research Executive Agency – REA) u svojem je izvješću ocijenila da je projekt dao iznimne rezultate sa značajnim učinkom.

Model doktorskog obrazovanja DIOSI, uz programe “Train the Trainer” koji su u projektu kreirani i korišteni, ocijenjeni su iznimno vrijednim i relevantnim u pružanju pomoći mladim istraživačima u napredovanju i poboljšanju njihovih specifičnih vještina i kompetencija u područjima otvorene znanosti, otvorenih inovacija i poduzetništvu.

3.2.3. OPUS

Projekt OPUS (Open nad Universal Science) odvija se u okviru mreže YERUN, a provodi ga konzorcij od 18 organizacija, uključujući i Sveučilište u Rijeci, predvođen Oceanskom platformom Kanarskih otoka PLOCAN.¹⁷ Projekt razvija mjere koordinacije i podrške za reformu procjene istraživanja i istraživača prema sustavu koji potiče i nagrađuje istraživače da preuzmu prakse otvorene znanosti. Uključeno je pet probnih pilot projekata s ciljem ugrađivanja održivih praksi otvorene znanosti na pet institucija.

Cilj projekta OPUS jest razviti niz intervencija za otvorenu znanost prema sustavu koji potiče i nagrađuje istraživače da preuzmu praksu pružanja otvorenog pristupa rezultatima istraživanja, ranog i otvorenog dijeljenja istraživanja, sudjelovanja u otvorenoj stručnoj recenziji, mjera za osiguravanje ponovljivosti rezultata te uključivanje svih dionika u zajedničko stvaranje. U okviru projekta bit će provedeno pet probnih pilot projekata s ciljem ugrađivanja održivih praksi otvorene znanosti u tri organizacije koje provode istraživanja (Sveučilište u Rijeci, Sveučilište Cipar, Sveučilište NOVA Lisabon) i dvije organizacije za financiranje istraživanja (The Research Council of Lithuania i Unitatea Executiva Pentru Finantarea Invatamantului Superior a Cercetarii Dezvoltarii si Inovarii – UEFISCDI) kroz akcijske planove za institucionalne i kulturne promjene.

Centar za otvorenu znanost, u suradnji sa Sveučilištem u Rijeci, aktivno je uključen od samog početka i u izradu projektne dokumentacije za prijavu projekta u OPUS.

COZ trenutno aktivno sudjeluje u radnom paketu 4 projekta koji se odnosi na testiranje intervencija

The European Research Executive Agency (REA) has in its report assessed that the project has delivered exceptional results with significant impact.

The DIOSI model for doctoral training and “Train the Trainer” programmes that were created and utilized in the project were assessed as extremely valuable and relevant in helping early career researchers advance and enhance their specific skills and competencies in open science, open innovation, and entrepreneurship.

3.2.3. OPUS

The OPUS (Open and Universal Science) project is taking place within the YERUN association and is implemented by an eighteen-organisation consortium, including the University of Rijeka, led by the Oceanic Platform of the Canary Islands (PLOCAN).¹⁷ The project develops coordination and support measures to reform the assessment of research and researchers toward a system that incentivises and rewards researchers to take up open science practices. Five test pilot projects are included with the aim of integrating sustainable open science practices into five institutions.

The objective of the OPUS project is to develop a set of interventions for open science toward a system that incentivises and rewards researchers to take up practices of providing open access to research outputs, early and open sharing of research, participation in open peer-review, measures to ensure reproducibility of results, and involving all stakeholders in co-creation. Five test pilot projects will be implemented within the project with the aim of integrating sustainable open science practices into three research-performing organisations (University of Rijeka, University of Cyprus, NOVA University Lisbon) and two research funding organisations (The Research Council of Lithuania and Unitatea Executiva Pentru Finantarea Invatamantului Superior a Cercetarii Dezvoltarii si Inovarii – UEFISCDI) through action plans for institutional and cultural change.

The Open Science Centre, in cooperation with the University of Rijeka, has been actively involved from the very beginning in the preparation of project documentation to submit a project application for the OPUS.

The OSC currently actively participates in the project's Work Package 4 which concerns testing the interventions and indicators and metrics via action plans at the pilot institutions.

¹⁷ La Plataforma Oceánica de Canarias

¹⁷ La Plataforma Oceánica de Canarias

i pokazatelja te metrike putem akcijskih planova u pilot institucijama.

U vrijeme pisanja ovog članka u tijeku je razrađivanje akcijskog plana za Sveučilište u Rijeci koje se odnosi na četiri kategorije: istraživanje, edukacija, rukovođenje, vrednovanje. Centar za otvorenu znanost odgovoran je za aktivnosti na polju istraživanja i edukacije.

Aktivnosti Centra:

- praćenje otvorenih publikacija u otvorenom pristupu testne skupine (docenti, poslijedoktorandi, viši predavači, predavači, viši asistenti) s Odjela za biotehnologiju, Fakulteta za informatiku i digitalne kompetencije, Fakulteta za matematiku i Fakulteta za fiziku Sveučilišta u Rijeci,
- jačanje i pozicioniranje Centra kao središnjeg mjesta za provođenje aktivnosti iz polja otvorene znanosti,
- održavanje edukacija na temu otvorenog pristupa i istraživačkih podataka,
- održavanje programa za podizanje svijesti o otvorenoj znanosti.

Navedene aktivnosti Centra, smatraju se ključnima u postizanju srednjoročnih i dugoročnih rezultata koje će Sveučilište u Rijeci postići na projektu.

4. Zaključak

Otvorena znanost predstavlja otvaranje cjelokupnog istraživačkog procesa, odnosno provođenje znanosti na otvoren i suradnički način, kojim se omogućuje sudjelovanje i korištenje svih rezultata istraživačkih aktivnosti na transparentan način. Otvorena znanost ne potiče samo otvoreni pristup publikacijama i istraživačkim protokolima i podacima već i otvoreni proces znanstvene komunikacije, uključujući popularizaciju znanosti, otvoreni dijalog, otvoren recenzijski postupak i otvorenu prosudbu, otvorene formate, podatke i alate, otvorene standarde, otvorenu znanstvenu infrastrukturu i otvorene softverske kôdove te otvoreno obrazovanje (UNIRI, 2021). Slijedeći prethodno navedeno, Sveučilište u Rijeci je prvo sveučilište u Hrvatskoj koje je donijelo Politiku otvorene znanosti. Time su na razini sveučilišta zadovoljena dva od tri preduvjeta za implementaciju otvorene znanosti u praksi: infrastruktura, kroz sustav repozitorija Dabar, te politika otvorene znanosti. Kako bi otvorena znanost zaista zaživjela u praksi, potrebno je izmijeniti i sustav vrednovanja znanstvenoistraživačkog rada te uvesti nagrađivanje i poticaje za provođenje praksi otvorene znanosti.

At the time of writing this paper, an action plan is being elaborated for the University of Rijeka addressing four categories: research, education, management, and evaluation. The Open Science Centre is responsible for activities in the field of research and education.

OSC's activities:

- Monitoring of open access publications of the test group (assistant professors, postdoctoral researchers, senior lecturers, lecturers, and senior teaching assistants) from the Department of Biotechnology, Faculty of Information and Digital Technologies, Faculty of Mathematics, and Faculty of Physics of the University of Rijeka
- Strengthening and positioning the Centre as the hub to implement activities in the field of open science
- Implementing education about open access and research data
- Implementing programmes to raise awareness about open science

The Centre's activities mentioned above are considered key in achieving medium- and long-term results which will be achieved in the project by the University of Rijeka.

4. Conclusion

Open science refers to the opening of the entire research process, i.e., conducting scientific research in an open and collaborative manner that allows for the participation and use of all results of research activities in a transparent manner. Open science promotes not only open access to publications, research protocols, and data, but also an open process of scientific communication, including the popularisation of science, open dialogue, open peer review and open evaluation, open formats, data and tools, open standards, open scientific infrastructure, open-source software codes, and open education (UNIRI, 2021). Complying with the above, the University of Rijeka is the first university in Croatia to adopt the Open Science Policy. At the university level, then, two of the three prerequisites for the implementation of open science in practice are met: the infrastructure, through the Dabar repository system, and the Open Science policy. For open science to really come to life in practice, it is necessary to change the system of evaluation of scientific and research work and to introduce rewards and incentives of the implementation of open science practices. It is im-

Važno je kontinuirano raditi i na podizanju razine svijesti svih dionika znanstvenog procesa o važnosti otvorenih znanstvenih informacija, kao i educirati istraživače za provođenje praksi otvorene znanosti. Tu je svoju ulogu prepoznala Sveučilišna knjižnica Rijeka koja kroz Centar za otvorenu znanost kreira i provodi edukativne programe za razvoj vještina potrebnih za provođenje praksi otvorene znanosti za sve dionike znanstvene djelatnosti te kontinuirano radi na podizanju razine svijesti o aktualnostima vezanim uz otvorenu znanost.

Sveučilišna knjižnica Rijeka se osnivanjem Centra za otvorenu znanost i upravljanje znanstvenim informacijama snažno pozicionirala na Sveučilištu kao važan dionik u pružanju potpore za provođenje praksi otvorene znanosti, a Sveučilište je prepoznalo Knjižnicu kao važnog partnera u svim pitanjima vezanim uz otvorenu znanost što se očituje u brojnim aktivnostima u koje je Knjižnica uključena na Sveučilištu. Knjižnica se istaknula kao važan dionik u izradi dokumenata Sveučilišta o otvorenoj znanosti, sudjeluje u međunarodnim projektima Sveučilišta vezanim uz otvorenu znanost, na poziv uprave Sveučilišta organizira edukacije o temama vezanim uz otvorenu znanost, na poziv rektorice održana je tematska točka sjednice Senata Sveučilišta o otvorenoj znanosti, a na sjednicama Stručnog vijeća za istraživanje i inovacije uvedena je stalna točka dnevnog reda za izvještaje Knjižnice o aktualnostima vezanim uz otvorenu znanost.

Otvorena znanost podržava shvaćanje znanosti kao dinamične aktivnosti koja je podložna stalnom revidiranju, pa će se i Politika otvorene znanosti revidirati po potrebi, a najmanje svake dvije godine, kako bi se dokument uskladio s promjenama u relevantnom zakonodavstvu ili nacionalnim i međunarodnim (posebno EU) politikama. S obzirom na to da je u tijeku usvajanje Hrvatskog plana za otvorenu znanost, te da se inicijativa otvorene znanosti sve više širi, namjera je da se Politika otvorene znanosti revidira što prije.

Kako inicijativa otvorene znanosti sve više dolazi do izražaja, ovakav prikaz dobre prakse može poslužiti drugim visokoškolskim i sveučilišnim knjižnicama kao primjer na koje sve načine mogu poduprijeti otvorenu znanost u sredini u kojoj djeluju.

portant to work continuously to raise awareness of the importance of open science information among all stakeholders in the scientific process and to train researchers to implement open science practices. This is where the University of Rijeka Library recognized its role, creating and implementing educational programs through the Centre for Open Science, to develop the skills needed to implement open science practices for all stakeholders in scientific activity, and continuously working to raise awareness of current events related to open science.

With the establishment of the Centre for Open Science and Scientific Information Management, the University of Rijeka Library has positioned itself at the University as an important actor supporting the implementation of open scientific practises, and the University has recognised the Library as an important partner in all matters related to open science, which is reflected in numerous activities in which the Library is involved at the University. The Library has distinguished itself as an important factor in the preparation of the University's documents on Open Science, participates in the University's international projects on Open Science, organises training sessions on topics related to Open Science at the invitation of the University's management, has been the subject of the University Senate's meeting on Open Science at the invitation of the Rector, and a permanent agenda item was introduced for the Library's reports on current events related to Open Science has been introduced at the meetings of the Expert Council for Research and Innovation.

Open science supports understanding science as a dynamic activity prone to constant revision. As such, the Open Science Policy will be revised as necessary and at least every two years to ensure that the document is in line with changes in relevant legislation or national and international (especially EU) policies. Since the Croatian Open Science Plan is in the process of adoption, and since the open science initiative is expanding more and more, it is intended that the Open Science Policy be revised as soon as possible.

Since the open science initiative is gaining in prominence, this type of presentation of good practice may serve other academic and university libraries as an example of different ways in which they can foster open science in the environment in which they are active.

Bibliografija / Bibliography

- Bueno de la Fuente, G. (s. a.) What is Open Science? Introduction. *Foster*. <https://www.fosteropenscience.eu/content/what-open-science-introduction>. (14. 9. 2023)
- Celjak, D., Bekić, Z., Cundeković, M., Jertec, Lj., Milinović, M., & Zubić, A. (2017). DABAR – the national infrastructure for digital repositories. U: *EUNIS 23rd Annual Congress: Shaping the Digital Future of Universities. Book of Proceedings* (str. 16-24). Münster: European University Information Systems Organization. doi: 10.17879/21299722960. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:102:865973>.
- DABAR. (2023). Dabar – digitalni akademski arhivi i repozitoriji. <https://dabar.srce.hr/>. (14. 9. 2023)
- DIOSI. (2023). About. <https://diosi.eu/the-project/>. (15. 9. 2023)
- DORA. (2023). About DORA. <https://sfedora.org/about-dora/>. (15. 9. 2023)
- European Commission. (s. a.). Open Science. https://research-and-innovation.ec.europa.eu/strategy/strategy-2020-2024/our-digital-future/open-science_en. (15. 9. 2023)
- FOSTER. (s. a.). Open Science Definition. <https://www.fosteropenscience.eu/foster-taxonomy/open-science-definition>. (14. 9. 2023)
- Hrvatski sabor. (2022a). Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o pravu na pristup informacijama. *Narodne novine* 69/2022. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2022_06_69_1025.html. (21. 9. 2023)
- Hrvatski sabor. (2022b). Zakon o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti. *Narodne novine* 119/2022. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2022_10_119_1834.html. (15. 9. 2023)
- Macan, B. (2021). Otvorena znanost – od ideje do implementacije. *Zdravstveni glasnik* 7(1), 106-107. <https://hrcak.srce.hr/263385>. (14. 9. 2023)
- Nacionalno vijeće za znanost, visoko obrazovanje i tehnološki razvoj. (2017). Pravilnik o uvjetima za izbor u znanstvena zvanja. *Narodne novine* 28/117. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2017_03_28_652.htm. (15. 9. 2023)
- Nosek, B. (2019, June 11). Strategy for Culture Change. *Center for open science*. <https://www.cos.io/blog/strategy-for-culture-change>. (21. 9. 2023)
- OPUS. (2023). About. <https://opusproject.eu/about/>. (15. 9. 2023)
- Otvorena znanost Uniri. <https://otvorenaznanostuniri.svkri.hr/>. (15. 9. 2023)
- Srce. (2023). Vijeće Inicijative za HR-OOZ usvojilo prijedlog Hrvatskog plana za otvorenu znanost. <https://www.srce.unizg.hr/vijesti/vijece-inicijative-za-hr-ooz-usvojilo-prijedlog-hrvatskog-plana-za-otvorenu-znanost/686>. (15. 9. 2023)
- Tzanova, S. (2020). Changes in academic libraries in the era of Open Science. *Education for Information* 36(3), 281-299. <https://doi.org/10.3233/EFI-190259>.
- UNESCO. (2023). UNESCO Recommendation on Open Science. <https://en.unesco.org/science-sustainable-future/open-science/recommendation>. (15. 9. 2023)
- UNIRI. (2019). Deklaracija Sveučilišta u Rijeci Europska otvorena znanost. https://uniri.hr/wp-content/uploads/2021/06/04.-Donosenje-Deklaracije_Europska-otvorena-znanost.pdf. (15. 9. 2023)
- UNIRI. (2021). Politika otvorene znanosti Sveučilišta u Rijeci. https://uniri.hr/wp-content/uploads/2021/10/09.02.-Politika-otvorene-znanosti_UNIRI.pdf. (15. 9. 2023)
- UNIRI. (2022a). Informacijski alati za istraživače. https://svkri.uniri.hr/wpcontent/uploads/2022/03/Informacijski_alati_za_istrazivace.pdf. (15. 9. 2023)
- UNIRI. (2022b). Upute za provedbu Politike otvorene znanosti. https://www.svkri.uniri.hr/images/upte_otvorena_znanost_mem.pdf. (15. 9. 2023)
- UNIRI (2022c). Odluka o obvezi pohrane i objave znanstvenih, stručnih i popularnih radova te istraživačkih podataka u institucijski repozitorij Sveučilišta i sastavnica Sveučilišta u Rijeci. <https://svkri.uniri.hr/senat-sveucilista-u-rijeci-donio-odluku-o-obvezi-pohrane-i-objave-radova-u-institucijski-repozitorij/>. (15. 9. 2023)
- UNIRI (2023). Statut Sveučilišta u Rijeci. <https://uniri.hr/o-sveucilistu/dokumenti-i-propisi/>. (15. 9. 2023)
- Vieira, A. (s. a.) Model Policy on Open Science for Research Performing Organisations. *OpenAIRE*. <https://www.openaire.eu/model-policy-on-open-science-for-research-performing-organisations>. (15. 9. 2023)
- YERUN – Young European Research Universities Network. <https://yerun.eu/>. (15. 9. 2023)
- YUFE. (2023). About YUFE. <https://yufe.eu/who-we-are/#about-yufe>. (15. 9. 2023)
- YUFERING. (2023). What is Yufering?. *University of Essex*. <https://www.essex.ac.uk/global/engagement/european-networks/yufering>. (15. 9. 2023)

Vrijedno izdanje poljičkih dokumenata

Poljičke isprave II. Iz Zbirke Aleksandra Poljanića (prir. Mehmed Kardaš), Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2022, 291 str.

Iva Beljan Kovačić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, Mostar, Bosna i Hercegovina / Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mostar, Mostar, Bosnia and Herzegovina
iva.beljankovacic@ff.sum.ba

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine 2021. godine objavila je *Poljičke isprave I. Iz Zbirke Aleksandra Poljanića*, a već 2022. i *Poljičke isprave II*, drugi dio vrijedne publikacije nastale u okviru njezina “Projekta Čuvanja, zaštite i prezentacije dokumenata iz Arhiva Poljičke republike pisanih bosančicom”. Od tristotinjak poljičkih dokumenata, koliko se nalazi u posjedu Biblioteke, u ova dva sveska objavljeno je oko dvjesto. Dokumente je priredio, transliterirao i transkribirao lingvist Mehmed Kardaš s Filozofskoga fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Urednici su izdanja Muamera Smajić i Ismet Ovčina, a recenzenti vrsni stručnjaci Lejla Nakaš, Ivan Botica i Jurica Matijević.

U podnaslovu knjige istaknuto je ime Aleksandra Poljanića, nekadašnjeg direktora Zemaljske banke za Bosnu i Hercegovinu i zacijelo najvećega bosanskohercegovačkog kolekcionara, iz čije su zbirke ovi poljički dokumenti prešli u vlasništvo Nacionalne i univerzitetske biblioteke. Poljanićevo je ime zbog optužbe o suradnji s okupatorom nakon uspostave komunističke vlasti izbrisano iz bosanskohercegovačkog kulturnog pamćenja, pa je ovaj podnaslov podsjećanje na njegove zasluge u prikupljanju i čuvanju kulturnih dobara.¹

Vrijednost ove publikacije ogleda se na više razina: kako u sadržaju i dostupnosti samih objavljenih dokumenata, tako i u načinu njihova priređivanja, koje slijedi najbolja pravila struke. Objavljena građa omogućuje nam bolje poznavanje jedne interesantne lokalne zajednice u predmodernom dobu – uvid u njezino društveno uređenje, živu pisanu kulturu, ali i svakodnevni život – a to su Poljica, Poljička knežija ili pak Poljička republika, kako ju je u svom

djelu *Put po Dalmaciji* nazvao čuveni putopisac Alberto Fortis. Taj kraj, koji se pruža istočno i jugoistočno od Splita na prostoru koji omeđuju rijeke Žrnovnica i Cetina te more, već počevši od 13. st. ima određen stupanj upravne autonomije. Drevna Poljička knežija bila je podijeljena na 12 katuna, čiji su predstavnici birali velikoga kneza na jednu godinu. Određen stupanj samostalnosti u odnosu na hrvatsku, ugarsku, bosansku, mletačku, osmansku i austrijsku vlast Poljica su sačuvala i u kasnijim stoljećima. To je praktično značilo da su im vlasti priznavale autonomiju u unutarnjim poslovima i da su ona svoj život uređivala prema svojim statutima i običajima, koje su provodili lokalni službenici. Takva je situacija ostala sve do okupacije Napoleoneve vojske početkom 19. stoljeća, kad je francuski providur Vicko Dandolo ukinuo 700 godina staru Poljičku republiku.

Poljica u predmodernom dobu karakterizira vrlo živa pisana kultura, čiji je najvažniji spomenik Poljički statut (a prva mu redakcija datira iz 1440.). Poljica su imala ustanovu/službu javnoga bilježnika (kojega su nazivali *kančilir*) i običaj pismenog reguliranja vlasničkih odnosa i obiteljskih prava i starina – a dokaze o svemu tome čuvale su poljičke kuće generacijama. Zahvaljujući tome stvaralo se i čuvalo mnoštvo dokumenata.² U administrativnoj praksi koristio se narodni hrvatski jezik, kao i varijanta ćirilice koja je u ranom novom vijeku bila raširena na prostoru Bosne, Huma, Dalmacije i Dubrovnika.

Dio upravo tih poljičkih dokumenata – koji, treba naglasiti, spada među mali broj ukupno objavljenih – donosi i ova knjiga. Dokumenti u posjedu

¹ Valja u tom kontekstu uputiti na istraživanje Andreja Rodinisa, objavljeno u knjizi *Aleksandar Poljanić. Tragom zaplijenjene zbirke* (Sarajevo, 2012), koja rekonstruira Poljanićev životni i profesionalni put, njegove kolekcionarske pothvate i sudbinu njegove zbirke nakon optužbe za kolaboracionizam. Knjiga donosi i informacije o načinu na koji su poljički dokumenti iz njegove zbirke prešli u vlasništvo NUBBiH.

² Za sažete informacije o pismenoj kulturi Poljica i nastanku dokumenata v. Ivan Botica, Uzorna objava *Poljičkih isprava* u Sarajevu, *Slovo* 1/2022, 462–465, kao i uvodnu studiju kojom je popraćeno objavljivanje dijela omiške i poljičke ćirilice građe koja se čuva u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu: Ivan Botica i Ružica Brčić, Hrvatskoćirilni zapisi s poljičkoga i omiškoga prostora (iz fundusa Zbirke isprava i rukopisa pisanih bosančicom), *Fontes: izvori za hrvatsku povijest* 1/2017, 11–28.

Nacionalne i univerzitetske biblioteke datiraju iz razdoblja od 1507. do 1867. godine. Prvi svezak obuhvaća raspon od 1507. do 1741. (i donosi neke od najvrjednijih isprava iz zbirke, koje potječu iz vremena osmanske uprave), a drugi od 1741. do 1800. godine.

Među dokumentima prevladavaju kupoprodajni ugovori, ugovori o diobi obiteljske imovine, zatim različite potvrde o posudbi i dugovima, darovnice, oporuke, knjižice računa itd. Među njima nalazimo i isprave mletačkih providura u kojima se rješavaju različiti sporovi među Poljičanima. Suvremeno izdanje čini ovu građu dostupnom stručnjacima različitih profila i tako otvara mogućnost lakšeg istraživanja ove interesantne mikrokulture, ali i povijesti i kulture dalmatinskog područja u ranom novom vijeku. U tom kontekstu važno je napomenuti da suvremena izdanja starih djela i dokumenata redovno povećavaju broj znanstvenih i stručnih studija posvećenih objavljenom tekstu, periodu ili kulturno-povijesnom fenomenu.

Međutim, treba reći da ovi tekstovi nisu zanimljivi samo struci, kako bismo možda očekivali. Iako su pisani administrativnim stilom i uz pomoć ustaljenih konvencija (slijedeći stil latinskih isprava iz tog doba), iz njih dobivamo živ dojam o stvarnim ljudima, njihovu svakodnevnom životu, odnosu prema imovini (osobito zemlji), uređivanju vlasništva, obiteljskim odnosima i funkcioniranju lokalne zajednice u jednom vremenu. Pisani su živim i ekspresivnim jezikom, u kojem zamjećujemo mnoštvo stilskih figura, mjestimično i dijaloge, koji se obično koriste u kupoprodajnim ugovorima, nerijetko artikulirane u prave male priče o zemlji i njezinoj ulozi u životu Poljica.³

Osim kupoprodajnih ugovora, po uvidu u svakodnevni život Poljičana izdvajaju se i zapisi o prodajama oruđa i drugih predmeta (motika, maškлина, maljeva, kosira itd.; usp. str. 36),⁴ zapisi o prodaji ili

kupnji vina i rakije, kao i pedantni popisi dugova.⁵ Poljičke lokalne vlasti rješavaju i česte sporove: oko puteva, podjele nasljedstva, zemljišta, štete nastale na usjevima. Čest motiv u dokumentima različitih vrsta je i namjena dijela novca misama za umrle ili za spas vlastite duše.⁶

Međutim, osim iznimno vrijednog sadržaja ovih poljičkih isprava, jednaku pozornost zaslužuje i način njihova priređivanja u ovom izdanju. Dokumenti se donose kronološki, sa sažetkom sadržaja (regestom) i datacijom. Knjiga je opremljena i predgovorom Mehmeda Kardaša ("O ispravama iz Poljanićeve zbirke", str. 9–17), koji donosi osobito iscrpne podatke o jeziku i pismu dokumenata. Na kraju knjige nalazimo i popis (tablicu) dokumenata s njihovim fizičkim opisom, koji je izradila Muamera Smajić.

Odabir načela priređivanja tekstova zaslužuje osobite pohvale jer uvažava i potrebe struke i šire publike. Svaki se dokument u knjizi donosi u trima oblicima. Na prvoj razini nalazimo faksimil, koji stručnom čitatelju omogućava uvid u izvornik i usporedbu s priređenim tekstom. Na drugoj razini nalazimo ćirilčni prijepis, koji omogućava lakše praćenje izvornoga teksta (jer su dokumenti često oštećeni i nečitki), ali istodobno i uvid u izvorno stanje jer je urađen po načelu vjernog prenošenja svih znakova ("slovo za slovo", "redak za redak"), pa i grafičkog rasporeda teksta iz izvornika. I konačno na trećoj razini nalazi se latinična transkripcija, koja omogućuje široj publici lakši uvid u tekst jer ga donosi u suvremenijem obliku (na razini grafije, interpunkcije, rekonstruiranja kraćenih dijelova teksta, ispravljanja pogrešaka i sl.). Taj je dio posla ujedno i najteži i najzahtjevniji za priređivača, ali donosi najviše koristi publici izvan uskoga kruga struke.

Vrlo zahtjevan posao, koji stoji pred svakim priređivačem starih tekstova, a uključuje odabir i dosljedno provođenje načela priređivanja, rješavanje problema s oštećenim i nečitkim dokumentima, neujednačenom grafijom, mnoštvom lokalnih izraza i

³ Iz dokumenata je razvidno da je zemlja Poljičanima iznimno važna, pa svaka parcela koja se prodaje ili popisuje ima svoje ime, ali i precizan opis vrste zemljišta (livada, okrajak, teg, guvno, dočić), kao i pozicije, koja također utječe na njezinu vrijednost ("niže vode", "niže pojate", "od bure" i sl.). Zapisi o prodajama zemljišta redovno ističu krajnju potrebu prodavatelja za novcem, ili starošću vlasnika koji je ostao bez nasljednika, ili druge razloge koji daju do znanja da se zemlja čuva u obiteljskom vlasništvu. To potvrđuje i još jedan stalni dio ugovora, a to je nuđenje zemlje najbližim rođacima na kupnju. Procjena vrijednosti utvrđuje se pak uz pomoć uglednih ljudi iz zajednice ("po cini dobrih ljudi", "i uzeše dobre ljude", "i stimasmo njegovo, i goru i vodu", str. 104).

⁴ Uvid u predmete kojima su se Poljičani svakodnevno koristili daje i (tužno intoniran) popis stvari koje žakan (đakon) Frane Novaković prodaje zbog neimaštine i gladi, a kupuje don Vid Vidaković jer rodbina nije htjela (str. 108–110): među stvarima nalazimo odjeću (košulja, skornje/čizme), namještaj (škrinja, stol, katriga/stolica), kao i nabožne predmete (mali križ) i knjige ("libar svar vandelija" i druge

libriće, str. 110).

⁵ Interesantno, popisi dugovanja ulaze i u oporuke: Ivan Lukačević tako u oporuci nabraja i tko mu je što dužan (za obrađivanje zemlje, za žito, za paljenje klačine) pa, primjerice, pedantno konstatira: "I da sam istomu Pavlu po kvarte raži da mi nagnoji na Takla, nije nagnojija, neka da libar pet" (str. 24).

⁶ Tako primjerice Anton Vidaković odlazi iz Poljica zbog gladi i seli u "cesarove zemlje" te u vanredno zanimljivu svodenju računa navodi svoje dugove i dužnike, ali i popisuje kome ostavlja zemlju na korištenje i vraćanje dugova prihodom od zemlje. Preostali dohodak određuje za misne službe za vlastitu dušu (str. 176–182). Supruga vojvode Frane Banića ostavlja parcelu zemlje kako bi se prihodom od njezina korištenja mogle plaćati mise za njezinu dušu poslije njezne smrti (str. 194).

toponima itd., Mehmed Kardaš uradio je pedantno i uzorno, poštujući najbolje uzuse struke.

Knjiga je osim toga uzorno tehnički realizirana: vizualno dojmljiva, s lijepo dizajniranim koricama, na vrlo kvalitetnu papiru i s opremom koja kod nas u znanstvenim izdanjima nije osobito česta. Zahvaljujući Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci Bosne

i Hercegovine i priređivaču M. Kardašu poljička kultura i poljički dokumenti, koji su dugo stajali u obiteljskim zbirkama, u vlasništvu kolekcionara, kao i u posebnoj zbirci Biblioteke, ovim su dvjema (dosad) objavljenim knjigama prikladno prezentirani stručnoj i široj publici.

Bibliografski doprinos naučnoistraživačkom radu

(U povodu *Bibliografije Adila Zulfikarpašića* priređivačice Narcise Puljek-Bubrić u ediciji Posebna izdanja Bošnjačkog instituta – Fondacije Adila Zulfikarpašića, 2022)

Lejla Kodrić Zaimović

Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet, Odsjek za komparativnu književnost i informacijske nauke, Katedra za informacijske nauke

Ova važna publikacija, čija je izrada pokrenuta 2021. godine, pridružuje se na najbolji mogući način, uz druga vrijedna izdanja pripremljena istom prigodom, obilježavanju značajnih jubileja – 100. godišnjice rođenja utemeljitelja i vakifa instituta Adila Zulfikarpašića te 20. godišnjice rada i djelovanja Bošnjačkog instituta u Sarajevu iz 2021.

U kratkom prigodnom predavljanju izdanja *Bibliografija Adila Zulfikarpašića* s jedne strane treba podsjetiti širu javnost na to zašto su bibliografije i njihova izrada toliko važne, posebno danas, a s druge strane, šta to znači u kontekstu bibliografskog predavljanja dugog i slojevitog javnog, političkog i kulturnog opusa Adila Zulfikarpašića.

Bibliografija spada u tzv. *obavijesna pomagala*, odnosno pomagala za organiziranje, konsolidiranje i predavljanje institucionalno ili drugdje pohranjenog znanja, bibliografski angažman – odvajkada, pa tako i danas – predavlja jezgru profesionalnog djelovanja bibliotekara, bibliografa, kao i ostalih informacijskih stručnjaka, i vjerovatno njegov najsloženiji dio. Bibliografija je usto i vrlo stara te oprobana i dokazano funkcionalna publikacija – neovisno o tome da li je kreirana tradicionalnom metodom *de visu* ili uz savremene informacijske alate i pomagala, tipa softverskih programa za izradu bibliografija. Zabilježena je još na glinenim pločicama, papirusu i na pergamentu unutar Asurbanipalove i Aleksandrijske biblioteke, u začecima razvoja bibliografsko-informacijskih djelatnosti, još tada, dakle, čovjek je osvijestio nužnost razvoja informacijskih pomagala zahvaljujući kojima će biti osiguran uvid u novonastalo znanje. Bibliografija oduvijek, pa tako i danas, na najizravniji i najuspjeliji način sudjeluje u zahtjevnom procesu naučnog otkrivanja, ona šteti vrijeme i trud istraživaču i jedinstveno, na jednom mjestu, ovisno o kojoj se vrsti bibliografije radi, okuplja informacije od posebnog interesa.

Interes za bibliografiju i bibliografska istraživanja u stalnom je porastu, upravo s obzirom na činjenicu da živimo u svijetu prezasićenom informacijama, osobito onim neprovjerenim, pa je izrada bibliografija vođena međunarodnim strukovnim pravilima te jasno definiranim metodama, kao što je slučaj s ovom bibliografijom, važnija nego ikad prije. Nerijetko, u nesagledivim primjerima stradavanja naučne i ostale vrijedne građe, a o čemu i bosanskohercegovačka historija, nažalost, svjedoči u više navrata, bibliografije su funkcionirale i kao alati rekonstruiranja nekoć postojećeg, a sad uništenog znanja, doprinoseći njegovoj obnovi. Stoga je jasno i to da bibliografija nije publikacija formalne naravi, već upravo one suštinske, istraživačke, imajući u vidu to da je njena uloga i značaj u procesu naučnog rada i istraživanja nezaobilazna, a koristi nemjerljive. Za bibliografa ona znači slojevito te mukotrpno istraživanje različitih izvora, mahom rasutih po različitim ustanovama – dakle, od svojevrsnog *haosa* informacija bibliografija treba uspostaviti smisleni *kosmos*.

Upravo jednog takvog, za širu naučnu i stručnu javnost nesumnjivo vrijednog poduhvata, prihvatila se autorica – priređivačica kolegica Narcisa Puljek-Bubrić s *Bibliografijom Adila Zulfikarpašića*. Poduhvat je tim prije važniji kad je u pitanju dugotrajan, složen i bogat javni, politički i kulturni opus predavljen ovom, po svojoj vrsti personalnom bibliografijom. Djelujući na tragu svojeg važnog profesionalnog opredjeljenja u svojem matičnom okruženju, u Bošnjačkom institutu – Fondaciji Adila Zulfikarpašića te u Biblioteci Bošnjačkog instituta, autorica *Bibliografije* Narcisa Puljek-Bubrić hrabro se uhvatila u koštac s važnim zadatkom bibliografskog opisivanja te predavljanja knjiga, tekstova, članaka, uvodnika, intervju a uređivačkog rada Adila Zulfikarpašića u periodu od 1954. do 2022, dakle, svojim opsegom pokrivajući period od gotovo 70 godina, objedinjujući arhivsku i bibliotečku

građu, rad u Cirihiu te ranije, kao i u Bošnjačkom institutu u Sarajevu.

Rezultat toga jeste i preko 700 bibliografskih jedinica koje se najvećim dijelom odnose na publicistički rad i na intervjue objavljene u periodičnim publikacijama u inozemstvu i u zemlji te svojim manjim dijelom na monografske publikacije. Svaku bibliografsku jedinicu odlikuje njezina dosljednost i ujednačenost. Metodološki, bibliografija slijedi polja i interpunkciju Međunarodnog standardnog bibliografskog opisa, donoseći osnovne informacije o publikaciji: ime i prezime autora, naslov, podatke o izdanju, paginaciji, napomene, a za članke i izvor u kojim novinama i časopisu su objavljeni.

Bibliografija je podijeljena u tri cjeline: prvi dio podveden je pod odrednicu Autorski rad, a odnosi se na knjige, članke i tekstove, predgovore i uvodnike te obavještenja redakcije *Bosanskih pogleda*, drugi dio jesu Zulfikarpašićevi intervjui objavljujani desetljećima u različitim publikacijama u inozemstvu i u zemlji, dok se posljednji dio bibliografije odnosi na urednički rad Adila Zulfikarpašića, prije svega u *Bosanskim pogledima*. Unutar spomenutih tematskih cjelina bibliografija je složena hronološki, od ranijih izdanja prema novijima, a unutar jedne godine ili zasebne cjeline bibliografske jedinice sređene su abecedno prema naslovu. Ovakav odabir rješenja sa strane autorice ili priređivačice bibliografije nameće se kao najbolja moguća praksa ili kao najfunkcionalnije rješenje, s obzirom na složene zahtjeve raznolike bibliografske građe.

Kako je svaka bibliografija, a to se iz ovih detalja već može vidjeti, suštinski vrlo složena publikacija, odnosno publikacija s više mogućih ulaznih parametara, priređivačica *Bibliografije* obogatila je publikaciju indeksima, čime je uvećala informativnost ove publikacije, otvarajući je prema načinima korištenja koji odgovaraju pojedinačnim korisnicima, u vezi s njihovim konkretnim potrebama. Indeks je podijeljen na četiri cjeline: *Indeks ličnih imena*, *Indeks sagovornika*, *novinara*, *priređivača i fotografa koji su učestvovali u intervjui*, *Indeks pojmova* i *Indeks novina i časopisa u kojima su objavljeni tekstovi, članci i intervjui*. To znači da je *Bibliografija* pretraživa kroz sve nabrojane parametre ili ulazne informacije, što dovoljno govori o njezinoj potencijalnoj funkcionalnosti. Na kraju, *Bibliografija* je dodatno obogaćena ilustracijama: slikama, člancima, fotografijama. *Bibliografija* je rađena *de visu*, a s obzirom na to da je tako pažljivo pripremljena,

lahko se može prenijeti u bilo koji specijalizirani alat za izradu bibliografija te učiniti vidljivom i u mrežnom okruženju.

O još složenijim pojedinostima i izazovima izrade ove *Bibliografije* čita se i u svojevrsnoj autorefleksiji te predgovoru autorice Narcise Puljek-Bubrić. Jedan od tih izazova, koji i dalje valja rješavati, jeste izazov identifikacije građe i nepotpisanih tekstova, osobito u emigraciji te u periodici, što sve skupa, opet, govori o složenosti uvjeta djelovanja autorskog i publicističkog rada Adila Zulfikarpašića. S druge strane, bibliografi se nerijetko susreću s poduhvatom okupljanja personalne građe autora koje ne krasi duboka kolekcionarska, bibliofilska svijest o važnosti pisanog traga. Ovdje, upravo suprotno, *Bibliografija* se prirodno naslanja na viziju kolekcionara čiji je prikupljački nerv i bogata svijest o važnost kolekcionarstva, bibliofilije, jasna vizija vrijednosti institucionalnog prikupljanja te pohrane – ovakvu *Bibliografiju* učinila uopće mogućom. Ovakvo pripremljena bibliografija, s obzirom na to da na jednom mjestu predstavlja žanrovsko, sadržajno i tematsko bogatstvo opusa i djelovanja Adila Zulfikarpašića, sigurno će dodatno pojačati interes za teme i fenomene jednog vremena i pojave.

Na koncu, bibliografija je oduvijek, pa tako i u ovom slučaju, svojevrsna slika svijeta, društveno-političkih dešavanja, stanja duha i složenosti uvjeta u kojima je, u ovom konkretnom slučaju, djelovao i Adil Zulfikarpašić. Šta to onda novo ili po prvi put donosi jedna ovakva publikacija?

Kada se na jednom mjestu objedine bibliografski podaci o Zulfikarpašićevom opusu, na snagu stupa i cjelovitija komparativna valorizacija opusa, prateći njegove mijene, sazrijevanja te konačno formiranje vizije Bosne i njezinih usuda, teme bošnjaštva i dr. – sve kroz prizmu jednog osebnog ljudskog vijeka i složenog trenutka naše povijesti. Kao i svaka referentna publikacija, i ova bibliografija otvorena je za dodatna istraživanja te dodatne bibliografske jedinice, u smjeru u kojem to navodi i sama autorica, kao i, možda, u smjeru bogate recepcije javnosti o pisanju i djelovanju Adila Zulfikarpašića, rasute u publikacijama diljem svijeta, ali je i u postojećem opsegu bjelodano da će *Bibliografija* Adila Zulfikarpašića autorice – priređivačice Narcise Puljek-Bubrić predstavljati vrijedno pomagalo u budućem naučnoistraživačkom radu te u afirmaciji opusa Adila Zulfikarpašića.

İsmail E. Erünsal, *A History of Ottoman Libraries*, Boston: Academic Studies Press, 2022, 262 str.

Lamija Ljuša

Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut, Sarajevo, Bosna i Hercegovina
lamija.hatibovic@hotmail.com

Iz pera turskog profesora i istraživača İsmaila E. Erünsala, u sklopu edicije *Ottoman and Turkish studies*, 2022. godine iz štampe je izašla knjiga *A History of Ottoman Libraries*, kao prilog proučavanju kulturne historije, historije biblioteka i bibliotekarstva. Erünsal je kroz ovu publikaciju afirmirao povijest i značaj knjige, a posebno osnivanje i organizaciju osmanskodobnih biblioteka. Knjiga se sastoji iz dva dijela. Prvi dio, naslovljen kao *Historical Development*, hronološki prikazuje razvoj biblioteka u osmanskom periodu i predstavljen je u pet poglavlja: “Early Ottoman Libraries (1299–1453)” (str. 9-17), “From College and Mosque Libraries to the Independent Library (1453–1650s)” (str. 19-49), “Independent and Large College Libraries (1650s–1730)” (str. 51-64), “The Expansion and Reorganization of the Ottoman Library System (1730–1839)” (str. 65-95) i “Foundation Libraries in the Age of Reforms (1839–1922)” (str. 97-113). U ovom istraživanju Erünsal se služio prvorazrednim izvorima, prvenstveno vakufnamama, u kojima su, između ostalog, iskazane želje vakifa u pogledu načina funkcioniranja biblioteka kao i druge pojedinosti vezane za biblioteku kao vakuf. U prvom poglavlju knjige dat je hronološki pregled i prikaz razvoja osmanskodobnih biblioteka, od najranijih koje su egzistirale pri džamijama, medresama i sličnim ustanovama do samostalnih nezavisnih biblioteka. Na osnovu političkih i kulturnih zbivanja iz perioda vladavine Gazi Osmana, Murata I, Bajezida I, Murata II i Mehmeda II autor je dao argumente o postojanju prvih osmanskih biblioteka. Uprkos činjenici da se intenzivnije pokretanje biblioteka i kulturni procvat desio za vrijeme Murata II, o značajnijem razvoju biblioteka, smatra Erünsal, možemo govoriti nakon osvajanja Istanbula. Prvom osmanskom bibliotekom nakon osvajanja Istanbula smatra se dvorska biblioteka, ali postoje različita mišljenja o tome koja je prva vakufska biblioteka. Većina historičara, navodi Erünsal, smatra da je biblioteka u kompleksu Eyüp jedna od najranijih. Pojava prvih kataloga i razvoj bibliotečkog sistema osobito za vrijeme Bajezida II od posebnog su značaja za osmanskodobne biblioteke.

Dva su sačuvana kataloga iz tog perioda. Prvi nije datiran, ali se može reći da je pripreman na početku 16. vijeka i pripada biblioteci džamije Mehmeda II, dok je katalog dvorske biblioteke iz 1502. godine značajan prevashodno zbog pravila klasifikacije koja su njime definirana. Prema riječima Erünsala, druga polovina 17. i prva četvrtina 18. vijeka značili su prelazni period u historiji osmanskih biblioteka. Posebno je bila važna druga polovina 17. vijeka zbog osnivanja nezavisnih samostalnih biblioteka koje nisu bile vezane za određene ustanove i čije su usluge namijenjene široj javnosti. U ranijim bibliotekama koje su djelovale pri različitim ustanovama bibliotekar je, uz primarni posao koji je obavljao pri toj ustanovi, radio pola radnog vremena, dok je u nezavisnim bibliotekama bio potpuno posvećen bibliotečkom poslu te je bio bolje plaćen. Za vrijeme vladavine Mahmuda I, koji je slovio za istinskog bibliofila, nezavisna biblioteka već postoji kao usvojena norma, a Erünsal predstavlja to vrijeme kao zlatno doba osmanskih biblioteka s evidentnim trendom osnivanja velikih biblioteka. I najzad, kraj prvog dijela knjige autor je posvetio vakufskim bibliotekama u periodu reformi 1839–1922. godine. Kraj 18. vijeka, kako on navodi, obilježio je niz političkih kriza i ratova te nametanje modernizacije koja je imala utjecaj na sve institucije u Carstvu pa tako i na bibliotečki sistem. Čak i poslije reformi 1839. godine, vakufske biblioteke nastavile su da egzistiraju do početka 20. vijeka. Osnovni uzrok propadanja vakufskih biblioteka, smatra Erünsal, bio je u tome da nije bilo moguće uvesti nove spoznajne principe u ove biblioteke koje su imale status dobrotvornih ustanova, odnosno nije bilo načina da se klasična osmanska biblioteka modernizuje i da se naučnici i bibliotekari koriste novim naslovima na zapadnim jezicima. Sa dolaskom Republike poslije 1923. godine postojeći pravni i edukacijski sistemi su ukinuti i zamijenjeni zapadnim modelima pa su ti događaji, kako navodi Erünsal, označili kraj postojanja vakufskih biblioteka.

Drugi dio knjige *Organization* posvećen je detaljnom opisu načina funkcioniranja biblioteka koji

podrazumijeva prvenstveno osoblje te finansiranje i održavanje biblioteke i bibliotečkog inventara. Sastoji se od šest poglavlja: "Personnel" (str. 117-152), "The Establishment and Maintenance of Collections" (str. 153-169), "Catalogues and Cataloguing" (str. 171-193), "Services Offered" (str. 195-215), "Budgets and Audits" (str. 217-223) i "Library Buildings and Furnishing" (str. 225-231). Prema riječima autora, u ranim osmanskim bibliotekama koje su postojale u sklopu drugih ustanova, funkciju bibliotekara nerijetko je obavljalo osoblje ustanove u koju je biblioteka smještena ili se dešavalo da je postojao samo jedan bibliotekar. Razvojem biblioteka u samostalne institucije povećala se potreba za osobljem koje je bilo bolje plaćeno pa su uz bibliotekare radili njihovi asistenti, mudželiti, kao i drugo pomoćno osoblje. U ovim poglavljima autor je također naglasio značaj pojave popisa knjiga, odnosno bibliotečkih kataloga, kao osnovnog informacionog instrumenta koji upućuje na sadržaj bibliotečkog fonda. Pravni status vakufskih biblioteka zahtijevao je da se inventari sastavljaju kako bi se obezbijedio uvid u zbirku pa se u ranom periodu osmanskih biblioteka inventari vakufskih biblioteka

mogu smatrati prvim primjercima osmanskih bibliotečkih kataloga. I na kraju, u drugom dijelu knjige pojašnjeni su također uvjeti rada i način funkcioniranja biblioteka. Kako navodi Erunsal, prije pojave nezavisnih samostalnih biblioteka knjige su se posuđivale korisnicima. Međutim, od početka 17. vijeka težilo se tome da se knjige konsultiraju unutar biblioteke pa je, naročito u bibliotekama osnovanim u 18. i 19. vijeku, to već postala uobičajena praksa. Na kraju knjige je zaključak, kao i popis korištene literature te neobjavljenih arhivskih izvora.

Iako je na temu historije osmanskih biblioteka do sada objavljeno više studija i naučnih radova, najviše na turskom jeziku, ova publikacija predstavlja značajno istraživačko djelo s odgovarajućim naučnim aparatom, utemeljeno na brojnim neobjavljenim izvorima. Predstavlja ujedno i prilog intelektualnoj historiji knjige kao repozitorija znanja i saznanja. Zbog odabranog metodološkog pristupa, kao i činjenice da je objavljena na engleskom jeziku, knjiga je pristupačna ne samo za istraživače koji se bave historijom biblioteka i bibliotekarstva nego i za čitaoce zainteresirane za druge, srodne naučne oblasti.

Biblioteke – univerzalni simboli znanja i mudrosti

Dorđe Pisarev, priređivač. *O stanovnicima biblioteke: šta, zašto i kako čitati*. Zrenjanin; Novi Sad: Agora; Narodna biblioteka Kruševac, 2022.

Vesna Živković

Gradska biblioteka u Novom Sadu, Novi Sad, Srbija
vesna_zvkvc@yahoo.co.uk

Dorđe Pisarev (Vizić, 1957), pisac, esejista, književni kritičar i novinar, markantna ličnost savremene domaće proze i dobitnik više značajnih nagrada (Borislav Pekić, Laza Kostić, Stanislav Lem i dr.) priredio je knjigu *O stanovnicima biblioteke: šta, zašto i kako čitati*, koju su u toku 2022. godine zajedno objavili ugledna izdavačka kuća Agora i Narodna biblioteka Kruševac, kao drugi tom projekta *Akademija za pisce*. Izuzimajući stručne radove i monografije o bibliotekarstvu i knjižarstvu, kao i uopšteno o bibliotečko-informacionoj delatnosti, te beletristiku čiji junaci su bibliotekari, nema mnogo dela koje bibliotekama pristupaju sa filozofsko-esejističkog stanovništva, te je zbog te činjenice knjiga Dorđa Pisareva utoliko značajnija.

U ovoj originalnoj zbirci u čijem središtu su biblioteka, čitanje i čitaoci, Pisarev je kao prilježni kolekcionar sabrao niz mini eseja, ogleda, zapisa i odlomaka podeljenih u precizno određene tematske celine. Uvodni deo otvara odlomak iz Borhesove *Vavilonske biblioteke*,¹ kratke priče u kojoj se prvi put javlja motiv beskonačne biblioteke i u kojoj argentinski književnik univerzum, odnosno svet, poredi sa Bibliotekom kojoj “kraja nema” (str. 8), a koja se sastoji od “neodređenog, i možda beskonačnog, broja šestougaonih odaja, s prostranim bunarima za provetravanje u sredini, oivičenim veoma niskim ogradama sa stubovima” (str. 7).

U prvom poglavlju koje je naslovljeno “U biblioteci (sve)opšteg znanja” (str. 11-15) autor izdvaja i navodi neke od definicija biblioteke; od preciznih i formalnih enciklopedijskih odrednica, poput one iz *Velikog rečnika stranih reči i izraza*:² “Biblioteka. Zbirka knjiga, knjižnica; ustanova i zgrada u kojoj se čuvaju i čitaju, nekada i pozajmljuju knjige” i iz

Male enciklopedije Prosveta:³ “Knjižnica, zbirka i mesto gde se čuvaju knjige, listovi, časopisi, stari štampani spisi”, do one iz *Malog Larusovog rečnika simbola*,⁴ koja biblioteku sagledava kao “simbol svetovnih znanja, univerzalnosti i veličine” i “skup svih znanja sveta”, “svet u malom”, “mesto koje simbolizuje Vavilonsku kulu” (str. 11).

Drugo poglavlje – “Mediji za skladištenje” (str. 19-26) čine odlomci iz tri knjige: *Sociologija književnosti* Roberta Eskarpia,⁵ *Informatička bomba* Pola Virilioa⁶ i *Pokradeno pamćenje* Manfreda Ostena.⁷ U sva tri teksta se analizira fenomen čitanja: u prvom se analizira profil savremenog čitaoca, kao i čitalačke navike i društveni aspekti književnosti, te Eskarpi zaključuje da je čitanje u velikoj meri povezano sa okolnostima i da se “stapa sa svakodnevnim životom” (str. 22). Francuski teoretičar kulture i filozof Pol Virilio, pak, smatra da je pronalazak štamparske prese nametnuo “siromašenje jezika” i da je Gutenbergova galaksija proizvela “narode gluvonemih” (str. 23). U trećem tekstu Osten zaključuje da se biblioteka kao realno sabirno mesto štampanog memoriae seli u digitalni prostor kao mesto skladištenja (str. 25).

I treće poglavlje, koje je tematski najraznovrsnije, i nosi naziv “Istorija kao beskonačna sveta knjiga” (str. 29-34) Pisarev otpočinje odlomkom iz Borhesove knjige *Ogledalo zagonetki*, a nastavlja odlomkom iz *Spomenice Srpske čitaonice novosadske*,⁸ današnje Gradske biblioteke u Novom Sadu, u kojoj se navodi istorijski podatak da je još 1774. godine postojao plan za osnivanje jedne

³ *Mala enciklopedija Prosveta: opšta enciklopedija*. Beograd: Prosveta, 1968.

⁴ *Mali Larusov rečnik simbola*. Beograd: Laguna, 2011.

⁵ Robert Eskarpi, *Sociologija književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska, 1970.

⁶ Pol Virilio, *Informatička bomba*. Novi Sad: Svetovi, 2000.

⁷ Manfred Osten, *Pokradeno pamćenje*. Novi Sad: Svetovi, 2005.

⁸ *Srpska čitaonica – Gradska biblioteka u Novom Sadu: spomenica: 1845–1995*. Novi Sad: Gradska biblioteka, 1996.

¹ Horhe Luis Borhes, *Ogledalo zagonetki*. Novi Sad: Svetovi, 1995.

² Ivan Klajn i Milan Šipka, *Veliki rečnik stranih reči i izraza*. Novi Sad: Prometej, 2006.

biblioteke u Novom Sadu koja bi radila u okviru visoke škole i o kojoj bi brinuli profesori teologije i filosofije, ali do realizacije ideje nije došlo. U ovom poglavlju se navodi i odlomak o književnim kritičarima iz knjige *Ogledi* H. M. Encensbergera,⁹ kao i odlomak iz knjige *Dvostruki život* Gotfrida Bena,¹⁰ nemačkog pesnika, esejiste i lekara koji opisuje svoje loše iskustvo sa izdavačkom kućom J. F. Leman iz Minhena, jer je u jednoj knjizi koju su oni objavili Gotfrid ocrnjen kao “skrnatelj rase” (str. 32).

U poglavlju “O strategiji i istoriji čitanja” (str. 37-50) Pisarev je izdvojio zapise o bibliotekama, bibliotekarima, knjižarama, čitanju, značajnim ličnostima koji su živeli u različitim istorijskim periodima: piscima (Šekspir, Umberto Eko), filozofima i misliocima (Mišel de Montenj, R. V. Emerson, Rolan Bart), esejistima (Moris Blanšo, Alberto Mangel) i dr. Mnogi od njih su napisani sa iskrenim pijetom prema bibliotekama (“Ući u biblioteku isto je kao i ušetati u neku veliku katedralu i razgledati statue po zidu” – Čarls Kigan Pol) (str. 42) i sa spoznajom njene vrednosti i značaja (“...Njena svrha je da pročisti i očuva samu svrhu nacije, slavu i diku jednog naroda, a to je, osim najmilostivijih i najmirosljubivijih božjih obreda, unutrašnji sistem zemlje” – Erl od Šaftsberija) (str. 41).

U središtu poglavlja koje će nas zapitati i zabrinuti – “Gore li rukopisi” (str. 53-59) je, nažalost, večita i univerzalna tema spaljivanja knjiga – tih neprolaznih simbola slobodoumnosti, misaonosti, pokretačkih ideja i podsticajnih kritika. Velikani svetske književnosti: Bulgakov, Bredberi, Umberto Eko, Teri Pračet i Nil Gejmen u svojim delima progovaraju o spaljivanju knjiga, navodeći nas na razmišljanje: šta sve gori kada gore biblioteke i knjige? Da li se odgovor možda pronalazi u rečenici iz Bulgakovljevog romana *Majstor i Margarita*: “Gori, gori, pređašnji živote!”?¹¹

U poglavlju “Biblioteka i pisci” (str. 63-66) Pisarev navodi utiske i razmišljanja svojih kolega pisaca o bibliotekama: Ive Andrića, Milorada Pavića, Danila Kiša, Milisava Savića, Davida Albaharija, Radoslava Bratića, Milovana Marčetića i, na kraju, i svoje lično. Iz svih ovih zapisa uvidamo koliko su snažne i neraskidive spone književnika i biblioteka, koliko su biblioteke i bibliotekari uticali na pisce, posebno u njihovoj ranoj mladosti, koliko su određivale njihove puteve i formirali

njihove ličnosti. Na kraju knjige, umesto klasičnog pogovora, Pisarev je odlučio da čitaocima podari lirsku priču o čudesnom bronzanom dečaku Hjalmaru i samosvesnoj, razdraganoj Mariji, čiji zidovi sobe su obloženi nepreglednim nizovima knjiga, a jedan do drugog, spojeni zajedničkom sudbinom, prebivaju Makrobije, Origen, Svetonije i Fransis Bekon, Agripa, Ptolomej, Plinije, Vergije, Platon, Plutarh...

Vrednost knjige koju je priredio Đorđe Pisarev je najviše u tome što bibliotekarima i čitaocima pruža novi i drugačiji uvid u sva bogatstva i višeslojnost biblioteka, ali i u značaj i lepotu čitanja, na jedan posve autentičan, poetično-filozofski način, bez iznošenja suvoparnih i jednoobraznih podataka, pa nije neosnovano očekivati da upravo ovo delo može doprineti razbijanju donekle uvreženih stereotipa o bibliotekama kao hladnim, polumračnim i negostoljubivim mestima. Iz toga razloga, bilo bi zaista uputno i dragoceno da biblioteke prepoznaju značaj ove knjige i da je uvrste u svoje knjižne fondove.

⁹ H. M. Encensberger, *Ogledi*. Novi Sad: Svetovi, 1994.

¹⁰ Ben Gotfrid, *Dvostruki život*. Novi Sad: Svetovi, 1991.

¹¹ M. A. Bulgakov, *Majstor i Margarita*. Beograd: Feniks Libris, 2010.

Zagovaranje za javne politike kulture

(U povodu knjige *Javne politike kulture: Kulturna baština i kulturni turizam* autora prof. dr. Esada Delibašića i prof. dr. Mirze Džananovića, Sarajevo: University Press, 2023)

Lejla Kodrić Zaimović

Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet, Odsjek za komparativnu književnost i informacijske nauke, Katedra za informacijske nauke, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Knjiga *Javne politike kulture: Kulturna baština i kulturni turizam*, u koautorstvu univerzitetskih profesora Esada Delibašića i Mirze Džananovića, svojim raznovrsnim, a opet precizno definiranim poljem interesovanja, pojavljuje se kao urgentno potrebno naučno, akademsko, ali i strukovno štivo – upravo u trenutku kulminiranja decenija neadekvatnih ili, pak, nepostojećih javnih politika kulture u složenom bosanskohercegovačkom društvu.

Kako je i najavljeno u “Uvodnim razmatranjima”, knjiga *Javne politike kulture*, u skladu s najboljim praksama naučnog i akademskog štiva, najprije precizno definira te uvodi u naučni diskurs pojmove koji čine okosnicu istraživanja, posebno se fokusirajući na pojmove oko kojih još uvijek, nažalost, u ovdašnjim uvjetima ne postoji jasan konsenzus niti adekvatna zastupljenost u profesionalnom te općedruštvenom diskursu, poput *javna politika*, *kulturna politika*, *praktična kulturna politika* i dr. Knjiga, dakle, već u svojem prvom dijelu donosi kod nas rijetko prisutno razumijevanje elementarnih pojmova vezanih uz kulturnu politiku, uvodi ih u naučni i akademski diskurs, pri čemu istovremeno “senzibilizira” i ostale važne aktere provođenja kulturne politike te javnost uopće na ono što je zaokružena akademska disciplina, na jednoj, te praktično polje djelovanja, na drugoj strani.

Baveći se u nastavku podjelama javnih politika prema različitim kriterijima, u fokusu, ipak, ostaje pojam *javne politike kulture*, posebno pojašnjavajući i pojam *praktična javna politika*, zbog njegova pragmatizma i konkretnosti kojima se direktno utječe na život u lokalnim i širim zajednicama, na stvarne živote građana te na ono što je njihova veza iliti (ne)diskriminirano učešće u onome što su *javna kulturna dobra*. U složenim međudodnosima svih aktera uključenih u kulturnu politiku analizira se i ključni akter – država te njezini nivoi vlasti

i organi. Još i dalje od toga, svi spomenuti važni pojmovi smještaju se u širi društveni kontekst neoliberalizma i etnonacionalizma, upozoravajući na procese pretvorbe javnih kulturnih dobara u predmete tržišnog poslovanja i upravljanja, dakle u robu uopće, čime se građani isključuju iz korištenja javnih kulturnih dobara, te sadržaja i beneficija koje nude.

Knjiga je ovo koja vrlo svjesno upućuje i na činjenicu da je javna politika kulture uopće skrajnuta te zanemarena u odnosu na ostale tipove javnih politika, osobito u bosanskohercegovačkom kontekstu, što se direktno reflektira na nerazvijenost instrumenata kulturne politike društva, a posljedično i na dobrobit svih njezinih članova. Upravo na tragu ovog razumijevanja, knjiga apelira na snažniji angažman svih odgovornih aktera u pravcu razvoja javnih kulturnih politika, ukazujući na brojne potencijale te dobrobiti koje takvi procesi mogu donijeti društvu uopće, ne samo sektoru kulture. Ova veza *javna kulturna politika – opća dobrobit društva u cjelini* osobito zorno predstavlja se u ovoj knjizi na primjeru kulturnog turizma te ekonomskog napretka društva kroz ciljane akcije u ovom smjeru.

Stoga je knjiga *Javne politike kulture: Kulturna baština i kulturni turizam* najprije važna kao naučna monografija i kao akademsko štivo, s obzirom na to da predstavlja cijelu jednu zaokruženu akademsku disciplinu, rješava terminološke nedoumice, uvodi terminološki ustroj i jasnoću objašnjavajući ključne razlike između pojmova u disciplini, dok, s druge strane, ovo štivo jasno izlazi iz okvira isključivo naučno-akademskog diskursa i ne gubi iz vida utemeljenost praktičnih kulturnih politika u konkretnom društvu, među stvarnim ljudima i njihovom kulturom / kulturama. Knjiga nas podsjeća na to da je kultura sastavni, neodvojivi dio tkiva svakog društva, nedjeljiva od složenih identiteta lokalnih i širih zajednica te se veza sa

stvarnim potrebama javnosti u kulturi niti jednog trenutka ovdje ne gubi iz vida.

Knjiga *Javne politike kulture*, očito je, rezultat je korpusa znanja i iskustava postignutih radom u nauci i akademskom kontekstu, ali i iskustva autora knjige u ulozi sudionika u razvoju kulturne politike lokaliteta te vrsnih poznavatelja funkcioniranja postojećih (kulturnih) politika u Bosni i Hercegovini. Upravo u sinergiji naučno-akademskog i znanja “s terena” autori ove knjige interveniraju tamo gdje je, kada je kultura u Bosni i Hercegovini u pitanju, najpotrebnije, duboko promišljajući našu stvarnost te nas upućujući kuda i kako dalje, s kojim instrumentima te alatima kulturne politike. Knjiga je ovo jasnih naznaka mogućih puteva i koraka putem kojih treba krenuti pri reguliranju ove oblasti, ona je rezultat duboke svijesti o našem vlastitom stanju u kulturi te stvarnog, praktičnog iskustva u poboljšavanju tog stanja.

Uza sve to, knjiga *Javne politike kulture* svojim sadržajem i dosezima prevazilazi potrebe isključivo ovdašnje nauke i kulture, ona se oslanja na informiranost autora o stanju discipline u Evropi i u svijetu, čime postiže i međunarodnu naučno-akademsku te strukovnu relevantnost, pored dubokog razumijevanja bosanskohercegovačkih društvenih, političkih, ekonomskih i drugih usuda te svijesti o vrijednosti, jedinstvenosti i prepoznatljivosti vlastite kulture – kojoj treba “pomoć”, intervencija – koju upravo nudi ovakva knjiga. Iako je suštinski vezana za matični kontekst, knjiga bez poteškoća postiže i svoj međunarodni značaj s obzirom na to da tematizira pitanja od globalnog interesa, bavi se terminološkim i drugim nedoumicama u oblasti kojoj na međunarodnom nivou treba sistematizacija, pa se pojavljuje kao korisna i u regionalnoj akademskoj zajednici, s kojom dijelimo sličan jezički, povijesni, pa dijelom i kulturni kontekst te naslijeđe.

Na koncu, knjiga *Javne politike kulture* višestruko je korisna različitoj potencijalnoj publici: naučnicima, istraživačima, kulturolozima, heritolozima, baštinskim i informacijskim stručnjacima, ali i akterima politike te kulturne politike, donosiocima odluka te javnosti uopće, kao pomoć, kao orijentir te kao niz smjernica za dalje. Knjiga zagovara i snažniji odgovor države i drugih nivoa vlasti na javnu kulturnu politiku, posebno u dijelu politike kulturne baštine te kulturnog turizma – u kojima se prepoznaju brojni problemi, zapuštenosti, zanemarenosti, ali i brojni neiskorišteni potencijali. Ona je apel, ali i putokaz nadležnim tijelima na promjenu stanja putem osmišljenog strateškog djelovanja, a nudi

i naputak za taj put – putem nužnih instrumenata, rada na donošenju potrebnih propisa i sl.

Sva predložena rješenja pripadajuće znanstvene terminologije temelje se na relevantnoj međunarodnoj literaturi i autorima, potvrđujući kroz citatnost knjige da su i pitanja kulturnih politika nužni interesi svakog ozbiljnog i strateški vođenog društva. Zaključno, pojam kulturne politike kroz niz poglavlja ove knjige zahvata se u cijelosti, u odnosu prema srodnim pojmovima, prema pojmu kulturnog dobra, prema pojmovima ekonomske i drugih društvenih politika, donoseći jasnu sliku važnosti uključenosti svih relevantnih aktera u razvoju kulturnih politika primjerenih društvu, kontekstu i trenutku.

Uz skretanje pažnje na evropsku kulturnu politiku, kojoj također pripadamo i čiji smo sudionici, posebno je važno poglavlje “Bosanskohercegovačka kulturna politika”, jer analizira složenost bh. društva, uz njegovu podijeljenost kao “realitet”, ali i uz naziranje prijedloga novog modela kulturne politike. Na samom kraju, u duhu okrenutosti konkretnom i pojedinačnom, kako je i imanentno praktičnoj kulturnoj politici, knjiga taksativno kroz niz aktivnosti predlaže korake za kreiranje javnih politika kulture koje su, barem u bh. uvjetima, toliko zanemarene, a prijeko potrebne.

Zbog svih spomenutih slojeva prikazane knjige, ali i onih koji ovdje nisu navedeni, imajući u vidu pretpostavljene učinke knjige te njezin značaj za bh. naučni, akademski, kulturni te općedruštveni kontekst, knjiga *Javne politike kulture: Kulturna baština i kulturni turizam* autora prof. dr. Esada Delibašića i prof. dr. Mirze Džananovića zasigurno može nesumnjivo koristiti te pomoći akademskoj zajednici, ali i akterima sprovedbe kulturne politike/a na dobrobit bosanskohercegovačkog društva u cjelini.

Prikaz knjige *Rječnik hrvatskoga knjižničarskog nazivlja*, urednica Danijele Živković i Aleksandre Horvat, autora/ica Sanja Brbora... [et.al]. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada, 2021, str. 310.

Senada Dizdar

Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet, Odsjek za komparativnu književnost i informacijske nauke, Sarajevo, Bosna i Hercegovina
senada.dizdar@ff.unsa.ba

Organizacija i upravljanje znanjem u bibliotekama, ali i svim informacijskim ustanovama počiva na sistemima za pohranjivanje i pretraživanje informacija, a važan dio tih sistema je normativna kontrola pojmova, zbog čega svaka strukovna zajednica nastoji imati kontrolu stručnog nazivlja u svome području. Zato je od velikog značaja pojava stampanog izdanja *Rječnika hrvatskog strukovnog nazivlja*, autora: dr. sc. Sanje Brbora, Rajke Gjurković-Govorčin, više knjižničarke, prof. dr. sc. Aleksandre Horvat, mr. sc. Jelice Lešić, dr. sc. Maje Lončar, dr. sc. Dijane Machala, dr. sc. Marine Mihalić, dr. sc. Brune Nahoda, dr. sc. Breze Šalamon-Cindori, dr. sc. Maje Živko, prof. dr. sc. Daniele Živković.

Rječnik hrvatskoga knjižničarskog nazivlja je konačno realizirana težnja za terminološkom kontrolom u oblasti bibliotekarstva, koju je moguće pratiti još od Drugog svjetskog rata. Prvi pokušaj u tom pravcu bilo je osnivanje Komisije za izradbu hrvatske bibliotekarske terminologije u okviru Društva bibliotekara Hrvatske (Vjesnik bibliotekara Hrvatske 1, 1/3(1950)). Nažalost do njegove realizacije, zbog velikog obima poslavlja članova Komisije, nikada nije došlo. U uspostavljanju terminološke kontrole veliku ulogu imao je i časopis *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, a veliki doprinos dali su i prijevodi IFLA-inih standarda, te je to postajao standardni vokabular i za područja van hrvatske jezičke tradicije, primjerice u Bosni i Hercegovini. Zatim tu je i impresivan rad u oblasti leksikografije koju baštini *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*. Pri tome ne treba zanemariti ni činjenicu da su i urednice ovog Rječnika bile sudionice svih ovih izdanja i svojim angažmanom doprinosile usustavljenju terminološke kontrole, što je i rezultiralo pojavom *Rječnika hrvatskoga knjižničarskog nazivlja*.

Izrada terminoloških rječnika ima veoma bogatu tradiciju, a među najpoznatijim rječnicima korištenim na ovim prostorima su: Thompson, Anthony, comp. *Vocabularium bibliothecarii: English, French,*

German, Spanish, Russian, Slovak. 2nd ed. [Paris]: UNESCO, [1970]. 686 p., Clason, W.E. *Elsevier's dictionary of library science, information and documentation*. Amsterdam; New York: Elsevier Scientific, 1976. 708 p. Text in English/American, French, Spanish, Italian, Dutch and German; with Arabic supplement. ISBN 0444414755.

Na temelju tih velikih rječnika iz ove oblasti nastali su i poznati online rječnici poput: Bibliotheks Glossar Englisch&Deutsch Birgit Wiegandt, <http://www.bibliotheks-glossar.de>, Bibliothekarishes Glossar dostupno <http://marvin.iuw.h-da.de/bibglossar/index.php>, ODLIS (Online Dictionary for library and Information Science by Joan M. Reitz) dostupno http://www.abc-clio.com/ODLIS/odlis_a.aspx. Postoji online terminološki višejezični (srpski-engleski-njemački) *Rečnik bibliotekarstva i informacionih nauka*, kojeg su izradile autorice Ljiljana Kovačević, Dobrila Begenišić i Vesna Injac Malbaša, objavljen u izdanju Narodne biblioteke Srbije (2014, ažurirano 2015) (<http://rbi.nb.rs/sr/home.html>).¹

Rječnik hrvatskoga knjižničarskog nazivlja temeljen je na bogatoj hrvatskoj i svjetskoj tradiciji u izradi (terminoloških) rječnika, čime se Hrvatska svrstava u red zemalja koje su u tom polju napravile veliki iskorak, u prvom redu usustavljenjem stručnog nazivlja na hrvatskom jeziku za bibliotekare, čime se doprinijelo standardizaciji hrvatskog strukovnog nazivlja i stvorena osnova za izgradnju baze znanja u oblasti informacijskih nauka. Prvi dio posla urađen je kad je Rječnik priređen kao elektronsko izdanje, ali s obzirom na tehničke i informacijske karakteristike takve baze i nemogućnost da se Rječnik koristi na tradicionalni način kao knjiga, od značaja je što je publiciran u štampanoj verziji koja je zadržala svu informativnu vrijednost natuknica iz

¹ Više o tome vidi IFLA Multilingual Glossary for Art Librarians. Dostupno na <http://archive.ifla.org/VII/s30/pub/mgl1.htm>.

elektronskog kataloga, ali omogućila i tradicionalno korištenje izdanja.

U izradi Rječnika učestvovao je tim predmetnih stručnjaka sa naučnim i stručnim kompetencijama za oblast bibliotekarstva, kao i jezikoslovci koji su se brinuli da odabrani preporučeni naziv bude u skladu s pravilima hrvatskog standardnog jezika. Rječnik je kao elektronsko izdanje sastavljen u sklopu izrade terminološke baze hrvatskoga strukovnog nazivlja STRUNE, čiju izradu već niz godina promiče Institut za hrvatski jezik u sklopu projekta Izgradnja hrvatskog strukovnog nazivlja, financiran od Hrvatske zaklade za znanost.

Danijela Živković i Aleksandra Horvat, urednice ovoga izvrsno priređenog rječnika, u Predgovoru navode da rječnik: „...istinito odražava sadašnji korpus stručnoga nazivlja u uporabi u Hrvatskoj, te da ga podjednako može koristiti stručnjak ili laik koga zanima značenje pojedinoga pojma.“ Dodajemo da je sigurno da jedan ovakav rječnik treba svim jezikoslovcima i prevoditeljima, da je važan za uređivačke politike koje se provode u domenu publicistike (gdje je nužno imati i terminološku kontrolu), te da je važan instrument u svakodnevnom radu u svim bibliografskim bazama podataka, promociji bibliotečke pismenosti za sve korisnike baštinskog sektora, ali i u obrazovnom procesu, kako u visokoškolskom, tako i u cjeloživotnom obrazovanju.

U strukturalno-sadržajnom smislu *Rječnik hrvatskoga knjižničarskog nazivlja* priređen je u pet zasebnih tematskih cjelina: Predgovor, Popis kratica, Riječnik (abecedno ustrojen, koga čine 2034 natuknice), Index pojmova na engleskom jeziku, Registar pojmova na njemačkom jeziku, Literatura od 77 bibliografskih referensi, kao pomoć čitateljima za uvid u izvorno studijsko gradivo koje su koristili autori i autorice u pripremi ovog vrijednog leksikografskog djela. Rječnik je u volumenu od 310 stranica.

Termini obrađeni u Rječniku predstavljeni su u tradicionalnoj leksikografskoj školi, idući od preskriptivističke do deskriptivističke prakse, a svaka natuknica sadži neophodnu mjeru informativnosti i pouzdanosti i ima obavezan podatak o preporučenom nazivu (engl. *preferred term*), što je obavezan dio u izradi rječnika. U rječniku svaki je naziv u pravilu popraćen engleskom i njemačkom istovrijednicom, koje mogu pomoći pri jedinstvenoj identifikaciji pojma i biti od velike pomoći prevoditeljima, bibliotekarima, kao i urednicima stručnih časopisa i knjiga, koji pri procjenjivanju o objavi

pojednog teksta vode računa i o korištenju odgovarajućeg stručnog nazivlja na hrvatskome jeziku. Uz to, deskriptivno (*neobavezno*) su upisane i različite vrste sinonima, napomena u kojoj je dato dodatno objašnjenje pojma, žargonski naziv (engl. *colloquial term*) i simb. (simbol). Povezivanjem natuknica sa *vidi* (v.) i *vidi i* (v.i) stvorena je unutrašnja povezanost pojmova i „normativna kontrola“ unutar samog Rječnika i s pravom se može reći da on ima i deskriptivističke aspekte, jer omogućuje sociolingvističko razvrstavanje istoznačnica (sinonima) za jedan pojam iz određene struke, pa je time veća i njegova uloga u standardizaciji terminologije i razumijevanju pojmova.

Najvažniji vrijednosni dio Rječnika je sadržajna i pojmovna rječnička struktura i analiza pojmova, koja ne donosi samo značenje pojedinih termina iz oblasti bibliotekarstva, već široko obuhvaća pojmovno područje informacijskih znanosti, povijesti knjige i tipografije, kao i što podupire epistemologiju, odnosno teoriju znanja, jer predstavlja relevantan okvir za razumijevanje i spoznavanje fenomena i njihovih odnosa u polju informacijskih i komunikacijskih nauka.

Iz svega iznesenog možemo zaključiti da je priređeni *Rječnik hrvatskoga knjižničarskog nazivlja* u potpunosti zadovoljio sve ciljeve koji su postavljeni kao načela u izradi rječnika, za koji napominjemo da je urađen za bazu podataka STRUNE i udovoljio modernim zahtjevima za izradu natuknica koje zahtijevaju ovako sofisticirane baze podataka. Njegova izrada u štampanoj formi, pored znanstvene vrijednosti ima istu praktičnu ulogu kao i elektronski rječnik, jer se koristi za izradu i normiranje bibliografskih podataka, vrednovanje stručne literature, pomoć u korištenju elektronskih izvora na internetu, razvoj bibliotečke terminologije na hrvatskom jeziku. Važno je napomenuti da štampano izdanje rječnika ne potire ni na koji način ili da je manje vrijedno od elektronskog, jer su istraživanja pokazala da ove dvije forma podupiru korištenje jedne i druge i da je ključni elemenat kvalitet djela, što ova izdanja Rječnika svakako imaju.

Pri tome ne treba zanemariti ni neke od prednosti koje ima štampana građa, a to je jednostavnost u čitanju knjige za koju nisu potrebne informatičke vještine, zatim da rječnik iz ovakvih baza nije moguće štampati kao cjelovit tekst, zatim da je štampana forma podesnija za „mentalno mapiranje“, što je osobito važno u korištenju leksikografskih djela. Također, vrlo je vjerovatno da je štampana forma prihvatljiva i korisna prevoditeljima, jezikoslovcima,

i drugim znanstvenicima, koji ne poznaju stručnu terminologiju, jer je izvanredan vodič za mapiranje i razumijevanje fenomena i komunikacijskih obrazaca unutar polja informacijskih znanosti. I na kraju bitno je istaći, da je to po svojoj strukturi potpuno prerađeni elektronski dokument prilagođen štampanoj formi, što predstavlja potpuno novo izdanje djela.

PREPORUKE AUTORIMA ZA DOSTAVLJANJE RADOVA

Rukopise radova treba slati u elektroničkoj formi na adresu elektroničke pošte
bosniaca@nub.ba

Ukoliko ne dobijete odgovor u roku od sedam dana da je rukopis poslan u dalju proceduru, molimo Vas da nam se obratite putem telefona na broj: +387 33 275 308.

Uz radove je potrebno dostaviti:

- rad na maternjem (bosanskom/hrvatskom/srpskom/crnogorskom) jeziku i prevod rada na engleskom jeziku
- ime i prezime autora/ice,
- naziv institucije autora/ice (ako postoji),
- adresu i e-mail adresu autora/ice,
- naslov, sažetak i ključne riječi na bosanskom/hrvatskom/srpskom/crnogorskom i engleskom jeziku,
- literaturu i
- kraću biobibliografiju autora/ice.

Jezik časopisa je bosanski/hrvatski/srpski/crnogorski i engleski, a pismo časopisa je latinica (Times New Roman, 12 pt, bez proreda). Časopis izlazi dvojezično.

Za autorska prava dostavljenih priloga odgovaraju autori. Autori čiji su radovi prihvaćeni potpisuju izjavu da su upoznati sa uputstvima za autore i obavezama autora definisanim u Uređivačkoj politici časopisa, kao i ugovor o prenosu autorskih prava na izdavača časopisa *Bosniaca* NUBBiH će prihvaćene priloge objaviti i u elektronskoj formi, a ima pravo da koristi i sažetke radova ili izvode iz dostavljenih radova.

Redakcija *Bosniace* će autora obavijestiti ukoliko je tekst prihvaćen u roku od najviše dva mjeseca od prispjeća rada, ali zadržava diskreciono pravo da radove procijeni i da ih ne objavi ukoliko utvrdi da ne odgovaraju sadržinskim i formalnim kriterijumima.

U tekstovima se koristi model citiranja unutar teksta (engl. *in-text-citation*), metoda navođenja prvog elementa, datuma i stranice.

Na kraju rada navoditi literaturu abecednim redoslijedom prema autorovom prezimenu koristeći sintaksu APA stila (APA 7).

Detaljnije informacije o citiranju možete dobiti na URL: <https://apastyle.apa.org/>

Svi objavljeni članci podliježu CC-BY Creative Commons Attribution licenci koja korisnicima omogućuje čitanje, preuzimanje, kopiranje, distribuciju, ispis, pretraživanje ili povezivanje na pune tekstove tih članaka u bilo kojem mediju ili formatu. Slanje rukopisa, obrada i objavljivanje članaka je besplatno, a sva autorska prava na rukopis prenose se na časopis *Bosniaca*.

Izdavač (Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine) ima pravo reproducirati i distribuirati članak u štampanom i elektronskom obliku.

Preporuka autorima je korištenje IMRaD (Uvod – Metoda – Rezultati – Rasprava) formata u strukturi članka.

Naslov
Sažetak
Ključne
riječi

IMRaD
Uvod
Metoda
Rezultati
i
Rasprava

Zaključak
Zahvale
Reference
Dopunski
podaci

PRIMJERI NAVOĐENJA LITERATURE I CITIRANJA U TEKSTU

Bez autora

Naslov rada. (Datum). Izdavač.
(*Naslov rada*, Datum)

King James Bible. (2008). Oxford University Press. (Izvorni rad objavljen 1769)
(*King James Bible*, 1769/2008)

- Ako autor nedostaje, ne koristite *Anonimno* kao autora, osim ako je rad potpisan *Anonimno*. Ako je rad potpisan *Anonimno*, koristite *Anonimno* u bibliografiji i citiranju unutar teksta.

Anonimno. (Datum). *Naslov rada.* Izdavač.
(Anonimno, Datum)

Jedan autor

Memija, E. (2021). *Od slike do knjige: iz historije pisma, knjige, štampe i biblioteke*. Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine.

- Citiranje u zagradi: (Memija, 2021)

- Narativno citiranje: Memija (2021)

Dva autora

Trako, S., & Gazić, L. (1997). *Katalog rukopisa Orijentalnog instituta: lijepa književnost*. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu.
(Trako & Gazić, 1997)

Tri i više autora

Ovčina, I., Polimac, S., & Rešidbegović A. (2007). *Vijećnica: Prepoznatljivi Simbol Nacionalne i Univerzitetske Biblioteke Bosne i Hercegovine = Vijećnica: A recognizable symbol of the national and University Library of bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine.
(Ovčina et al., 2007)

Poglavlje u knjizi

Žero, A. (2020). Javne biblioteke i komunikacijske tehnologije. U Đurđević-Alidžanović Z., Ovčina I. & Žero, A. (Ur.). *Vodič kroz javne biblioteke u Bosni i Hercegovini = A Guide to Public Libraries in Bosnia and Herzegovina* (str. 21-24). Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine. (Žero, 2020)

Elektronska knjiga/e-knjiga

Dizdar, S. (2017). *Bibliografija Sarajevskog cvjetnika [Elektronski izvor]: prilog povijesti knjige*. Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu. https://ebooks.ff.unsa.ba/index.php/ebooks_ffunsa/catalog/view/32/31/127. (Dizdar, 2017)

Urednik

Halilbašić S., Starz, I., & Raymond P. (Ur.). (2012). *Biblioteka Sarajevo: literarno mjerenje grada*. Sarajevo: Naklada Zoro. (Halilbašić et al., 2012)

ČASOPIS

Članak u štampanom časopisu

Hajdarpašić, L. (2013). Razvoj i izazovi metoda automatskog predmetnog označavanja. *Bosniaca* 18(18), 12–18. (Hajdarpašić, 2013)

Članak u online časopisu

- Za online članke navedite URL ili naziv baze podataka. Za članke iz časopisa može se navesti DOI (digitalni identifikator objekta). DOI formira stalni URL koji počinje s <https://doi.org/>. Ovaj URL je poželjniji URL koji se pojavljuje u adresnoj traci pretraživača.

Katulić, A., & Barbarić, A. (2021). Važnost pismenosti iz privatnosti u prevladavanju digitalnog jaza s naglaskom na ulogu knjižnica. *Bosniaca* 26(26), 9-27. <https://doi.org/10.37083/bosn.2021.26.9> (Katulić & Barbarić, 2021)

Prikaz knjige objavljen u časopisu

Žujo, V. (2021). Martin Ježek-Pavel Trojan, 'Ubiše nam Ferdinanda' [Prikaz knjige *Ubiše nam Ferdinanda*, od M. Jažek & P. Trojan]. *Bosniaca* 26(26), 158-158. <http://bosniaca.nub.ba/index.php/bosniaca/article/view/500/pdf> (Žujo, 2021)

DOKTORSKE DISERTACIJE ILI MAGISTARSKJE TEZE

Kodrić, L. (2010). *Model digitalnih informacijskih usluga u baštinskim ustanovama: doktorska disertacija* [Neobjavljena doktorska disertacija]. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. (Kodrić, 2010)

- Za objavljene disertacije ili teze koristite: [Doktorska disertacija / Magistarska teza].

RAD IZLOŽEN NA NAUČNOJ KONFERENCIJI ILI SASTANKU

Rešidbegović, A. (2014, Oktobar 10–11). The issue of quality of service for users [Izložen rad]. *8th International Conference BAM European Guidelines for Cooperation of Libraries, Archives and Museums*, Sarajevo, Bosna i Hercegovina. (Rešidbegović, 2010)

ZBORNİK RADOVA

Šarčević, N. (Ur.). (2017). *Javne biblioteke u 21. stoljeću: zbornik radova*. Sarajevo: Biblioteka Sarajeva.
(Šarčević, 2017)

Rad u zborniku radova

Ovčina, I. (2017). Efekti novih informacijskih tehnologija na biblioteke. U N. Šarčević (Ur.). *Javne biblioteke u 21. stoljeću: zbornik radova* (str. 165-173). Sarajevo: Biblioteka Sarajeva.
(Ovčina, 2017)

RJEČNIK, ENCIKLOPEDIJA ILI ANTOLOGIJA

Grubačić, K. (Ur.). (1964). *Enciklopedijski leksikon bibliotekarstva*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
(Grubačić, 1964)

WEB-STRANICA

Ramić-Šabanić, A. (2020, Juni 16). Budućnost biblioteka u digitalnom dobu je neizvjesna, dok je čitanje najvažniji način stjecanja novih znanja. *Novine*. <https://novine.ba/2020/06/16/buducnost-biblioteka-u-digitalnom-dobu-je-neizvjesna-ali-citanje-ostaje-najvazniji-nacin-stjecanja-novih-znanja/?fbclid=IwAR0Gb8x3cjlACZs74h-3uDto7-UDHgn9SCf95p8qZavkSS24eLRBZTuJLs>.
(Ramić-Šabanić, 2020)

AUDIO-VIZUELNI SADRŽAJ

Film

Winther, P. (Režiser). (2004). *The Librarian: Quest for the Spear* [Film]. TNT; Electric Entertainment; ApolloProScreen Filmproduktion.
(Winther, 2004)

Youtube

Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH Sarajevo. (2021, Septembar 2). *Biblioteka Vijećnica* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=ytD85Zqkxlo>.
(Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH Sarajevo, 2021)

Audio-sadržaj

Album

Balašević, Đ. (1982). *Pub* [Album]. Beograd: PGP RTB.
(Balašević, 1982)

Jedna pjesma

Balašević, Đ. (1982). Lepa protina kći [Pjesma]. Na *Pub*. Beograd: PGP RTB.
(Balašević, 1982)

Govorni audiozapis

King, M. L., Jr. (1963, August 28). I have a dream [Govorni audio-zapis]. *American Rhetoric*. <https://www.americanrhetoric.com/speeches/mlkihaveadream.htm>.
(King, 1963)

Vizuelni sadržaj

Umjetničko djelo u muzeju ili na web stranici muzeja

Mazalić, Đ. (1921). Hadže [Slikarstvo]. *Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, Bosna i Hercegovina. https://artsandculture.google.com/asset/old-men-%C4%90oko-mazali%C4%87/7AE_8s8zP0BRXQ.
(Mazalić, 1921)

Fotografija

Kovačević, M. (1992). Jasa [Fotografija]. *Artnet*. http://www.artnet.com/artists/milomir-kovacevic-stra%C5%A1ni/jasa-1992-pl4HNFfpQogEIYmOo3MI_w2.
(Kovačević, 1992)

DRUŠTVENE MREŽE

Facebook status

Ovčina, I. (2021, Decembar, 27). Dragi prijatelji, moja nova knjiga 'Uloga biblioteke u promovisanju kulturnog naslijeđa i tehnologija u digitalnoj eri: članci, studije i izlaganja [Slika priložena] [Ažuriranje status]. *Facebook*. <https://www.facebook.com/jo.jack.712>.
(Ovčina, 2021.)

Facebook stranica

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine. (n. d.). Home [Facebook stranica] <https://www.facebook.com/NacionalnaiuniverzitetskabibliotekaBiH/>.
(Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, n.d.)

INTERVJU

Objavljeni intervju u novinama ili web stranicama

Prezime intervjuirane osobe, Inicijal imena. (godina, mjesec dan). Naslov intervjua. Naziv novina ili web stranice. URL (ako je izvor online)

Karahasan, Dž. (2018, Juni 27). Dževad Karahasan: Kad je čovjek u mojim godinama optimist to je pouzdan znak da nešto s njegovom glavom nije u redu (1). *Interviewer.ba*. <https://interviewer.ba/2018/06/27/b-dzevad-karahasan-b-kad-je-covjek-u-mojim-godinama-optimist-to-je-pouzdan-znak-da-desto-s-njegovom-glavom-nije-u-redu-1/>.
(Karahasan, 2018)

NEOBJAVLJENI RADOVI

Neobjavljeni rukopis

Isanović, A. (2018). *Razumijevanje postmodernog romana iz perspektive poststrukturalne književne teorije* [Neobjavljeni rukopis]. Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
(Isanović, 2018)

JOŠ KORISNIH UPUTA

Doslovno citiranje

(Borhes, 2009: 43); (Dadić & Sarić, 1973: 102); (Moran et al., 2013: 23).

Citiranje više radova

Citiranje u zagradi: (Moran et al., 2013; Dadić & Sarić, 1973; Borhes, 2009); (Bakaršić, 1999; 1999–2000; 2005)

Narativno citiranje: Bakaršić (2005), Dizdar (2011) i Kodrić-Zaimović (2021) propituju ...

Citiranje specifičnih dijelova izvora

(Shiamamura, 2017, Poglavlje 3); (Shadid, 2020, parag. 2–3); (Kovačić & Horvat, 2019, Tabela 1); (Thompson, 2020, Slajd 7); (King James Bible, 1769/2017, 1 Cor. 13:1); (Shakespeare, 1623/1995, 1.3.36–37)

Radovi autora istog imena i datuma

(Judge & Kammeyer-Mueller, 2012a)

(Judge & Kammeyer-Mueller, 2012b)

Doslovno citiranje bez broja stranice

- Umjesto broja stranice koristite naslov odjeljka, broj paragrafa (samostalno izbrojati ukoliko nema numeracije) itd.

Mišljenja i stavovi objavljeni u radovima časopisa *Bosniaca* su isključivo lični stavovi autora tekstova i ne odražavaju nužno stavove redakcije časopisa.

Redakcija zadržava pravo konačnog odabira radova za objavljivanje. Rukopisi se ne vraćaju.

RECOMMENDATIONS FOR AUTHORS / AUTHOR GUIDELINES

Manuscripts should be sent/submitted in the electronic document to the e-mail address: bosniaca@nub.ba

If you do not receive any response within seven days regarding the news of sending manuscript for further procedure, please contact us by phone: +387 33 275 308.

Along with the paper, additional data should be submitted:

- Paper written in native language (Bosnian / Croatian / Serbian / Montenegrin) and translation in English language
- Author's name and surname
- Institution name (if exists)
- Author's address and e-mail address
- Title, abstract and key words in Bosnian / Croatian / Serbian / Montenegrin and English language
- References
- Short biography

The languages of the journal are Bosnian / Croatian / Serbian / Montenegrin and English, in Latin script (Times New Roman, 12pt, single-spaced). Journal is published bilingually.

The authors are responsible for the copyright of the submitted materials. Authors whose papers are accepted, sign a statement that they are familiar with the instructions for authors and the obligations of the authors defined in the Editorial Policy of the journal, as well as the agreement on the transfer of copyright to the publisher of the journal *Bosniaca*. NULBIH will also publish the accepted papers in electronic form, and has the right to use abstracts or parts of the submitted papers.

Editorial Board of *Bosniaca* will inform the author if the text is accepted within a maximum of two months of receipt of the paper, but reserves the discretion to evaluate the works and not to publish them if it finds that they do not meet the content and formal criteria.

Model of citation "In-text-citation" is used in the texts, as a guidance method of the first element, date, and page.

At the end of the paper, cite references alphabetically by author's last name using the syntax of APA Style (APA 7).

See more: <https://apastyle.apa.org/>.

All published articles are subject to a CC-BY Creative Commons Attribution license that allows users to read, download, copy, distribute, print, search or link to the full texts of those articles in any medium or format. Submission of manuscripts, processing and publication of articles is free of charge, and all copyrights to the manuscript are transferred to the journal *Bosniaca*. The publisher (National and University Library of Bosnia and Herzegovina) has the right to reproduce and distribute the article in printed and electronic form.

The recommendation to the authors is to use the IMRaD (Introduction – Method – Results – Discussion) format in the structure of the article

Title
Abstract
Keywords

IMRaD
Introduction
Method
Results
and
Discussion

Conclusions
Acknowledgements
References
Supplementary data

EXAMPLES OF REFERENCES AND CITATIONS IN THE TEXT:

BOOK

No author

Title of work. (Date). Publisher name.

(*Title of work*, Date)

King James Bible. (2008). Oxford University Press. (Original work published 1769)

(*King James Bible*, 1769/2008)

- For a missing author, do not use *Anonymous* as the author unless the work is actually signed *Anonymous*. If the work is signed *Anonymous*, use *Anonymous* in the reference and in-text citation.

Anonymous. (Date). *Title of work.* Publisher name.

(Anonymous, Date)

One author

Memija, E. (2021). *Od slike do knjige: iz historije pisma, knjige, štampe i biblioteke*. Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine.

- Parenthetical citation: (Memija, 2021)

- Narrative citation: Memija (2021)

Two authors

Trako, S., & Gazić, L. (1997). *Katalog rukopisa Orijentalnog instituta: lijepa književnost*. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu.

(Trako & Gazić, 1997)

Three or more authors

Ovčina, I., Polimac, S., & Rešidbegović A. (2007). *Vijećnica: Prepoznatljivi Simbol Nacionalne i Univerzitetske Biblioteke Bosne i Hercegovine = Vijećnica: A recognizable symbol of the national and University Library of bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine.

(Ovčina et al., 2007)

Book Chapter

Žero, A. (2020). Javne biblioteke i komunikacijske tehnologije. U Đurđević-Alidžanović Z., Ovčina I. & Žero, A. (Ur.). *Vodič kroz javne biblioteke u Bosni i Hercegovini = A Guide to Public Libraries in Bosnia and Herzegovina* (str. 21-24). Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine. (Žero, 2020)

Electronic book/e-book

Dizdar, S. (2017). *Bibliografija Sarajevskog cvjetnika [Elektronski izvor]: prilog povijesti knjige*. Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu. https://ebooks.ff.unsa.ba/index.php/ebooks_ffunsa/catalog/view/32/31/127. (Dizdar, 2017)

Editor

Halilbašić S., Starz, I., & Raymond P. (Ur.). (2012). *Biblioteka Sarajevo: literarno mjerenje grada*. Sarajevo: Naklada Zoro. (Halilbašić et al., 2012)

JOURNAL

Journal article in print

Hajdarpašić, L. (2013). Razvoj i izazovi metoda automatskog predmetnog označavanja. *Bosniaca* 18(18), 12–18. (Hajdarpašić, 2013)

Online journal article

- For online articles, include a URL or the name of the database. Journal articles can list a DOI (Digital Object Identifier). A DOI forms a permanent URL that begins <https://doi.org/>. This URL is preferable to the URL that appears in your browser's address bar.

Katulić, A., & Barbarić, A. (2021). Važnost pismenosti iz privatnosti u prevladavanju digitalnog jaza s naglaskom na ulogu knjižnica. *Bosniaca* 26(26), 9-27. <https://doi.org/10.37083/bosn.2021.26.9>. (Katulić & Barbarić, 2021)

Book review published in a journal

Žujo, V. (2021). Martin Ježek-Pavel Trojan, 'Ubiše nam Ferdinanda' [Review of the book *Ubiše nam Ferdinanda*, by M. Jažek & P. Trojan]. *Bosniaca* 26(26), 158-158. <http://bosniaca.nub.ba/index.php/bosniaca/article/view/500/pdf>. (Žujo, 2021)

DOCTORAL DISSERTATION OR MASTER'S THESIS

Kodrić, L. (2010). *Model digitalnih informacijskih usluga u baštinskim ustanovama: doktorska disertacija* [Unpublished doctoral dissertation]. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. (Kodrić, 2010)

- For published dissertation or thesis use: [Doctoral dissertation / Master's thesis].

PAPER PRESENTED AT THE CONFERENCE OR MEETING

Rešidbegović, A. (2014, Oktobar 10–11). The issue of quality of service for users [Izložen rad]. *8th International Conference BAM European Guidelines for Cooperation of Libraries, Archives and Museums* Sarajevo, Bosna i Hercegovina.
(Rešidbegović, 2010)

COLLECTED PAPERS

Šarčević, N. (Ed.). (2017). *Javne biblioteke u 21. stoljeću: zbornik radova*. Sarajevo: Biblioteka Sarajeva.
(Šarčević, 2017)

Work in collected paper

Ovčina, I. (2017). Efekti novih informacijskih tehnologija na biblioteke. In N. Šarčević (Ed.). *Javne biblioteke u 21. stoljeću: zbornik radova* (pp. 165-173). Sarajevo: Biblioteka Sarajeva.
(Ovčina, 2017)

DICTIONARY, ENCYCLOPEDIA OR ANTHOLOGY

Grubačić, K. (Ur.). (1964). *Enciklopedijski leksikon bibliotekarstva*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
(Grubačić, 1964)

WEBPAGES

Ramić-Šabanić, A. (2020, Juni 16). Budućnost biblioteka u digitalnom dobu je neizvjesna, dok je čitanje najvažniji način stjecanja novih znanja. *Novine*. <https://novine.ba/2020/06/16/buducnost-biblioteka-u-digitalnom-dobu-je-neizvjesna-ali-citanje-ostaje-najvazniji-nacin-stjecanja-novih-znanja/?fbclid=IwAR0Gb8x3cjlACZs74h-3uDto7-UDHgn9SCf95p8qZavkSS24eLRBZTuJLLs>.
(Ramić-Šabanić, 2020)

AUDIOVISUAL WORKS

Film

Winther, P. (Director). (2004). *The Librarian: Quest for the Spear* [Film]. TNT; Electric Entertainment; ApolloProScreen Filmproduktion.
(Winther, 2004)

Youtube

Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH Sarajevo. (2021, Septembar 2). Biblioteka Vijećnica [Video]. *YouTube*. <https://www.youtube.com/watch?v=ytD85Zqkxlo>.
(Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH Sarajevo, 2021)

Audio Works

Album

Balašević, Đ. (1982). *Pub* [Album]. Beograd: PGP RTB.
(Balašević, 1982)

Single song or track

Balašević, Đ. (1982). Lepa protina kći [Song]. On *Pub*. Beograd: PGP RTB.
(Balašević, 1982)

Speech and audio recording

King, M. L., Jr. (1963, August 28). I have a dream [Govorni audio-zapis]. *American Rhetoric*. <https://www.americanrhetoric.com/speeches/mlkhaveadream.htm>.
(King, 1963)

Visual Works

Artwork in a museum or on a museum website

Mazalić, Đ. (1921). Hadže [Painting]. *Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, Bosna i Hercegovina. https://artsandculture.google.com/asset/old-men-%C4%90oko-mazali%C4%87/7AE_8s8zP0BRXQ.
(Mazalić, 1921)

Photograph

Kovačević, M. (1992). Jasa [Photograph]. *Artnet*. http://www.artnet.com/artists/milomirkovacevic-stra%C5%A1ni/jasa-1992-pl4HNFfpQogEIYmOo3MI_w2.
(Kovačević, 1992)

SOCIAL MEDIA

Facebook post

Ovčina, I. (2021, Decembar, 27). Dragi prijatelji, moja nova knjiga 'Uloga biblioteke u promovisanju kulturnog naslijeđa i tehnologija u digitalnoj eri: članci, studije i izlaganja [Slika priložena] [Ažuriranje status]. *Facebook*. <https://www.facebook.com/jo.jack.712>.
(Ovčina, 2021.)

Facebook page

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine. (n. d.). Home [Facebook stranica] <https://www.facebook.com/NacionalnaiuniverzitetskabibliotekaBiH/>.
(Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, n.d.)

INTERVIEWS

Published interviews in a newspaper or webpage

Surname of the interviewed person, Initial of the name. (year, month). The title of the interview. The name of the newspaper or Web pages. URL (if the source is online)

Karahasan, Dž. (2018, Juni 27). Dževad Karahasan: Kad je čovjek u mojim godinama optimist to je pouzdan znak da nešto s njegovom glavom nije u redu (1). *Interviewer.ba*. <https://interviewer.ba/2018/06/27/b-dzevad-karahasan-b-kad-je-covjek-u-mojim-godinama-optimist-to-je-pouzdan-znak-da-desto-s-njegovom-glavom-nije-u-redu-1/>.
(Karahasan, 2018)

UNPUBLISHED WORKS

Unpublished manuscript

Isanović, A. (2018). *Razumijevanje postmodernog romana iz perspektive poststrukturalne književne teorije* [Neobjavljeni rukopis]. Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
(Isanović, 2018)

MORE USEFUL INSTRUCTIONS

Direct quotes

(Borhes, 2009: 43); (Dadić & Sarić, 1973: 102); (Moran et al., 2013: 23).

Citing multiple works

Citiranje u zagradi: (Moran et al., 2013; Dadić & Sarić, 1973; Borhes, 2009); (Bakaršić, 1999; 1999–2000; 2005)

Narrative citation: Bakaršić (2005), Dizdar (2011), and Kodrić-Zaimović (2021) examined ...

Parts of a Source

(Shiamamura, 2017, Chapter 3); (Shadid, 2020, paras. 2–3); (Kovačić & Horvat, 2019, Table 1); (Thompson, 2020, Slide 7); (King James Bible, 1769/2017, 1 Cor. 13:1); (Shakespeare, 1623/1995, 1.3.36–37)

Works With the Same Author and Same Date

(Judge & Kammeyer-Mueller, 2012a)

(Judge & Kammeyer-Mueller, 2012b)

Direct Quotation Without Page Number

- Instead of the page number use heading of section name, paragraph number (count manually if they are not numbered) etc.

Opinions and statements published in the articles of *Bosniaca* journal are solely the personal views of the authors and do not necessarily reflect the views of the journal Editorial Board.

Editorial Board reserves the right on final selection of manuscripts for publishing. Manuscripts are not to be returned.

